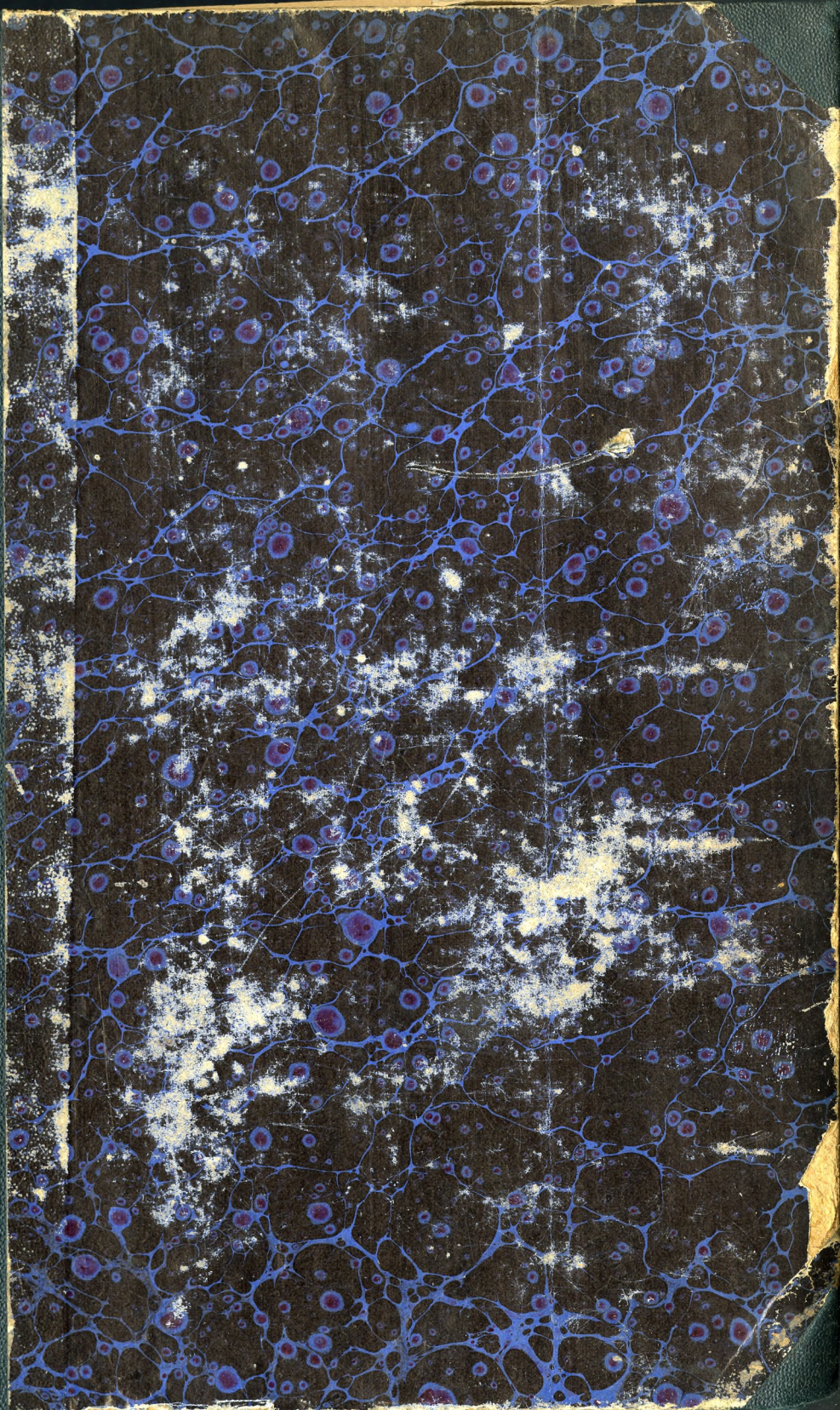

Politikai
röpiratok.

68.

SOK

[Gian Harsky]

68

SM

EGY KÉPVISELŐ

NAPLÓ-JEGYZETEI

AZ 1865. DECZEMBER 10-KÉN MEGNYILT

ORSZÁGGYÜLÉS

ALATT.

(Gian Harsky)

I. 1865. DECZ. 10 — 1866. JAN. 25.

3. + ...

PEST, 1866.

KIADJA RÁTH MÓR.

6578. 20769. 191

EGY KÉPVISELŐ
NAPLÓ-JEGYZETEI

AZ 1865. DECZEMBER 10-KÉN

MEGNYILT

ORSZÁGGYÜLÉS

ALATT.

(Károly Károly)

PEST, 1866.

KIADJA RÁTH MÓR.

ROY. KAPVÁRSÁG

NYELV-ÉRTANYSÁGI

NYELV-ÉRTANYSÁGI

Dr. BALLAGI GÉZA

1951. 12. 15.

NYELV-ÉRTANYSÁGI

A képviselő ki e napló-jegyzeteket közrebo-
csátja, midőn erre magát elhatározta, először is min-
den félreértés kikerülése végett jónak látja kijelen-
teni, hogy ő a szoros értelemben vett Deák-párthoz
számítja magát. Azzal, hogy a Deák-párthoz tarto-
zik, nem sokat mondott s nem is akar különös vilá-
got vetni e lapokra, annál kevésbé saját igénytelen
személyiségére. Nem csak azért pedig, mert ez e
lapokból magától is eléggé kitűnik, hanem azért is,
mivel most az egész ország s minden képviselő
(programozó képviselőjelölt még imént) Deák né-
zetei s politikája hívének vallja magát. Sokakban
majdnem bosszankodást idézett elé ezen par-force
Deák köpenyével takarózás. Némelyek talán túlzó
Deák-cultustól is féltették a nemzetet s képviselőit.
Mi nem, Isten mentsen. Hanem láttunk embereket,
jobbról és balról, kik még csak az alig múltban is
Deák ellen küzdöttek, most egyszerre nagy neve
tekintélye alá bűni; embereket kik az ő elveit,
taktikáját s politikáját soha nem osztották, talán nem
is oszthatták, ők tudják! — egyszerre megjuhászodni
s nevére eskünni annak, ki ha krisztusi nagy szív
mellett krisztusi merevségével is birna az erélynek,
azt mondaná, nem ismerlek titeket.

De korán volna ez elő-tájékozásban már polemizálni. Az író csak azt akarta eleve kijelenteni, hogy ő nem ezek közé tartozik; ő, mióta eszét tudja, azon szintoly határozott mint eszélyes politikának volt bámulója előbb, azután szük körében s nagyon is korlátolt tehetségéhez képest, osztályosa, mindig feltétlen hive, melynek legérthetőbb körvonalozása e négy betűben, e nagy névben foglaltatik: Deák.

De a mily természetesnek tartotta ezt e lapok írója eleve kimondani, szintoly kötelességének ismeri azt is ünnepélyesen kijelenteni, hogy e röpivekhez nem csak Deáknak s személyének semmi köze nincs, de pártja s környezete egyéneinek sincs; az író, e jegyzetekre nézve velök semmi solidaritásban nem áll; senki közülök ezeket előbb, mint nyomtatva, nem látta, keletkezésükről nem tud, s az írókat mint ilyent nem ismeri; jegyzetei hitelességeért, nézetei értékeért rajta kívül senki nem felelős, azok soha nem a pártnak, hanem csak a párt egy egyes tagjának nézetei gyanánt akarnak vétetni. Lehet, hogy gyakran épen a párt tagjai által sem fognak helyeseltetni. Az mindenesetre az író gyöngé felfogásának lesz tulajdonítandó.

Különben beszéljen e könyv magáért. A ki tüzetes politikai fejtegetéseket keres benne, meg fog csalódní. Az író csak saját közvetlen benyomásait akarta adni, a mint a képviselő ház s általában politikai fejleményeink mozgalmas képe magát az ő csöndes lelkének camera-obscurájában önkénytelenül lerajzolta.

Pest, 1866. február 6-kán.

I.

Deczember 10.

Az országgyűlés mára van összehíva; de a király, ki holnapután érkezik, csak 14-én fogja azt tinnepélyesen megnyitni. A választások országszerte későn történtek s a képviselők nagy része még csak most gyülekezik. Mindazáltal a mai napnak is van már egy kis története; s pedig nem épen a legérdekeltebbek közül való.

Némely, a legszorosabb Deák-párthoz vagy még inkább Deák-környezethez tartozó egyének, az országgyűlés tartamára egy párt-összejövetei helyről tartották szükségesnek gondoskodni. Kivettek egy alkalmas és elég tágas helyiséget s a leendő klubbot elnevezték Deák-körnek. Nézetem szerint igazok is volt, nem is. Igazok a dolog lényegére nézve. Pártoknak, hol alkotmányos actio van, lenni kell, pártok lesznek nálunk is; ha nem lennének, azon reményről is le kellene mondanunk, hogy ügyeink fejlődni, alakulni fognak, mert csak azon esetben nem volna hazánkban s országgyűlésünkön párt, ha a kormány tovább is a jogeljátszás merev tanához ra-

gaszkodnék, melylyel alkudni sem lehetne. Sőt akármit mondjanak innen s túl közöttünk, pártok vannak e perczen is, — bár kissé most visszavonulva, s mintegy lesben. S ha pártok vannak, s ha e pártok nem csak elnevezési árnyéklatok akarnak lenni, hanem meggyőződéseik mellett küzdeni is akarnak, kívánatos hogy legyen mindeniknek saját klubbjá, hol minél jobban szervezkedjenek, azután eszméket cseréljenek társalgásban, szempontokat és magatartásokat állapítsanak meg tanácskozásokban, — sőt szükség esetén jelszót és vezényszót vegyenek a csata előperceiben. Sőt, mondjuk meg, a klubb toborzási hely is lehet a becsületes és szabados terjeszkedésre. Sok új ember is van köztünk s nem egy régi is, kit tapasztalása és a helyzet fölfogása előbb követett utaitól kisebb nagyobb elhajlásra birhat; első nap nem vállalhat mindenki határozott pártállást s szomorú volna ha a még magát tájékozni teljesen nem tudó meg lenne kötve, hogy teljes elhatározásra vagy jobb belátásra jutva is oda legyen kötve hova a történet először vetette. De ha párttársai körében, szeme előtt van folyvást, bajos és *gènant* őket elhagynia. Meg kell mondanom, hogy én, mint nem mai csirke már, másithatlanul megválasztám pártállásomat a jelen országgyűlésre is, ugyanazt, melyhez múltan s minden meggyőződéseim kötnek; nem magam érdekében tettem e kis kitérést, hanem csak a Deák-klubb eszméjének igazolására, mely a másik részről is múlhatlanul hasonló klubb felállítását vonta volna maga után. S ez egészen rendén is lett volna.

Miben nem volt hát igazok a Deák-kör tervezőinek s felállítóinak? Abban, mert bevallott párt az országban más nem levén, sőt az 1861-iki hatá-

rozat emberei magokat Deák második feliratához, illetőleg Deák pártjához tartozóknak vallván, sokan közülök programjaikban Deák nézeteit s nevét fennen hirdetvén: mi szükség volt par-force pártot csinálni ott, hol az önként kiszakadni nem akar (legalább még nem) s nevén nevezni egy gyermeket, melyet szülői és bábái még rejtegetnek a keresztség elől? Igaz, hogy a Deák-klubb tagsága egy kis erkölcsi kötelezés lett volna, később is, a viták alkalmával, Deák mellett maradni; de ez csak addig tart, míg a múlhatatlanul bekövetkezendő bekövetkezik, a pártok megalakulnak s nyíltan és bevallva történik meg a két vagy több főcsoportra illetőleg árnyalatokra szétválás.

A 61-iki határozatiak keményen orroltak a Deák-klubb miatt. Az elnökség kérdése már előre megvetette volt ágyát haragjoknak s az erős ágyon hamarabb maróvá érik az eczet is. S mivel tudják, hogy a klubb nem egyenesen a Deák munkája, hanem inkább környezeteé, sőt hogy Deák maga sem akar s övéit is mindig inti, hogy tartózkodjanak idő előtt s magok erőltetni a pártalakulásokat, — azzal akarák a klubbot születése előtt megölni, hogy Deákot körülvették, igazán szólva egy kissé megrohanták. Az öreg úr szerény, igénytelen s a mellett jó kedélyű, engedékeny ember. Mondák neki: hogy hiszen ők hozzá tartoznak; első feliratát legalább ellenvetés nélkül elfogadják; tőle csak részletekben, tán csak formai árnyalatokban fognak utóbb is eltérhetni stb. stb. De mondák ismét, hogy a klubb elnevezése pártszínezetes, az specialis Deák-tömbet jelent s hogy végre is lehetnek képviselők kik így belőle önként ki fognák zárni magokat; mondák, hogy

a kör czime tán kötelez is, nem általános elvekhez, hanem egy névhez minden részletekben; s ők így abba be nem léphetnek; de vétessék le czimtablája, legyen egyszerüen „képviselői kör“ s ők örömmel lépnek be oda, hol Deák az első ember.

Az öreg úr engedett; s akkor mindjárt, pártja vagy tulajdonkép a klubb-szervezők megkérdezése előtt, megígérte nekik hogy úgy lesz. Ez tegnap történt, mikor mára már a „Deák-klubb“ megnyitása ki volt tűzve s hirlapilag is jelentve. Kemény, Eötvös, Lónyai s némelyek haragudtak kissé, de elfojtották magokban. Este Deák magához hívta s meggyőzte őket. Igaza volt. Az erkölcsi súly, melyet az első feliratok egyértelmű megszavazásával fogunk nyerni, mi így legalább kilátásba van helyezve, roppant előny volna s az megérdemel egy kis áldozatot oly párttól, melynek a hazafiságban s önzetlenségben senki által nem szabad felülmúlatni magát. Deák-kör helyett tehát követi kaszinónk van, s ez nekünk mint pártnak mindenesetre hátrány, vagy legalább egy nevezetes előny feladása. A közügyre nézve igazán károssá csak úgy válhatnék, ha a baloldal, a vele előzékenyen megosztott terünket saját pártcéljaira való toborzásra használná fel, köztünk. Ez tőlök épen nem volna nemes s lovagias eljárás, azért föl sem szabad előre tennünk. S ha még is? — De hagyján. Most az egyetértésért meg kelle hoznunk ez áldozatot; majd, mikor (s ha) az egyetértés úgy sem lesz tartható tovább: könnyü lesz külön válnunk. Csakhogy: egy részök marad-e akkor velünk, vagy egy részünket viszik ők magokkal, kétségessé van már téve . . . . .

Ma azért a helyiség megnyitott. Deák maga körünkbe jött s mondá hogy ez összejöveteli hely, mely előbb egy vélemény-árnyalat embereinek volt tervezve, mindnyájunké; s hogy ő holnaputánra előleges értekezletre hivandja össze a képviselőket, minden pártszinezet nélkül, a muzeumba, gyűléseink legideiglenesebb helyére. Azután a tagkönyvbe beiratta magát mindenki vegyest. Ott van Ghyczy, Nyáry, a két Tisza, a két Ráday s Jókai s Bónis; ott Zsedényi s Ürményi és mind.

A régi ismerősök találkozása s az újak ismerkedése mindjárt megkezdődött. Itt találkoztam először (mert csak tennap érkezém be) a 48. és 61-diki bajtársak legnagyobb részével. Mennyi változás csak ez utolsó négy év alatt is! Komoran váltunk vala el, s több kevesebb reménytől lelkesülve találkoznak ismét; de vénebbek vagyunk négy nagy évvel. S reményeink daczára, mindnyájunk arczán, barátságos üdvözléseink első szavain látszik, hogy a felelőség súlyát nehezebbnek érezzük ma, mint 61-diki elválásunk napján. Akkor senkinek sem lehetett kétsége, hogy azt tette mit egyedül volt lehetséges tennie; a választás jobb és bal között senkit sem aggasztott. Ma e választás sokak előtt nehezebbnek tetszik. Én ma sem érzem azt nehezebbnek.

II.

Deczember 12.

Deák megtartotta ma az általa egybehítt értekezletet. Két tárgya volt. A kérdés: mikép fogadjuk, bár még meg nem alakult ház, a délután érkező felséget, ki menjünk-e elfogadására? S a korelnökség tisztába hozása. Az elsöre igenlő volt a felelet. Illik, hogy ha még alakulatlan is, de már tényleg együtt levén a nemzet választott képviselői, az érkező fejedelmet Budán a várpalotában elfogadó tömeggel együtt mi is üdvözljük. Pest város öt követe, köztük Deák is, a pesti indóháznál fogadják.

A korelnökség kérdése egy kedélyes szóváltásnak szolgált alapúl. Azt hiszem, mondá Deák, hogy legöregebb társunk Bernáth Zsigmond, ki már 1808-ban Ung követe volt, mikor képviselő-társaink közül a legtöbb nem is született. Bernáth a kitörő éljent megköszönve, el akará háritni magáról a tisztességet, magánál öregebbnek jelölvé ki a békés-gyulai Boczkót. — Lehet, felele az aggastyán, hogy öregebb vagyok; de tán Bernáth barátom csak fiatalítja magát; hadd éljek én is, ezen minden öreggel közös gyöngeség szabadalmával s legyen ezúttal én a fiatalabb; ő mindenesetre tapasztaltabb ilyesekben nálam s így öregebb. — Éljenek közt ült le, éljenek közt foglalá el az elnöki széket Bernáth is.

Most a hat legifjabbnak kelle kiállni korjegyzőkül; nevetek kiáltának, kik a legfiatalabb nemzedéket jobban ismerik; de hosszu vonakodás után is csak

négyen álltak elé. — Csodálom, szólt Deák, hogy mindenki vonakodik a legifjabbakat megillető korjegyzőségtől; részemről, ez volna az egyetlen hivatal melyre vágnám. — Hja, édes öreg ur! az ifjak szeretnék véníteni magokat; s ha vének lesznek: megifjodni ismét. De téged igazán szeretnénk ifjává tenni még egyszer, hogy dicső életedet, melyet jobban most sem folytathatnál, újra kezd!

Szóba jött a holnaputáni megnyitás — Budán. Erről már 61-ben is volt kérdés közöttünk, akkor mondá Deák, hogy ily csekély mozzanatu kérdésért az országgyűlés lehetetlenítését veszélyeztetni nem akarván, ha maga maradna is, ő átmenne a megnyitásra; az üléseknek aztán természetesen Pesten kellettvényt tartatniok. A baloldal akkor nagyon zokon vette Deák készségét az átmenetelre; s tömegesen vissza is maradt. Akkor nem volt itt a fejedelem, az országgyűlés az országbíró által nyitattott meg; most a felség személyesen van itt a megnyitásra. Az egy Madarász József emelt szót Buda ellen, mert a törvény nem Budapestet hanem egyenesen csak Pestet nevezi meg az országgyűlés tartása helyéül. De szava nem költött semmi viszhangot. A király személyes jelenléte Budán, illemessé, — a kiegyenlítés általános szükségérzete ildomossá teszi: nem csinálnunk egy merő formakérdésből, merev ellenzéssel, kelletténél fontosb elvkérdést, mely a csupa megnyitás helyiségére nézve szükségtelen s ok nélkül káros lehetne.

III.

Deczember 14.

Az országgyűlés megnyitott. A királyi palota disztermében jöttünk össze. S csaknem teljes számmal. Deák és pártja; de a baloldal is teljesen megjelent, csak Madarászt s egykét hasonfelét nem láttam, bár azok is ott lehettek. Ghyczy, Nyáry, Tiszáék, Bónis, Jókai, — még Patay Pista, Domahidy s a hozzájuk hasonló minorum gentium vörösek is majd mind ott voltak.

A kápolnában a Veni Sancte folyt. Tizenkettőfélkor visszatért a főpapság. S néhány percz múlva a király, előtte az apostoli kereszttel. A riadó éljen mely fogadta, látszott, jól esett neki. Magyar huszártábornoki egyenruhában volt, föllépdelt a trón három lépcsőjén, férfiasan körültekintetett, föltette forgós kalpagát s leült és úgy olvasta a trón-beszédet.

Elég alkalmunk lesz e trónbeszédet olvasni s tárgyalni még, a házban. A napló mai lapja csak az egyszeri hallás által támasztott benyomásról szólhat. Egy kis mester-mű az, tele jó hangulatot keltő nyilatkozatokkal, eltakarni az egy vagy két kemény dolgot, mit mégis, — mint a durva kőt a ráaggatott virágfüzérek, — alig takarnak el. Egész program, minőt trónbeszédben csak a Napoleonok szoktak mondani. S hogy ily terjedelmes és beható nyilatkozat magyarul még királyi ajakról nem zengett, hogy az egyáltalában nem maradt csak a frázisok felületénél: maga méltó jó hatást költeni s a percz és a királyi tény fontosságáról meggyőzni.

Részemről, míg az általános lelkesülés riadásai után, s megszabadulva a fejedelmi személyiség s jelenlét önkénytelenül is érzett varázsa alól, sokan elégtelennek valának a trónbeszéd tartalmával, mert az, bár kiindulási alapúl a Sanctio pragmatica-t jelöli, a jogeljátszási elméletet határozottan elveti s az 1848-diki törvényeket alakilag kétségbevonhatlanoknak elismeri, de ép e törvények revisióját s kiváltkép a kormányzat formájára (parliamenti felelős kormány) nézve túlságosan nyomatékoztatja s a birodalom egységét és a felségi jogokat igen élesen emeli ki, — én mind e mellett, megvallom, meg vagyok elégedve, ha a megelégedésre elég az hogy olyat kapjunk a minél jobbat vagy csak a minőt is nem vártunk.

Vagy ti azt vártátok, hogy a trónbeszéd a 61-diki föliratok egyszerű megadása lesz? — hisz' akkor ministerium által lett volna készítve s kihirdetve. Hogy a fejedelem, első lépéssel közénkbe, sorainkba rugik? Hol van psychológiátok? A tizenhét évi korlátlan uralom után, melybe a császár egészen bele nőtt volt, azt hittétek egyszerre leveti a hüvelyt s mint alkotmányos magyar király lép ki belőle? S a 47-es embereket sem ismeritek? Életöket a demokrat eszmék és parliamenti formák elleni küzdelemben töltötték, eléggé megmutatták mily szívósak tudnak lenni meggyőződéseik mellett, s most az ő tollukból kikerülő trónbeszédben, az általok is szentnek tartott dolgok nyílt elismerése mellett, még egy kísérletet se tegyenek: ha valyon e jó magyar nemzet nem volna-e visszavezethető a 48 előtti állapotra, melynek ők voltak fő hősei?

Minden, mi ez egy ponton kívül a trónbeszédben van, érzelmeinket kielégítheti s arra van számíttva hogy kielégítse. A közös ügyeket a pragmatica sanctiótól fogva a 61-diki feliratokig mi is elismertük s azok iránt csak általános kívánalmak érintetnek. A társországok s nemzetekre nézve maga a fejedelem hivatkozik a 61-diki második fölíratra, arra, mely miatt akkor az „intractabilis“ országgyűlést eloszlatták. A beszéd „kifejezései“ szivünkhöz szólottak. A hangulat pompás volt. S kezdetnek ez bizony elég. Ha majd válasz-fölíratunk igazi jogfolytonosságot követel, ministeriumot, megyét stb. — meglássuk a választ reá.

Mint elveszett országot, ha egy döntő csata vissza nem vivhatja, megyénként, száz csatával kell meghódítanunk: — úgy elveszett alkotmányunkat is lépésről lépésre kellend tán visszaszerezniünk. De ne veszítsünk türelmet a fárasztó küzdelemben.

IV.

Deczember 15.

Ma délután 5 órakor, mintegy harminczan a szoros értelemben vett Deák-pártból összejöttünk Gorovénál. A mit már a múlt hóban, az Eötvösnél tartott kis tanácskozmány, és pedig igen elsietve, mert akkor még megválasztott követek sem voltak, tett vala: elnököket jelöltünk. Szentiványi Károly és gróf Andrássy Gyula megválasztása a történetek után valódi pártkötelesség s becsületkérdés lón. Az utóbbi ellen semmi szó sem volt, a baloldaliak közt

sem; 61-diki alelnökeik önként átadják ez általok is becsült és szeretett férfiúnak, kiből amellet egy kitűnő elnök minden tulajdonai megvannak, a tért. Szentiványit azonban ők nem akarják elfogadni s a 61-diki elnöktől Ghyczytól elállani éppen nem hajlandók. Ghyczy csakugyan jeles elnök volt, ügyes, erős, gyors felfogású s tiszta kijelentésű; s legfőbb elnöki érdeme, hogy bár köztudomás szerint határozati, soha még egy mellékes kérdésben sem árulta el elnöki székében pártállását, annál kevésbé mutatott részrehajlást. Ezt az igazságot ki kell neki szolgáltatóknak.

Úgy de, éppen a képviselő-választások előtt, programjában oly erős pártállást foglalt, minél szélsőbbet senki; olyat, melyen Tisza, Nyáry, Jókai mind innen maradnak. A kiegyenlítést valószínűtlennek nevezi; sőt olyannak, mi ha létesülne is, csak oly áron létesülhetne, mi a birodalom egyik felének sem szolgálna előnyére. Különösen igyekezett ezt az anyagi (vám- s kereskedelmi) ügyek s viszonyokra nézve bizonyítani, s bizonyításai egyet mindenesetre bebizonyítottak, (mellékesen mondva) — azt hogy Ghyczy jobb elnök volt 61-ben, mint államgazda 65-ben.

Na már, mikor az egész országban általános a méltányos kiegyenlítés ohaja, országos önállásunk határain belül; mikor a 61-diki határozatisták nagy része, megyéjük hangosan nyilatkozó közvéleményétől sodortatva, csak azon áron juthattak a képviselőházba, hogy magokat Deák hiveinek vallották; midőn (tisztelet a jobb meggyőződéseknek!) némelyek, mint a báránybőrbe öltözött farkas, szelid bégetéseket próbáltak hallatni, mint pl. Domahidy, múltkor

s remélem ezután is a legszélső baliak egyike, most így kezdi követjelölti programját: elveim jelenleg feliratiak és konservativek, — risum teneatis! — mikor kétségtelen hogy a Deákpárt nem csak többségben, de tetemes többségben van: — kérdem, nem volna-e tőle hülyeség, a kisebbségből venni elnökét? Tegyük hozzá, hogy fenn mily hatást tenne, ha a ház, a kiegyenlítés munkáját azzal kezdené, hogy első válaszul a békülékeny hangú trónbeszédre — oly elnököt választana, ki a kiegyenlítést sem valószínűnek, sem a mennyiben lehetséges is, kielégítőnek s kívánatosnak nem tartja? És nem csak pártunk által híresztelt ellenvetés, mint némelyek insinuálni akarják, hogy a fejedelem maga, Ghyczy megválasztását egyenes kihívásnak fogná tekinteni. Úgy nézné azt, mint merev és reá nézve bántó ragaszkodást azon emberhez, ki neki az 1861-diki két föliratot átnyújtotta.

Részemről megvallom, mikor még otthon a Ghyczy programját olvastam, mielőtt valakivel csak szóltam vagy azt tudtam volna hogy pártunk itt más elnököt fog jelölni, első gondolatom volt: hogy ő szándékosan akarja magát az elnökségre impossibilissé tenni, különben azokat miket mondott, nem szabad, nem lehet vala mondanía. S valóban az elnöki igen diszes állást, egy pártvezéri állással fölcserélni, nem oly ambitio, mely lehetetlennek látszanék s feleslegesnek sem a volt határozati pártnál, mely 61-ben is épen alkalmas vezér hijával volt Teleki László kidölte után, ki soraikból egyedül lett volna igazán hivatva arra. És ha lesznek, mi több mint hihető, későbbi tárgyalásaink folytán pártok: Deákkal szemben egy ellenzék vezére lenni csak-

ugyan oly állás, melyet egy felől egy Apponyi, másfelől egy Ghyczy teljességgel nem kicsinyelhet, mert az az eltérő nézetűek legkitünőbb tehetségeit igényli és részemről csak megtiszteltem Ghyczyt azzal hogy őt Nyáry és Tisza Kálmán fölött e szerepre kiválónan legalkalmasbnak hiszem. Sajnálom hogy a föltevés első felében csalódtam; ő azzal, hogy oly pártnyilatkozat után magát még lehető elnöknek vélte s engedte fölállítatni, kettő közül egyet csalhatatlanul bebizonyított: vagy azt, hogy a kiegyenlítésre hajlandó nemzet bevallott nagy többségével ellentétben akar állani s így parlamenti elnöknek nem való, vagy azt hogy kevésbé eszélyes politikus az összeférhetleneket, — quadrata rotundis, — egyeztetni akarni.

Elég, hogy mi röviden megegyeztünk elnökeinkben. A szabályszerinti hat jegyzői hely kettejét, valamint a második alelnökséget is Erdélynek véltük fentartandónak. A kész megállapodást egy a politikai pályán új ember ellenvéleménye, a különben határozottan hozzánk csatlakozott Szász Károlyé, kissé megakasztotta. Ő arra figyelmeztetett, hogy a házszabályok csak mind három elnök s hat jegyző megválasztása után nevezik a házat megalakúlnak; nehogy, ez meg nem történvén, a ház alakúltsága kétségbe vonathassék: jobb volna minden helyet betölteni, mint 61-ben történt, az illetők bizonyosan készek lesznek nyilatkozni, hogy helyeiket az országgyűlés kiegészítése után, Erdély s Horvátország képviselői iránti tekintetből, új választás alá bocsátandják. Többen helyeselték a felszólalást, pl. Somsich;

én is, bár nem szoltam;*) s a jelenlevők az ellenvetést elég fontosnak tarták arra, hogy az Deák elébe terjesszessék, ki nem volt jelen.

Eloszlánk.

V.

Deczember 16.

Mintha csak a közép- és baloldalnak, vagy a Deák- és Ghyczy-pártnak eme rész által oly igen sürgetett fúziója, melyre a lapok annyi öröm-harsonát fúttak, azért lett volna csinálva, hogy nem összeolvadva, hanem összekeveredve könnyebben toborzhasanak közülünk. S legelőször mindjárt az elnöki kérdésben. A képviselői kör, melyet oly szives előzenyességgel megosztánk velök, toborzásaik főszínhelye most. A követek által látogatottabb vendéglők, ebédlő- és mulató-termek, megannyi Werbungs-post. Egy újoncz-barátom keservesen panaszlá nekem, hogy tegnap este az Arany Sasban (61-ben is a határozatisták egyik fő gyűlhelye) kemény ostromnak volt kitéve. „Mint a falusi kutyák az idegen útast, úgy vettek körül, egyik galléromba csipeszkeszve, másik lábik-

---

*) Pedig nem volt szoros igaza. A házszabályok hat jegyzőről szólnak ugyan; de az 1848. 1. törv. cz. 8. §. míg az egy elnököt és két alelnököt megszabja, a jegyzők számát nem határozza meg. Deák, a kérdés elébe terjesztetvén, a 48-diki példára hivatkozott, mikor az egy alelnöki hely szintén fentartott Erdély számára; s azt mondá, lehet hogy a hat jegyző helyett nyolczat is fogunk választani, tekintettel Horváthországra is. 61-ben, úgy mond, azért nem hagyuk a helyeket üresen, mert bár mondtuk, nem volt reményünk Erdély s a társországok behívására. S azért javaslá hogy ne négy, hanem öt jegyzői hely töltsessék be most, mi el is fogadtatott. Az említett fiatal követ ellenvetéséről nem lett több szó.

rámnak esve“ — mondá. Egyik barátságára, másik „ismeretes szabadelvüségére“ apellált; egyik gúnynyal, másik keserűn, harmadik durván végezte; s a kapacitáció a falhoz szoritásig kezdett menni. „Majd meglásd, végzé fiatal barátom, téged is meg fognak kisértetni!“ — Engem ugyan nem, mert régóta ismernek, hogy én vén és harapós eb vagyok.

De igazán, az ifju társ nem ok nélkül panaszkodott. Tulsóoldali barátink elég lovagiatlanok, a kör helyiségeiben minduntalan arra emlékeztetni minket eljárásukkal: fogadd be a tótot a házadba s kiver belőle. Kivált a nap oly óráiban, mikor nem épen sokan vannak a körben, bizonyos lehetsz, hogy ki van egy-két előörsük állitva, ki az egyenként jövőket elcsipdesi s szeliden vagy élesen, ad hominem, kapacitálgatja. Némelyek, a nemesebbek, ezt még elviselhetőleg, mert némi finomsággal s épen nem bántólag teszik. De némelyik, kivált a legszélső balról valók, a mint isten tudnia adta szegénynek, egész a zaklatásig viszi. Arrogantiájuk, melylyel a szabadelvüséget, világosságot, hazafiságot, saját kizárólagos monopoljuk gyanánt tüntetik, valóban boszszantó. Talán kellene egymás meggyőződése és semmi mellékes érdek s cél által nem nyűgözött független állása és jelleme iránt annyit tekintettel lennünk: hogy egymás irányában, kivált a személyes kérdésekben, a kapacitációk szelidebb módjainál maradjunk; s a ki nem kapacitálható, azt ne gyanusítsuk mindjárt gyűlöletes föltevésekkel.

VI.

Ugyanaz nap este.

Ők azt mondják: Deák személye iránt feltétlen tisztelettel viseltetnek. Furcsa is volna Deák személyét megtámadni vagy épen gyanusítani. — Ők azt mondják: Deák elvei, melyek a 61-diki feliratokban oly méltó kifejezést nyertek, s kivált a másodikban oly részletesen és erélyesen ki is fejtettek, az övéik is, ők azokat első betűtől az utolsóig aláírják. Sőt a mi több, ők azt mondják: Deákot mindenben vezéröknek ismerik el s tisztelve tekintik mint olyant.

Miért tehát ez éles acharnement az ellen, kit nem csak Deák pártja, de maga Deák is, kijelölt azon képviselőház elnökeül, mely hivatva van Deák elvei szerint s vezetése alatt oldani meg a fenforgó alkotmányviszály nehéz kérdéseit? Miért az elkeseredett kifakadások azon férfiú személyisége ellen, ki több mint három évtized óta, alkotmányos fejlődésünk legkülönbözőbb fázisaiban, változatlanul mindig azon oldalon állt, melyen Deák vezérkedék, de a ki szerintök semmi tulajdonával egy jó elnöknek nem bir. A papir ugyan türelmes, de tán az sem viselné el, ha bántó megjegyzéseiket mind ide irnám . . . S miért mindenek fölött az a nagyon is észrevehető erős pártszervezkedés, mely magokat tőlünk egészen külön tömbekben összetartsa s közülünk, a hol csak kezök ügyében esik, egy-egy báránykát elragadjon.

Ha egyebet nem, őszinteségöket mindenesetre kétségbe kell vonnom. De talán nem nehéz számitásuk titkába bepillantánunk. Ez előzetes kérdés-

nél, az elnök-választásnál, legerencsésebben vélnek velünk megmérkőzhetni. Az első csatára választott terrenumnak csak egy hátránya van reájok nézve: — a szélső jobb, maga közül elnököt nem remélhetvén, kétségtelenül egészen hozzánk fog csatlakozni ellenökben. Ezenkívül minden chance kedvezőbb nekik most, mint a következő, érdemleges vitáknál. Ghiczey tagadhatlan s kipróbált alkalmas volta az elnökségre, Szentiványi még kérdéses arravalóságával s tagadhatlan gyöngébségével szemben; a 61-ki elvekhez való általános ragaszkodás, melyet könnyű a 61-ki személyekhez való ragaszkodásra is átvinni, mit ugyan nem épen kitünő szerencsével kísértettek meg a követválasztásoknál is azon elv szándékos felállításával, hogy az akkori képviselőt most újra meg kell választani; s végre ezzel összefüggőleg, nem egy Deák-párt; 61-ben is itt volt képviselőnek személyes ragaszkodása Ghyczyhez, kinek elnökségeért az országgyűlés ép oly egyhangulag szavazott volt elismerést s a haza köszönetét, a mily egyhangulag Deák Főliratait és Ővását elfogadta volt. Ők tehát így gondolkoznak: ha pártjuk valamely kérdésben erősnek látszhatik, ebben leginkább; s ha valaha lehet reményük egy csatát nyerni, — most, mikor még a Deák-párt, leginkább maga Deák által visszatartva, röstelkedik a szervezkedésben.

De szoros szervezkedésükkel távolabbra is nézhetnek ők. Tudják jól s magok hirdetik legfeltűnőbbben, hogy a nagy kérdésekben valódi elvi különbség nincs köztük és közöttünk, különbségünk csak az élesebb vagy szelidebb szinezetben áll. Arra számítanak tehát, hogy ha ismét oly fordulat találna bekövetkezni mint 61-ben, az alkotmány vé-

delmében ők és mi, a bal s a közép, együtt fogunk állani. S ez esetben tömeges összetartásukkal hatni remélnék Deákra, hogy magatartásában az ő színezetüket vegye fel, magukkal ragadni őt, míg, úgy hiszik, azok közül, kik most Deák mellett, tán hozzá legközelebb állanak, nem egy, az addig szintén szervezendő Apponyi párthoz fogna hajolni. Mi gyakorlati értéke van e számításnak, a jövő mutatja meg. Annyi bizonyos, hogy nem csak ők célzatosan hintetik azon nézetet, de köztünk is nem egy elhitte már, hogy Deák legközelebbi környezetében vannak olyanok, kiket csak Deák személyes jelenléte, hatása s hozzá kötő múltjok tart vissza, hogy rajta sokkal túl ne menjenek. Régi dolog, hogy a baloldal Eötvös és Lónyai, Trefort és Kemény iránt nem viseltetik semmi bizalommal; s a centrumban is nem egy ember ül, ki e bizalmatlanságot legalább a három elsőre nézve osztja. A bal számít erre; számít Deák pártjának heterogén elemeire, s maga elébe legfőbb célul egyelőre a szoros összetartást és teljes pártfegyelem létrehozását tűzte ki.

Hogy pártunk velök e tekintetben nem mérközhetik, maga Deák az oka. A mi embereinkben sem hiányzik sem a hajlam, sem az ügyesség ily szervezkedés és pártfegyelem felállítására. Lónyai, Trefort, Gorové stb. épen arra való s arra nagyon is hajlandó emberek. De Deák visszatartja őket. Van még idő rá, szokta mondani sürgetéseikre. Talán mert érzi, hogy mellette az egész ország van, ezek meg érzik, hogy csak mellette s szorosán hozzá sorakozva bírják az ország és a ház bizalmát, — innen ezek mohósága, innen Deák nyugalma. A pártra nézve s érdekéből, azt hiszem, középen van az igazság.

Egy van kivált, minek hiányát nagyon is érezzük: kellőleg vezetett párt-organum. Pártunk organuma, a Pesti Napló, a quandoque bonus dormitat Homerus szabadalmával kissé túlságosan szokott élni. Néha neki ébred s kivált Kemény czikkei nemcsak rendkívüli érdeket kölcsönöznek neki, hanem roppant súlyt is. Máskor ismét ellankad, sekélyedik s leánykézre bir. Most, e perczben elevennek kellene lennie mint a tűz s soha sem volt lanyhábban szerkesztve. Mondják, Deák nem akarja, hogy igen élesen kifejezett pártállás tükröződjék benne. — Lehet; de azt hiszem a Kemény lustasága is elég kimagyarázni ez épen nem rendkívüli phenomenont. Tegnap este még is tett valamit, a minek, ha lesz belőle valami, meg fog tán érzeni hatása a lapon s utána a párton is. Hét vagy nyolcz elvbarátot hítt össze magához, tanácskozni arról, mikép lehetne a Naplót tulajdonképi pártorganummá tenni, oly nézetek kifejezőjévé, melyek ne a Keményé vagy Királyié legyenek tovább, hanem mindnyájunké? Valóban ideje volna erre nézve elhatározó lépéseket tenni. A Hon, pártja részéről, élénken van támogatva. A Magyar Világ, Apponyiék organuma, elevenen kezd már is mozgolódni, fészkelődni. S nekünk maig is nem a Napló, hanem a Pester Lloyd legjobb párt-lapunk.

VII.

Deczember 17.

Mind a két fél megszámitotta a fejeket. Így állunk: nekünk biztos szavazatunk van 130, kétesnek tartunk ezen felül mintegy 30-at (a szélső jobb nincs számításba véve). Ghyczyéknek biztos van 90 s a 30 kétest ők is számítják. Így mi, a legrosszabb esetben is bizonyos többséggel, legjobb esetben nagy többséggel birunk. Alig jött ez tökéletes bizonyosságra, ma reggel már rebesgeték, hogy Ghyczy vissza fog lépni, hogy nyilatkozott volna is már Deák előtt, hogy holnap a lapban is meg fog jelenni nyilatkozata. Annyi igaz, hogy részére az agitatio, mintha ketté vágták volna, megszűnt; s ma már senki sem kapacitál senkit. (Dehogy nem! a csöndesebb hal rettenetesen kapacitálja a szélső balt, hogy az istenért senki se szavazzon Ghyczyre, ne tegyék csúffá, miután önként visszalépett, stb.)

Délután az Európában volt nagy konferenciánk. Hivatalos volt mindenki, a ki Szentiványit akarja elnöknek. Megtöltöttük a termet. S nagy többségünk egyszerre kézzel fogható lett. Klauzál elnökölt a rövid értekezletben. Deák előterjeszté a két elnököt; s az 1848-ki eljárásra hivatkozva, a második alelnöki hely főnhagyását Erdély számára. Úgy az egyik jegyzőét is. Kijelenté, miszerint neki biztos tudomása van Ghyczy visszaléptéről s hogy az már a holnapután reggeli (holnap nincs lap) lapokban lesz. Egyik jegyzőül (előbbi lajstromunkból) Királyi Pál, sok elfoglaltsága miatt magát kihagyatni

kérvén) Deák maga Ráday Lászlót ajánlta. Ez egy kis szívélyes engedmény a baloldalnak; de tehetjük jó lélekkel, mert az ifju gróf valódi tehetség s egyike lesz jobb jegyzőinknek. Az egy oláh s egy szerb jegyző fölött volt egy kis szóváltás; amazok közül előbb Fáurt ajánlák, most Joannovich Györggyel cserélték föl nevét; emezeknél az ajánlt Dimitrievich helyett Manoilovichot hozták szóba, de a többség az első mellett maradt. Így a névsor megállapítva lévén, széttaszánk.

VIII.

Deczember 19.

A lapok konstatirozzák Ghyczy visszalépését. S így az egyetértés teljes volna, legalább e személyi kérdésben, mert ők mondják, hogy személyi kérdésért pártszakadást csinálni nem akarnak, ha pártja némely túlbuzgói, még saját fölkerése daczára is hozzá nem ragaszkodnának. Tartoznak, ezt allegálják, neki ezzel s tartoznak a hazának és a 61-diki országgyűlésnek. Ezek, a 61-diki országgyűlés jellemét még most sem Deák nevében s fölirataiban, hanem akkori határozati pártjuk túlnyomóságában vélik legtalálókban kifejezhetőnek. — Szegény emberek! Az, hogy az első feliratot, számbeli erejük mellett keresztül bocsáták: eltörlé az országgyűlés homlokáról az ő bélyegöket. Dicsérném engedékenységeket, ha a mit a szavazásnál egy kézzel adtak, a részletes tárgyalásnál, aggatózó maguktartásával minden becsétől meg nem fosztották volna. Így nem volt egyéb, mint fennen vitatott meggyőződésük visszadöbbenése a fe-

lelőség súlyától, mit az igaz meggyőződés a jobbról, soha sem tehet. A részletes tárgyalásnál gyermekes Rechthaberei volt eljárásuk, mit akkor már Deák lovagiatlannak s a parlamenti illemmel ellenkezőnek bélyegzett. — A második feliratot egyhangulag fogadták el; beolvadtak a Deák-pártba. S magok vindikálják, hogy azon perczcel megszűnt a határozati párt; ezt vallották, és pedig nagy ostentatioval, követjelölti programjaik nagy részében; s sok közülök hogy itt ül, csak e kis perfidiának köszönheti. — Mit akarnak tehát még 61-ki álláspontjukkal, s úgy nevezett jogfolytonosságukkal, melylyel országszerte izgattak: hogy választassanak újra meg — csak mert 61-ben is itt voltak s mert a választó-kerületek azzal felelhetnek az akkori felozlatára, ha ismét épen azon egyéneket küldik. Vagy feliratiságuk, illetőleg Deákhoz csatlakozásuk csak addig tartott, míg a választási urnából szerencsésen kijött a nevök? S megválasztva, nem kötelezi már programjuk —?

IX.

Deczember 20.

Az elnökválasztás megtörtént. Ghyczy 90 szavzatának többsége okosabb volt; engedett kértének s Szentiványira adta szavát, vagy megoszlatta a ház más kitünő tagjaira. De hét üres czédula vettetett az urnába; 27 pedig Ghyczy Kálmán nevével. Ghyczy méltán boszankodhatott. Az országban sok helytt fogják mondani: im a határozat emberei csak 27 vagy 34 szavazattal birnak. Hamar betelt pártunk egy igen kitünő tagjának jóslata, ki csak a minap

mondá egy bizalmas körben, — „én a baloldal ki-
tünőbb tagjaitól nem félek; Ghyczy, Tisza, Nyáry az
utolsó pillanatokban mindig fognak elég bonsens-nal
s elég lelkiismereti kételylyel birni, hogy a felelőség
érzete veszélyes lépéstől visszatartsa. De azon párt-
nak baja az, hogy a legelejtesebb elemeket is ma-
gába szedte, 61-ben is; attól félek, hogy a házból
minden számar hozzájok szegődik, mert ők számtöbb-
séget keresnek; szamarak pedig, ha egyszer neki va-
dúlnak, nem oda szoktak rúgni hová hajtsáraik akar-
ják.“ — S mit jelent egy elnök-választásnál az üres
lap? Hallottak harangozni, de nem tudják mire; Fiu-
méban hazafias tett volt a nessuno-szavazás; nosza
itt is alkalmazható! — A ki a képviselőház elnökére
üres lappal szavaz: azt akarja-e, hogy a háznak
senki se legyen elnöke? nem akar hát constituált
házat? S ha egyáltalában nem akar szavazni: miért
szavaz hát?

A bal, egyszóval, átesett az első fiascón. Segit-
hetett volna tán magán, legalább tisztességesebben
húzhatta volna ki magát a kellemetlen helyzetből.
Nekik első rendben mindenesetre Ghyczy személye
volt a fő; de másod rendben a Szentiványi személye
ellen is voltak kifogásaik, s már csak azért is, mert
az Eötvös-féle, szerintök illetéktelen, tanácskozmány
ezt állította a 61-diki elnökkel szembe. Ghyczyt már
semmi esetre ki nem vihették, a főcsata el volt
veszve. De meg kellett volna kísérteniök, a máso-
dikban valami engedményt vagy becsületes békét
nyerni magoknak. Összes szavazataikat fölajánlva,
javaslatba kell vala hozniok Szentiványi helyett mást,
természetesen a Deák-pártból; s talán Szentiványi
maga, a jó békességért, kivánni fogta volna pártjától,

hogy tőle elálljon. És a baloldalnak ezt tenni annál inkább kötelessége is lett volna, mert ők terjeszték, hogy Szentiványi az elnökségre képtelen, alkalmatlan, gyönges, s mit én tudom mit. Így hát ők tudva szavaztak oly elnökre, kit ama nagy helyre méltatlannak hisznek; mi ellenkező nézetben vagyunk, s ha utóbb csalódnánk is, tiszta meggyőződésünket követtük. De ők azt mondják: a többség elnöke, s mi csak örülünk: minél gyöngébbnek bizonyul be a választás, melyet mi kezdettől fogva elleneztünk! — Ah ah! egy kis párt-maneuvre, káröröm alakjában! Ha mi hasonló párt-maneuvre-rel akartunk volna élni, nem teheténk vala jobbat: mint megválasztani Ghyezyt elnöknek; megfosztottuk volna a baloldalt vezérétől, legerősebb vitatkozájától, s az elnöki székbe lekötöttük volna, hol magát semlegesesen tartani lett volna kénytelen.

X.

Este.

A mai napról még van egy pár följegyezni valóm, s a királyi ebéd utáni esti órákat naplómnak szentelem. A sor, a királyi ebédhez hivatni, ma került reám. A teremről, az ebédéről nem irok. De itt egy pár sor, mi a nap eseményére vonatkozik. A meghívottak közt volt ma Szentiványi Károly is; s a király, ki már őt, — mint Deákot, Eötvöst, Som-sichot is — külön elfogadásban részesítette volt, még mint csak kijelölt elnökünket, most elég húzamosan beszélgetett vele, s szembetűnően gratulált és örvendezett nagy többséggel lett megválasztásának. Sőt

annyira nem feledte ezt, hogy egyik fiatalabb társamtól hallám, ki nyolczadik vagy tizedik állt a sorban, hogy a vele folytatott s pár perczig tartó beszélgetésben ismét elé hozta a tárgyat. „Részt vett ön a mai elnökválasztásban?“ kérdé. „Kötelességem szerint“, felelé az egyszerűen. — „Igen szépen ment, — mondta a király — s nagyon örülök, hogy oly jól ütött ki.“ — „Felette örvendünk, viszonzá barátom, hogy bizodalunk felséged helybenhagyásával is találkozik.“ — „Igen, s remélem a képviselőház ezentúl is úgy tartandja magát, hogy helybenhagyással találkozzék.“ — „Azon remény táplál minket is, hogy felséged, magas trónbeszédjében hazánk iránt nyilvánított igazságos kegyelmét tovább is megtartandja.“ A felség mosolygott s azt felelte egész bonhomie-vel: „Jó, jó; reméljük hogy minden jól üt ki.“ Azzal fejével biccentett s tovább lépett egygyel. — A békési képviselőhez, ki hozzám közel állott, az alföldi magyar typus egyik szeretetreméltó kinyomatához, a derék Szakál Lajoshoz, az alföldi volt inségről s a leendő alföldi vasútról intézett néhány szót. — Tőlem azt kérdé melyik megyéből való vagyok? Megmondám s tájékozottságát mutatja hogy mindjárt azt felelte reá: „Igy az ön választói legnagyobb része nem magyar.“ — „Nem magyarajku, felelém egész tisztelettel, de hű a közös magyar hazához.“ — „Ez jól is van, viszonzá a felség, a nemzetiségek féltékenységének végének kell lenni.“ Vajha szavait az ország minden széléig visszhangoztathatnám! — Mondanom sem kell, hogy mind ez, az ebéd utáni sorakozás alkalmával történt az elfogadó teremben.

De visszatérek a választásokhoz, melyeknek egy érzékeny epizódját nem szabad elmellőznöm.

A választásban részt csak az előleg igazolt képviselők vehettek, azok t. i. kiknek jegyzőkönyvük rendben s ellenök óvás és kérvény beadva nincs. A kik ellen valami van, legyen bár igazolásuk az illető osztály által ajánlva s az alakulandó ház által valószínűleg elfogadandó, a szavazásban részt nem vehettek. Ezek közé tartozik mintegy hatvanad-magával az öreg Bernáth Zsigmond is, korelnökünk. Ezt tudta mindenki, de az hogy ő, bár nem szavazhat is, az elnöki székről lelépjen, eszünkbe sem jutott. Az ülést ő nyitotta meg. Valami mohó, kapkodó sietség volt az öregben észrevehető. Főolvastatta az igazolt (s szavazandó) képviselők névsorát osztályonként. Ő maga nem volt köztük. Az egész ház a szavazást sürgette, mely mára kitűzve volt. Ő időközben érkezett csekély fontosságú iratokat kezdett a helyett egyenként bemutatni. A ház türelmetlenkedni kezdett. De ő csak folytatta, mert be akarta szegény végezni teendőjét. Megértettük végre mohósága titkos indokát. „S most már“ — végzé előterjesztéseit — „engedjék meg kedves képviselő-társaim, hogy köszönetemet s bucsúszavaimat röviden kifejezve, e székből leszállhassak.“ Hiába kiáltottuk: maradjon, elnököljön a választásnál, melyben részt nem vehet (hisz' más okból is nem példátlan hogy az elnök nem szavaz). — „Magam olvasom fejemre, úgy mond, a törvény szigorát; s én a ki több mint ötven év óta küzdök a jogbitorlások ellen, bitoroljak-e engem meg nem illető jogot? — Soha!“ Nagy és fájdalmas emfázissal beszélt, hangja rezgett a megindulástól, szemében két köny csillogott s válla kö-

rül természetes csigákba göndörülő fehér fürteit tiltólag rázogatta fejével. Lelépett az elnöki székről s előbbi helyére sem ülve, a mellék köz-járások egyikén futott ki, reszkető lábakkal a teremből. Mindenki éljenezte, marasztalta, sokan elébe álltak, átölték, útját akarták állni. „Nem, kiálta csaknem haragosan, bocsássatok, semmi helyem köztetek!” — Igazán megindító volt ez öreg ember fájdalma; nekem legalább szívemet hasogatta. Szavazatjogomat szívesen átengedtem volna neki. (A petitió ellene, saját kezébe ment volt, mint korelnöknek. Mikor annak beadói a lapokból olvasták hogy ő a korelnök, elég hitványak voltak föltenni, hogy ő azt elikkaszthatná, vagy elég gyöngédtelenek, őt e gyanuval bosszantani; s távirati kérdést intéztek hozzá: megkapta-e azt? Éjfél után verték fel a sürgönynyel az öreget. Ő már a kérvényt rég átadta volt az illető osztálynak. Nyugodtan írta reá a választ: „Richtig erhalten, und seiner Orts abgegeben.“)

Mikor Bernáth eltávozott, Deák gyönyörűen szólt a jelenetről melynek épen tanui valánk. „Részemről, — mondá — semmi akadályt nem látnék abban, hogy B. Zs. társunk, bár szavazat nélkül, mint korelnök vezesse a választást; s őt e fontos cselekvénynél is mindnyájan szívesen látnók az elnöki széken. De azért értem s szívemből méltánylom benne azon gyöngédséget, mely őt helyén maradni tiltotta. Remélem, hogy a ház alakulása után minél hamarább, igazolt képviselőül fogjuk őt sorainkban birhatni.“

A szavazásoknál e szerint az öreg Boczkó elnökölt. Tisztes, egyszerű, de bizony már igen gyöngé öreg ember. No de a nevek fölolvastatásához s a

szavazatok beszédéhez nem is kellett valami nagy ügyesség.

A két elnökre adott szavazatok összeszámítása s az eredmény kihirdetése után beadtuk szavazatainkat az öt jegyzőre is. Jellemző, hogy némelyek épen az utolsó órákban próbáltak szakadásokat csinálni s eltéréseket a megállapodástól. Leginkább Fest Imre mellett izgattak Tóth Vilmos ellenében s ez utóbbinak megválasztatása némileg kétesnek is látszék. Később még s így kevesebb eredménnyel indult meg egy kis izgatás, némelyek részéről Horváth Lajos*) mellett, kit egyszerre a ház „legkitünőbb tollának“ kezdtek magasztalni. Ki nem állhatom az ilyen félrerúgásokat. Ott volt a nagy konferenzia; miért nem ajálták jelöltjeiket? A jegyzők iránt elejétől fogva voltak szétágazó vélemények: így Faur, és Joannovich, — Dimitrievich és Manoilovich, — Királyi és Ráday, — s még más nevekre nézve is. Ideje, módja és alkalma lett volna mindenkinek fölemlíteni és előtérbe állítani jelöltjét. S ha nem tette, ha részt vett a közmegállapodásban, mely bizony minden legkisebb pressio nélkül esett meg, — ne próbáljon szakadásokat csinálni a legutolsó perczben.

Az idő azonban eltelt s a jegyzőkre adott szavazások összeszámítása az ülés utánra maradt és az eredmény holnap fog előterjesztetni. A királyi ebéd után azonban az egyik korjegyzőtől hallom, hogy minden a megállapodás szerint ütött ki; Fest sem

---

*) A dolog annál különösebb, mert mind Fest, mind Horváth szintén Deák pártjához tartoznak, mint Tóth Vilmos. Így párt-árnyalati értelme sincs az elkésett kísérletnek; mi egyébiránt épen nem az illetőktől származott. — Bizony hátra állunk még, pártfegyelem tekintetében!

ütötte el Tóth Vilmost, bár ez csak épen egy pár szavazattal kapta meg az általános többséget.

XI.

Deczember 21.

Az ülést a korelnök nyitotta meg. A tegnapi jegyzőkönyv, a kis oláh Mihályi Péter ügyes és szabatos tollából általános tetszéssel találkozott s nem egy szomszédom mondá, hogy ha e fiúra előbb kerül a jegyzőség sora, mint a Zichyekre, aligha kétséssé nem teszi Joannovichnak, az oláhok részére adott jegyzőséget. No, de várhat még, s Joannovich hihetőleg jobb és mindenestre gyakorlottabb tollal bír.

Azután Szentiványi Károly egy nem nagyon kitünő beszéddel elfoglalta elnöki székét, gróf Andrássy Gyula pedig egy nagyon kitünő és nagy hatású szónoklattal köszönte meg alelnökké választatását. Szépen s helyesen mutatta ki a jelen országgyűlés valódi feladatát: meggyőzni a trónt és a lajtántúliakat arról, hogy Magyarország érdekei tulajdonkép nem ellenkeznek a birodalom valódi érdekeivel. Igaza van; ha ezt czáfolhatlanúl be tudjuk bizonyítani, megnyertük pörünket; ha nem: hiába hivatkozunk jogainkra.

Az első ülés a megalaktúlt házban csak azon

kérdéssel folyt le: megkezdessenek-e mindjárt az igazolási munkálatok, vagy a ház az ünnepek idejére egyszerre elnapolja magát? Az elnapolás mindenesetre szükséges. Az elkésett választások miatt a képviselők legnagyobb része el sem rendelhette házát, ügyeit, úgy szaladt fel, hogy helyén találtassék, s pár heti szünetet minden esetre igényelhetünk magunknak. De az is igaz, hogy ma délután és holnap még egy egy ülést tartva, az osztályok kész munkálataiból azokon, melyek feltétlen igazolást vonnak maguk után, áteshettünk volna; s legalább 20—25 társunkat megmenthetők attól, hogy húsz napig még a verificatio damoklesi kardját érezze feje fölött függni, ha nem is épen veszélyesen, mindenesetre bosszantólag. — A ház azonban mohóbb volt s a rögtöni elnapolást mondta ki.

Az ezt követett rövid zárt-ülés házi ügyekkel foglalkozott. S egymástól a kurta ismeretség után, kurta elválásra búcsúzva, szétoszlánk.

Egy első napi elnöklésből ítélni nehéz, tán igazságtalan is. De félek, hogy Szentiványi Károly még sem azon ember ki erősen megülhesse az elnöki szék — néha bizony kemény lovast kívánó — paripáját. Ghyczyvel összevetve, pártállás különbsége s az ebből reá háramlott szükségszerű előny nélkül, mely nekünk amattól elállani feltétlenül parancsolá, — csak mint egyént egyénnel mérve őket egymáshoz, bizony nem állja ki a versenyt. Amazt, 61-diki elnöklete, a legjelesebb elnökök közé helyezi; erős, gyors, feltaláló; beszéde szabatos, világos, szeg fejére ütő. Szentiványi mind e tulajdonokat nélkülözni látszik. Beszéde szabatoságának egy pár szép példáját adta már ma is: „tudtára adódott nekem“ —

mondá, minden szót nehezen hozva létre egymás után. A szélső balról már kapott egy éles rendre-
 útasítást, melyet nem tudott még élesebben vissza-
 útasítani. De reméljük hogy mindez csak az első
 nap elfogúltsága. Ő különben derék eszes ember;
 elveihez hű s mindig Deákkal tartott, forradalom
 előtt, alatt, és után.

De ha Szentiványi gyöngye, Ghyczy pedig lehet-
 lenné tette magát: mit kellett volna tennünk? hol
 vennünk elnököt? Somsich, az mindenesetre kitünő
 elnök lett volna; de ó-konzervatív múltja, bár most
 határozottan Deákhhoz látszik csatlakozni, még sem
 engedi hogy a szabadelvű párt oly feltétlen biza-
 lommal forduljon hozzá mint tisztelettel viseltetik
 ritka elméje s tehetségei iránt; s ellene, félő hogy
 a Ghyczy-párt közülünk is kaphatott volna annyi
 szavazatot, a mennyi segítette volna megtenni el-
 nökét. Szentkirályi logikus fő, gyors és beható fel-
 fogású, de szórakozott — s aztán ellene is van va-
 lami. Gorové nem épen mindenektől kedvelt személyi-
 ség; Klauzál, hihetőleg nem lett volna hajlandó elvál-
 lalni az elnökség terhét . . . . Késő, post festa cantare,
 s reméljük jobb folytatását a gyöngye kezdetnek!

XII.

K . . . . . n Deczember 27.

Itthon vagyok s élvezem a szünnapokat. Rövid, de fárasztó volt az első ülészak. A sok ünnepély, hűhó, szaladgálás, elfogadás, bemutatás volt a legfárasztóbb. Az ismerkedések is sok időt vettek igénybe; ülések előtt s után a követi körben, s szálodák és ebédlő termekben. De kijutott a valódi munkából is. Az elég számos ülések és tanácskozmányok ennek csak kisebb s könnyebb részét tették: az osztályülések a nagyobbat. Azon osztály, melybe engem is tett a sors, mintegy 7—8 ülést tartott s mindig legalább 2—3 óra-hosszant. Mintegy 30-an, mert teljes számmal 35-en alig voltunk egyszer is együtt, egy aránylag kis szobában, melegen, majdnem egymás hátán, összesúfolva, nagy pipafüstben (én nem élek vele!) unalmas vádleveleket és paksamétákra menő többnyire ügyetlen bizonyítványokat végig hallgatni, összevetni, tényeket kihalászni vagy álokoskodásokat érvénytelenségre redukálni, néha vitatkozni az ellenvéleményekkel, — bizony mind nem tartozik a comfortable multságok közé. Pedig sietniünk kellett vele. Mert akartuk, hogy a ház alakulásaig munkánkat teljesen elvégezhessük s kész eredményt adhassunk az alakúlt ház elébe. És ez eredményt jóformán el is értük.

Osztályom, mely, dicsekedés nélkül szólván, számos jelességet sőt egy pár kitünőséget is számított tagjai közé, derekasan leörlötte teendőjét. A többi osztályok is nagyobbára. Az eredményt legnagyobb

részt annak lehet köszönni, hogy az osztályok elnökei közt oly kitünőségek vannak mint Ghyczy, Klauzál, Nyáry, Somsich, Eötvös; s az előadók közt oly tehetségek, mint Csengery A., Várady Gábor, Királyi Pál, Hollán, Zichy A., s végre a fiatal Ráday László és Keglevich Béla grófok. Csak e két utóbbi névnel akarok egy perczre megállapodni s hozzájuk egy megjegyzést kötni.

A napi sajtóban s a középrend köreiben nem egyszer, s meglehetősen élességgel volt ismételve a vád, hogy egyleteink, közintézeteink s általában, közügyeink élén, azok hátrányára, túlságos tér van a mágnásoknak engedve és pedig nem mindig a személyes érdemért, melynek elismerése mindenkit megillető jutalom, hanem igen gyakran csak a hét vagy kilencz gombért. S van a vádnak némi alapja. Mihelyt egy vállalat életbe lép, egy egyesület alakul, egy közintézet fölállittatik, csaknem bizonyosok lehetünk hogy elnökei- s egyéb vezetőiben, ha nem is épen kizárólag, legtöbbször csupa grófi és bárói nevekkal találkozunk. De van e jelenségnek természetes oka is; egy az, hogy Széchenyi előtt oly nemzetietlen aristokratiánkat, midőn utána s általa oly lelkesen látjuk nemzeti ügyeinkhez csatlakozni, szeretjük minél szorosban csatolni minden egyes üggyhöz. A kezdet és kedvezés előzékenysége ez még most; oly formán vagyunk velök, mint a nemzetiségekkel is viszonyaink teljes rendezéseig: szívesen juttatunk nekik számarány fölötti előnyöket, választásainkban. Más meg az, mert tagadhatlan, hogy mágnásaink, neveltetésük, általános miveltségük, olvasottságuk, világban és külföldön forgottságuk stb. által, társadalmi előnyeikből sok valódi előnyhez is könnyű szerrel s így nagyobb

mérven juthatnak; s ez előnyeiket közügyeink, egyesületeink, vállalataink stb. érdekében érvényesíteni magunknak is érdektünkben áll. Csak egy nemű állásra bírnak igen ritkán képességgel: olyanra a hol dolgozni kell. Sok jelesség van bennök; de dolgozni, oly értelemben mint a szegény ember szokott, nem tudnak vagy nem szeretnek. Egy Széchenyi, Dessewtfy Emil, Eötvös példája, mint ritka kivételek, csak a szabályt erősítik.

Keglevich Béla és Ráday László azon igen is ritka fiatal mágnásaink közé tartoznak, kikben egyéb sok képesség s jeles tulajdon mellett ez is megvan, hogy tudnak dolgozni is, s ha kell nem is röstellik. Előadásuk gyakorlott, ügyes; tolluk, kivált az utóbbié, gyors, kifejező; kedvük fogyhatlan, ki nem fáradó. Úgy dolgoznak mint akár egy szegény tisztelbeli megyei aljegyzőske, kire nézve életkérdés annyira megnyernie a közgyűlés jó véleményét, hogy a következő tisztújításkor egy valódi aljegyzőséget ambiálhasson, melyre aztán szintoly szegény, falusi nemes kisasszony imádottját feleségül vehesse!

XIII.

Január 4. 1866.

A szüenidő még tart; ráérek most itthon, contempláció-képcn visszaidézni az 1865-diki képviselő-ház ábrázatát a milyen benyomást az reám tett s számba venni benne egy kissé, régi és új ismeret-ségeimet.

Meg kell vallani, hogy a Ház első benyomása a szemlélőre, minden inkább mint imposant.*) Hiába jut eszünkbe, hogy e gyülekezet hazánk sorsa fölött csaknem élet-halál-hatalommal döntení van hivatva a legközelebbi jövőben; hiába nyugszik meg szemünk a nemzet gondviselészerű férfían Deákon s annyi jeles és tiszteletre méltó egyéniségeken, kiknek agguló arczán, szürkével vegyülő fürteikben nemes múltjok s benne a hazának múltja tükrözí, — a ház összes tekintete nem ébreszt tiszteletet. Az aránylag kis és disztelen iskolaszerű muzeum-teremben sűrű iskolapadok sorakoznak, oly szorosán, hogy alig hagynak magok közt egy fél öl széles fő- és két láb széles két mellésikátort; a pad írotámlája keskeny, alkalmatlan, az ülőhely maga keskeny is, szűk is, minden irányban kényelmetlen, mi az egésznek ismét iskolai zsúfoltság képét adja. Ember ember hátán, majdnem zsugorogva, mi még az egyesektől is elveszí a tekintély kifejezését. A karzatok, márvány oszlopaikkal némi pompát kölcsönöznének a háznak; de azok is szűkebbek, zsúfoltabbak és

---

*) Tisztelt akademikusok, egy jó szót e fogalomra! —

setétebbek, mint kellene. A hirlaptudósítók számára rögtönzött két kis karzat pedig valódi tyúk-ülő, szűk, ingatag, följárása létraszerű, ha nagy bajjal fölfurakodtál letöréssel fenyegetőző, — a kisszerűség netovábbja. Az elnöki szék és a jegyzői s gyorsírói ülések még a legczélszerűbb s megfelelőbb pontjai a teremnek. Szószék nincs, mindenki helyéről beszél, s a padok rossz berendezése miatt többnyire vagy a szoló van háttal a ház nagyobb részének, vagy a ház nagy része a szólónak. — Ez a képviselők legideiglenesb gyűlterme, (az új országház is „ideiglenes“ lesz). Ez a múzeum úgynevezett „diszterme.“

Tegyük hozzá, hogy a nagyon is egyszerű s méltóság nélküli kerethez a benne izgó-mozgó kép is meglehetősen talál. Semmivel sem méltóságosabb annál. Az óra ütött, melyre a gyűlés hirdetve volt. A karzatok már telve vannak. A képviselők már tömegesen gyülekeznek, de egyelőre még csak a kerek előcsarnokban, míg a több és több érkező be nem szorítja a régebb jötteket. Végre nagy rész benn is helyet foglalt; némelyik rendes székén, de sokan még a szűk menetekben s az elnöki szék előtt és körül csoportoznak, tolonganak, ácsorognak. A kerek előcsarnok, hol a téli ruhákat szoktuk fölaggatni, mindenik saját nevével jelölt szögre, folyvást új s új csoportokat fogad be s rajokat bocsát magából a terembe. Egyes jövevények körül tömbök alakúlnak. Deák nyájasan jó, egy szóval, egy mosolylyal vagy kézfogással üdvözölve mindenkit, magán viselve az igaz nagy ember minden attributumait, az egyen kívül hogy magát nagyinak érezni s mutatni nem tudja. Nyáry körül is rendszeren van egy kis csoport; a baloldal emberei közül ő az leginkább,

kit a belépő idegen, vagy csak a külsőt néző, vézérnek gondolna. Ghyczy hallgatag, igénytelen alak, ki többnyire csöndesen jó s megy, ritkán hív félre valakit egy szóra, maga körül csoportot soha sem gyűjt s nem hagy gyülekezni; Tisza Kálmán csaknem szigorú alak, az erdélyi értelemben is, bár a magán életben nyájas, gentleman-like ember, mint politikus rideg s nem bír meggyerő lenni, környezete iránt sem. Nyáry, nem éppen kellemes s ragyavert arcza mellett is valódi tekintélyes külsővel bír; tömör testalkata, mozgalmas arcza, mely Mirabeura s Dantonra egyaránt emlékeztet; apró fényes bogár szemei, melyekben tűz és gúny, ajkai melyeken érzékiség és csúfondárosság egyesülnek; hangja, mely megtámadólag, kicsinylőleg, néha gorombán is pattog, recseg, zsörtölődik és éleskedik . . . mind ez sajátságossá, bár éppen nem kellemessé, de nem is megvetendővé teszi fölléptét. Ha értelmi tulajdonai arányban állának külső megjelenése sajátságaival: ellenzéki vezér lehetne. De részéről éppen azt nem találtam benne, miről barátai s bámulói legjobban dicsérik, az elme rendkívüli élességét s az okoskodás szigorú vaskövetkezetességét. Ő legolvasottabb, legtöbb oldalú műveltséggel bíró embereink egyike; a különböző országok politikai állapotait nem röstelte tanulmányozni s a magunkéival, melyeket táblabirói pontossággal ismer, összehasonlítani. Irodalmi jártassága is nagy. Sőt azon években, mikor a magyar politikus tétlenségre volt kárhoztatva, még költői művekkel, műfordításokkal is foglalkozott s tán nem minden szerencse nélkül. Azonban elméje egy különös sajátsággal bír: egyszerre felőleli tárgyát s mint egy forgó gömböt, lelki szemei előtt

megfordulni képzelve, minden oldalu megjelenésében fölfogja s megítéli; de a gömb középpontját nem látja s a felszín különböző jelenetei egymásba folynak szeme előtt. Egyes részletekről azért páratlan találósággal szól, az egészről szólva ellenkezőket zavar össze. Eleven szellemének másik hátránya épen a következetesség hiánya okoskodásaiban; nem jár nyomon, csapong az ellenkezőkről ellenkezőkre. Megtörténik rajta, hogy ő, a ki kivált megyei eljárásaiban oly szigoruan következetes tud lenni: beszédeiben néha épen ellenkező eredményre jut, mint kezdetben szándékozték, vagy az hogy nagy hatással polemizál tennapi beszéde ellen.

De felejttem hogy nem az egyes szónokok jellemzése hanem az egész benyomás rajza most a teendőm. Csak Nyáryért tettem kivételt; mert én őt szeretem; s szeretem, ellenkező oldalon ülve velem. Ez alatt mindenki elfoglalta helyét. Deák a jobb-közép harmadik padja végén, középről; s tőle épen csak a középsikátor által elválasztva, Nyáry; s a belépő őket ily közel látva egymáshoz, önkénytelen összehasonlítást tesz közöttök; a két testes, táblabirói alak jó benyomást tesz reá. Talán Nyáry öntudatlanul is érzi ezt; bár meg kell vallanunk hogy Deáknak, ész, modor, hatás tekintetében sokkal inkább Ghyczy felel meg, ki a baloldalnak kellő közepe táján ül, mintegy gyúpontha vonva össze annak sugárait, közüle Jókai, Tisza, Podmaniczky: a bal phalanx három legkitünőbb előharczosa, a fiatalabbak közül; Deák körül, mint tábornok körül tábornari segédei, legjobb alvezérei csoportoznak: Eötvös, Kemény, a két Lónyai, Gábor és Menyhért s Bezerédj László előtte; Csengery A., Szentkirályi, An-

drássy Gyula, Klauzál mögötte, ez utóbbi közvetlenül háta mögött. Somsich külön ül s a mi meglepő nem jobbra kissé mint Deák, holy helye illetné, hanem a középúttól balra, közép tájt vagy valamivel hátrábaeska, különben a pad legszélén; közel hozzá s nem történesen tán, Zichy Antal. — Bónis, Bernáth Zsigmond, Ráday G. a bal első padján ülnek mint 61-ben is. Apponyi, Zsedényi a szélső jobbon, Ürményi tőlök kissé Deák felé. Nekik megfelelőleg a szélső balon egy kis vörös csoport ugrál, kiabál, békétlenkedik, haragoskodik, interpellál, gyanusít, monopolizálja a szeplőtlen hazafiságot, szigorú törvényességet s szabadelvűséget: Csanády Sándor, Madarász József, Kállay Ödön, Böszörményi László, Domahidy, — az ember szinte röstellli hogy Patay Pista nincs közöttük, a ki Nyáry mellett ül, de aligha nem bánja már hogy valakit balabra eresztett magánál. Végre egy csoportban találjuk az oláhok és szerbek zömét, a jobb leghátulsó padaiban: a roppant szakállu Pap Zsigát, a cifra szűrös Vládót, a sima czivil Stratimirovicsot, Szent Tamás sánczai egykori védőjét, a Mocsonyiakat stb.

Helyet foglaltunk, letelepedtünk. Egy két ember járkál, mászkál még a szűk ösvényeken. Kivált Dedinszky, kinek még két hét alatt saját helyét kitanulni nem birtam; mint némely emberek kik mindig az utcán laknak, vagy mint az egykori rendetlen ház, hova belépve a látogató bocsánatot kért hogy ilyenkor alkalmatlankodik, mikor épen meszelnek s a háznál minden föl van fordulva, mig a házi asszony bizonyossá nem tette, hogy minden a maga helyén van, — úgy Dedinszky Józsi, örökké a ház közepén jár, az ülés s beszédek alatt is, folyvást láb alatt,

folyvást szem előtt, s mindig a legalkalmatlanabb helyen. Pisszegünk neki; „helyre, helyre!“-zünk, hiába! Ő a ház chevalier errantja. Félek, hogy politikai álláspontjáról is ilyesmit lehetne mondani.

Az elnök csenget. A zaj egy perczre csillapúl vagy halljuk-okba oszlik. Halljuk. Az ülés megnyilt. A jegyzőkönyvet felolvassák. Senki sem hallgatja. Nem is sok van még eddigelé mit hallani rajta. A napirend következik. Ez szól, az szól. De ha nem épen Ghyczy vagy Deák, a nagyobb rész azt is alig hallgatja. Közbeszólás, kiáltás minden pillanatban s lassu moraj folyvást. Egy egy erősebb hang, mint Beszéé, Podmaniczkyé vagy Szászé, dominál a lármán; a legtöbbnek hangja légydongás a zivatarban. Magát Deákot, ki rendesen halkan szól, csak ismételt halljuk-ozás után, az iránta való tiszteletből helyre állt teljes csöndben lehet hallani. Más elmondja beszéde felét mielőtt hallanák.

Néha veszekedő, vagy a classisban excedáló gyereksoport alakját ölti föl az egész ház. Arcza ilyenkor épen nem tiszteletgerjesztő. A honatyák több méltóságot fejthetnének ki s több tisztelettel lehetnének önmaguk, társaik és állásuk iránt. Gyöngéden, de igen találólag mondá Deák egyik ülésben: „Ha a ház meg volna már alakulva s határozatképes állapotban lennénk, egy indítványt tennék, annak végzéssé emelésére hogy — hallgassuk ki egymást. Ily magos^{*)} testületet nem jól jellemez a gyerekesség. De hihető, hogy a ház megalakulván,

---

^{*)} Azon megszólítások s czimzések közt, melyekkel némely társunk a házat megtiszteli, legbosszantóbb a magos építheton, mely egyenesen a Reichsrath „hohes Haus“ czime után van átvéve. —

ha majd a valódi tárgyalások megkezdődnek, ez másképp lesz. Most még így van s nem akartam eltitkolni sem szépiteni a rám tett benyomást.

XIV.

Január 5.

Az elhelyezkedés rajzában, mint mondtam, nem akartam az egyes tagok bővebb jellemzésébe bocsátkozni. Lesz azt hiszem módomban még többször s többet írni a ház kiválóbb tagjairól. Most hirtelesen, mert ráérek, még egykét silhouettet vetek ide, többnyire oly nevekkal melyeket nem, vagy csak futólag említettem akkor.

A kis Csengery Imre, csaknem általános egyértelműséggel megválasztott jegyzőnk, a ház egyik legkitünőbb kapacitása. 61-ben is föltűnt, jeles jegyzői tollával s a felirat mellett tartott beszédével mely a legjobbak egyike volt, s melynek a magyar nők hazafiságát gyöngéden magasztaló gyönyörű passzusáért, ha jól emlékezem a kalocsai nőktől, szép elismerő s köszönő levelet is kapott. Igénytelen ember, ki-ben a szónoki feltűnéséből semmi sincs, pedig ritka szépen beszél; szeliden s erőszak nélkül magával ragad. Stylje a Kölcsey-kor és szellem tanulmányára mutat; okoskodásai egyszerűek, nyomon járók, meggyőzők. Talán megyei helyzeténél, talán Tiszáékkal való barátságánál, de bizonyára szintannyira puritán

szigorúságu elveinél fogva is, hajlik a határozatiakhoz. Azok közé számítom őt, s fájdalom ezt nyomatékoznom kell, kik a legrosszabb és a legcsábítóbb esetben sem fognak a tiszta jogfolytonosságtól hajszálynyira eltérni. Egyénisége igénytelen, nyájias, megnyerő; ellenkezőleg testvérével, kit nagyon tudunk tisztelni, mint nagy látkörű tudóst és mint hajthatatlan szilárdságu politikust, de nyájias szeretetre soha nem melegít, olvadhatlan alakjával. — Gorové eszes és méginkább olvasott, tapasztalt, világot járt ember; oly jártas a politikai institutiók, parlamenti és kabinet-i formák s eljárások körül, mint a külföldi sajtók, pikáns gourmandise-ek és idegen konyhák ismeretében. Mielőtt Szentiványiban a megállapodás történt, sokan őt emlegették az alsó ház lehető elnökeül; s kétségkívül nem tehetségei hiánya miatt történt visszalépés tőle; ő az elnöki székre sok tekintetben alkalmas lett volna; de személyisége nem elég közkedvességű arra, hogy megválasztatására bizton lehetett volna számolni. — Bónis, kit annyi országgyűlésről ismerünk már, egyszerű táblalabiróias, de erős okoskodású s határozott gondoskodású ember; makaesség nélkül még is, mi arczából is meglátszik, melyben a vérmességgel bizonyos jó indulatuság vegyül. Én, némi nyersesége daczára, szeretetreméltónak találom; nincs benne semmi arrogancia s a malicziának árnyéka sincs. Ő egyik táblalabiró-typus; a másik, a szelidebb s érzékenyebb fajta, Klauzál; a régi posoni országgyűlések magvas ellenzékének egyszerű, olykor érdes olykor ellágyuló, de mindig benső érzékű vitézei.

Zichy Antal igazán szeretetreméltó separatum votum; a mi ritkaság, mert a közérzülettel magokat

ellentétbe tevő emberek rendszeren kiállhatatlanok szoktak lenni. Ő nem arroganciából, nem összeférhetlenségéből, még tán nem is különczködésből tér el a többségtől véleményeiben. Egyszerűen: gondolkodó fő, önálló, — árnyalatokban azért szükségkép különböző másoktól; s — itt kezdődik hibája, — ez árnyalatoknak is elvi jogosultságot követelő, néha a szükséges pártfegyelem daczára. Ő író is, s mint ilyen is némi nevezetességre jutott; ámbár úgy van bizonyos tekintetben, mint boldogult Császár Ferencz egykor, kit a poéták nagy jogtudós-nak s a juristák nagy költőnek tartottak. Zichy is így hánykódik költészet és politika közt; de mindkettőben sokkal tartalmasabb mint Császár Ferencz, nyugodjék. Zichynek eszméi vannak; határozott érzéke van a formák és pedig inkább a belsők mint a külsők iránt, a mi mindig ér valamit, de a nagy közönség előtt kevesebb becsset bir. Innen, hogy 61-diki beszéde is valódi értékkel birt, de szónokiatlan alakba volt öntve s még gyöngébben előadva; tartalma élesen ellenkezett az akkori hangulattal s ez növelte, természetesen, rossz hatását. Majd nem pecsovicsnak kiáltották ki. De birta volna kiemelni belőle azt mi akkor is tetszhetett, tudta volna kelőleg drapírozni az egészet, s adta volna szónoki erővel — más lett volna hatása. Drámái az ellene irt lerántó kritikák s a reájok csinált epigrammok daczára sincsenek minden becs nélkül. A politikában meggyőződése őszinteségét azon naivsáig viszi, hogy az Idők Tanujába adja cikkeit ha a Pesti Napló föl nem veszi. Pedig e naivság csak a költészetben volna helyén, hol közvetlenséget szülne; de neki, éppen ellenkezőleg, költői eszméi többnyire

átgondolt s czélzatteljes politikai eszmék; így cse-
réli föl a szerepeket. — A másik költő-politikus:
Jókai, egészen más. Ő sokkal valódibb és sokkal
nagyobb költő, de tán még rosszabb politikus, mint
Zichy. Irodalmunknak nem csekély vesztesége van
az ő politikálásában. Az Üstökös maga nemében
igazán jeles s Kakas Márton politikai versei fajuk-
ban egyetlenek. Még is, a beleszokás kedvelete s
talán az anyagi haszon is, mely Móriczczal az Üstö-
köst szerkeszteti: örökbecsü művek alkotásától vonja
el őt. S még ez hagyján; neki regényeiben is egyik
erősebb oldala a magyar néphumor s az Üstökös-
ben, Kakas Mártonban s a remek Tallérosy Zebu-
lonban erre sok tere van; de tisztán politikai sze-
replése a Honban olyan, melynek isten, ember, semmi
hasznát nem veszi, nem örül. Hogy néha, nagy
ritkán, egy csinos cikket ír, az még igen kevés;
azt, annyit, dilettansúl is írhatna, ha épen nem tudná
hova tegye egy s más gondolatát; de cikkei több-
nyire felületesek, léhák, politikai éretlenségről vagy
kapkodásról tanuskodnak. Lapja, ha a megyék ren-
dezése kérdésében az ország közvéleményével nem
találkozik vala, kicsinynyé törpült volna a nagy
helyzettel s a Pesti Naplóval szemben, mely bár
időről időre szintén igen gyarlón szerkesztődik, de
mikor szükség, mindig összeszedi magát s Kemény
remek cikkeivel maradandó becsre bír emelkedni.
De a Honra térve vissza; a megye-kérdés megmen-
tette. Nem arról szólok: hogy vesz-e vagy nyer
előfizetőkben? Magyarországon, no, talán mindenütt,
még sokáig nagy többsége lesz a mélyebb belátás
nélkül csak úgy a levegőbe politikáló olvasóknak;
és a közönség suffrage universel-je nem dönt még

feltétlenül. Csak magam felfogásáról beszéltem; s részemről őszintén sajnálom a Magyar Nábob és Erdély Aranykora, a Fehér Rózsa és a Politikai Divatok meg nem született utódait, melyeket üres és áldatlan vezérczikkkel s szerkesztési gondok ölték meg a genius anyaméhében vagy még fogamzásuk előtt. Jókai különben a baloldal egyik legmérsékeltebb embere; azok közé tartozik, kik mihelyt szükség lesz, őszintén fognak Deákhoz csatlakozni, sokkal jobb is lesz, azon helyzetben; vannak igen jó ezredesek, kik nem csak hadvezérek, de dandárparancsnokok sem tudnak lenni. S hogy a legjobb emberek úgy félreismerik valódi hivatásokat sokszor!... — A poétáknál vagyok; de mellőzöm Eötvöst, Tóth Kálmánt, Szász Károlyt, Hiador-Jámbor Pált... hogy egy rég elhangzott, valaha is alig ismert, pedig igazán derék és érdemes költőnek szenteljek egy pár sort. A házban, a jobb közép hátulsó padai egyikében ül egy ötvenes, telt piros arczu, szürkés szőrü, nyájas ajku, eleven szemü, közép-termetü férfiü. Alföldies szójárása, hanghordozása, purizmusa melylyel a nyelvtani hibát nem bírja megjegyzés nélkül hagyni, tréfás szelid beszéde, magyar zamatossága, mindez jó hatást tesz az emberre. Sem 48-ban, sem 61-ben nem volt itt s így új ismeret-segeim közé tartozik; bár dalaít sokszor dalolgattan. Ez Szakál Lajos, békésvárosi követ, ama gyönyörü népdal: „Megkövetem a téns nemes vármegyét...“ s a nem kevésbbé sikerült genre: „A legátus“ — szerzője. A negyvenes évek elején fedezte volt fel, úgy szólva, Erdélyi János, s adta ki 20—30 dalát egy kis füzetben, melynek czime Czimbalom volt, s mely háztól, czégér nélkül mind elkelt, 1000 pél-

dányban. Azóta is keveset irt s nem reméli hogy egész életében százig fölvihesse dalai számát.... most azon gondolkodik hogy mindet együtt, egy második bővített kiadásu Czimbalomban bocsássa közre. Segitse isten. Különben ő falusi gazdaságot s városi főjegyzőséget üzött ember; értelmes, kedélyes, kisvidéki notabilitás. Itt szerepet viselni alig fog, de tudom hogy mindig jól fog szavazni. A község-rendezés kérdéséhez tapasztalásból, tüzetesen s nyomosan is hozzászólhat. — Nyers, székelyes formájú, mintha épen Udvarhelyszékről eredt volna, de tartalmas egyéniség Kerka Károly a pápai jogtanár s akadémiai tag. Programbeszéde országszerte nagy figyelmet gerjesztett; nevét már azelőtt jól ismertté tették irodalmi munkái. Azt hiszem ő a vitató szónokok közt számot teend; a közjogi kérdésekhez alaposan s nem mindennapi készültséggel szólhat. Ha hallgatásra nem kárhoytatta magát, mint eddig, a 65/6-diki országgyűlés Révész Imréje lehet, bár a jobb oldalon az, mi Révész a balon volt.

Előtte ül az egykori ó-konservatívek igazi vírága: a finom, eszes, szónoki Somsich; hihetőleg a legjobb szónok a jelen alsó-házban. Minden pártnak valódi nagy nyereség volna; ha közvetítő nézetei s álláspontja őszintén és egészen engednék valamelyik párthoz csatlakozni őt, s bizni benne azt a pártot. Még nem szólt. Nem sietett mint Zsedényi, ki úgy látszik azon néhány közé tartozik, kik nem tudnának alunni, ha valamelyik nap nem szólanának. Ilyen volt 61-ben Halász Bódi, kitől most is csak azon szerencsés körülmény szabadlt meg, hogy — verificatio alatt áll s addig röstell (bár teljes joga volna) szólni. Ilyenekül jegyeztem meg,

balról Szaploneczay Józsefet, ki tragikus hangjával s alakjával Barthára emlékeztet; közölünk Bezerédj Lászlót, ki egyébiránt igen rokonszenves egyéniség; s a jobb hátulsó sarkán Pap Zsigmondot és Vládót, kik közül ha egyik szólt, a másik el nem mellőzné hogy ő is ne szóljon. De Somsich, még ha szükség is, csekély tárgyért föl nem szólal. Egy párszor láttam, hogy más nézetten volt mint az előtte szólók s csaknem békételenkedett felettök. Mégsem szólt, csak várta: ha valaki elmondaná helyette a mit ő gondolt. Viszketege nincs mint Zsedényinek; s nagyobbakra tartja fel rendkívüli parlamentáris erejét. —

Szentkirályi Móricz, magos ábrándos alakjával, félre vetett fejével, a végetlenbe tárgyaltan bámuló homályos szemeivel, férfiatlan, csengésten hangjával, egy holdkóros benyomását teszi reám. Logikus fő, akármilyen tárgyat vesz föl, a szeg fejére üt; a legkitünőbb polemikus; híres szórakozottsága, mely annyi adomának adott régebb tárgyat, mostanság csak modorának laissez-aller-ján látszik meg, s még is szenttelen alakja, melyről, ha látom sem tudom képzelni hogy lelkesedésbe jőjön valamin, fagyasztó hatást gyakorol a nézőre, szinte félek tőle. — Annál rokonszenvesebb egyéniség a jó öreg Klauzál, kiben az egykori ministert ugyan senki föl nem fedezné, sőt a posoni országgyűlések sentimentális szónokát is alig; bár, ha hangja megcsendül mint az áve ájtatra hívó estharangja, szíviünket valami kifejezhetlen elérzékenyülés ábrándja fogja el; még is, régi tulajdonaiból egész teljességben csak táblabiróságát tartotta meg, annak egész jólelküségével s tajtékipás szeretetre-méltóságával. — Milyen

egészen ellenkező Schlag ember ő excellentiája, a rendjelek s diszruha nélkül, egyszerű fekete attilája s fél magyar pantallonjában is nagy-úri és magos diplomata gróf Apponyi György! Egy íz sincs benne táblabíró; finom, udvari és udvarias; beszéde nagy-úri, sajtáságosan halk, idegen accent-nal mintha jobban szeretne németül gondolkodni mint magyarul s gondolatait a félmagyar öltözet is szoritaná. Még is, ki ne tisztelné benne a nagy elmét? Ki ne örülne a fontosságnak, melyet ő az alsó-háznak tulajdonit, midőn magát ide bevásztatta, elhagyva helyét, melyet a főrendek táblájánál mint vezér foglalhatna el, hogy itt egy kisebbség feje lehessen? — Ne ignoráljátok kérlek e kisebbséget, melynek ily fejek állanak élén: mert nem csak ő maga a kitünő fő azon az oldalon. Bár kétségkivül ő a legkitünőbb. De Apponyi a legzárkózottabb is közöttük; Zsedényi egész fecsegő; a vihogásig eleven s mosolygó; a fogadás, hogy ő fog a házban legelőször s legtöbbit beszélni, eddig még úgy látszik éclatanter meg van nyerve. Ürményi setétebb, sarkastikusabb, ridegebb ember; de sokkal kevesebbet rejt mint Apponyi. Minorum-gentiumaikról, mert pártjok még most kezd alakulni, nem szólok még.

A baloldal néhány szembetűnő egyénéről kellene még szólanom; de elég mára, elég mostanra. Még lesz reá idő. Most élvezzük az itthont, a szünnapokat!

Azok, kiket a verifikatio damokleskardja még nem bocsátott ki fenyegető varázsa alól, s kiváltkép azok kiket az illető osztályok véleménye nem verifikált hanem választásuk ellen vizsgálatot vagy épen megsemmisítést indítványoz, ugyan rosszul élvezik.

S pedig sok bizony igaztalanul; például a derék Lovassy Ferencz, kit megfoghatlan igaztalansággal, az osztály el akar ejteni, de a ház hihetőleg igazolni fog.

XV.

Pest, Január 10.

Ismét együtt vagyunk s ezúttal már hogy komolyan hozzáfogjunk föladatunkhoz és attól semmi egyéb el ne vonjon. Egyelőre ugyan még csak a kezdet eleje következik, t. i. az igazolások. 48-ban alig volt néhány igazolási kérdés; a tolongás a képviselői „állomás“ megnyerésére még akkor ismeretlen volt Magyarországon. A megyék eleven, mozgalmas és küzdelmes élete erős közvéleményt fejtett ki, mely magát mindenben tudta tájékozni, semmi-
ben se jobban mint a személyes kérdésekben. Az előtt két párt volt Magyarországon, a conservatív-
vagy kormány-párt, gúnynevén pecsovics, és az ellenzék vagy liberális párt. Ez utóbbinak kis töredéke, a centralisták az új Pesti Hirlapnál, hirtelen váratlan tilték diadalmukat 48-ban; de velök tilte az egész ellenzék, mely egyszerre parlamentarista lett, miről addig alig álmodott, de ritka szerencsével s ügyességgel tette bele az új keretbe addigi törekvései és czéljai egész összegét. A kormánypárt le volt verve, hallgatott, moczczanni sem mert. Egy párt volt az országban: az ült a kormányon, az igazgatott a megyékben, az foglalt el minden tért, mert e párt az egész nemzet volt. Természetes hogy ily körülmények közt párt-összetűzések a választá-

soknál nem történtek. Addig minden megye két követet küldött. Most egy-egy legkitünőbb egyénisége a főispáni széken ült, a megyei hivatalok az egykori ellenzék kezében, s a nagyobb megyék 6, 8, 10, s több képviselőt is választottak, és minden jelesebb notabilitásnak jutott hely. — Az 1861-diki országgyűlés tizenkét évi abszolutizmus után következett be, s tényleg még azon abszolutizmus alatt; a mi keveset az oktoberi diploma nyújtani ígért is, a februári pápens azt is jóformán visszamagyarázta. Az országban egy érzés, egy hangulat uralkodott. Azon különbség is, mely később a felirati és határozati pártok alakulásában nyilvánult, előre, a választások alatt még alig volt sejthető; később is, inkább véralkatuk szerint sorakoztak az emberek egyik vagy másik párthoz, a nélkül hogy éles elvi különbséget s valódi pártszinezetet, a legtöbбекnél, határozottan ki lehetett volna mutatni. Ez, a mi később fejlett ki, magyarázza az előzményt. A választások sokkal kevesebb elkeseredéssel folytak, s az összeütközések sokkal kisebb számban és mérvben fordultak elé, mint az alkotmányos élet tizenkét évi szünetelése s a félig visszatért alkotmányosság heve és a még visszatartottak fölötti boszankodás után várni lehetett volna. Nem emlékeztünk már oly részletesen a 61-diki választásokra és verificatiókra, de arra emlékszünk hogy 61-ben a kilencz osztály több mint 260 képviselőt talált egyszerre kifogástalannak, míg 65-ben az ilyenek száma csak 246-ra ment; holott akkor a ház alakúlnak lett kijelentése után jóval több képviselő adta még be megbízó levelét mint most, s azok nagyobb része is a feltétlenül igazoltak összegéhez számítandó.

A 65-diki választások előzményei két lényeges pontban térnek el a 61-dikiéktől, és pedig a mostani állapot hátrányára.

Egyik az, hogy az akkori félalkotmányos állapot egy nevezetes előnyben állt a mostani fölött. A megyék a 48-diki törvények szerint helyreállítottak volt. A megyei bizottmányok összehivattak. A megyei tisztikar e bizottmányok által választatott. A megyék kormányzata s házi ügyvitele visszakerült a nemzet kezébe. Az összes értelmiségnek, bár az országos állapotok s különösen a dikasterialis kormányzat felsőbb közegei törvénytelenek voltak, sehol sem jutott eszébe elvonni magát a megyei élet terétől. Mindenütt összejött s irányt adott a közvéleménynek, erkölcsi súlyt az adott iránynak. Nem tagadjuk ez állapot hátrányait sem: a kormánynyal való összeütközés, az éleshangu fölratok a kancelláriához*), néhol egész az adó nyílt megtagadásaig menő merev magatartás, — mind oly dolgok voltak mik többet ártottak ügyünknek mint használtak s mi nek utóhatása a fölrati vitán is meglátszott és sokszor még erősebb kifejezést nyert a feliratiak mint a határozatiak beszédeiben. Kétségkívül e tapasztalás birta reá a mostani kancelláriát, hogy a megyéket vissza ne állítsa; mondják, hogy a felség személyesen is követelte ezt tőlök. De a megyék vissza

---

*) Egy fiatal ember, ki akkor az udvari kancelláriánál szolgált, beszélt nekem a minap, hogy egyikére a legmérgeőbb megyei fölratoknak, melyek szerintök „daróczba burkolt kézzel irattak“ — egy fogalmazó szintoly goromba választ irt. A kancellár az egészet keresztül húzta s illemesb hangut kívánt; a fogalmazó védni akará fogalmazását, a fölrat daróczosságával. — „Igaz, felelt ő excellentiája, de önöknek soha sem szabad feledniök hogy fehér keztyűt viselnek“. —

nem állítása annál hátrányosabban hatott a választásokra. A központi bizottmányok alakultak ugyan, de kevesebb személyből állván s egészen szűk hatáskörre levén szorítva, kevésbé irányozhatták a közvéleményt. Sokhelyt nem csak egyaránt alkotmányos nézetű, de egy és ugyanazon pártszinezethez tartozó emberek léptek föl egymással szembe, mint ellenjelöltek. Sokhelyt a 61-diki képviselő előbbi választókerületét elhagyva, másikba ment át s szintén 61-diki képviselő ellen, talán épen elvtársa ellen lépett a sorompóba. A közvéleménynek némi ingadozása volt érezhető, mely aztán nem is birt elég súlylyal az egyesek fegyelmetlenségeit visszaszorítani.

Egy másik lényeges különbség a 61-diki és 65-diki helyzet közt az, hogy akkor az országgyűlés előtt nem voltak pártok, mindenki egyszerűen csak 48-as volt; a mostani választások a 61-diki két pártot, a fölratiakat és határozatiakat készen találták. Hiába hivatkoztak ez utóbbiak is Deákra; hiába azon tényre, hogy a második fölratban az egész országgyűlés egyesült; hiába arra is, hogy a fölrati és határozati pártelnevezéseknek ma nincs értelme, mert most senki sem fog határozatot akarni. Hiába, mert mindenki tudta, hogy a pártárnyalatok nézetkülönbségei ma is léteznek, ha más alakban s nevek alatt fogják is érvényesíteni magokat. Sőt tudta mindenki, hogy ha a „minden áron“ kibékülés szándéka, nevén nem nevezett gyermekül fog is szerepelni az 1865-diki országgyűlésen, de ott lesz; s míg 61-ben az octoberi férfiak és a 47-es elvek egy-két hive hallgatásra kárboztatta magát vagy Deákhöz csatlakozott, most ezek külön pártot fognak alkotni s ha kisebbséget is, de némi súlylyal bíró kisebbsé-

get igyekeznek szervezni. Így tehát, ha a szélső bal töredékét a balközéptől meg nem különböztetjük is, már három pártárrnyalatra volt biztos kilátás a december 10-diki országgyűlésen. S természetes, hogy a választásoknál és a választó-kerületekbeni pártalkulásoknál nem csak a személyes képesség és előnyök, hanem a specialis pártállások is nagy mértékben tekintetbe jöttek. Nem hibáztatásúl hozom ezt föl, csak mint tényt konstataóom. Hogy e pártállási kérdés mily fontos és csaknem kényszerítő nyomást gyakorolt néhol, érdekesen illusztrálja azon kettős adat, hogy mig pl. Zsedényi a független felelős miniszterium mellett nyilatkozott programjában, a legvérmesebb határozatiak is jónak látták emlékezetbe hozni, hogy a második felirattal ők is Deák pártjába olvadtak. Ez oly helyeken történt, hol a választó-kerület vagy az egész megye tömegesen Deák pártjához tartozott s minden üdvöt csak a nemzet e gondviselészerü férfának politikájától várt. Néhol azonban a 61-diki pártárrnyalatok fentartották magokat a megyék és a választók közvéleményében; s ilyen helytt az összeütközések azon alakot öltötték és azon elkeseredettséggel folytak, mint a 48 előtti választási harcok a conservatív párt és az ellenzék között.

E két főok járult, mondjuk, a személyes okokhoz s mind ez együtt élénkebbé tette az érdekeltiséget a választások iránt és mérgesebbé az összeütközéseket. Nem tartozunk azok közé kik a pártok élénkebb mozgalmaitól, sőt bizonyos határrig menő túlkapásaiktól is igen megijednénk. Alkotmányos országban, az alkotmányos élettől elválhatlanoknak tartjuk az ilyes kinövéseket. A „holtak városa.“ soha

sem tartozott politikai ideáljaink közé s a holtak csöndes nyugalnát, míg isten élnünk enged, nem irigyeljük. Sokkal jobban fájna, ha nemzetünk hidegen és érdeklődés nélkül menne a választási helyre, s még inkább ha épen nem menne oda, ha mindenkinek vagy a többségnek mindegy volna akárki legyen kormányzója meg képviselője. A lelkesedést az emberi sziv legszentebb tüzének tartjuk, s büszkék vagyunk reá hogy oly nemzet fiai vagyunk, mely ezredéves állami léte után is elég ifju arra, hogy lelkesedni tudjon. A lelkesedés pedig nincs tűz nélkül, a tűznek pedig természeti sajátsága hogy éget is. De ha a törvény határain túlkapások valóságos kicsapongásokká fajulnak, ha a lelkesedés tüze nem ég felé csap, mint oltárláng, hanem a mezőt égeti körülünk, sőt házainkat, életünket, becstületünket talán, ki tudná helyeselni? Akkor vész a neve s oltani kell.

A ki az 1865-diki választások történetét megirandja, nem fogja elfelejteni a mezőkövesdi csatát, a szentgróti ütközetet, és a galantai véres háborút. Az egykori olmos-botok nem egyhelytt ismét előkertültek a fészerből hol pókháló vonta volt be; s nem egyhelytt, az előhaladott kor igényeihez képest aczél- és lőfegyver is járult hozzájuk. Ha a választások ellen beadott petitiókból csupán a sebészi látleteket s halottvizsgálói kémleteket kivennők és egy csomóban kiadnók, aligha nagyobb füzetecske nem lenne belőlök mint ez, mely most a nyájas olvasó kezében van. Történelmi vitézségünk elfajulásairól szomorú jegyzéket lehetne készíteni, de reméljük hogy a késő utókor e kis csatákról kevésbé fog értesülni, mint a nagy harczokról melyeket nem mé-

lyebb elkeseredéssel csakhogy szentebb tárgyú lelkesüléssel vívott nemzetünk.

De nem a verekedésekre szoritkozik csak, a mi a 65-diki választások némelyikében szégyenletes. Még a verekedést a lelkesült ragaszkodás mely indúlatoskodássá könnyen fajúl, s az indúlatoskodás mely nem bírja eszközeit öntudatosan választani s határait megmérni, ha nem igazolja is, legalább menti. A kihágások másik neme előttem még szégyenletesebb: a vesztegetés. Mert ezt hidegen s kiszámítással követik el; s elköveti az, ki a törvényhozói s törvényvédői dicső állásra pályáz. A megvesztegetésnek, akárki által követtetik el, nincs mentsége. A választások ellen beadott kérvények egy nagy része vesztegetés elleni panaszokkal van tele. Igaz hogy ezek nagy részét ismét valódi értékre kell még redukálni. Mi a vesztegetés? igen nehéz meghatározni. Közé tartozik-e az egyszerű etetés-itatás? A magyar lakomázó nemzet. A legszentebb, a legszellemibb természetű nemzeti örömmünnet sem tudja megülni lakoma nélkül. A poharak csengése egy kiváló accordja a nemzeti zenének. Az akademia lakomáz, a megyei restauráció lakomáz, a névnapját fentartó hazafi lakomáz. Bor és cigány nélkül egy valamire való nemzeti actus sem mehet végbe. Aztán a néhány mértföldre útaxott hazafiak és polgártársak torkát, melyet a lelkesedés lángja szokottnál szárazabbra égetett, szükségkép meg kell enyhíteni. Angliában a zászlókkal való menetszerű megjelenések is tilalmasok. Szeretnék látni egy magyar választást zászlók lobogása nélkül. Kelet népe vagyunk, költői s ábrándos hajlamokkal. Szeretjük a hármás színt s rajongunk érette; a bort is szeret-

jük, ha vörös, ha fehér; s az optimista reményektől sem vagyunk idegenek, ha még oly — zöldek is. Aztán a magyar vendégszeretetet közmondásos. Falun, délutánonként barátim gyakran meglátogatnak, vagy én őket. Soha sem emlékezem, hogy valamelyikünk felesége elfeledte volna, intést sem várva, a pincze kulcsa után nyúlni; sőt a cseléd is tudja hogy üvegeket és poharakat kell mosni. S politikai barátnikat ne kínálók meg egy pohár borral, csak mert éppen azért jöttek hozzánk hogy képviselőjükül jelöléssel tiszteljenek meg? ez minden józan észszel ellenkeznék. Részemről, vitatásom minden humoros szinezete mellett, egész komolysággal mondom mindezeket. Csakhogy az ő bizodalomuk előzze meg a mi gazdai szivességünket mely annak félúton elébe megy s ne ez zaklassa ki őket csöndes nyugalomukból melyben eszközbe sem jutott volna becses személyiünk. Mindenek felett utálok pedig a pénzzel való kedvkeresést, történjék bár közvetlenül vagy közvetőleg, a választandó vagy megbizottjai által s egyenes vesztegetés vagy dicsélyesebb módok alakjában, pl. mint költség- vagy fáradság-térités. Én is voltam követjelölt s most megválasztott képviselő vagyok. Én is megkínáltam egy pohár borral választóimat s december elején egy pár akóval kevesebbet találtak pinczében a finánczok, mint november elején ott hagytak, és a baromfiak közt egy kis halálozás bizony történt. De mikor tiz, húsz és harmincz ezer forintba került képviselői megbizó levelekről hallok, magam tudom legjobban hogy ott nem mehetett minden rendén. Egyik választás elleni kérvény mellékletei tiszteletreméltó őszinteséggel vagy sordid ciznizmussal constatálják hogy hivatalos közegek, falusi

birák, jegyzők és esküdtek, fejenként tiz tiz forint *douceur*-öket fogadtak el, nagy vonakodással persze, de mégis elfogadták, a jelölt ágensétől, a mit aztán birák uraimék *con amore* meg is ittak; ez nem a komolyabb esetek közé tartozik, annyira nevetséges hogy valaki önmagáról állítson ki ily hiteles bizonyítványt. Vácson, azt mondják húsz ezer forintba került a központi öszves értelmiség daczára a jelölt keresztülvitele; Abonyban hasonló körülmények közt tizenkét ezerbe; Érsekújváron, azt állítják harmincz-ezerbe. A három példa mutatja hogy ilyesmik nem csak egyik párt részére követték el; a három megválasztott három párthoz tartozik. Különben igaz-e mindez vagy csak gyanusító vád, az igazolások, illetőleg tán vizsgálatok fogják kimutatni. De nem zörög a haraszt ha szél nem fújja.

Harmadik neme a választási rendetlenségnek az elkövetett törvénysértések. Ezek különböző fokozatuak lehetnek. A törvény világos rendelete ellen s a törvényben határozottan ki nem fejezett de annak szellemében fekvő irány ellen. A 61-diki országgyűlés, kimutathatólag párt-szempontokból, adott egy pár rossz példát a törvénysértések igazolására. Csodálnám ha ez a mostani választásoknál meg nem termette volna rossz következéseit s az elhintett rossz mag buján nem burjánoznék fel a most előttünk álló igazolásoknál. A párt, mely azért hogy 5—10 szavazót magának ma megmentsen vagy biztosítson, törvénytelen eljárásokat szentesít, a pillanatért feláldozza a jövőt s úgy tesz mintha maga sem biztatná magát hogy még egy következő választásig megél. Az „après moi le deluge“ szivtelen elvét rosszúl alkalmazza. Egy következő általános választásnál talán

az ő fejére olvasandja egy ellenpárt a maga által nyújtott előzetes eseteket.

XVI.

Január 11.

Nézetem szerint a képviselő-háznak elútasíthatlan kötelessége szigorúan járni el az igazolások körül. A képviselői állás a legnagyobb szentségek egyike. Mint az államok rendőri törvényei a képviselő személyét sérthetlennék mondják s a törvény védelme alá helyezik, úgy állása az ő részéről viszont azon sérthetlenséget követeli, hogy mikor benne van azt semmivel meg ne gyalázza s mikor reá vágyik azt csak becsületes eszközökkel vélje elérni szabadosnak. Oly állás mely egyedül és kizárólag bizalmon alapúl, még pedig feltétlen s személyes bizalmon mely még útasításokban sem kereshet biztosítékokat, — pénzen, boron, teljesíthetlen ígéreteken meg nem vásárolható. Ezt a vesztegetések ellen.

S szeretnél-e polgári vér árán, vagy magad is vérző orral lépni be a törvényhozás szent templomába? Nem irtóznál-e a jog komoly tábláira vetni kezedet, ha az vértől csepeg még, nem a jog védelmében, hanem annak egyedárus bitorlására folytatott harcban kiontott vértől. Bizalom küld a képviselő-házba? S lehet ott bizalom, a hol erőszak van?

A vesztegetés nehezen bebizonyítható dolog. Ritka lesz oly bárgyu hogy azt feltűnő nyilvánossággal, még ritkább hogy épen személyesen gyakorolja. Azért alig lehet oly eset, melyben föladott

vesztegetési vád alapján valamely választást egyszerűen meg lehessen semmisíteni. A verekedések természetöknél fogva köztudomásuak s eltagadhatlanok; minden választó látja, sok hátán s fején is érzi hogy volt verekedés, a hirlapok a ház összeülése előtt már egész csataképeket adnak a megtörtént összecsapásokról. De még nehezebb mint a vesztegetést kipuhatólni: melyik fél kezdte a verekedést? melyik vitte azt annyira hogy az az egész választást lehetetlenné tegye vagy legalább annak eredményét viciálja? Verekedéseknél is azért igen ovatosnak kell lenni a megsemmisítéssel; különben a kisebbségnek igen könnyü módot adnánk kezére, hogy a rá nézve kedvezőtlenül forduló választást annak folyama alatt lehetetlenítse vagy előre megsemmisítse ha végbe mehetne is. Csak ott, hol a választás valóban meghiusult s bevégezte előtt félbeszakadt vagy csak a csatatéren maradt egyik párt által hajtatott erőszakosan végbe, van helye a feltétlen megsemmisítésnek. A vesztegetés és verekedés legtöbb esetei, beadott s több vagy kevesebb hitelességgel bíró okiratok által teljesen világosságra alig hozathatnak és a hely színén végbe viendő minden oldalú vizsgálatot igényelnek.

Egyszerűbb a kérdés s többnyire a házban is megoldható a világos törvénysértések eseteiben. A ki törvényhozó s a jelenetben épen a sokkép megtámadott törvény védője akar lenni, hogyan juthatna ez állásra törvényszegés által? Ez oly világos hogy bővebben indokolni nem kell. A hol világos törvénysértés van: a választás nézetem szerint egyszerűen megsemmisítendő. De, mondják a papok, a betű megöl; megöl a törvény betűje is. A törvény hibás lehet. Átalános a meggyőződés,

hogy a hirtelenében s csak egy választási actusra készült 1848. V. t. cz. felette hiányos sőt elvek tekintetében is sok kívánni valót hagy hátra. Szakaszokat mutatnak ki melyeket meg kell, meg fogunk változtatni. Egyes szabályzatokat, melyek az egésznek szellemével, a legszabadabb és kényszerítés nélkülőbb választás czélzatával összeférhetlenek. Megengedem. De mi a következés ebből? Az, hogy mihelyt időnk lesz reá, a törvényt revideálni kell s meg kell a mi benne rossz változtatni; de bizonyára nem az, hogy az ezen törvény mellett és alatt létrejött választásokat ne ennek normatívájához szabjuk. A törvény, míg a maga módján eltörölve nincs, szent mindig; s legszentebb nekünk most azon egyetlen törvényezikk mely visszakövetelt 48-diki törvényeink közül csaknem egyedül nyerte vissza érvényét. Revisiót! sürgetik feljülről. Restitutiót! feleljük alúlról. S a hol a restitutió megvan, keresztül mennénk-e magunk, és pedig nem a törvényes módokon, a törvény korlátain? Föl se tennem, ha a 61-diki országgyűlés egy két példát már nem adott volna reá, s ha köztudomásu nem volna, hogy azon példák nyomán s azokban bizva, inkább vagy kevésbé analog esetek, a mostani választásoknál már nagyobb számmal fordultak elé.

Caveant consules ne quid respublica detrimenti capiat.

Zsedényi már az első országos ülésben tett olyforma indítványt hogy az igazolásokra nézve némi általános elvek, melyek részint az életbe lépett szokásokban, részint a képviselő ház által előzetes eseteknél hozott határozatokban gyökerezhetnének, állapittassanak meg s adassanak mintegy útasításul az osztályoknak az általok végzendő igazolási előmunkálatokra nézve. Ez indítvány Deák Ferencz azon megjegyzésére, hogy a ház, megalakulása előtt semmi érvényes határozatot nem hozhat, egyszerűen elvettetett. S az osztályok végezték teendőiket.

Tennap zárt ülés tartatott. Eötvös egy oda czélzó indítványnyal lépett föl hogy az igazolások fölötti nyilvános viták lehetőleg rövidtessenek. A czél igen helyes; közönhajtás, nem csak azért hogy mielőbb valódi teendőinkhez fogjunk, a mi fő, — hanem mellékesen azért is, mert az igazolási viták, személyi kérdésekkel válhatlan kapcsolatban levén, a legkellemetlenebb természetűek, keserűekké s bántókká könnyen fajulhatnak; ily szükséges roszon az ember szeretne minél előbb túl lenni. Eötvös indítványának elvi kiinduló pontját azért mindenki pártolta. Kevésbé, sőt épen nem volt szerencsés a módban melyet e célra ajánlott. Azt mondá: minden egyes esetben az osztály fog valamely eljárást ajánlani a háznak, igazolást vagy megsemmisítést vagy vizsgálatot; minden egyes esetben azért azok közül kik az osztály véleményét nem osztják kettő és nem több szólhasson csak az ellen, és viszont kettő védhesse az osztály javaslatát; képzelhetlenül impracticus javaslat! Hátha az osztály véleménye egyhangulag elfogadtatik? Hátha az osztály véleménye ellen felszólaló első szónok oly tisztába hozza

az ügyet hogy az ő ellenvéleménye fogadtatik egyhangulag el? Hátha, ellenkezőleg, a mellett vagy ellen szóló két-két szónok oly kevésbé meríti ki a tárgyat hogy épen szükséges a további tárgyalás az alapos ítélthozásra; s talán csak épen a harmadik, vagy hetedik szónok találná el a szeg fejét? — És ha Eötvös indítványa elfogadtatik: ki határozza meg ki legyen a két két jogosult szónok, kiken kívül senki meg ne hallgattassék? a történet, hogy ki tudott eléggé sietni, a maga beiratásával? vagy az illető, kinek bóréről van a kérdés? vagy a párt? de hisz épen el akarjuk kerülni hogy az igazolási kérdések pártkérdésekké ne fajuljanak; vagy végre minden egyes esetre nézve az illetőnek igazolását akarók együtt, s az ellenkezőt akarók ismét együtt, válaszszák meg szónokaikat? s alakuljon minden egyes igazolásra nézve két párt ad hoc? Oh bölcs elmélet, be szürke vagy!

A vita jó soká tartott. Ezt is mint rendesen Deák felszólalása vágta ketté. Azt hiszem, mondá, nem lehet czélunk kötelező határozatokat hozni, mire a zárt ülés föl sincs jogosítva. Elég, hogy azon ohajtásban a ház minden tagja megegyezik: tőle telhetőleg rövidíteni az igazolási tárgyalásokat.

Meglátjuk rövid időn mennyi súlya lesz ez erkölcsi köteleztetésnek, mennyi ereje a beszédviszketegek ellenében? Azt hiszem a dolog épen annyira függ az egyesek discretiójától, kiket ha szó-lási jogukhoz ragaszkodnak, attól a legelcsépeltebb tárgyban sem lehetne megfosztani; mint a ház tes-tületi tekintélyétől, mely hangosan követelheti a szavazást mihelyt ítélthozásra eléggé kimerítettnek érzi a tárgyat, — sőt az elnök tapintatától is, ki

akkor indítványozhatja a szavazás általi eldöntést mikor arra a dolgot épen megérve látja; s másfelől a főtárgytól netalán elcsapongó vitatásokat is ügyesen és erélyesen féken tarthatja s medrökbe szoríthatja.

A vita közben egy elv merült még fel, melyhez sokat lehetne szólni. Eötvös arra is figyelemztetett hogy az igazolást pártkérdéssé tenni soha és semmi esetben nem szabad, mert azok nem politikai hanem jogi kérdések s a ház bennök mint törvényszék ítél. Ellenében Zsedényi azt mondá, mint esküdt-szék, nem szorosán a törvénybetű, hanem a körülmények számbavétele mellett saját lelkiismerete szerint. Hogy az igazolások nem politikai, nem párt-kérdések, azt senki sem tagadta, csak majd az eljárási gyakorlatok ne tagadják. De a szigoruan törvényes s az esküdtszéki eljárás mindenike mellett lehetne plaidirozni. Én, mint tennap is irtam, a szigoruan törvényes eljárás mellett vagyok, Eötvössel s a ház többségével. Mert nálunk nincs esküdtszéki eljárás fölállítva s mert a törvény meghatározásait feltétlenül tiszteletben tartom s akarom tartatni. Más kérdés: nem volna czélszerűbb: épen a képviselői igazolásokra nézve esküdtszéki eljárást állapítani meg? Egy háromszázötven tagból álló törvényszék! egy királyi tábla, melynél háromszázötven bíró hallgatja végig, vizsgálja meg az okadatokat s ítél paragrafok szerint belőlök! Lehet-e ennél valami nehézkesebbet, a végrehajtásra alkalmatlanabbat, sőt végeredményében igazságtalanabbat képzelni?

XVII.

Január 14.

Nem szándékszem az igazolási viták minden részleteit nyomon kísérni naplómmal. Áldatlan dolgok, melyekről ha semmi nyom sem maradna fenn, volna a legjobb. De a ház naplója és jegyzőkönyvei úgy is megőrzik a viták minden szavát s a döntvényekben nyilatkozó eredményeit. Időről időre én is feljegyzek egyet s mást, a mi jobban megkapja figyelmemet. Az igazolás első napján (Január 11.) meglátászott a megelőző eszmecsere jóteknony hatása. A viták rövidek voltak s nem csaptak túl sem az idő sem a szenvedély kellő határain. Egy egész osztályon, az elsőn, illetőleg öt igazolási eseten mentünk át. A kilencedik osztály előadójának, a fiatal Rádaynak nem kis érdeme van e gyors eredményben. Minden ügyet oly világosan terjesztett elő, oly kimerítőleg tárgyalt s oly szabatosan állított össze az osztály jegyzőkönyvében, hogy az itélethozást rendkívül megkönnyítette. A ház mindaz öt esetet az osztály véleménye szerint döntötte el.

Legérdekesb eset volt az öt közül a Hrabovszkyféle kúnfélegyházi választás. Egy helytartósági tanácsos, kit egy tiszta kúnváros választ képviselőül, mindenesetre ritka nevezetesség; a kiskúnok, s épen a félegyháziak, nem híresek arról hogy a kormányközegek iránt valami nagy lelkesedéssel viseltetnének. De tudni kell, hogy, történetesen épen ez a helytartósági tanácsos, nem régen tör-

vényes vizsgálatot teljesített oly pörben melyet a félegyházi köznép a tisztviselők ellen, az alj-nép az értelmiség ellen, a birtoktalan osztály a birtokos ellen folytatott; s ő állítólag a köznép pártjára állt s az urak ellen annak részére hozatott kedvező döntvény; tudni kell, hogy a birtokosok közt, jászkún törvények szerint váltásági forintok arányában felosztandó pusztához a birtoktalan nép is jogot formálván, eziránt állítólag biztatásokat s támogatást nyert — e miatt a birtokos osztály által panasz emeltetvén, felülvizsgálatra más egyén küldetett. Mindezt tudni kell s a rejtély nagyrészt meg van oldva. Mint általában az életben, úgy kivált a mostani kormányzatban sajátságos ellentétek vannak. A törvényes szabadság megszoríttatik, s a szabadság legszélsőbb kinövései, egész a communismusig, a bellum nihil habentium contra aliquid habentes-ig, legyeztetnek, bizonyos oldalról. A félegyházi példa nem áll egyedül a tagosítások és birtok-elkülönzések történetében.

Hrabovszky esetére nézve az osztály, vizsgálatot ajánlott. A népnek ígérekkel ámitása nem volt az okiratokban kellőleg bebizonyítva. Voltak a kik a választás egyenes megsemmisítését kívánták. Ez az érintett okból igaztalan is lett volt, de épen nem is vezetett volna célhoz. Hrabovszky ismét megválasztatott volna s ezúttal már minden újabb ígérek, biztatások és ámitások nélkül. Ha a félegyházi nép csakugyan volt ámitva, mit részenről a vizsgálat előtt nem tudok eldönteni, föl kell világosítani s az egyedül a vizsgálat és a vizsgáló által történhetik meg. Ha a nép, a bornál veszélyesb részegítő szer: communistikus ábrándok által van iz-

gatva, időt kell adni míg kialuszsza mámorát s addig enyhítő szereket alkalmazni reá, mi ismét csak egy reá nézve is megnyugtató, a képviselő-ház igazság utáni törekvéséről őt is teljesen meggyőző vizsgálat eredménye lehet.

Az igazolások második napján több érdekes eset költötte fel a ház figyelmét. A kis Perényi Zsigmondnak az volt a baja, hogy törvényes korát tagadták, de keresztlevelét be nem tudván mutatni, ő maga fiatalága daczára is okosabb volt mintsem azt produkálja. Volt más baj is, egy kis rendetlenség a választásnál. A vizsgálat elrendeltetett.

Mocsáry Lajos, a derék publicista, ha a választásánál közbe jött szavazási rendetlenségek s már előbb történt nagyszerű verekedések miatt nem igazoltatik: a ház mindenesetre egy jeles tagját vesztí el, a nélkül hogy a „fiat justitia aut perat mundus“ elvét igazán teljesíthette volna. Mocsáry választó kerülete egyike volt azoknak, hol a főpapi befolyás, egy clericalis jelölt mellett, a legnagyobb mérvű korteskedések elkövetése által maga idézte elő a zavarokat s kisebbségben maradva csak annál jobban dühöngött az a ki épen a bűnös volt. Az írományok azonban meggyőzték az osztályt, meg a házat, a Mocsáry választása ellen beadott panaszok alaptalanságáról s egy jó óráig tartó vita után Mocsáry igazoltatott.

Érdekes eset a b. Baldácsy-é. Az általa elkövetett nagy mérvű vesztegetés valóban országos botrány volt; a lapok hivatalosan erősített tudósításokat közöltek felőle, melyeket Baldácsy nem czáfolt meg, s a személyes vesztegetés piszkos vádját ezzel mintegy magán engedte száradni. Közhir, la-

pokban és szájon forgott, hogy 30—40 ezer forintot költött el megválasztására. — Egy furcsa szavát hallottam, merő ondit-ból, melyet itt mellékesen följegyzek. Bizonyos egyház javára a lelkész jótékony adományokat gyűjtött többi közt a fővárosban is. Baldácsyt is fölkereste; ki jótékony czélokra s nevezetesen egyháziakra bőkezűen szokott adakozni; most egy csekélyebb összeget, gondolom tíz forintot adott, mit az illető szépen megköszönt s azzal indult. A báró utána lépett, s vállára tevén kezét, nyájasan mondá: „tudja, kedves tiszteletes úr, nem ennyit szoktam én ily szent czélokra adni hanem száz forintot s többet is; de mostanában valami igen sokamba került.“ — Az a valami a köbökúti követválasztás volt.

Egy kis vihart támasztott a Pap Simon mármarosai román követ választási ügye. Ennek ellenjelöltje Mihályi Gábor volt, 1861-ben azon kerületképviselője, most pedig helytartósági tanácsos. Mindkét jelölt román levén, nemzetiségi kérdés nem forgott fenn csak politikai és személyes. Mihályi, ki nek a főispán sógora, pártoltatott a hivatalos közegek által, tán kelletén túl is, mire nézve a vizsgálat szintén szükséges lett. Most a házban szóba jövé az ügy, Szaploneczai, mármarosai követ maga is, s Pap Simon egyik fő párthive sőt a vádlók szerint fő kortese, — jónak látta az ügyről, személyes tudomása, de egyszersmind érdekeltsége szerint hosszú előadást tartani, mely Mihályit nem kevésbé sértő részleteket is foglalt magában. Mihályinak fia, a már említett kis korjegyző, nem hallgathatta el egészen a Szaploneczay által atyjára vetett vádakat s az összes irományok felolvasását kívánta. Igaza

volt; de abban nem, sem neki sem Szaploneczaynak, hogy oly ügyekben hol személyesen és igen közelről vannak érdekelve, fölszólalnak. A házban mindenki botránkozással vette ezt, s valóban ellenkezik is a parlamenti illem minden fogalmaival. Ha saját ügyünk, vagy olyané kihez legközelebb állunk, tárgyalatik, nem hogy bele szóljunk illenék, de a teremből is ki kell mennünk; ez erkölcsi szükségesség.

XVIII.

Január 16.

A királynét születésnapja alkalmából a két ház részéről üdvözlött küldöttség még 8-kán fogadtatott volt Ő-Felségeik által. A császárné megújította a felséges férje által minap tett ígéretet, hogy legrövidebb idő alatt ő is meglátogatja, a császárral együtt hazánkat, fővárosunkat. Kétségkívül minden sziv lelkesült öröm várakozásával dobog elébe. A magyar nemzet és nyelv iránti magos rokonszenve, melynek annyi tetteges jelét adta, egészen megnyerte számára e nemzet szivét is. Ha jó, mindnyájunknak örömmel látott s kegyelettel tisztelt vendége leendő.

S megvallom még is, hogy a királyné már e napokban lejőjön, mint rebesgetik, magunk érdekéből még sem ohajthatom. Nem, egyedül azon szempontból, mert akkor az elfogadási s egyéb ünnepélyek szükségkép ismét előtérbe lépnek s nem engednek már egyszer, hogy úgy mondjam neki fekönni a dolognak; holott ha egyszer bele kezde-

nénk, rendeznök — egy barátom szavajárásaként — a teendőket, ha mintegy belemelegülnénk a munkába: a félbeszakítás világért sem lenne oly zsibbasztó, mint így a belekezdeni nem tudás.

Attól azonban, mit némelyek mondogatnak, legkevesebbé sem félek, hogy az udvar jelenléte a képviselő-ház tanácskozásaira bárminemű nyomást gyakorolhatna. A magyar udvarias, lovagias nép s midőn királya s királynéja személyét maga körében tiszteli, fájdalom hogy mindig csak vendégekül tisztelheti, bizonyosan senki sem fog a trón iránt tartozó hódolat kötelességéről nyilatkozataiban is megfélemleni, oly uralkodó irányában ki a nemzettel szemben legközelebből a *pragmatica sanctio* törvényes terére lépett s oly fejedelmi asszony irányában ki rokonszenvet érez szívében nemzetünk küzdelmei iránt s ki tőlünk is rokonszenvet vár és érdemel. Mind igaz; de a fejedelem iránti tisztelet, egy nemzet képviselőjében a törvény és jog határain túl perczig sem mehet. A történelem bizonyítja, hogy az udvar nem egyszer gyakorolt veszélyes nyomást a magyar országgyűlésekre. Igen: megnyerték az országnagyokat, a zászlós urakat, — s azok mindenhatók voltak; a főpapság tagjait s azok roppant súlylyal birtak. S még is soha magyar országgyűlés, a nemzet törvényes állását el nem árulta, jogaiból lényeges engedményeket nem tett; a legnevezetesebb példák, a királyválasztási jog eltörlése, s a leányának is trónkövetkezése történetei mutatják, hogy a nemzet nagyjai még olyankor is, mikor a legnagyobb engedményeket tették, éber szemmel őrködtek a nemzet jogi állása fölött. De a mennyiben létezett is e veszély, a rendi alkotmánynyal az

is megszűnt. A képviselő házat nem egyes befolyásos és hatalmas egyének akarata s sugallatai vezérlik többé, hanem az összes nép közszelleme, melynek e ház valódi kinyomata; az egyes képviselőnek nyomatéka pedig teljesen független, vagyoni és hivatali súlyától; a legegyszerűbb, legszegényebb és legkisebb, ha erkölcsi s értelmi súlylyal bír, föléri s túlhaladja az ország zászlósának befolyását. Hajdan, ha egy Batthyányt, Illésházyt, Károlyit, Nádasdyt, — ha egy esztergomi vagy egri püspököt megnyert az udvar, félországot nyert velök. Ma egy gazdag ember támogatását nyeri, de kit az ország megszűnt támogatni mihelyt elhagyta hazája ügyét. Azt hiszem, magának Deáknak befolyása is, mely ma határtalan a hazában és a képviselő-házban, csak addig ily nyomatékos míg hű magához s hazája ügyéhez s csak azért ily föltétlen, mert erkölcsileg lehetetlenek tartjuk, hogy ő valaha hűtlen lehetne azokhoz. Hagyná el csak hazája ügyét, tenne csak egy kétértelmű lépést, — mit ő természetesen soha nem fog tenni, — a bizalom hamar elfordulna tőle is. „Addig éljen, míg a honnak él“ — Vörösmarty szép szava örökké szivünkben zeng, midőn nagyjainkat éltetjük. Nekem úgy látszik, a képviselő ház ábrázata, bár szelid és békülékeny, épen nem olyan hogy tőle, nem mondom árulást, de avagy csak könnyelmű gyöngeséget is várhatnánk. Nem hiszem, hogy oly indítvány mely a nemzet sarkalatos jogaiból lényeges engedményeket czélozna, nem mondom többséget nyerne, de még csak nyilatkozni is merne a házban; oly erős a közérzület, melylyel minden jog-föladás ellenkeznek. Midőn a jogeljátszás apostolai leszorúltak a kormány-

ról s tanuk elvettetett, nem fogjuk tán a jogföladást magunk gyakorolni. Én a legbékiülékényebbek közé számítottam a tulajdonképi Deák pártban; de azért szívemben legkisebb hajlamot sem érzek: törvényes állásunkból föladni valamit s a negyvennyolczadiki törvényekből, a felelős ministeriumból, vagy alkotmányunk régi védbástyájából a municipiumból, lealkudni hagyni valamit. S ha én így érzek: miért, mi jogon tartanám társaimat, legalább azok igenigen nagy többségét rosszabbnak magamnál!

A napokban egyik ülés előtt, fölmennem még igen kora levén, az új országház teremét tekintettem meg. Csaknem egészen készen van már s csupán az aprólékos belrendezési munkálatok vannak még hátra; ámbár biz' azokkal elég baj van s február vége előtt aligha bemehetünk. A terem egyébiránt nagyszerü; valódi ellentéte a mostaninak. A karzatok tágasak, diszesek; a berendezés czélszerü. A padok, melyeken ülni fogunk, amfiteatrális emelkedéssel rendezvék; az ülések magok kényelmesek, csinosak; az írotámla hasonlóan. A bal és jobb oldal félkörösen hajolnak egymáshoz s az elnök két keze fölül a szélső bal és szélső jobb képezik a végpontokat. Előtte, az elnöki széknél alacsonyabb szószék. Szeretném ha szabály volna hogy mindenkinek a tribúne-ról kell múlhatlanúl beszélnie, sok oknélküli beszédttől meg lennének kimélve; helyén mindenki könnyen fölláll s ha ügyetlenséget mond lehúzza magát. Ha ki kellene állnia a középre, sok embert üdvös félelem szállana meg, mielőtt beszédre határozna magát.

A bal férfiai már többnyire helyeket foglaltak s névjegyeikkel jelölték meg választott üléseiket.

Somsich, ki épen ott volt s velem együtt szemlélte a házat, mondá, hogy Deák nem akarja hogy az övéi egyenként foglaljanak helyeket, inkább ohajtaná hogy egyszerre s együtt rendezzék s gruppirozzák magokat. Mind a mellett az ő (Deák) helye is ki volt már jelölve, a jobb centrumban egy szélső hely az első padosorban. Somsich az ettől épen jobbra eső osztályban foglalt el, szemem láttára egy helyet magának. „Én egy kis árnyalattal tovább megyek Deáknál, a kormány felé, mely, — miért tagadjam? — némi kedvezéssel s bizalommal is tekint reám; helyem tehát egy lépéssel errébb van mint Deáké.“ — Ezt mondá nekem Somsich. — Magam, épen Deák mögött, de jóval hátrább, jelöltem helyemet. Ha azonban áll, hogy rendezkedésünk együttes lesz s közmegegyezés folytán jövend létre, hihető hogy érdemesb valaki fogja elfoglalni, az egész ház áttekintetésére szintúgy mint a beszélésre kiválólag alkalmas helyet. Hadd is! az én földolgom úgy is a hallgatás; valamint eddig is a ház néma tagjai közé tartoztam.

XIX.

Január 19.

Az igazolások harmadik napját legnagyobb részben a Pap Simon ügyének folytatása, az arra vonatkozó iratok fölolvása és megvitatása, s a szintén nem kis érdeklőséget költött nagyszalontai választás, Lovassy Ferencz ügye foglalta el.

Lovassy választása, nézetem szerint egészen tiszta volt. Ha az megsemmisítették, mint az osztály első véleménye volt, a biharmegyei választások mind megsemmisítendők lettek volna, pedig azok ellen még csak panasz sem emeltetett. Lovassy ellen az volt a főpanasz, hogy a választók össze irt lajstroma, a reclamatiók végett csak három napig volt a központi bizottmányban kitéve s magokat jogosultnak tartó de az összeírásba föl nem vett választóknak nem adatott elég idő jogosultságuk bebizonyítására. A törvény a reclamatiók idejét nem szabja meg, egyszerűen annyit mond hogy az összeírásoknak több nap kell kitéve lenni. Azonban Lovassy ellenfele Beöthy Akos volt (Ödön fia) ki az összes biharmegyei értelmiség daczára tolakodott fel jelöltül s egy kormány-hivatalnok által támogatott. Úgy el tudta járni az útját, hogy itt is igen sok pártolója volt. Bartal György, ki osztálya tárgyalásaira az igazolásokban, talán egyszer sem jelent meg, a Lovassy ügyének előfordultakor bejött s minden ereje megfeszítésével kivitte, hogy Lovassy választását az osztály, szembeszökő igaztalansággal, megsemmisíteni javálja. A karácsonyi szünnapok

alatt azonban Lovassy pártja is rendbe szedte magát s ellenkérvénye oly nyomos adatokkal volt felszerelve, és oly meggyőző igazsággal összeállítva, hogy az osztály (Bartal dialektikájának nyomása alól már ekkor fölszabadulva) előbbi véleményétől eltérőleg igazolást ajánlott. A házban mind az által még egyszer megkisértetett elejtése, vagy legalább a vizsgálat elrendelése választása ellen. S pedig, a mi előttem különösebb: Klauzál által ki vizsgálatot, és Szentkirályi által, ki legalább vizsgálatot kívánt; pártolta őket, a mi még különösebb, Madarász. A ház igen nagy többsége azonban Lovassyt, hosszabb vita nélkül, igazolta.

A negyedik nap két ügy költött nagyobb érdekeltséget: Kende Kanuté, kire nézve, a szélső bal minden igazolási erőlködése daczára a ház többsége vizsgálatot rendelt; és Czebriáné, ki az országos köztudomás szerint a köztiszteletben álló Kubinyi Ferenczet roppant korteskedés által buktatta meg. Czebrián megválasztatása országszerte rossz hangulatot ébresztett. Kubinyi Ferencz a magyar közélet régibb és tiszteltebb bajnokai közé tartozik. Nógrád-megyét előbb több országgyűlésen, 1848-ban és 61-ben pedig a nógrád-megyei losonczy kerületet képviselte, és pedig dicsőséggel képviselte; a haza ügyéhez jó és balszerencsében hű volt, a hazáért súlyosan szenvedett; a közélet és tudomány terén nagy érdemeket szerzett. S egyszerre előáll egy ember, kinek politikai múltja legalább is kétes, — s megbuktatja, és pedig a beadott kérvény szerint épen nem tisztességes eszközökkel, az ősz hazafit. A vizsgálat egyébiránt ki fogja deríteni a választás körülményeit s törvényes vagy törvénytelen voltát, —

mert, nem mondám még, a ház vizsgálatot rendelt ez ügyben.

Az ötödik nap hosszú vitára adott alkalmat az országsherte ismeretes Wodiáner ügy. Ott is roppant nagy mértékű vesztegetésről szolt a közhir. Az osztály azonban a vesztegetéseket kellőleg bebizonyitva nem találván igazolást véleményezett. Egy másik, fő-fontosságú körülményre pedig, mely világos törvényszegést foglal magában, nem fektetett kellő súlyt. Ott ugyanis ez történt. A szavazás addig folytattott, míg Wodiáner nevére annyi szavazat volt bejegyezve, mennyi az összes összeirt szavazók általános többségét tette; akkor pedig, épen a Wodiáner bizalmi férfainak kívánatára félbe hagyatott s az általános többséget bíró, megválasztott követnek proklamáltaték. Kilenczszáz érsekújvári választó további szavazást sürgetett. Pedig a már szavazottak, és az összes összeirtottak közt nem is volt kilenczszáznyi különbség; s a Wodiáner jegyzőkönyve azt mondja hogy érsekújváriak részéről beadatott már annyi szavazat a hány beírva volt. Látni való hogy mindez nem történhetett máskép, hanem úgy, ha a szavazásra jogosúlatlanok is megjelentek, vagy bár jogosúltak de kétszer szavaztak. Abban pedig a törvény világos, hogy a szavazást mindaddig félbeszakítás nélkül folytatni kell, míg csak egy szavazni kívánó is jelentkezik. B. Simonyi Lajos és Szász Károly mindjárt a vita elején elmondák mindezt s a választás megsemmisítését kívánták. Beszédeik után, melyek a kérdést egészen kimerítették, mindjárt szavazásra lehetett volna bocsátni a dolgot. A másfél óránál tovább tartott s majdnem elkezeredett vita után is csak az lett az eredmény. A választás meg-

semmisítettett. Valaki azon élczet csinálta rá: Wodiánert a ház jótekonyságra kényszerítette újabb „nemtudomhány“ ezer forint erejéig. Mert nem valódi jótekonyság-e ily szűk időben s télviz idején, annyi sok szegény választót ételitalal ellátni? — A bécsi lapok azonban nem kis lármát ütöttek a dolog miatt. A képviselő-házat politikai s egyéb ellen-szenvektől vezettetés vádjával illették. Nem volt igazok. A törvény oly világos e pontban, hogy azt megtörni, félremagyarázni teljes lehetetlen. Fölhozattott a törvény szelleme is, annak holt betűje ellen. De hisz a törvény szellemét mi fejezi ki, ha nem egyes cikkei, egyenként s összesen? és a törvény szelleméből való magyarázatnak csak oly esetben van helye, mire a törvény szakaszai világos meghatározást s szabályt nem tartalmaznak.

A hatodik nap legfontosabb tárgya az aradi összes választások ellen beadott együttes megsemmisítési kérvény volt. Aradban ez történt: mint más vegyes nemzetiségű megyékben is, barátságos compromissum jött létre a magyarok és oláhok közt, mely szerint a megyében választandó hat képviselő közül három magyar, három oláh legyen. Talán a személyekre nézve is megegyeztek. Azonban egy befolyásos magyar úrnak, ki bizonyos okból erősen neheztelt, eszébe jutott az egész egyezést felbontani s az oláhoknak fentartott helyeken is más jelölteket léptetni föl. Ez még nem elég. A központi bizottmányt is barátságos megegyezés szerint akarván megalakítani, rábították az oláhokra hogy magok részéről a kiket akarnak nevezzenek; s mikor így a bizottmány egybeült, a magyarok az oláhok ellen mindenféle kifogásokat tettek. Az ingerültség nőttön

nőtt. A választókerületekben, talán egyen kívül mindenütt ellenjelöltek léptek föl a megállapítottak ellen; a központi bizottság magyar tagjai pedig nagy eclat-val kikeltek székeikből s visszavonúltak. Mindez, a legmérgeesebb nemzetiségi viszály színét viselte magán. A bizottságból kilépett magyar tagok most az ez alapon létrejött választásokat, valamennyit megsemmisíttetni kérték. A képviselő-ház azonban, őt megillető elfogulatlansággal és higgadtsággal ítélte e kényes ügyben s a kérvényt elvetette; az egyes választások ellen külön fenforgó panaszokat azonban egyenként vette vizsgálat alá s csakugyan mindet igazolta. Fábián Gábor, a beadott kérvényt támogatni akarván, azzal fenyegetett, hogy Aradmegyében csak egy szikra kell, hogy a nemzetiségi gyűlölködés lőpor-aknája föllobbanjon s újra 48-at érjünk. Remélem ez túlzás. De az istenért ha úgy van, ép azért nem kell, nem szabad, magunknak, magának a képviselő-háznak vetni oda azt a veszélyes szikrát. Mert talán csak nem úgy értette a tisztelt képviselő, hogy ha igazat nem adunk nekik, a magyarok úgy megharagusznak, hogy mind kiirtják az oláhokat — ?

Érdekes s némi tekintetben a Wodiáner féle esettel analog volt még az ugyanez ülésben tárgyalt Markovics-féle eset. Az első szavazás általános többségre nem vezetvén, a törvény által a két legtöbb szavazatot nyert egyén közt teendőnek parancsolt új szavazás úgy hajtatott végre, hogy csak azok szavaztattak meg újra kik előbb nem ama kettőre szavaztak volt; s amazoknak előbbi szavazatszámához az újak hozzá adattak; a helyett hogy egészen új szavazás rendeltetett volna. Ez nevetséges eljárás

s hiába akarta a ház egy pár tekintélyes tagja (pl. Bezerédj László is) védelmezni. A ház elfogadta az osztály véleményét s Markovics Antal választását megsemmisítette.

XX.

Január 21.

A baloldal nem szűnik meg szervezkedési munkáját élénken folytatni. Mióta az elnökválasztásnál kisebbségük constatálva lón s jelöltjük azért a csata előtt önként visszalépett, nem remélhetik hogy mint 61-ben, kivált az első felirati vita alkalmával, saját bélyegöket üthessék az egész képviselő-ház arczára. De kisebbségük azért távolról sem oly csekély arányban áll a többséghez, hogy a ház egész szellemére gyakorolható nevezetes befolyásról épenséggel le kellene mondaniok.

Tudják ők jól s bizony mi is tudjuk, hogy a Deák neve által összetartott párt belsőleg nem oly compact mint külsőleg lenni látszik. Sok heterogén elem van benne. Deák maga egy tiszta gyémánt, melyen semmi erő nem tehet egy karczólást, nem hagyhat egy foltot. Az ő hazafisága, önzetlensége, jellemtisztasága épen annyira felül áll minden kételesen, mennyire esze, bölcsesége, mély belátása túlhaladja minden élő kortársáét. De hányan vannak a sajátképi Deák-pártban is, kiknek hűségében, szilárdságában szintannyira megbizhatnánk? hányan kiknek múltjokban egy megingás árnya, egy hazafiatlan tett vagy szó foltja nem állana a figyelmes szemlélő előtt? Exempla sunt odiosa. S neveket nem em-

litek. De mi is tudjuk azt hogy mihelyt az első fölírat, mely a jogfolytonosságot követelendi, ministeriumot és municipiumot kívánand visszaállittatni, mihelyt e fölírat, melyben talán a szélső jobbon és a szélső balon kívül (amazok erős követeléseiért, ezek szelid hangjáért nem) mindnyájan meg fogunk egyezni s Deák és Ghyczy, Kemény és Jókay, Szentkirályi és Nyáry, Klauzál és Tisza együtt fognak állani mellette, mihelyt mondom e felírat visszahozandja válaszát s legyen az jó vagy rossz, a közös ügyek s azok tárgyalási módja iránt kellend a háznak javaslatokat tenni, — nem csak a bal és közép közt lesz nagyobb a távolság mint ma, — hanem magából a Deák-pártból is ki fognak válni azon elemek, melyek most még beleolvadva vannak, de már is kifelé törekszenek. A szélső jobbra talán senki sem fog menni belőlök, ámbár az emberekből, ha valami érdek kecsegtet, sok minden kitelik. A szélső balra annál bizonyosabban nem. De hogy a mérsékelt jobb, mely revisiót, sok közös ügyet s azoknak közös tárgyalását akarja, a ministeri kormányformát azonban, legalább úgy a hogy, meg kívánja tartani s vele municipiumot egyesíteni, hogy e most még csak kis töredék a házban tetemesen fog belőlünk rekrutázni, az előttem bizonyos. Már is emlegetnek néhány nevet, a kit eddig is megnyertek. Többi közt Hunfalvy Pált is.

E kinézésekkel szemben a mérsékelt bal igen eszélyesen cselekszik midőn magát nagy erélylyel szervezi. Az erős centrum, a „nehéz kérdés“ megérkeztekor kétségkívül gyengülni fog. Soraiban ha nem is határozott pártszakadás, mindenesetre nevezetes nézet-árnyalatok lesznek. Egyes kérdésekben most

egynehány, majd másik néhány fog a párt többségétől elválni s külön szavazni. Eötvösnek meg vannak saját eszméi sok tárgy felől; meg Lónyainak s a másíknak, harmadíknak is. Ily körülmények közt egy erős kisebbség uralkodhatik a tulajdonképi többségen, csak tökéletesen legyen fegyelmezve és soha se rúgjon félre. A baloldal ezt jól belátja s számít a Deák-párt szervezetlenségére, a fővezér türelmes engedékeny voltára, az alvezérek gyöngeségére vagy tán nem egészen megbízhatóságukra s a közemberek fegyelmetlenségére. Sőt számít arra is, hogy ha vannak közöttünk olyanok, kik a jobb oldal felé gravitálnak, de olyanok sem hiányzanak kik a mérsékelt baloldal felé hajolnak. S nem példátlan dolog, hogy egy párt kisebbségből többséggé váljék a tárgyalások folyama alatt s mintegy szemeink láttára.

Mindez egyébiránt a jelen esetben leginkább a jövő fejleményektől függ. Legyenek a kormány válaszaí kedvezők, igazolják az események Deák előrelátását: ő feltétlenül megtartja a tért s a mérsékelt balnak nem marad fön egyéb, mint hozzá feltétlenül csatlakozni. De legyenek a kormány elhatározásaí ellenünk, tekintse követeléseinket teljesíthetleneeknek, kezdjen velünk nyomasztó alkudozásokat, mutasson valamit, adjon keveset, tartson vissza legtöbbet, akkor a jövendő méhében van: két eset közül melyik következék be. Vagy Deák pártja tömegesen s szilárdúl megmarad vezére mellett, s a törvény és jogfolytonosság alapján; ekkor a mérsékelt bal szerepe másodrendű lesz az erős közép mellett. Vagy, a mitől méltán tarthatunk, Deáktól azok kik szívökben most is a jobb felé hajolnak s csak Deák személyes tekintete tartja vissza, megtö-

rik a varázst, s az országosan ohajtott sőt szükségelt kiegyenlítés dicsélyes ürügye alatt nyíltan fognak csatlakozni azon párthoz mely a „jobb ma egy veréb“ proverbial elve szerint féljogfolytonossággal is megelégszik, az octoberi diplomában is megbecsülhetlen nyereményt lát, a parlamentalis kormány halvány árnyékát is mohón öleli s egy jog-fictióval kész — talán tudtán kívül — szaporítani annyi áldatlan s végre is buborékká vált jog-fictiók sorát. Ha ez bekövetkezik, akkor fontos, akkor áldásos lehet a mérsékelt bal szerepe. Csak ne engedjék akkor magokat a Deák-párt megfogyatkozásán hazafiatlan örömmre ragadtatni; csak ne feledjék el akkor hogy a párt-győzelem egyedül akkor nemes ha a szó legteljesb értelmében a haza győzelme. Akkor fogadják vezérökül Deákot s alkossanak ők egy új Deák-pártot melynek valódi zömét ők képezendik. Többségben is gyöngék lennének Deák nélkül; Deákkal s minden esélyek közt vele maradó igaz hiveivel, uralkodhatnak a helyzeten, habár a helyzet egyideig nyomasztólag látszanék is uralkodni rajtunk, hazánkon, törvényeinken.

Mi hiszszük hogy ők akkor ezt fogják tenni. Bizunk hazafiságukban, bizunk eszélytikben is. A szélső bal, úgy látszik, napról napra jobban elkülönbözteti magát tőlök s ez szerencse reájok, szerencse a közügyre nézve. A fékezhetlen elemek mindig nyügei egy pártnak. De e körülmény minket sem old fel a kötelesség alól, hogy a tulajdonképi Deák-pártot, mig ideje van lehetőleg erősítsük. Ha nem akarjuk üdvünket a másik oldal magatartásától feltételezni, melytől bár jót várunk, de a rosszabbra is készen kell lennünk: — ne

künk is szervezkednünk kell. A legjobb esetben is nagy előnyünkre fog válni, ha a mérsékelt párt nem bomladozó pártot talál beunünk a veszély pillanatában.

XXI.

Január 22.

E meggyőződésektől egészen át voltam hatva, midőn tennap azon részletes konferenciák egyikébe mentem, melyek e napokban részint tartattak, részint tartatnak, még minden egyéb dolgok fölötti tanácskozások mellőzésével, egyedül a párt szorosabb szervezkedése czéljából. Deák azt kívánta, hogy egyelőre nagyobb, azaz teljes pártkonferencia ne tartassék. Hanem pártunk, mely jelenleg mintegy kétszáz tagot számlál, négy vagy öt tömbre oszolva, negyven vagy ötvenként jőjön össze s vegye számba egyéneit és szervezze magát. Miután kör-helyiségünket mindenkiel megosztottuk, külön összejöveteli helyiségeket kelle választanunk. Természetes tehát hogy a választásnak a párt oly tagjaira kellett esni, kik részint társadalmi helyzetöknél fogva legtöbbitünkkel vannak érintkezésben, részint különböző városrészekben vannak, egyikök vagy másíkok mindenkinek keze ügyében eshetik, s a mellett negyvenötven ember elfogadására alkalmas helyiséggel is bírnak. Ilyenekül mutatkoztak Csáky László gróf, Gorové, Lónyai Menyhért, Bezerédj László, Szentkirályi Mór s előlegesen mindenikünk beosztatott és meghívatott ezek valamelyikéhez, főnhagyatván tetszésére, ha magát másik csoportba akarja áthelyeztetni. Az egész szervezkedés nagyon kevésből ment véghez. Kijelöltünk 15—18 embert, ki Deákkal folytonos

összeköttetésben legyen s a párt nagy tömegét a vezérrel közvetítse. Ezek Deákkal megvitassanak minden előfordulandó kérdést, s azokról a párt egyes cohorsait értesítsék. Legfontosabb kérdésekben az egész pártot összegyűjtsék. A kisebb összejövetelekben netalán fölmerülő aggályokat, ellenvetéseket megnyugtassák, eloszlassák, az eltérő nézeteket összesíteni igyekezzenek. Az egyes, 40—50-es cohorsok ismét négy-öt tizedre oszlanak föl, egy-egy tizedes vezénylete alatt, különösen a házban való ülésre tekintettel, hogy a konferenciákra való összehívás, szükség esetében például szavazásoknál a vezényszó kiosztása stb. könnyebbitve legyen. Van kétségkívül ez utóbbi intézkedésben valami gyermekes s sokunk rázta reá a fejét. Most még valóban nevetségesnek látszik, s megvallom örülök hogy ily „káplári” szerepet nem kelle vállalnom. De ha felesleges, nem is ártalmas; s lehet alkalom mikor szükségessé válik.

Egyidejűleg a két közép e szervezkedési működéseivel, a két szárny sem maradt tétlenül. Különös véletlene a „Les extrêmes se touchent“-nak, hogy a szélső jobb a Nádorutczában, s a szélső bal a Nádorvendéglőben tartja összejöveteleit, s mi mind kettőt Nádorhuszároknak nevezhetjük, tréfásan. Amazok Apponyi György grófnál, emezek Csanády Sándornál; amazok 25—30 főt számlálnak, ezek is. De amazok fejjel és lábbal birnak; mert tagadhatlan hogy néhány nagy súlyu név van közöttük: Apponyi, Bartal, Zsedényi, Ürményi, (hívták Som-sichot is, de nem jelent meg) a többi pedig csaknem ismeretlen közlegény, engedelmes a vezényszónak. Emezek fej és láb nélküli test; fej nélkül, mert nincs közöttük egyetlen egy valódi kapacitás;

legkitünőbb embereik: Kállay Odön (kit ők nagy portentumnak tartanak), Böszörményi László, Csanády Sándor, Madarász József; s láb nélkül, mert egyikök sem akar közlegény lenni, mindenik vezéri szerepről álmadozik, melyre csakugyan egyik sincs sem sokkal kevésbé sem sokkal inkább hivatva mint a másik.

Pár nap múlva mind négy párt nagyobb értekezletén túl leszünk. Mi ma este tartjuk az Európában teljes párt-konferenciánkat, melyben Deák is jelen lesz. Apponyinál holnap lesz követendő magatartásukra nézve döntő tanácskozmány; s holnap talán már a mérsékelt balé is.

XXII.

Január 24.

Az igazolások naponként folynak. A képviselőház bizony nem henyél sőt valódi erőfeszítéssel dolgozik, csak hogy mielőbb átessék a kellemetlen előmunkán. Elsietésről mindazáltal szintoly kevéssé lehet vádolni. Csaknem minden igazolási eset tüzetes vita tárgya. Nem mondom hogy nincs e nagy attentio-ban a pártmérkőzésnek is némi része; különösen a bal részéről, valódi fegyvergyakorlatok, az evolutiók ügyessége s a szigorú pártfegyelem tekintetéből. A jobb oldal is lehetőleg érvényesíti csekély kisebbségét; s ha döntő csatát nem nyerhet is, eléri néha hadvezérek azon tüntető force-át: hogy ügyes felállítás s széles front által sokkal nagyobbak mutassák erejüket mint valóban. Csak mi nem tudunk összetartani s bizonyos többségünk daczára nem egy vereséget szenvedünk. Részint szervezetlenségünk s a pártfegyelem nagyobb hiánya miatt. Részint s főleg, mert csak mi tartottuk magunkat igazán és őszintén

a közegyezéssel kimondott elvhez, hogy az igazolásokból nem kell, nem szabad pártkérdést csinálni. S míg mi egy igazolandónál sem néztük: miénk volna-e szavazata vagy nem, hanem objective, mint bíróhoz illik, jártunk el s mindenkiünk saját meggyőződése szerint szavazott pártunk emberei mellett vagy ellen s a másik párt emberei mellett vagy ellen, — a magoké mellett vagy miénk ellen összetartó bal által egy párszor szerencsésen megverettünk. Nem irigylem tőlök az egy-két szavazatot mit így nyertek, s nem sajnálom az egy-kettőt mit mi így elvesztettünk. Nem csak a jó magok kelnek ki, hanem a rosza is. S a 61-diki eljárások néhány bűne már is megadta a maga tiz-magját; a maiak talán még jobban fognak fizetni.

Mindenki tudja hogy választási törvényünk tökélytelen; igazolási szabályzatunk épen silány. S sokan, abba bizva, hogy hiszen mindezt mihamarabb meg kell változtatni, szabadon mentek neki a törvénynek s törték meg nem egy pontját. Alig van a választási törvénynek egy pontja, mely a 65-iki választásoknál (némileg kényszerűségből is) és a 66-diki verificatióknál (de itt már a ház szabad akaratából) kisebb vagy nagyobb vereséget ne szenvedett volna. Jó. De ki biztosít hogy nem fogunk még egy választást ugyanazon törvénynyel érni meg? S mi maradt akkorra sértetlenül e törvényből?

61-ben egy vagy két választás, mely a törvény ellenére (mert akárhogy facsarjuk a választási törvény 32 §-át, abból azt kieroszakolni lehetetlen) titkos szavazással*) ment végbe, igazoltatván: igazolni kellett

*) Nem akarom a nyilvános vagy titkos szavazás előnyösb voltának elvi kérdését feszegetni. A titkos szavazás mellett két-

most Csiky Sándort, ki ellen Egerben a papi párt a korteskedés leghatártalanabb mértékét alkalmazta, s ki, hogy a nyomás elkerültesse, titkos szavazással, s hogy csalás ne történhessék, golyók helyett szőlőkarókkal választatott meg.

61-ben, a törvény világos célja ellenére, mely a választási tényt egynek és oszthatlannak kívánja, igazoltatott egy képviselő, ki két helyen folyt szavazással választatott meg; de nem volt ellene panasz beadva. Most Zsoldos Imre ugyanily választás után igazoltatott. Hertelendy György hasonló választása pedig (s épen az említett 61-ben igazolt képviselő, most ellenjelölt pártjának kérvénye folytán!!) megsemmisített. Zsoldost, a baloldalt, megmentette a baloldal összetartása; Hertelendyt, a miénket, elejtette a mi szakadozottságunk s törvényhez ragaszkodásunk.

Wodianert a minap nagymérvű vesztegetések után, bár nem csak azon alapon, megsemmisítettük; Baldácsi ellen, vesztegetésért, vizsgálatot rendeltünk; Siklósi ellen, szintén vesztegetésért, hasonlót. Mind három, vagy hozzánk vagy a jobbhoz fogott volna tartozni. B. Podmaniczky Armint, kiről szintén

---

ségkívül szól egy nagy érv, a nyomás nélküli szabad-választás valószínűségének és a vesztegetések lehető meghiusításának érve. De szól ám, épen nálunk, a nyilvános szavazás mellett is egy nagy érv. Választó egyéneink legnagyobb része teljesen önálló elhatározásra aligha képes; a democratia legnagyobb pártolói sem fogják azt erősíteni. S a közérzületnek, mely a valódi jelesekkel erősen tud ragaszkodni, van ám üdvös pressiója is. Sok ember szégyenlone rossz szavazni nyilvánosan, míg titkos szavazattal rossz szenvedélyeit érvényesítheti. Hagyjátok meg, egy kissé még e népnek az emelkedett közérzület tartalékát; s ne nyúljatok egyszerre a legjobb után, akkor, mikor még a kevésbé jó jobb a legjobbnál.

közhir, hogy „mostanság neki is sokba került valami“ ellenszó nélkül igazolták.

Nincs időm hogy az igazolási vitákat nyomról nyomra kisérjem. S végre is részletezésök sem volna érdekesebb, mint az épen most tett, egyéb-iránt csak például fölhozott három kis összeállítás, melyek talán némi világot vetnek a ház s a pártok magatartására. Az eddigiékből, a személy s a mellette felhozott érvek érdekességeért csak még egyet említek meg: Gróf Széchenyi Béla esetét.

Széchenyi Béla választásánál tetemes verekedés történt s az osztály vizsgálatot indítványozott. Tolnay Károly (egy derék, jellemes ember, egyébiránt 61-ben is fölratos) igazolást indítványozott. Rendén van; s a valóban gyöngye ügghöz képes elég ügyesen is fejtegette hogy az eset kevésbé terhelő Széchenyi Béla pártjára nézve, mint inkább az ellenpártra, s hogy a közbejött de lecsillapúlt verekedés a szavazás bevégzését s a többség érvényesítését nem tette lehetetlenné. De az már nincs rendén, hogy Széchenyi Béla igazolására a legerősebb érvet Széchenyi István halhatatlan érdemeiben kereste. S ülne, nem a még igen kevés érdemet szerzett fiu, tilne bár a nagy gróf maga egy törvénytelen választás által megnyert helyen: nem volna-e kötelességünk ellene mondani? De ő nem ülne ott; sőt ha fiát törvénytelenül látná belépni akarni a törvény szent csarnokába: nem lenne gyöngébb az első Brutusnál.

A dolog szavazás által döntetett el. A többség igazolta Széchenyi Bélát. Ő felállt akkor s ép azon okból mert atyja érdemei hozattak fel érvül mellette, melyekre neki nem szabad támaszkodnia ily módon,

maga kért vizsgálatot. Nemes nyilatkozat volt; csakhogy elkésett. A ház, hozott határozatát meg nem másíthatta, semmi tekintetért. Ha a szavazás előtt mondja ezt, s nem kér, hanem követel vizsgálatot, még nemesebb lett volna.

XXIII.

Január 25.

Pártunk 22-dikén este tartotta meg nagy konferenciáját az Europa teremében. Jelen volt Deák is s beléptekor, nagy egyszerűségében, szives éljenceink üdvözlék. E nemzetnek gondviselészerű szerencséje, hogy döntő pillanataiban mindig van egy férfja, kiből az összes nemzet mintegy kinyomja magát, ki felé azért úgy fordul minden szív, önkénytelen, ösztönszerű erővel mint a napraforgó napja felé, mint az ájtatos lelkek a dics-fénykörrel, égi sugárzattal körülfolyt fejek felé. Mikor nemzetünk, e század első negyedében vett annyi csapástól zsidadtan fekiüdt, egy villanyütés érte, a villany végtelen folyóságának természete szerint minden tagot áthatva, megrázva. E villanyütést úgy hívták: Széchenyi István. Midőn 1848-ban, imént még álomnak tetszett legmagosb vágyaink elérése után, az első örömmámorból fölverve, vészharangot hallánk mely azt hirdette hogy mindenünk mi legszentebb, megtámadtatott s a kockán van, egy zászló emelkedett magasra, melyet bár hiúság szellője s vész fuvalmá lobogtatott fenn, de az egyetlen pont volt, mely annyira kimagaslék hogy mindenek rálássanak. — S most, e nem kevésbé nehéz megpróbáltatás napjaiban, isten ismét adott nekünk egy „szive sze-

rint való férfiut. A nemzet, mely nagy háborúsága napjaiban, nem iszapját kavarja föl mint a mocsár, hanem gyöngyeit veti föl mint a tenger, nem vész el soha. Deák Ferencz megfogja menteni a hazát s a történelem mely Sándort Nagynak és a kortársak véleménye mely Cicerót a haza atyjának nevezte, de Washington igazibb nagyságát is felfogni s érezni bírta, egy második nevet fog tenni az észak-amerikai szabadság hősének neve mellé.

De talán nincs is épen helyén, itt, ez ünneplés hangulat; egy pártértekezlet alkalmából! De bocsássa meg nekem akárki e büszkeséget, hogy a férfiút kit az egész haza kérkedve nevez magáénak, első rendben a miénknek szeretem tartani.

S most visszatérek az európai értekezlethez.

Az elnökséget egyszer mindenkorra Klauzál-nak deferáltuk, Deák legrégebb s leghűbb társának. Az értekezlet egész folyama a lapokból már eléggé ismeretes. Először is számbavettük magunkat. Talán egy kis fogás volt benne, hogy a jelenlevőket felírtuk. Egy kis szelid kényszer. 181-en voltunk jelen. Ezek, neveik bediktálásával magokat a Deákpárthoz vallották. Bánó József, egyike a 61-beli határozatisták közül a közvélemény nyomása alatt jelölti programjokban magokat Deák zászlója alá vallottaknak, de ki úgy látszik komolyabban veszi tett nyilatkozatát mint némelyek, bejelenté hogy előtte való este bizonyos társaságban volt, hol 20 baloldali tag volt jelen, kik mind azt nyilváníták hogy Deákhoz kívánnak csatlakozni s csak az tartóztatta hogy már ez értekezletben meg nem jelentek, mert arra felszólítva nem voltak. Deák felelete az volt, hogy körünk nem zárt kör s mindenkit ki

hozzánk őszintén csatlakozik, örömmel fogadunk. Hasonlót egy másik képviselő társunk névszerint jelentett Ghyczy Kálmánról.

Deák azután a küszöbön lévő felirati tárgyalások tekintetéből 30-tagu fölirati választmány kinevezését hozta indítványba. S fölolvasá azok névsorát kiket ajánl. Tizenkilencz Deákpárti mellett kilencz baloldali (de egy sem a szélső balról) s két jobb oldali, (Apponyi és Bartal) volt névsorában. Ama kilenczet a baloldal vezér férfiaival barátságos egyesség útján állapította meg. Névsorát elfogadtuk; egy vagy két név ellen ama kilenczből, volt egy kis csöndes zúgás, de jobban tiszteltük Deákot, minde- nek felett jobban értettük: mi az a barátságos compromissum, mintsem csak egy név ellen is felszólaltunk volna. Sőt attól fogva pártunk becsületbeli kötelességévé tettük, hogy a Deák névsorából egyetlen egy név se bukják meg a szavazás- kor, legyen az közép, jobb vagy baloldali.

Deák azután, a fölirati bizottmánynyal egy ide- jüleg, vagy kevéssel azután választandó kilencz na- gyobb bizottság választását indítványozta, melyekbe, a mennyire lehet az egész ház beoszsa magát, min- denki azon munkakört választván meg magának, melyre legtöbb kedvet s képességet érez magában. E bizottságok közt legfontosabb lesz ez idő szerint kétségkívül a közös ügyek mi-jét és miként-jét tár- gyaló s arra javaslatot készítő bizottság. Ennek jut, meglássuk, alkotmány-viszályunkban a kiegyenlítő szerep, nagyobb mértékben még, mint magának az első föliratnak.

Egészen lépést tartott velünk a mérsékelt bal- oldal is. Múlt szombaton ők is négy csoportban

tartottak értekezletet s mindenütt elhatározzák föl-
hagyni minden ellenzékkel Deák ellen; alapúl ra-
gaszkodni a 61-diki feliratokhoz s elfogadni Deák
ama programmszerű nyilatkozatát: „megtenni a kie-
gyenlítést érdekében mindent mit az ország függet-
lenségére s a nemzeti becsület megenged.“ Ők is je-
löltek magok közül egyéneket, kik Deákkal érintkezve,
közvetítőkül legyenek közte s köztük.

Tennap este a mi Európánk példája szerint ők
a Tigrisben jöttek össze, nem épen kilenczvenen.
Az elvet itt is föntartották. De első alkalmazását
ugyan szerencsétlenül választották meg. Deák név-
sorával szembe ők egy más névsort állítottak. A
méltányos kölcsönösséget úgy látszik nem abban
találják, hogy ha mi tömegesen szavazunk a közülök
való kilencz tagra, ők ugyanazt tegyék a mi tizen-
kilenczünk irányában; pedig a Deák névsora nem-
csak az erősebb párt szives engedménye a kisebbségek
iránt, mire pedig kötelezve sem volna a többség,
hanem híu kifejezése a pártok számarányának a ház-
ban. Ők úgy értik a kölcsönösséget, hogy ha mi
szavazunk közülök kilenczre, ők is szavaznak közü-
lünk kilenczre, — és pedig a Deák névsorából
általok, tetszésök szerint kiválasztott ki-
lenczre;*) így 18 tagban volna csak köz meg-
egyezés; a többi 12-t ők részint magok közül, ré-
szint a Deák névsorából egészen kifelejtett leg-
szélső balról állították ki s köztük találjuk Böször-
ményit, Kállayt, Sárközyt. Ellenben egészen kihagy-

---

*) Holott Deák, az ő kilenczöket nem csak maga fejtől,
hanem Ghyczyék meghallgatásával s ajánlatukra vette föl név-
sorába.

ták a jobb oldalt, Apponyit és Bartalt kitörülvén Deák listájáról.

Ehez, azt hiszem, nem szükség kommentárt írni.

Az európai és tigrisi értekezletek közt eső napon Apponyinál is volt jobboldali értekezet. Közel ötvenen voltak meghiva, de csak huszonhárman jelentek meg. A félénkebbeknek úgy látszik nem jött még el az idő, bátran színt vallani a jobb felé. De köztünk homlokukra van már írva a jegy s ismerjük őket, legyenek bár neves vagy névtelen tagjai a pártnak.

Apponyiék értekezletéből még eddig elé kevés szivárgott ki. Ők úgy látszik arra határozták magokat, hogy várnak még a határozó lépéssel. Vagy a fölrati bizottságban, vagy a fölrat nyilvános tárgyalásakor fogják kimondani — — végső gondolataikat? — azokat hihetőleg még akkor sem, de mindenestre kiindulási pontjaikat. Egyébiránt ők is csináltak, úgy hallik szavazati névsort. Ők is kihagyták belőle az egész baloldalt, a Deák kilenez nevét is; s helyökbe egy pár Deákpártit, többnyire pedig magok közülieket raktak; nem gyakorlati siker kinézésével, bizonyosan. Hanem erőkisérletül. Az általok betett nevek közül Zsedényit, Ürményit, báró Orczy Bélát, gróf Zichy Nándort, Hunfalvy Pált s Wládót hallom említettetni.

Igy megyünk szembe a szavazással, mely vagy 27-én vagy 29-én leend s mely most már a pártok tökéletes összemérkezésévé és így mindenestre érdekes látvánnyá ígérkezik kinőni magát.

D^e BALLAGI GÉZA.

RÁTH MÓR

kiadásában megjelentek:

PARLAMENTI
FELELŐS KORMÁNY
ÉS MEGYEI RENDSZER.

IRTA

TISZA KÁLMÁN.

Ára 80 kr.

ORSZÁGGYÜLÉSI ZSEBKÖNYV.

1. Hárszabályok. II. Pátensek. III. Országgyűlési okmányok.
IV. Alaptörvények.

Ára fűzve 2 frt. 40 kr. Kötve 2 frt. 80 kr.

Az

ANGOL PARLAMENT

és

ELJÁRÁSA.

IRTA

MAY ERSKINE TAMÁS.

AZ ANGOL ALSÓHÁZ SEGÉDJEGYZŐJE.

ÁTDOLGOZTA

BARSI JÓSEF.

2^{ik} JUTÁNYOS KIADÁS.

Ára 1 frt.

ták a jobb oldalt, Apponyit és Bartalt kitörülven Deák listájáról.

Ehez, azt hiszem, nem szükség kommentárt írni.

Az európai és tigrisi értekezletek közt eső napon Apponyinál is volt jobboldali értekezet. Közel ötvenen voltak meghiva, de csak huszonhárman jelentek meg. A félénkebbeknek úgy látszik nem jött még el az idő, bátran szint vallani a jobb felé. De köztünk homlokukra van már irva a jegy s ismerjük őket, legyenek bár neves vagy névtelen tagjai a pártnak.

Apponyiék értekezletéből még eddig elé kevés szivárgott ki. Ők úgy látszik arra határozták magokat, hogy várnak még a határozó lépéssel. Vagy a főirati bizottságban, vagy a főirat nyilvános tárgyalásakor fogják kimondani — — végső gondolataikat? — azokat hihetőleg még akkor sem, de mindenestre kiindulási pontjaikat. Egyébiránt ők is csináltak, úgy hallik szavazati névsort. Ők is kihagyták belőle az egész baloldalt, a Deák kilencz nevét is; s helyökbe egy pár Deákpártit, többnyire pedig magok közülieket raktak; nem gyakorlati siker kinézésével, bizonyosan. Hanem erőkisérletül. Az általok betett nevek közül Zsedényit, Ürményit, báró Orczy Bélát, gróf Zichy Nándort, Hunfalvy Pált s Wládót hallom említettetni.

Igy megyünk szembe a szavazással, mely vagy 27-én vagy 29-én leend s mely most már a pártok tökéletes összemérkezésévé és így mindenestre érdekes látványnya ígérkezik kinőni magát.

DE BALLAGI GÉZA.

RÁTH MÓR
kiadásában megjelentek:

PARLAMENTI
FELELŐS KORMÁNY
ÉS MEGYEI RENDSZER.

IRTA
TISZA KÁLMÁN.

Ára 80 kr.

ORSZÁGGYÜLÉSI ZSEBKÖNYV.

I. Hárszabályok. II. Pátensek. III. Országgyűlési okmányok.
IV. Alaptörvények.

Ára fűzve 2 frt. 40 kr. Kötve 2 frt. 80 kr.

Az
ANGOL PARLAMENT
és
ELJÁRÁSA.

IRTA
MAY ERSKINE TAMÁS.
AZ ANGOL ALSÓHÁZ SEGÉDJEGYZŐJE.

ÁTDOLGOZTA
BARSI JÓSEF.
2^{ik} JUTÁNYOS KIADÁS.

Ára 1 frt.

RÁTH MÓR
kiadásában megjelent:

A
PESTI MAGYAR
NEMZET - GYÜLÉS
1848-ban.

KÖZLI PAP DÉNES.
5 FÜZET.

Minden füzet ára 1 frt. 30 kr.

A Pesti Napló ezen műre vonatkozó cikkének kivonata:

Oly érdekes munkának 1-ső füzete jelent meg, mely valószínűleg egyike leendő a legkeresettebbeknek, s aligha lesz oly magyar családi könyvtár, melyből hiányozzék, melynek egyik fődíszét ne képezze. E közérdekű mű czíme: „A pesti nemzetgyűlés 1848-ban.“ — Tartalmazza az okiratokat, s az ezen évi — Pesten gyűlésezett — magyar nemzeti gyűlésben elmondott beszédeket, melyek nagy részben példányul szolgáló műremekei a politikai szónoklatnak, s látni engedik azon titkos rugókat, melyek mozgatták a nemzetünk sorsára döntő hatást gyakorolt eseményeket. — Korszerű e munka kiadása, mert a benne közzé tett szónoklatok csak egyes — kivételesen megőrizhetett, ritka helyen s többnyire itt is csonkán, töredékesen található 1848-ik évi politikai lapokban olvashatók. Közlöje Pap Dénes is két lap-példányból közölheti csak; — azon számokban volt beszédeket, mely számok az egyik példányból hiányzanak, a másik lappéldány számaiból iktatván be. Azon érdekes, s Clío által a történelem érczlapján örökített korszaknak politikai szereplői részint meghaltak, részint száműzetésben várnak azon áldott pillanatra, mikor az uralkodó és nemzet szívének a törvényes téren összedobbanása feltárja előttök is a visszatérhetés utvonalát, részint jelenleg is a politikai szereplők között láthatók, mint a közjónak buzgó előharcosai, a várva várt jobb jövőnek szellemi előkészítői. — Mi a kik az akkori eszmék harcában, részint a physical küzdelem terén öntudatosan vettünk részt, kik — még az ügynek napszámosai éltük át azon nevezetes korszakot, most is lelki örömmel s okulva olvasuk át a politikai vezérfiakkal remek beszédeit, mennyivel nagyobb érdekléssel fogja hát olvasni az újabb nemzedék, melynek egyesei azóta nőttek férfiakká, kikre nézve e beszédek az újság ingerével bírnak, s kikre nézve a politikai tanulmányoknak gazdag erü forrásai leendének azok. Az egész mű 5 füzetből álló két kötetben fog megjelenni.

68
512

EGY KÉPVISELŐ
[Spanyol kerület]
NAPLÓ-JEGYZETEI

AZ 1865. DECEMBER 10-KÉN MEGNYILT

ORSZÁGGYÜLÉS

ALATT.

II. 1866. JAN. 28 — MÁRT. 3.

3-4

PEST, 1866.

KIADJA RÁTH MÓR.

76991

5.5790

Ezen mű első füzeté az 1865. Decz. 10 — 1866. Jan. 25-iki ülések naplójegyzeteit tartalmazza. Ára: 80 kr.

31

RÁTH MÓR
kiadásában megjelent:

A
PESTI MAGYAR
NEMZET - G Y Ü L É S
1848-ban.

KÖZLI PAP DÉNES.
5 FÜZET.

Minden füzet ára 1 frt. 30 kr.

A Pesti Napló ezen műre vonatkozó cikkének kivonata:

Oly érdekes munkának 1-ső füzete jelent meg, mely valószínűleg egyike leend a legkeresettebbeknek, s aligha lesz oly magyar családi könyvtár, melyből hiányozzék, melynek egyik fődíszét ne képezze. E közérdekű mű czime: „A pesti nemzetgyűlés 1848-ban.“ — Tartalmazza az okiratokat, s az ezen évi — Pesten gyűlésezett — magyar nemzeti gyűlésben elmondott beszédeket, melyek nagy részben példányul szolgáló műremekei a politikai szónoklatnak, s látni engedik azon titkos rugókat, melyek mozgatták a nemzetünk sorsára döntő hatást gyakorolt eseményeket. — Korszerű e munka kiadása, mert a benne közzé tett szónoklatok csak egyes — kivételesen megőrizhetett, ritka helyen s többnyire itt is csonkán, töredékesen található 1848-ik évi politikai lapokban olvashatók. Közölje Pap Dénes is két lap-példányból közölheti csak; — azon számokban volt beszédeket, mely számok az egyik példányból hiányzanak, a másik lappéldány számaiból iktatván be. Azon érdekes, s Clió által a történelem érzélapján örökített korszaknak politikai szereplői részint meghaltak, részint száműzetésben várnak azon áldott pillanatra, mikor az uralkodó és nemzet szívének a törvényes téren összedobbanása feltárja előttök is a visszatérhetés utvonalát, részint jelenleg is a politikai szereplők között láthatók, mint a közjónak buzgó előharczósai, a várva várt jobb jövőnek szellemi előkészítői. — Mi a kik az akkori eszmék harcában, részint a phisicai küzdelem terén öntudatosan vettünk részt, kik — még az ügynek napszamosai éltük át azon nevezetes korszakot, még most is lelki örömmel s okulva olvasuk át a politikai vezérférfiaknak remek beszédeit, mennyivel nagyobb érdekekkel fogja hát olvasni az újabb nemzedék, melynek egyesei azóta nőttek férfiakká, kikre nézve e beszédek az újság ingerével bírnak, s kikre nézve a politikai tanulmányoknak gazdag erü forrásai leendenek azok. Az egész mű 5 füzetből álló két kötetben fog megjelenni.

68

512

EGY KÉPVISELŐ

[Spanyi Károly]

NAPLÓ-JEGYZETEI

AZ 1865. DECEMBER 10-KÉN MEGNYILT

ORSZÁGGYÜLÉS

ALATT

II. 1866. JAN. 28 — MÁRT. 3.

3-4

PEST, 1866.

KIADJA RÁTH MÓR.

769

512

Ezen mű első fizete az 1865. Decz. 10 — 1866. Jan. 25-iki ülések naplójegyzeteit tartalmazza. Ára: 80 kr.

31

XXIV.

Január 28.

Az előjáték függönye legördült. A válaszfelirati bizottság meg van választva. Az országgyűlés azon stadiumba lépett, melyben már komoly cselekvénye indul meg. Kezdődik a dráma (vagy tragédia készül?) első felvonása.

A harminczas bizottságra tegnapadtunk be szavazatainkat. Délután össze is számították s este már tudva volt a névsor. A Deák névsora az, egyetlen név-változás nélkül. Mindnyájunk becsülete követelte ez eredményt; s még is bizony csak jó szerencse hogy el lőn érve. Mindössze 276 szavazat adatott be. Különös hogy még ily fontos szavazáskor is ennyi a különbség a ház összes tagjai és a tényleg szavazók között. Indolencia ez? hanyagság, feledékenység? pártfegyelem hiánya? vagy épen egy neme a nessuno-szavazatnak? Akármelyik, nagy hiba — mert kötelesség-mulasztás, ott hol az káros vagy legalább bosszantó eredményt idézhet elő. Tegyük fel, hogy a névsor utolsó nevei közül csak egykettő is elesett volna a nem szavazók miatt; s például Csáky Lászlót, Fest Imrét, Kandó Kálmánt, Jókai Mórt, — a négy legkevesb szavazatút, — más négy

ellenjelölt ütötte volna el. A végeredmény természetesen mindegy, mert a felirat úgy is egy agy miúve lesz igazában; de még is nem bosszantó volna-e ha a pártnak, mely több mint kétszáz fejre számítja magát, jelöltjei elesnek s Deák gonddal öszveállított névsora megcsönkúl.

A Deák-párt jelöltjei közül talán senki ellen nem volt oly határozott izgatás, mint Kemény Zsigmond ellen, kire a Pesti Napló utóbbi magatartásáért a megyék visszaállítása kérdésében nagyon haragudtak. Ez az oka, hogy ő annyival (80—100-zal) kapott kevesebb szavazatot, mint a névsor első kilencz, Deák-párti neve. A Kemény ellen baloldalról folyt izgatás ellenhatása volt aztán mit szintoly igen sajnálok, a Jókai ellenében gyakorolt repressália, úgy hogy Jókai lett a névsor utolsó neve, 112-vel kevesebb szavazattal, mint az első név (Deák). Mondtam már egy előbbi alkalommal hogy az ilyenmű félrerugásoknak nem vagyok barátja s nem tudom hogy azok a kik teszik, hogy tudnák megbocsátni magoknak ha céljok sikerülni találna, úgy vak-tában . . . . .

A szavazás egyébiránt kimutatta a négy párt vagy ha tetszik árnyalat számviszonyait. S a számok most már ellenmondhatlanúl győztek meg arról a mit azelőtt is meglehetősen bizonyossággal tudtunk. A baloldal külön jelöltjei mind a kilenczen 80—92 szavazatot kaptak; mutatja hogy a bal ennyi szavazattal rendelkezik feltétlenül s egyszersinind, hogy fegyelméletben mert compactabban szavaz mint mi. Nem megvetendő tanulság nekünk. Apponyieék különjelöltjei 16—34 szavazattal jelennek meg a szavazási lajstrom elhallgatott részében. Mig a szélös

bal-töredék neveit 18—22 szavazattal találjuk csak benne. A legnagyobb számokat, vagy azok megközelítőit véve cinosurául, a szélső jobbot 30 a szélső balt pedig 20 főre tehetjük. Ez úgy látszik fogyóban van, amaz még nevededőben. Vigyázat!

A felirati javaslat, mindenki tudja, rég készen van már Deák asztalfiókjában. Sőt nem csalódom ha legalább itt e türelmes lapokon kifejezem azon sejtelmemet hogy ő azt saját legbizalmasb párthivein kívül a balközép vezéregyéniségeivel is közölte. S még kevésbé csalódom, ha mondom, hogy abban Ghyczy, Tisza, Nyáry egészen megnyugodtak. Az országgyűlés kezdete óta nagy közeledés történt köztök s Deák közt. Szükség-e mondani hogy ők közeledtek s nem Deák? Ha ők, a baloldal egykori történelmi emlékü elnevezése szerint a hegy, megtörtént az a csoda, hogy nem Mahomed ment a hegyhez, hanem a hegy ment Mahomedhez. Bocsánat e jámbor szójátékért. S mivel a harminczas bizottságban az így egyesült két közép huszonnolcz, a jobb két névvel van képviselve, a szélső bal pedig egygyel sincs*), sőt ama huszonnolcz között is tizenkilencz feltétlenül Deák hive, legkisebb árnya sem bánthat az aggálynak az iránt, hogy a felirati javaslat, a mint a ház asztalára kerülend, az utolsó betűig tisztán Deák műve leend; s mivel ez arányok

*) Némelyek a 30-as bizottság két tagját, Csernovics Pétert és Várady Gábort a szélső balhoz számítják. Részemről más-kép vagyok értesülve s meggyőződve. Várady Gábor gyakran megfordul közöttük a Nádorban; de inkább csak azért vesz részt összejöveteloikben hogy őket csitítsa s mérsékelje, mire csakugyan szükségök is van, s oly — előttök is minden kifogáson és gyanun felülálló embertől mint Várady tán be is veszik a jó szót. Csernovics kevésbé foglalkozik tüzetesen a politikával mint hogy oly határozott helyet foglalna közöttük.

nagyjában a ház arányai is, hogy az minden lényeges változtatás nélkül s talán vita nélkül is el fog fogadtatni. Az, hogy a felirat Deák műve, megnyugtatja az aggódoókat: hogy az nem csak jogi védírata leendő törvényeink s azok jogfolytonosságának hanem politikai mesterműve is a higgadságnak és békülékeny szellemnek; az pedig hogy azt Ghycziék is elfogadják és aláírják: meggyőzheti ama kételkedésre oly igen hajlandó urakat: hogy jogföladás, vagy épen hazaárulás bizony nem lesz benne. Nekünk, mind a két garáncia Deák személyében egyesül s nem is kerestünk mást.

A szavazás eredménye, ma Vasárnap levén, holnap fog a házban fölolvastatni. S akkor a bizottság haladék nélkül megalakúl és munkálkodásához kezd, melynek feladata ezúttal nem az hogy jót alkosson, hanem csak az hogy a jót el ne rontsa.

XXV.

Január 31.

Mióta az igazolások folytáról utolsó följegyzéseimet tettem, néhány eset ismét figyelemre méltó vitát költött, melyekről a ház jelen szünetelése alatt megemlékezni nem lesz felesleges.

Január 22-kén kezdődött már s az irományok felolvasása miatt csak 23-kán fejeztetett be, a Pap János választási ügyének tárgyalása, ki Veszprém-megye Somlyóvásárhelyi kerületében, Békássy Lajos ellenében verekedéssel s nagy rendetlenséggel válasz-

tatott meg, de választását az osztály nem megsemmisíteni csak is megvizsgáltatni véleményezte. Az ügy hosszú és rendkívül élénk vitát költött. Ok az irományokban s a választás egész lefolyásában is bőven elég volt reá; de talán egy eset sem volt, melyben a párt- és személyes-viszonyok annyi rejtettebb rúgója szerepelt volna mint imebben. Pap János ismét a papi párt jelöltje volt; megválasztatásának egyik főszköze egy plebános, ki egyik szomszédkerületből megválasztott képviselőül a házban is til; Békássy a szabadelvű vagy épen baloldali párt jelöltje vala. A házban azért mindenek előtt számithatott az összes baloldal támogatására s hogy az győztes ellenfele választásának egyenes megsemmisítését fogja sürgetni. A mellett vérségi összekötésben levén a jobb oldal egyik igen kitünő tagjával, annak s számos elvbarátainak támogatására is számithatott. Mig más felől egy sajátságos álcza mögé vonult szempont, látszólag Pap János mellett, mert csak is vizsgálatot sürgetve lépett szembe a megsemmisítési törekvéssel. E választásnál tudniillik csakugyan rettenetes dolgok történtek, melyek a papi pártot s ama bizonyos képviselőt, állítólag nagyon terhelték s ha kiderülnek, igen kompromittálni fogták volna. A megsemmisítés mindezekre fátyolt boritana. A vizsgálat, mely szintén vezethet megsemmisítésre, fölleplezné mindezt. Olyan lenne mint a halálos ítélet végrehajtása előtt a megbélyegzés. Hihetőleg ez indította a legszélső bal néhány tagját, hogy egyelőre csak vizsgálatot sürgessenek: különösen Boboryt is, ki épen e kimondott czállal szolt a vizsgálat mellett: hogy, mind mondá „egyik sorsosa és képviselőtársa“ részvéte (vagy ártatlansága, tevé

hozzá villámhárítóul) világosan kiderüljön; mi miatt közte s ama „sorsos“-a közt hirlapi éles polemia is folyt. Mind e különböző indokok összeműködése s ellenhatása azon eredményt szülé hogy a ház, felállással a többség kivehető nem levén, titkos szavazással megsemmisítést ítélt. Mondják, hogy Békássy megválasztása, kinek részén a valódi többség és a jobb eszközök voltak, bizonyosnak tekinthető.

A január 24-ki ülést egészen a kapuvári (Sopron megye) kerület választási ügye, Lukynich Mihályé, foglalta el. A baloldal, példás összetartásánál fogva, ismét diadalt vívott ki. Lukynich a szélső balhoz tartozik. Ez azonban nem tartóztatta őt attól, hogy még igazolva nem levén, meg ne jelenjék a minapi nagy konferenciánkban az Európában s magát a Deák-párthoz be ne irassa, a többség támogatását biztosítani ohajtván magának. Ellenjelöltje Ürményi Miksa volt (József fia) kire a jobb szél számíthatott volna. A közép így pártérdek nélkül járhatott volna el még azon esetben is, ha megszokta volna pártkérdést csinálni az igazolási kérdésekből; mert reá nézve a két jelölt egyike sem számított. A bal azonban, a mérsékelt balt is ide értve annál erősebben küzdött Lukynich mellett; s mert ügye oly desperátus volt hogy igazolásra alig lehetett kinézés, legalább vizsgálat mellett plaidirozott (a mit az osztály is ajánlt) a jobb és némely centrumiak által vitatott megsemmisítés ellenében. A vitát a jobb két szónoka kezdte meg, Keglevich István gróf és Orczy Béla báró. Amaz túl-fesztelen, vagy is inkább feszengő test- és tag-tartásával, sajtóságos lepegő előadásával s hatástalan szónoklatával, melyek ezúttal egy hosszú és kevés élű okoskodás ke-

retéül szolgáltak, nem hódíthatta meg az előre megállapodott ellenkező nézeteket. A második szörszálhasogató megkülönböztetésekben iparkodott üdvöt találni nézeteinek, melyek azonban sokkal kevesebb alaposággal s ügyességgel voltak kivive, mint a szorintók megsemmisítendő választás valóban is igen gyöngye ügye engedte volna. Mind a két szónoklat többet használt Lukynichnak mint ártott s így mindkettő máshová lőtt mint célzott. Ellenökben Tisza Kálmán erős dialektikájával védelmezte, nem a választást, mit csakugyan nem lehetett védelmezni, hanem a vizsgálatot, melyben a baloldal az egyetlen még fennmaradt mentő deszkát vélte odanyújthatni a szegény súlyedzőnek. Senki az 1861-diki országgyűlés tényeit jobban eszébe nem tartotta s előzetes esetekül ügyesebben fölhasználni nem tudja mint Tisza Kálmán. Polemikus tartalmu beszéde a polemia célját most is egészen elérte. A kérdés másik oldalát fordította az előtérbe, s bár abban sem volt több igazság mint lett volna a másik oldalnak is hasonló éles szemügyre vételében, mire azonban a két megelőző szónok nem volt elég ügyes, ő e sikerült fordulattal határozottan eldöntötte a csatát. Nem csak mert a jobb nagy kisebbségben van a házban, a tartott beszédek után akármely gyülekezetnek is csak úgy lehetett volna itélni mint a ház ítelt. Eötvös beszéde, melylyel a megsemmisítésre szavazott, Ghyczy vizsgálatot kívánó beszéde által ellensúlyozva lőn, s a győzelem nem ez utóbbi szónoké hanem a Tisza Kálmáné maradt. A ház vizsgálatot rendelt.

A január 25-ki ülés, miután egy csomó-képviselőt kifogás nélkül igazolt, Décsy László válasz-

tására kerítette a sort, ki a partium egyik választó kerületéből, hol a népesség s választók túlnyomó része oláh, sajátos módon választatott vala meg. Az oláhok jelöltje Buda Sándor oláh volt, ki azonban oláh létére velünk küzdött 48-ban, azután sok évig súlyos fogságot szenvedett s magyar érzületéről és elvhűségéről volt mindig ismeretes. A megye (Közép-Szolnok) négy választó kerületében csak egyedül őt léptették fel az oláhok, s a más három kerületet a nagy kisebbségben levő magyaroknak szabadon hagyták fel. Azt kellene gondolni, hogy ily arány s ily jelölt ellenében a magyarokat a méltányosság és rokonszeny egy szót sem engedendi szólni. Ők azonban fogják, s a választás helyére gyülekezett oláh pártot előbb lassanként vissza és hátra szoritva, utóbb néhány lovassal keményen megtámadva erőszakkal elűzik, miközben egy halott s néhány sebesült marad, számos sebesült azonban a többi futókkal megmenekszik. A megtisztított (!) tér urai kikiáltják Décsey Lászlót. Eszély, méltányosság, igazság, törvény minden ellene szól ily választásnak. S díszére tére legyen mondva a képviselő-háznak, nem is emelkedett egyetlen szó is az igazolás mellett. Egy két oláh tagja a háznak egyenes megsemmisítésre szavazott s valóban látszott is elég alap reá; bár az egyik oldalról való bizonyítás, a választási jegyzőkönyv rendesnek tüntetvén föl a választást, igazolja a vizsgálat elrendelését. De nem esett jól nekem, hogy a baloldal, melynek Décsey épen legtűlső szélén ülne, mindent elkövetett hogy a vizsgálatra csak minden áron baloldali egyén küldessék ki, indikálván ezzel, hogy igazolásra akarnak hatni a vizsgálattal. Előbb Várady Gábort kiáltották; de a vita még azután

fejlődven ki, ez talán feledékenységre ment; ekkor b. Simonyi Lajost ajánlta Jókai; ő azonban a harmadnap i ülésben jelenté hogy nem beszélvén az oláh nyelvet, a küldetést nem fogadhatja el. Most ismét Várady Gábort sürgette a baloldal, míg a jobb közép-ről Túry Samut kívántuk, ki épen ez ügyben szólalt először fel a házban s megnyerő alakja, szabatos előadása, higgadt és hazafias nézetei által egyszerre méltó figyelmet ébresztett. A két név felállással szavazásra tüzetett ki, a fegyelmetlen közép azonban, mint szokott, nem figyelve a szavazásokra, nagy rész Várady mellett állott fel. Furcsa hogy Várady jelen volt, s hallgatással fogadta kiküldetését; és csak más napon jutott eszébe, hogy ő sógorságban van Décseyvel s visszalépett. A baloldal most Popovicsot kezdette sürgetni, de az elnök figyelmeztetvén hogy múltkor már Túry és Várady közt oszlott valameg a nézet, a ház ezúttal nem engedett harmadszor is tréfálni magával s Túryt küldötte ki. Meg vagyok győződve, hogy senkit sem küldhetett volna, a ki igazságosabban s ügyesebben járjon el.

Január 30-kán az egy Babarczy esete volt mi a ház figyelmét igénybe vehette. Mindenki ismeri Babarczy múltját, a forradalom előtti kormány párt e nem tehetségtelen, de annyi méltó resensust gerjesztett harczosását, ki a negyvenes években oly makacsúl küzdött az ellenzék férfiai s elvei ellen, azok egyike levén kikre a „plus royaliste que le roi“ legkeményebb értelmében rájok illet, ki Klauzált, az ellenzék s a nemzeti ügy legtisztább keblü emberei egyikét nyers erővel megbuktatta Csongrádban. — 48-ban persze nesze sem volt; de 49-ben már ott volt ama bizonyos szereplők között. Azután kormányhivatalnok

gése van a szónak; s százszorta édesebb, ha tudjuk hogy ez asszony legközelebb van annak szívéhez, kinek kezébe milliók sorsa van letéve.

A császárné látásának benyomása alatt irom e sorokat. Ma fogadta el a két ház küldöttségét, az ismeretes trónteremben, a trónszék mellett állva, a császár-királyné. Kik jelenvoltunk, sokáig nem fogunk kibontakozni a hatás édes szövevényéből. De nem férfiatlan megadásra puhított minket személyes hatása, hanem bízke s áldozatkész ragaszkodásra ösztönzött azon nemzet és haza ügyéhez melyért ily védangyal inádkozik az egek urához. Mig csak láttuk: elbájtolt; mikor hallottuk: elragadott. Mikor imádkozva állt előttünk, hitünk angyalainak legfényesbikét véltük szemlélni benne. Hallgassa meg imáját a magosságban lakozó.

Ide ejtsem-e az egyetlen keserű cseppet, mely a felséges asszony fogadásába esett közöttünk? A napló, még a jegyzőkönyvnél is hivebb visszatükrözése tartozik lenni a történeteknek.

Az nap, mikor a felségek megérkeztek (Jan. 29-kén) az Európában egy urak bálja volt rendezve. A császárné kísérete ohajtott volna részt venni abban, lihetőleg a magyar főrangú körök megismerése végett. S az udvarmesteri hivatal által ez ohajtás szép módjával tudtúl adatott az illetőknek. Hinné-e valaki: hogy teljesítése megtagadott? A tisztelt honfiak nem akartak az udvari személyzettel érintkezni, s a tisztelt honleányok nem akartak katonatiszttel táncolni. Minden más körülmények közt tisztelnők érzületöket. S tudjuk, hogy vannak, kiknek mély sebek és setét emlékek lehetlenné is teszik máskép érzeni. De valyon, midőn a királyné mindnyájunk,

az ország vendége, e vendégi jog nem terjed-e ki tőle természetesen elmaradhatlan kíséretére is? Magunk híttuk meg; riadó lelkesültséggel fogadtuk; s első nap egy fülánkot nyújtunk a koszorúban! S valyon a bál és estély-terem kellő hely-é a politikai érzületek nyilatkozásának? egy pohár víz miatt nem rendült-e meg már egy ország? a haza javáért nem kellene-é elnyomni a túlkényes érzelmeket? vagy nem kellene-é elvonulni inkább a fájó sebekkel mint sem tüntetni velök?

Különben a császárné okosabb volt mint e politikus urak s elnyomta neheztelését; sőt szivteljesebb mint ez érzékeny hölgyek s nem maga sérelmén indúlt meg mikor a dolgot megtudá, hanem a nekünk csak jót kívánó, tőlünk minden balmagyarázatot elfordítani ohajtó sziv naivságával kiáltott fel, kis kezét tördelve: „Mein Gott, was werden die Herren Erzherzoge dazu sagen?“

XXVII.

Február 4.

A hirlapi élet és eszmecsere, melynek lanyhaságáról még minap oly méltán panaszkodám, az utóbbi időben fölötte élénkült. A mint a pártok élesebben körvonalozzák magokat, organumaik is azon mód élénkülnek. A jó példával Apponyiék közlönye, a Magyar Világ ment elől. Ez néhány-szor oly keményen megtámadta a Hont és a ti-

griseket (a mint gyűlhelyökről a balközépet nevezik) hogy magam forma embernek egészen el megy a kedve megtámadásuktól. Valóban, ha mi veszedünk velök, az csak a közelrokonok vagy akár házaspárok czivódása, élességgel néha de gyűlölet nélkül; egy kis gombostű-szúrkalás, mely kardra soha sem kerül. S pártunk egy tagja, D. Zs. betűk alatt jól mondta (csak hogy nem értem miért a Magyar Világban mondta?) hogy egymáshoz oly közel álló felek, miért versengünk?

Versengünk pedig, s ha nincs is egészen szigorúan véve kellő miértje, van jó következése: eszménk tisztázása s álláspontjaink kellő preczizirozása, mi mindig fölé egy kis jó indulatu lágyemeleg békességgel. A Pesti Napló is megcsipte egy párszor a Hont s pártját; többi közt a harminczas bizottmány szavazó czédulái közül követett eljárásukért, egy elevenen irt kis czikkecskében, melynek szerzője neve még nem szivárgott ki a szerkesztőségéből. No' szen kapott rajta Sürgöny, Hirnök, Magyar Világ; s ennyiben a kis cikk ugyan máshova vágott mint czéltott vala. A jobb oldal lapjai nagy mohón kapták a nekik kedvezőnek látszó szólalkozást a Napló és Hon közt; s kivált a M. Világ úgy kezdte idézni, mintha csak egy gyékényen árulna a Naplóval. Hátrább az agarakkal, jó uram! mondja neki a Napló mai cikke, melyet X. X. ugyan csak keményen megteremtett. Ezt majd a Hon fogja nagy meglepéddel regisztrálni s a M. Világ fog erősen prüszkölni tőle.

A múltkor meg a történt, hogy a Magyar Világ, Horváth Mihály eltöltött könyvéből, a M. nemzet függetlenségi harcának Történetéből idézett, az

összefüggésből kiszakítva egy fejtegetést, melyből maga malmára hajtotta a vizet, a múlhatlanúl szükséges kiegyezkedés sürgetésével. Pártunk egy tekintélyes tagja s kitünő polémikusa elmésen felelt a Naplóban. Kérjük, mondá, a M. Világ szerkesztőségét legyen szives a könyvet, melyhez kétségkívül csak magos pártfogás kedvezéséből juthatott, velünk is közölni, — mit reméljük hogy idézete az egész összefüggésében másképp fog hangzani, vagy legrosszabb esetben is fogunk találhatni a könyvben mi is valamit, mi a Magyar Világ fejére olvashassunk. Az ötlet megtette hatását s azt hiszem nem fognak Horváth Mihályból idézni többet ellenünk.

E kis polemiák bármily csekélyszerűek legyenek is az előttiünk álló országos vitához képest, kellemesek és hasznosan tisztítják előtte a levegőt. A Napló és Hon néha ugyan kissé érdes nyájassággal czirógatják egymást, mint az összeszokott tigris és oroszlány, kurrogva s egymást kerülgetve olykor, mint Schiller Keztyűjében, de végre is békésen telepedve le egymás mellé. Így tesznek, e pillanatban pártjaik is; és a két közép egyesülése sohasem látzott oly teljesnek mint épen most, az első felirat születésekor. Egészen más természetű a Napló és Magyar Világ vitája. Az utóbbi követi a párt minapi eljárását melynek organuma: dörgölődni Deákhoz és pártjához, jelszavaikat pergetni nyelvén, — simán s karikázva sikúlui el tőle a formákban és épen a lényeges kérdésekben állani vele szemközt folyvást azt erősítve hogy hiszen ez — csak az eszközökben való eltérés! Ohó, de valyon nem cél-e az nektek, mit oly nyájason pusztá eszköznek mondotok: a status quo a revisio előtt? status quo még

évekig, — kormányon maradás, usque ad graecas Calendas! Ki nem ismeri az ó-konservatívek magát soha meg nem tagadott politikáját: a kormányon maradni minden áron, kezében tartani a befolyást s mesterséges többségekkel vagy ha kell szelíd erőszakkal is uralkodni? A következő napok, azt lesem, fényt vetnek e kérdésre; levetették-e régi bőrüket? s ha le is, változtak-e valamit belső természetükben?

Tudja isten, én szelíd arczatuk daczára sem tudom azt hinni.

XXVIII.

Február 5.

A felirati (harminczas) bizottság a legmélyebb s legférfinasabb titoktartással folytatja munkálkodását.*) Miután egymásnak titoktartást fogadtak az ott folyó vitákra nézve s ezt mi is tudjuk, nem szabad — ha legbizalmasb emberünk van is közöttük — kérdezősködni is felőle. Tudjuk azt is, hogy a titoktartás tulajdonkép nem érettünk van, hanem a hírlapokért, hogy azokba ne szivároгjon ki idő előtt semmi

---

*) Fájdalom hogy e dicséretet utólagosan, egy oldalra legalább, meg kell szükítenem. Mi, képviselők, s a mi pártlapjaink igaz hogy nem tudtunk meg semmit a feliratról idő előtt; de a kormány értesítve volt mindenről s jóval hamarabb előtte feküdt az egész szöveg, mintsem a nyilvánosságnak átadatott volna. A bécsi lapokba is szivárgott át egy s más belőle. És azon órában, mikor itt felolvastatott s a pesti lapok csak másnap közölhették, a bécsi lapoknál már egész terjedelmében (német fordításban) ki volt szedve. Hogy és kik által történhetett ez? —

olyas, mi talán ferde vagy csak inkorrekt tudósításoknál fogva balmagyarázatokra adhatna alkalmat. „Természetes“, mondá pártunk s a harminczas bizottság egyik előkelő tagja — „hogya e titoktartást fogadtuk s megálljuk; hisz a nyúlpecsenyét is ki szeretné ha mikor nyúzzák hoznák az asztalra?“

A bizottságból ennél fogva nem is tudunk egyebet, mint azt hogy megalakult; elnöketil Andrassy Gyulát választotta, mint a ki ház-elnök is; előadójául pedig Csengery Antalt, „e legjelesebb interpretatorát a Deák-féle eszméknek.“ Üléseit a bizottság az akademia palotájában tartja, az úgynevezett képes teremben; az ügy-rend abból áll, hogy Deák javaslatot terjesztett elé, mely 30 példányban lithografirozva, mindenik tag kezében van s először végig olvastatott, azután pontonként vétetik tárgyalás alá. Ennyi a mi ez újabb titkostonács dolgaiból, melyhez képest a velencei Tizek valóságos fecsegő kofák voltak, nem titok — mert csak érdektelen kiülsőségek, s a dolog lényegéből: milyen lesz a felirat s mint viselik irányában magokat a kisebbségek, semmit sem árul el.

E hallgatás persze nem kötelezi az illető pártok azon tagjait kik a bizottságon kivül vannak. S ki volna elsőbb, ki illető pártbelijeit magatartásáról valamit fecsegjen (már igazat-e vagy nem igazat? az más kérdés) mint Szepes-Szombathely érdemes képviselője Zsedényi Eduárd? — Ő azt állítja s mindenkinek a ki hallani akarja széltében elmondja a követi kaszinóban, „minden héten hatszor s minden este hétszer“ — hogy Apponyiéknak igen is, érdemleges kifogásaik vannak a felirati javaslat ellen, egészen és részleteiben, — de a harminczas bizott-

ságban azokkal hallgatni fognak; tudják ők jól hogy a bizottságban úgy mint a házban kisebbségben vannak; s ha ott, ketten huszonnyolcz ellen szólanak, annak sem eredménye nem lesz, egy alineát sem bírván azért megváltoztatni, sem még csak erkölcsi hatása sem, kormányra, országra, — mert ott nincs gyorsiró s a szó onnan ki nem jöhet; ha ellenben a házban, a nyilvános tárgyaláskor mondják el nézeteiket, bár a gyakorlati eredmény szintoly csekély reményével, de legalább kifejtették álláspontjukból eredő tanaikat az ország előtt s alkalmat adnak a kormánynak, meggyőződni hogy bizonyos párt részéről élénk támogatásra számíthat a házban, sőt egy-két szavazás e pártnak talán növekedőben levő arányait is kimutatandja.

Im így beszél Apponyi gróf és Bartal czélzatairól elvtársuk Zsedényi s valóban ez eljárási tervben van eszély és valószínűség. Bár különösnek tartom, hogy a bizottságban általok is elfogadandott javaslatot a házban megtámadják; e szembeszökő következetlenségben azonban segíthetnek igen könnyen: csak ki kell jelenteniök a bizottságban, hogy ők ellene fognak szólni a nyilvános tárgyalásnál, most azonban nem találják célravezetőnek bővebben kifejteni nézeteiket. Hiszem hogy ezt teendik; s okosan tesznek ha így.

A mi Zsedényinek szabad, szabad nekem is. S ha be nem nézhettem az akademia képes teremébe, — a követi körben s a másik kaszinóban s az Angol királyné ebédlő asztalainál napról napra látom, hogy Deákék és Tiszákék közt soha sem volt oly entente cordiale mint e napokban. A Ghyczy mindig egyforma szép és mély arczán csak egy nyájasabb

kifejezés alig észrevehető árnya ömlik szét, mint a teljes verőfény szelidebb lehellete a sima jégen. Tisza komor arcza derültebb s Nyáry-é csaknem ragyog, eleven szemeiből nem a harag hanem a jó kedv szikrái szökellnek; nem a sötét egri bor haragos tüze, a pezsgő sziporkázó gyöngyözése. Deák maga mikor haragos is szívélyes szokott lenni, most egészen az; s még Csengeryn is látszik egy kis melegedés. Azt mondja: a balközép igen jó, bizhatunk bennök, inkább mint valaha, s inkább mint némelyikben saját embereink közül. Nem a harminczas bizottságról hanem általában szólva. Kemény pedig csak mosolyog s kapkod a kezével, magyarázva: „tudod . . .” — „tudja maga . . .” s nagy nehezen bírja magát kifejezni.

Egyszóval, úgy látszik, a harminczas bizottságban teljes az egyetértés s ha csak Apponyiék mást nem gondolnak és elé nem rúgdatnak „módosítvány“-aikkal: minden a legteljesebb szélesendben fog átmenni. De ha szólnak is, a közép-bal felől semmi legkisebb megtámadástól sem kell tartanunk, mi a házat ha bár egyenetlen de mindenesetre nagy két részre osztaná; mert ha a szélső bal, mely a harminczas bizottságban képviselve sincs, tesz is ellenindítványt, azzal ép oly kisebbségben marad, mint a szélső jobb a magáéval.

XXIX.

Február 8.

A fölrati javaslat kész s ma a házban fölolvastattott. Midőn Andrassy Gyula gróf jelenté, hogy a bizottság eladója Csengery fogja azt felolvasni, féltem hogy gyöngé hangjával annak erejéből sok el fog veszni. Félelmem alaptalan volt. Soha jobb felolvasást nem hallottam. Ide is talált hogy Csengery a Deák eszméinek legkitünőbb interpretatora. Egyébiránt a figyelmes csöndben melylyel a fölolvastást kísértük, a légydöngés is meghallatszott volna. Csak egy-egy helyen szakította félbe a fölolvastást a ház kitörő helyeslése; nem annak jeléül mintha egyéb részletei általános helyesléssel nem találkoztak volna. A hallgatás és figyelem helyeslése öntudatosan kísérte az egészet, a hangos helyeslés csak önkénytelen tört ki néhol, de nem szolgált nagyobb dicséretére sem a fölratnak sem a háznak mint amaz.

Fölösleges volna a felirati javaslatról hosszasan szólanom. Mind az a mi Deák tollából kikerül: magasztos a legmagosb elmék előtt, átlátszó világosságú a legegyszerűebbeknek; bevehetlen vár az ellenfélnek s tökéletes egyarányu plastikai alkotás a szigoru műízlés szemeiben. Olyan mint a szellős csarnok, mely tömör oszlopokon nyugszik, miken nincs semmi cifrázat, minden csak az erőre és arányra van számítva. Még inkább olyan mint az egyiptomi lobor, széles talapon, tekervény nélkül, könnyen megmászható lépcsőzettel, csúcsáról egy országot lehet belátni s belsejében királyok kincsét, évszázadok emlékeit rejti.

Ritka adománya az elmének és jellemnek együtt; egyenként is páratlan vívmányokat volna nyerni képes, ily egyesülésben győzhetlen. Az államok története, legszerényebben szólva is, nem sok ily alapot képes fölmutatni. Anglia nagy ministerei, a két Pitt, a két Fox, Burke, a Walpole-ok, a Cecilek, a Pelhamok, — s ha még annyian volnának is, egy vagy más oldalon mögötte maradnak, s alig előzik meg valamelyiken. Egy erényök lehet, a mi sokszor bűnök is egyszersmind: hogy dicsvágyóbbak voltak mint ő, s a tett nagyobb erélyét fejtván ki nagyobb dolgokat vittek ki néha; de bontsátok le hüvelyöket, nézzétek őket pl. egy Macaulay beható, sziv-kutató tekintetével: mily ferdék olykor indokaik, mily következetlenek eszközeik s mint áll néha egész nagyságuk gyöngeségeik nagyságában. Az első Pittet, mikor az ellenzék padain a kontinensi háboru ellen dörög s mint minister a kontinensi háboru nagyszerü folytatása által lesz a nemzet óriásává, mikor előbb a legnagyobb whig-szövetséget alkotja s aztán a király barátaival szövetkezik a whigek ellen; Burket, a nemes és feltörekvő ifjut s a kiállhatatlan öreget; Fox Károlyt a szabadság és erkölcs apostolát s a zilált életü kártyást; — ki merné őket az ehme és a sziv törvényszéke előtt egy padra ültetni Deákkal? A francia forradalom nagy agitátorait, a hitöket vérrel pecsétlő girondeiakat, a rettenetes oroszlanýfejú Mirabeaut, az ádáz Dantont, — ha kezeikről lemoszuk is a vért, melyben koruk s a múlt s az udvar bűnösebb volt mint ök: mennyi erkölcsi folt undokítja s tévedéseik nem voltak-e még nagyobbak, mint elveik erősek? Thiers, Guizot, Lamartine, oly tiszták-e indokaikban, oly feddhetlenek-e politikájokban, oly következet-

sek-e eljárásaikban, hogy kételkedés nélkül állithatnók őket Deák erkölcsi s állaniférfit magosságára?

Egyébiránt Deákról is a történet fog itélni. Távolból jobban ki lehet venni: a nagy hegyek közül melyik a legmagosabb. S ő nem fog azzal kisebb lenni ha egyik vagy másik, a világtörténet nagyjai közül magosabb maradna is mint ő. Azok földrészek sorsáról rendelkeztek tán; a száraz és a tenger függött szavoktól, hadseregeivel s hajórajáival; ő nem versenyzett velök, befolyásban, súlyban, s hogy a félvilág ügyét akarná intézni. A római polgár, kit az eke mellől hittak, megmenteni a hazát; a falusi Hampden, ki nem azért emelte föl szavát mert hatalomra vágyott, csak mert belső ösztöne mondá hogy a hazának szüksége von ő rá, kinek semmire sincs szüksége; Északamerika szabadságának kivívója s megalapítója, ki harmadszor nem akarí elfogadni az elnökséget, mert bevégezte már munkáját s inkább kereste a nyugalmat mint a hatalmat, — ezek a kikkel Deákot párhuzamba kell tenni s melyik az közülök a kivel nem lehetne?

De térjünk vissza legutóbbi művére: a felirati javaslatra. Elég annyit mondani róla, hogy az 1861-diki két fölirathoz teljesen méltó ez is. Nem irodalmi művek ezek s Deák nem író a szó megszkott értelmében. Egy darab magyar nemzeti történet e művek mindenike; s ha valamely irott műre illet valaha, ezekre bizonyosan leginkább: hogy inkább tett mint irat. S pedig ha csak úgy tekintjük is őket mint iratokat, a politikai és jogi irodalom legmagosb követeléseinek mértékével mérve, Deákot a legnagyobb magyar írók közé kell számitanunk. Mily világosság az eszmékben, mily plasticitás a

kidolgozásban és rendezésben, mily tiszta irály, mily erő magában a nyelvben! Észrevételei Lustkandl-re egy rettenetes szétszúzó polemia s egyszersmind világos és tudós értekezés. 61-diki első felirata formai tekintetben a legtökélyesb mind a három között. Ott nem kelle pontról pontra felelni, czáfolni; nem egy elébe adott államirat, hanem saját gondolkodása fonalát követhette. Az magában kerek egész, minden előzmény nélkül melyet az olvasónak szem előtt kellene tartani hogy tökéletesen méltányolhassa a reá adott választ. Második felirata túlfelől egy oly előnnyel bir, mely páratlanná teszi azt a maga nemében. A magyar közjog és törvények szellemét soha senki oly kimerítőleg, annyi meggyőző erővel s oly magos szónoki hatálylyal ki nem fejezte. Egy nemzet szive teljességéből szólt s nem Bernáth Zsigmond mondta róla a legnagyobb dicséretet, midőn elragadtatva s elérzékenyülve „angyali tollal írott“-nak mondá, hanem Tisza Kálmán midőn azt mondta róla, hogy „e feliratban erős meggyőződésemet, legszentebb elveimet, egészen lelkennek titkos sejtelméig kifejezve találom“; és az akkori kormány, mikor arra csak az országgyűlés elosztásával tudott felelni. A nemzet is, egészen lelke titkos sejtelméig mindent kifejezve látott abban. Nagy elméknek ritka kiváltsága, kifejezni tudni a mit mások szinte öntudatlanul éreznek s homályosan sejtnek; és kifejezni azt oly egyszerűséggel és közvetlenséggel hogy mindenki azt higgye miszerint épen maga szólott.

Ismétlem: a mostani felirat méltó a két előbbihez.

A helyzet más, más képe kelle szólni. Jogaink s követeléseink ugyanazok; ugyan azt kelle mon-

dani. E két megkivántatóságnak Deák javaslata bámulatosan tesz eleget. A „fortiter in re, suaviter in modo“ kivánalmát még senki sem teljesítette így. Nyáry Pál szépen és találóan jegyzé meg róla hogy gyöngéd de nem gyöngé. 1861-ben a kormány a jogeljátszás elméletének terén állott. Nekünk e tért ostromolni kelle; s a tizenkét év óta erőditett positiót csak nagy mérvü lövegekkel leheté ostromolni. A merev tagadás mely ellenünkben állott, mely lát-szatot sem vala hajlandó nyújtani: az akkori fel-iratok s kivált a második kemény hangját tette szükségessé. Nem a pillanatnyi győzelem reményével küzdénk, erősíteni kelle saját positiókat; s ez mély árkolást és tömör mellvédeket kívánt. Ma mindez máskép van. A fejedelem, mint a húsvétí czikk előre megmondá, személyesen jó védett helyüinkre; ő mondja, nem mi, hogy előbbi merev állásából ki-lép. Nem tagad többé; előbbi magunktartásában megmaradni annyi volna mint őt visszataszítani. Ő közénk jó, s mi úgy fogadjuk mint nemzetnek ki-rályát fogadnia kell. Ő megtagadja előbbi álláspont-ját s nekünk ezt örömmel és hálával kell üdvözöl-nünk. Ő bizalommal nyújtja kezét s nekünk ezt fokozott bizalommal kell viszonoznunk. Innen a felirat szelid, gyöngéd, csaknem meleg hangja. — A dolog más oldala: a mi álláspontunk ma is az, mint 61-ben volt; mert a dolog természete szerint nem is lehet más. Akkor is azt mondtuk: a jog terén ál-lunk, most is ugyanazt mondjuk. Akkor is azt mondtuk: a negyvennyolczadiki törvények nem egyéb mint ősi alkotmányunk eleven, életerős, ma-gából sarjadt megújulása, most sem mondhatnuk mást. Akkor is azt mondtuk: ha van a régi tör-

zsön tán buja, káros hajtás, készek vagyunk azt le-
metszeni, de szükség hogy előbb éljen, zöldelljen a
törzs, most is csak ezt mondjuk. Kép nélkül szólva,
akkor is azt mondtuk: csak élő törvényt lehet to-
vább fejteni, módosítani, eltörölni, s csak élő tör-
vényhozó hatalomnak, vissza kell tehát állítani tör-
vényeinket, rendbe hozni törvényhozásunk mind két
alkotó elemét, törvényes országot kívánnunk és tör-
vényes, megkoronázott királyt; s bizony, ma sem
mondhatunk ennél egyebet. Innen a felirat nemes,
férfias, erőteljes tartalma.

S mégis az nem csak jogi mű, mintha szűk lát-
körű, tormába esett féreg-féle betű-imádással, vagy
gyerekesen makacs Rechthaberei-jal mondaná: fiat
justitia aut pereat mundus. Soha nem mondott a
magyar törvényhozás nagyobb horderejű s egy felé
méltányosabb, más felé önérzetesebb szót, mint e fel-
irat 47. 48. és 54. alineái: hol az átmeneti korszak
nehézségeinek tekintetbe vételével, a parlamenti kor-
mánynak a szigoruan szabályszerű eljárásokon túl is,
lehető elnézés sőt támogatás van ígérve; s az, az
utóbb idézett pontban, a helyreállítandó megyék ren-
dezésére is kiterjesztve. A jelen felirat tulajdonkép
csak e pontokban különbözik lényegileg a 61-dikiék-
től, megye túl rajtok. Ezt a ministerium kineveztetésé-
nek lehetősége tette szükségessé; e nélkül sem a feje-
delemnek nem volna kedve visszaállítani a felelős
kormányt, sem a lehető ministereknek azt elvállalni.

A ház felolvasott javaslatot kinyomatni rendelte
s fölvetését mához egy hétre tűzte ki. Lesz időnk
eszméket cserélni fölötte s megérteni és regisztrálni az
ellenkező nézeteket, — mert hogy azokban sem lesz
hiány: meg vagyok győződve.

XXX.

Február 10.

Most hogy a fölrati javaslat kezeinkben van már: foszladozik a kényszerü titok fátyola a harminczas bizottság kebelében történekről. Egy fő mozzanatot hallottam csak, mit föl kell jegyezniem.

Zsedényinek nem volt igaza, Apponyi nem bocsátotta szó nélkül keresztül a javaslatot a bizottságban sem. Egy nagyszerü módosítvánnyal állott elé, mely az octoberi diplomát, mint valami nagy és örvendetes vivmányt s plane jogfolytonossági lépést üdvözölte volna. De kifejezései oly kétértelműek, egész czélzata oly burkolt volt, hogy alája minden értelem befért volna, s egy későbbi leiratnak igen megkönnyítette vala a beleköthetést és saját szavainknak fejünkre olvasását. A bizottság valamelyik tagja, talán Kemény, ellene beszélvén, világosabb formulázásra provokálta a grófot. Ez nem tért ki s kételyt fön nem hagyó módon fejtette ki nézeteit s a maga és pártja politikájának irányát.

Fölemelkedett arra Deák s egyikét tartá azon beszédeknek, — nem jól kezdtem, tartott egy, még tőle is egyetlen, páratlan beszédet, minő az útjában levő akadályokat föltarthatlanúl elsodró lavina. Csak úgy onlottak belőle, ár modjára, az érvek melyek mindenike egy czáfolhatlan axioma, nála soha nem tapasztalt szenvedélyesség souverain erejével. Minden periodus végén azt hívék hallgatói, hogy a tárgy ki van meritve s az ellenfél el van morzsolva; de tiz s ismét tiz új periodus gördült elő a beszéd rohamán, melyek mindenike új világot terjesztett körül

s új tört döfött a szegény módosítvány szívébe. „Apponyi, — mondják — csaknem reszketve ült széknén s bámulatos rugékonysága elhagyni látszott őt. — Félek, mondá később, visszanyerve contenance-át, hogy gyönyörű csikóimnak, miket a koronázásra dressiroztattam, nem vehetem már hasznukat.“ — Valjon, ily nézetek uralkodása mellett a koronázás elodázásáról szolt-e, minden kép nélkül, vagy csikóin csak saját eszméit s politikája alkatrészeit értette-e, nem tudom megmondani. Annyi bizonyos, hogy pártjának másik tagja, az egyetlen ki rajta kívül a bizottságban ült, Bartal is elvesztette kedvét s bátorságát, Deák kemény föllépése után még támogatni Apponyi módosítványát, ki azt hallgatva vette vissza.

„A magyar törvényhozás történetének legszebb lapja üresen áll“, mondá a jelenlevők egyike ki ez episodot elbeszélte, — „nem volt gyors író, ki Deák beszédét följegyezze, melyet fájdalom csak huszonkilenczen hallottunk, holott annyi milliónak kellett volna hallani. Deák a szó legszorosabb értelmében magát multa feljül s mind azon szónokokat és mind azok legjelesebb szónoklatait kiket valaha hallottunk. Nem adnám sokért, ha még egyszer, a nyílt házban ily módon ismételnék Apponyiék a támadást s Deákot kényszeritenék hogy megint oly szent haraggal lépjen föl ellenök; ámbár kérdés, neki is sikerülhet-e másodsor, ugyanaz?“ S ezt oly ember mondá, ki Kossuthot, Széchenyit, Dessewffy Aurélt s mind azokat számtalanszor hallá, kik a magyar politikai szónoklat most már letünt aranykorában egymás mellett s egymással szemben küzdöttek, az ország színe előtt, részint a posonyi

országgyűlésen, részint ama kisebb de nem kevésbé élénk küzdőtéren, Pestmegye közgyűlésein.

Jókai pedig, pompás bon-mot-jai egyik legsikerültebbikét mondá: „Apponyiék addig kerülgették a tigriseket, míg az oroszlánnyra bukkantak.“

XXXI.

Február 12.

A felirati javaslat tárgyalása 15-kére levén ki-tíízve, e közbe eső napok folytonos érintkezések, értekeződések s eszmecserék közt folynak le. Sok embernek sokfélekép alkotott agyveleje van s nem lehet meg, hogy még ily remekmű iránt is, melynek maga nemében való jelességét mindenki elismeri, oly ellenkező nézetek nyilvánulnak. S ily fontos tárgyban, mint egy első válaszfőirat, mely az ország és az országgyűlés sorsa fölött dönt vagy dönthet, — a legellenkezőbb, sőt a legabszurdabb nézeteket is meg kell hallgatni.

A felirat körül sorakozott két nagy párt, a tulajdonképi Deák-, és a Ghyeczy-Tiszapárt, a mostan egyesült közép hangulata: a teljes helyeslés, elkezdve a belenyugvás érzetétől föl az elragadtatáséig, minden hangfokozaton. S mondhatom, figyelmesen szemlélve az embereket, hogy e hangfokozatok épen nem az előbbi párt-tömbözések szerint vannak megosztva. Vannak az előbbi balközépen, kik a legmagosb elragadtatással szólnak a főirati javaslatról, pl. hogy

mást ne említsek Nyáry, — és vannak a legszorosabb Deák-pártban kik csak belenyúgodtak, s némi részben elég kölletlenül is, mert veszélyeztetve látják általa a mindenek fölött ohajtott kibékülést, s csak Deák tekintélye, személyisége, s viszonyuk hozzá, tartóztatja vissza, hogy ellene ne szóljanak. Mert van abban sok igazság, hogy a valódi, a bizonyos esetekbeni Deák-párt épen annyi tagot számlál a balnint a jobb közepén. „Igy nem lesz kibékülés!“ mondá nekem sohajtva, a Deák-párt és környezet egyik igen előkelő tagja; „a mi nemzeti politikánkat nem acceptálják Bécsben, nem értik a nagy világban. S végre is, mikor az egész világ új politikai irányokat tör magának, elhagyva azon ösvényeket melyeket a középkortól kezdve a múlt század végeig követett, ragaszkodhatunk-e csak mi az ősi hagyományokhoz?“ — „De hiszen, felelém neki, nincs alkotmány mely a politikai eszméket jobban föl bírta volna venni magába mint a mienk; mely kézzel foghatóbban bizonyította volna, s épen a 48-diki törvényekkel, hogy fejlődés-képes és lépést tart az eszmék haladásával; hogy nem ragaszkodik, tormába esett féregként, elavult formáihoz; alkotmányos szellemet pedig nem látom át kivel cserélhetnénk? Mi nem annyira egyes törvényeinket, mindenek fölött nem a régiakat követeljük vissza, hanem jogfolytonosságunkat, hogy a mit 48-ban ki nem fejtettünk s be nem végezhattünk, kifejtsük s bevégezzük, s a miben azóta is elmaradtunk utólérhessük. Mi azon állapotba kívánjuk helyezettetni magunkat, hogy ismét törvényeket hozhassuk; s merevségünk ez elvi követelésben, nem leend csökönység törvényeink czél-, és idő-szerűsítése körül.“

Legnagyobb érdeklődéssel várjuk a jobb oldal föllépését. Első tervük, magoktartására nézve, legalább a mint Zsedényi beszélgette, kétségen kívülről eszélyes volt, hogy a minapi vereségtől, bár zárt falak közt történt is, megkimélhessék magokat. Ha most megelégesznek vele s abban hagyják a támadást, ingyen szenvedték azt is. Az ország előtt nem fejtették ki nézeteiket, a kormánynak nem tettek semmi szolgálatot. Valószínű azért, hogy ha visszahökkennek is a fölirati javaslat oly érdemleges megtámadásától, mint a minőt első ízben megkísérlettek, hallgató beleegyezéssel még sem fogják azt keresztül bocsátani. Mondják, első gondolatuk volt, egészen új fölirati javaslattal lépni föl a házban. Joguk van hozzá s meg kell vallani hogy ennek volna is értelme. Kisebbségben maradnának, természetesen, de kisebbségben maradnak a netaláni egyes módosítványokkal is. S egyes kiszakított részeket ellenkezőkkel csak helyettesíteni akarni is, az egésznek megtartása mellett, valóban logikai lehetetlenségnek fogna feltűnni. De ha, mi hihető és természetes, csak az is a céljok hogy nézeteiket világosan kifejezhessék, ezt is egy új javaslattal következetesen, összefüggőbben s annál fogva teljesebben tehetnék, mint az egyes alineákhoz beadandó, de a Deák szövegébe teljességgel be nem illeszthető, módosítványokkal. S még is, úgy hallik, eltértek első gondolatuktól és arra határozták magukat, hogy az általános vitánál elmondanak ugyan némely eltérő nézeteket, de a részletes vita alapjáúl ők is elfogják Deák javaslatát; főtámadásukat pedig épen a részletes vitára tartják fenn. Ezt, épen az érintettem okból, megvallom, nem értem. Azt igen, hogy egyáltaljá-

ban készülnék egy erős csatát adni, csak hogy azt az általános vitánál kellene, s akkor visszavonulniok. Csatát adnak, mert meg akarják mutatni a világnak, hogy míg 61-ben az egész országgyűlés ellenzék volt, s a ki szívében nem is, jobbnak látta hallgatni vagy Deákhhoz csatlakozni, most a kormány 30—40, és ha az erdélyi szászok s oláhok bejönnek, tán 60—70 szavazattal rendelkezhetik; mihez közel van aztán az a gondolat, hogy egy újabb választás elrendelése, vagy éppen még három-négy súlyos év nyomása e mostani kisebbség számát megkétszerezheti, tán háromszorozhatja. Qui vivra, verra.

Kevesebbé tudok világot látni a szélső bal készülődéseibe. Oh, nekik súlyos kifogásaik vannak a felirati javaslat ellen. Azt nem is mondják, hogy miért egyáltalában felirat s mért nem határozat, mert hiszen kijelentette azt Domahidy, hogy „elveim jelenleg feliratiak . . .”. Még azt is elszivelik valahogy, hogy a felirat hangja oly gyöngéd, oly tisztelet- és hódolat-teljes; ha már fölirat, hadd legyen ilyen. De az már sehogy sem tetszik, hogy sok, a mi a 61-diki feliratokban megvolt, ebben nincs meg; sok a mi azokban részletesen volt kifejtve, itt csak érintve van; sok a mi azokban keményen volt hangsúlyozva, itt szelidebben hangzik. Mintha a 65-diki országgyűlésnek nem volna egyéb teendője, mint szórúl szóra ismételni a mit a 61-diki mondott. Miért nincs a 36. 37. 38. alineákban Horvátországról s a 39-ben Erdélyről határozottan kimondva, hogy mind az a mi ott történt s folyvást történik, az á-tól a v-ig törvénytelen és semmis; sőt a 40-ben miért van mondva, hogy ezen országok meghívásával közös országgyűlésünkre már „el van háritva egy

súlyos akadály, mely 1861-ben leginkább gátolta törvényhozási működésünket“ —? Miért nincs ismét keményen hangsúlyozva a 41-pontban, hogy „azon honfitársaink kik politikai vádak miatt lettek elítélve“ — törvénytelenül és törvénytelen ítélőszékek által ítéltettek; s miért nem ismét el e pont mindent mi 61-ben e szomorú tárgyról mondva volt? stb. stb.

De mind ez mellékes és aránylag csekélység. „Hallatlan — úgy mond egy szélső baloldali barátom, — hogy kormánynak mely még nem is létezik s mely tehát nem is kérhetett indemnity-t, előre felajánlatsék az! Hisz ily rendkívüli eszközzel csak a fenyegető veszedelem bekövetkezett perczében, csak a bizalmat teljesen bíró kormány irányában, csak annak sürgető kérésére s csak erős meg- és kikötésekkel lehet, szabad élni“. Igaz; nem is akarunk, nem is fogunk máskép. Feliratunk nem ad semmi indemnityt; legkevésbé azon kormánynak melyhez jelenleg szólhatnánk, ha feliratunk általában kormányhoz s nem közvetlenül a fejedelemhez szólana, ki mellett most nem áll felelős kormány. Feliratunk csak kijelenti, hogy ismerjük a nehézségeket, melyek tizenhétéves absolutismus által teremtett állapotokat egy varázs-üitéssel nem engednek tökéletesen törvényes kerékvágásba átökökíteni; s épen mert minden lépéséről felelős kormányt akarunk, nem fogunk tőle bívtészi mutatványokat követelni, melyekben úgy is kevesebb szokott lenni az ördögség mint a szemfényvesztés. Az országgyűlés így szól e föliratban, legyen felelős kormány, nekem felelős; s időt akarok engedni neki, hogy rendbe hozhassa köz- és magánjogi, pénz- és közlekedés-ügyi, — és minden, de mindeu megzilált állapotainkat. Időt adok neki mig

rendezi magát, osztályait; megyéket, törvényszékeket; egyenes- és közvetett adózást; katona-állítási rendszert; — mind ez máról holnapra nem fog megtörténni. Biztosítani akarom tehát kormányomat, hogy kineveztetése után harmadnapra nem fog interpelláltatni, talán épen általatok; hogy miért van még finanez az országban? miért szedik még a tavaly kivetett, de általunk meg nem szavazott adókat? . . . ez átmeneti időre, mely alatt csak nem lehet az ország hivatalnok, adó és katona nélkül, de melynek tartamát én (az országgyűlés) fogom megszabni, melyből való kibontakozást lépcsőről lépcsőre figyelemmel fogom kísérni s ha kell irányozni, — ez átmeneti időre, előre kimondom, nem a szigorú törvényességet fogom követelni kormányomtól, csak azt hogy komolyan, ernyedetlenül és teljes erélylyel törekedjék a törvényes állapot helyreállításán s ne múljék el tőle egyetlen „dies sine linea“, melyen valamely lépést nem tett a nyűgeinkből való kibontakozás felé. — Hiszitek-e hogy ily biztosítás nélkül az országgyűlés részéről, a fejedelemnek kedve legyen egy ministerialis experimentumhoz? s hogy akadjon valaki, a ki ministerséget vállaljon, ha az áll előtte hogy talán holnap már mint törvénytelen eszközökkel kormányzó fog felelőségre vonatni? Hiszitek? én nem hiszem.

S valjon koczkáztat-e valamit ennek kimondásával a felirat? Parliamentalis kormányznak igéri ez elnézést, e támogatást. Maga fogja megszabni, idő-, és jog-határait. A parliament együtt ül. A kormány közte, vele mindennapi érintkezésben. — Azt mondjátok: ez a fölirat leggyöngébb pontja, itt már engedett. Én azt hiszem, ez a fölirat legerősebb

pontja; az mely legnagyobb önérzetről, erejének legbiztosb öntudatáról tesz tanubizonyságot. A kocsis, — bocsánat e trivialis hasonlatért — ha erősen tartja kezében a gyeplőt, bátran kibonthatja az ostort.

De vessünk egy futó pillantást a két szélső oldal magatartására s céljaira politikai, czélszerűségi szempontból. A szélső jobb szándékaitól távolabb vagyunk mint a szélső balétól; de azokat értjük s magok szempontjából helyeseljük eszközeik választását. Azt nem értjük mit akar elérni a szélső bal, ha csakugyan ostromra kél a fölirat ellen. Mind kettő bizonyos kisebbség tudatában s így a gyakorlati és rögtöni siker reménye nélkül küzd. De a jobb: jó vért akar szerezni a kormánynak s kormánypártot szervezni, a kiegyenlítés könnyítése végett, melynek akkor ők tartanak kezökben módozatait. Ez mind világos és logikus dolog. De a szélső bal, a mellett hogy a házban és a hazában világos kisebbségét tudja, semmi czélt sem is ér el föllépésével. Rosz vért okoz fenn s alant, nehézségeket gördit, élessé, keserüvé teszi a küzdelmet, — s mindezzel gátolja vagy elodázza a kiegyenlítést, mely pedig, törvényes alapokon — értetik, — oly általános óhajtása a nemzetnek, hogy az elől szemet húnyni azoknak lehet legkevésbé, kik minden pillanatban a közvéleményre szeretnek hivatkozni.

Tény az, hogy a fölirati javaslat ellen mindkét oldalról sok a kifogás. S ha kiadnók; azt egy két tagu bizottságnak, mely méltóságos Jobboldaly és tekintetes Szélsőbali urakból állana, hogy mindenik törülje ki belőle a mi neki nem tetszik, — aligha úgy nem járna szegény felirat, mint az egyszeri szürkülő ga-

vallér, kinek két szeretője volt, egy úsz és egy fiatal, — amaz mindig kiszedegette fekete hajszálait, emez a fejéretet, hogy magukhoz hasonlóbbá tegyék, míg végre — kopasz lett.

Végre még egy oldalról várhatunk megtámadásokat az adresse ellen: a nemzetiségektől. Ezek, vagy legalább némelyikök, az első feliratban már preciziroztatni kívánák nemzeti igényeiket, s azon jogengedményeket melyeket a magyar nemzet nekik adni hajlandó. Ki érteti meg velök, hogy e felirat nem arra való, s benne legfőlebb általánosan érintet-hetik a tárgy minden elvi fejtegetés nélkül. Az oláhok többsége, konferenciáikban, már csakugyan e nézet felé hajlott s talán megállják hogy ellent ne szóljanak, ha Vlád és Pap Zsiga be tudnák kötni az — egymás száját. De a szerbek részéről bizton várhatjuk a támadást. S bizonyosan Dobrzánszky sem fog az ő ruthén igényeivel hátramaradni. El lehetünk egy keserü parlamenti csatára készülve; mert ez emberek nem is tudnak máskép mint elke-seredetten szólani, — mi pedig oly csodálatosan, mondhatnám nevetségesen gyöngédek s gyöngék va-gyunk irányukban; hogy minden adott alkalommal jobban kedvezünk nekik mint önnön-feleinknek; nekik, — kiknek? a testvér nemzetiségeknek? azok érdekei valódi képviselőinek? jó volna ha úgy volna; — nem! hanem az oláh, szerb, ruthén stb. — bü-rokratáknak! mert e nagy igényü emberek többnyire bürokraták és a nemzeti egyenjoguság czime alatt azon arányokat számítgatják, melyek a különböző nyelvü hivatalnokokra esnek az illető kancelláriák-ban s tartományi kormányzékekben!

XXXII.

Február 13.

E „képviselői“ naplójegyzetekben kevés dolgom van a méltóságos főrendekkel. E magos urakhoz csak keztyűs kézzel lehet közeledni én pedig szeretem a tiszta ugyan de szabad kezét. Eddigi jegyzeteimet nem mertem azért hozzájokig kiterjeszteni, s ma is, csak a teljesség mulhatlanná tevén, jegyzem föl a tényt:

a felső ház külön feliratot készít.

E határozat, miért tagadnám, midőn először kibukkant a nem-lét ködéből, általános megdöbbenést, a bosszankodás megdöbbenését okozta. A mikor a nemzetnek egy értelmüleg, egy szívvvel s szájjal kellene jogfolytonosságát visszakövetelni: e méltóságos testület külön húz!

A felső ház házszabályai 58. cikke ugyan azt mondja: „mindenik ház külön készít (s nem csak készithet) válaszfeliratot“. Formailag tehát teljes igazuk van. De hol volt e rendszabály 61-ben? Akkor lett volna ok külön felíratra. Az alsó ház többsége megnyirbálta, kiforgatta magából Deák első feliratát. A felső ház mondhatta volna: én visszaállítom annak eredeti szövegét s külön felíratomúl fogadom; én tiszteletteljes hódolattal akarok szólni a fejedelemehez. Nem mondta. S most mikor a felíratí javaslat, melyet el nem fogadás vagy megnyirbálás legkisebb veszélye sem fenyeget, előttiink áll, mikor annak hangja modora a legloyalisabb, — most azt

mondják: ők külön feliratot akarnak, a 61-diki példa s a nemzet közkivánata daczára. A fölirat modora ellen nem lehet kifogásuk, kétségkívül annak lényege ellen van. Ezt megjegyezzük magunknak.

Oh, e méltóságos főrendi tábla! hiszen mi nem is tudnánk tiszteletlenül szólni róla! Oly régi intézmény! úgy túlélte magát! mint némely családban megvan még a szüle-nagyapa, a ki iránt aztán mindenki oly gyöngéd beczézetéssel viseltetik; oly szépen megkorhadt belül, mint némely százados fa, az ősi kertben, világért ki nem vágnák, sőt némi cultus tárgyává teszik, hisz nagy idők, nagy áldozatok emléke, — s úgy is kidől már magától is ma-holnap.

Valóban a Felső Ház, jelen szerkezetében soká már fönn nem állhat. Ha kell kétkamarai rendszernek lenni, egymáshoz illőbbnek kell lenni a két kamarának. Nem lehet hogy egyedül a születés és a főpapi méltóság legyen a felső-házi tagság kizárólagos jogcíme. S nem lehet hogy minden csip-csup mágnás, csak mert neve előtt b, g vagy h van, már született törvényhozó legyen. A felső-háznak is képviselni kell valamit, tagjainak becses személyén kívül. Most mi képviseljük egyenként a mágnásokat, azon választókerületek szerint melyekben laknak s melyekben ők is befolytak választatásunkra. S ők e befolyáson és képviseltetésen kívül egyenként törvényhozók. Vegyünk egy konkrét esetet. Az alsó-ház megszavazza, vagy nem szavazza meg a budgetet. Az ország összes adózó ereje, összes földbirtoka és pénzürtéke szavazta vagy nem szavazta azt meg e tényben. S most a felső-házban egy pár száz mágnás saját szakállára mondhatna el-

lenkezőket? Vagy az alsó-házban keresztül megy egy törvényjavaslat; a felső-ház visszaveti. Mely érdekek képvisellete vetette azt vissza? — egy pár száz, fejenként szavazó, csak önmagát képviselő egyén. Még egy. A képviseleti rendszerrel a megyék mint megyék testületi képvisellete megszűnt; a képviselők egyes választó kerületek által választatnak, s az egész országot képviselik; a főispánok hivatalnokok inkább mint méltóságok egy részök legalább) s a megyét sehogy sem képviselik. Épen mint a főpapság, egészen más okból, nem az egyház egyetemét.

Ily anomal helyzetben látta jónak a Felső tábla, külön útakat verni magának, a nemzettől a trónhoz.

No de mind ez nem tartozik reám, képviselő napló-jegyzeteit íróra. Látok azért magam dolga után.

XXXIII.

Ugyanazon nap.

Párt-értekezleteink melyek e napokban tartattak s tartatnak, legfőképp azon kérdéssel foglalkoznak: minő legyen a párt magatartása a fölirati vita alatt. A túlsúlyra vergődött nézet, mely állítólag Deák határozott kívánsága is volna, az: hogy a hallgatást tűzzük ezúttal törvényül magunk elébe. Apponyiék mondják el a magok nézeteit; mondja el a szélső bal is; tartsanak egymásnak egyensúlyt; végül mind két oldalra czáfolja meg az érveket vagy

ellenvetéseket Deák; s azzal bocsássuk szavazatra a dolgot.

Van azonban egy két ember, a kiket hallgatásra birni még Deák tekintélyével sem lehet. No, ezeknek is kell egy kis kedvezmény: s megengedik hogy két-három részünkről való fő-matador a vita közben is felszólalhasson. Eötvös minden esetre szólani akar; szükségesnek érzi hogy szóljon; s haragszik hogy a hallgatásból pártfegyelmi kérdést csinálnak. Lónyai sem hagyja magát; s int ugyan mindenkit hogy senki ne merészeljen szólni, mert „az öreg úr nem akarja“ — de ő azért kivétel. Tegnap épen nála voltam értekezleten hol ez a kérdés hosszas s olykor élesülő vitát támasztott. A megállapodás végre is az lett, hogy a vita menete, az ellenfelek magatartása fogja határozni a mienket is, s így mint a varjak azt határoztuk hogy később fogunk határozni. Meg sem említettem volna, mint már jó ideje nem teszem az ilyen soi-disant „konferenciákat“ — ha egy megjegyzést nem akarnék épen tenni reájok.

Mondám, állítólag Deák kívánsága volt hogy hallgassunk. Ezek a mi úgy nevezett pártértekezleteink nagyon hasonlítanak a kapitányi rapportokhoz. Mint egyik tojás a másikhöz. Összejövünk, — s a házi gazda kiadja az ordre-t, mondván hogy azt egyenesen a generálistól vette. Eszmecseréről, a fennforgó országos kérdések vitatásáról, a legczélszerűbb magatartásnak közakarattal megállapításáról szó sincs. A tizennyolcz embernek ki Deákkal érintkezik folyvást, nesze sincs. A „misera plebs contribuens“ semmit sem tud rólok, mert nem méltatják arra hogy valamiről felvilágosítsák, vagy valamire csak kapacitálni is igyekezzenek.

Azt hiszem mindenki tudja mi az a pártfegyelem s mily fontos és szükséges dolog az bizonyos fellépéseknél s bizonyos határokig. De azt is tudja mindenki hogy bár végetlen sok köztünk a különbség: tehetségre, politikai gyakorlottságra, szónoki képzettségre, társadalmi állás- és befolyásra, — egyben mindnyájan egyenlők vagyunk: férfiak, kiket egy választó kerület bizalma küldött ide, hogy az ország legfontosabb érdekei fölött tanácskozzunk s ne mint gépies szavazók hajtassunk tömegesen ide vagy oda. Soha nem volt országgyűlés melynek nagyobb szüksége lett volna minden valamire való erőt igénybe vennie; és soha sem volt országgyűlés, melynek fejei annyira ignoráltak, megvetették volna a saját pártjukat alkotó nagy többséget.

Ha Deáktól vehetne a párt egyenes útasításokat és fölvilágosításokat; mindenki megnyugodnék benne. De kétszáz ember Deákkal nem közlekedhetik — sőt egyesek is nehezen. Én gyakran voltam Deáknál s őt mindig körülvéve találtam legalább 8—10 embertől, többnyire ugyanazoktól. Fő-embe-reink pedig igen gyakran saját nézeteiket adják Deák kívánságai gyanánt. Az is tény, hogy épen e fők némelyikében van a pártnak legkevesebb bizodalma. Még azt a tizennyolecz egyént, ki közvetítőül szolgálna Deák és a párt közt, sem a párt jelölte vagy választotta azok közül kikben legtöbb bizodalmat helyez. Azok névsora is készen octroyáltatott a pártra.

Ezeket én mind látom s tudom, legfőlebb a fejemet csóválom, mosolyogva, reá. De az, mi bennem egyszerű észrevétel s tudomás alakját ölti fel, sokakban neheztelést okoz s nagy visszatetszést sztil. Nem

egyőtől hallám panaszkép, hogy nem csak mellőztetik az úgynevezett vezérek által, de gyakran repudiáltatik is. Nem egyőtől, hogy pártunk szerkezete annyira oligarchicus, hogy később visszavonólni minden úgynevezett értekezlettől, mint egyszerűen kompareálni a napi parancs átvétele végett. Némelyik visszavonúl az összejöveletektől s ez még nem baj; de némelyik el fogja magát szakasztani a párttól s ez már baj lesz.

Röstelkedve irtam le mind ezeket. De akarom, hogy a ki e lapokat olvassa, tiszta fogalommal birjon dolgaink menetéről s egy pillantást vethessen, az aprólékosságokig, az országgyűlési pártok szerkezetébe. E memoire-ok valaha egy szerény adalékot fognak szolgáltatni az 1865-diki országgyűlés (külső és) belső történetéhez. S nem akarnék, öntudatosan legalább, hamis felfogás szolgálatában állani.

Különben mind ez nem oly igen nagy veszedelem. Az országgyűlési padok föl nem tűnő, ki nem váló soraiban sok észtehetség, jellemerő és politikai képesség ül; a hatás visszahatást szül; s a rokon elemek előbb utóbb meg fogják találni egymást. Szorosan a Deák-párt körén belől fog, ha idő és szükség lesz reá, alakulni egy tömb, mely módot lelend: közvetlenül vagy bizodalma választottai által érintkezni Deákkal s érvényesíteni tudandja önálló gondolkodása, szabad vitatkozás által magában kifejtett nézetei súlyát.

XXXIV.

Február 15.

A trónbeszéd és a felirati javaslat a mai ülésben újra fölolvastatván, megkezdődött az általános vita a válasz-felirat felett.

A karzatok már jóval 10 óra előtt zsúfoltra teltek. Az ország első delnőit szemléltük egyik páholyban. Gróf Batthyány Lajos özvegyének nemes bánatos vonásai, Sennyei báróné és Odescalchi hercegné bájos üde arcza, az erény, szépség s honzerelem számos képviselői között (a nők is képviselik az ország szívéét) koszorúvá fonódtak a hazafi bölcsesség és lelkesedés küzdelmei számára. A másik oldalon a kormány és a felső-ház sok kitűnő tagja foglalt helyet. Az irói karzatok leszakadással fenyegették a journalistika kakas-ülői képviselőit s az országos képviselőknek alattok eső padjait. A karzatok minden osztálya tömve volt. Sőt a lépcsők s bejáratok is, jelente mintegy hogy a nemzet azon része is, mely a képviselő házon kívül esik, s „Kárpátoktól Adriáig“ terül el, feszülten várja a tanácskozások folyamát s majdan eredményét.

Mindenki tudta, hogy Bartal György fog szólni s a jobb oldal nevében nyitandja meg a vitát; az első champion, ki a küzdterre kiáll, a többségben levő ellenféltől különböző színeket viselve láncsáján, paizsán; tiszteletre méltó bátorságu viador, tömött harc-sorokkal szemben is „rendületlenül“. Apponyi gróf, a jobb oldal igazi feje, esze, e bátor csatárnak engedte át az első támadás dicsőségét, ve-

szélyét; hogy ha ez elesik, a még kétesebbé válándó harcztot ő annál nagyobb veszély dicsőségével folytathassa.

Bartal György a 61-ki országgyűlésen, az első felirati vitánál egyikét tartotta a „legfényesebb“ beszédeknek. Nagy hévvel és erővel beszélt a felirat mellett; oly érvekkel melyeket a határozati párt legélénkebben tapsolt meg s melyekről az utána következő szónok elég elmésen s nem minden igazság nélkül mondá, hogy azokból a „határozatra szavazás következtetését várhatta volna mindenki“. Bartal akkori beszéde sok tanulmányról, széles olvasottságról, lángoló hazafiságról s erős jogérzetről tanuskodott. S ma, a kormány padjain (mert bár parlamenti értelemben nem azok, bizvást így nevezhetjük a jobb oldalt) mindenki kétszeres kíváncsisággal várhatta e kitünő elméjü férfiu plaidirozását azon irány és nézetek ellenében, melyeknek 1861-ben ő volt egyik legbátrabb s legjelesebb előharczosa.

Bartal György, két rövid félbeszakítással, három óra hosszant beszélt. Három óráig beszélni, úgy hogy az ember folyvást mondjon valamit, magában is erős feladat, a legnagyobb szónokra nézve is. S ha nem épen példátlan, de nem is épen gyakori eset a parlamentek történetében. Ily hosszú beszéd legtöbbször arra való, mit Talleyrand az emberi beszéd általános feladatának vallott. Egyszerű, leplezni nem szándékolt meggyőződések nem szükség oly hosszan fejtegetni. Más mikor adatok roppant halmazát, valamely nagy ügy fölötti tanulmányok összes eredményeit kell kitárni s az ismeretleneket bevezetni egy előttök járatlan tartomány

minden részleteibe. Burke, Warren Hastings pörében, négy ülést betöltő, s tán tizenkét órára terjedt beszédet mondott. Beszéde azonban egész könyv volt, a legkimerítőbbek egyike, Kelet India angol szervezésének történetéről s akkori állapotairól. Bartal György beszéde csak egy beszéd volt, melyben saját „érzelmeit“ s nézeteit igyekezett majd világosakká majd burkoltakká tenni hallgatói előtt. Beszéde hosszúsága tehát, bár folyékonyságáról, készségéről s (mellékesen) emlékező tehetségéről eminens calculust érdemelt ki, első hibája volt. Ily hosszú beszéden lehetetlen ki nem fáradni a figyelemnek, még akkor is, ha a beszéd világos, egyszerű, sententiosus volna is.

Bartal beszédében azon épen e tulajdonokat kerestük volna hiában. Nagy szerencsétlenség volna politikai szónoklatunkra nézve, ha az e beszéd módorának általánossá tételére tereltetnék. Szónoki styl tekintetében valódi monstrum az. Őles periodusok, melyek incisumokkal leroskadásig vannak túlterhelve. S a nyelvtan és syntaxis minden közkeletű szabályai ellenére, a főmondatba beékelt almondatok, melyek teljes körmondatok magok is, néha az alany és annak jelzője közé vannak beszűrva. Nem idézek magából a beszédből példát, mert egy lapot foglalna el naplójegyzeteimből, csak világossá akarom tenni e syntaxisi szörny-modort. Ha valaki azt akarná mondani: „okos ember“ s az okos és az ember közé tenne egy ily mondatot: „mert nem lehet-e méltán okosnak nevezni a ki így meg így stb“, — s ezt öt perczig fejtegetvén, utána vetné a rég elfeledett jelzőhez tartozó alanyt, az ember szót: valjon mit mondaná rá a nyelv

józan esze? S aztán az ily rendszerrel alkotott kör-
mondatokban mily puffadozó dagály, mily exoticus
szóvirágok, mily csaknem szétpattanó s a hallgató
figyelmét szétpattantó bombastok! Nem állhatom meg
hogy csak egyet legalább ne idézzek: „hogy a mil-
„liókra menő s ezért sem ki nem írható, sem oly
„könnyen — mint ezt az ethnológiának némely
„úszályhordó alchymistái insinualgatni me-
„részlék*) — nem diluálható magyar elemet
„depauperisálni, országos létéről megfosztani, sőt
„hazájának további mozaikszerű feldarabolásá-
„val**) a végletekig keseríteni lehet ugyan, de
„soha sem a nélkül***) hogy a szineskedő ármányt,
„a vakmerő dölyföt mindenkor sújtani, de öröklött
„átok gyanánt a népekre átszállani szokott retri-
„butio folytán a birodalom többi alkatrészei és kü-
„lönösen a beteg finacziák anyagi romlásunkat, a
„társadalom legfőbb, és ép azért solidaris érdekei a
„kabátos vagy sanculottes (sic!) proletariátus mé-
„telyének könnyelműen vétkes terjesztését, s az euró-
„pai béke megrendülése esetében a birodalomával
„oly szoros kapcsolatban levő dynastikus érdekek
„(no persze!) e nemzet páratlan loyaltásának pa-
„ralysisében a vérmesb hazafiak és tömegek el-
„keseredés fokozta végelszántságában rejülő, és e kor-
„mány actióját épen a krisisek idején fátumszerűen
„lenyűgöző veszélyeket súlyosan meg ne érezzék
„és hogy viszont nekünk magyaroknak csak is e

*) Brr! Bombastus Paracelsus!

**) A mozaik-szerűség nem a feldarabolásban, hanem
épen a darabok összerakásában áll.

***) Halljuk! s hallgassuk lélekzet vétel nélkül a 15 sor-
ral alább fekvő meg ne érezzék szókig!!!

„destructiv szerep elvállalása, a külső bonyodalmak „meddő, mert révpártunkat soha sem verdeső hull- „lámzásának s a drága hon zilált állapotának kínos „szemlélése, vagy az Austriával való méltányos ki- „egyezés megkísérlése között lehet választanunk.“ — Jaj! adjatok egy zsebkendőt, hadd törüljem meg homlokomat! egy kis szagos eczetet, különben el-újulok!

S valyon mire való e folytonos kaczerködés az idegen kifejezésekkel? Legalább egy nyomtatott iv-reterjedő kis-cellarius-szótárt szerkeszthetnénk azon angol, francia, latin és görög szavakból és szólá-mokból, melyek a három ives beszédben elszórva vannak, mint a strucz különben is nehéz emésztetű eledelében a kavicsok, vasszegek s nemtudom miféle raritások, hogy azt más becsületes gyomornak még emészthetlenebbé tegyék. Mert bizony, ez így tartott álló három óráig, a mint e kis mutatványból látni méltóztatik.

De mind ez, Bartal György szónoklatának csak külső ruházatára vonatkozik. S vestis non facit monachum. Tarkabarka harlequin-ruha alatt nem lük-tethetnek-e nagy érzelmek? s bohócz-sapka vagy tollas indián-főveg nem fedezhet-e nagy eszméktől forrongó agyvelőt? Nem állítjuk hogy Bartal György semmit sem mondott; még azt sem mondjuk hogy három óráig tartó beszédében csak egyes passusok is lennének melyek merő ürességet fűdőznének nagyra duzzadó frázisaikkal. Az „Aufaufban“ is van, ha más nincs, tej, tojás s egy kis zsemlyedara; de az egész túlat betöltő puffadozásához képest elég kevés. Bartal beszéde mindenütt, közbevetett eszmék árjában füladoz; de a lényeges tartalom benne, akkora

terjedelemhez vajmi kevés. A beszéd lényegét nem csak egyszerüen elmondani, kellőleg ki is lehetett volna fejteni három negyed óra alatt s így az igénybe vett idő három-negyed része merő pazarlás volt; oly pazarlás, minőt a képzeletből táplálkozó költői műnek sem vagyunk hajlandók megengedni, ha magához vonzás s lebilincselés helyett „isszonyodom s futok“-féle megindító hatást nem akar előidézni. De a mi e szörny-beszédet tulajdonkép tartalmatlanná tette, nem ez. Hanem az ellenkezők vegyítésének azon csodálatos módja, mely önmaga gondoskodott róla, hogy a mit egyik pillanatban nyújtott, a másikban visszavegye, a mit most megengedett mindjárt devalválja, s a mit balra irányzott, jobbra fordítsa azonnal. Jogfolytonossági előzményekből jogfeladási következményeket vonni ki, törvényes alapra opportunitási spanyolfalat állítani, tetsző tételeket bocsátani előre, fedezetül a nem tetszőknek s készen tartani ismét egy tetszőt, hogy beboronálja az előidézett rosz benyomást, — ez azon manœuvre, melyet nagyobb tökélyig vive soha sem láttunk szó-noktól. Csakhogy ily eljárás mellett hol marad a szó-árból fenmaradó valódi tartalom? hol az egyszerü és tiszta meggyőződés elvi ereje? hol a vég-tanuság, melyet drámában, predikációban s politikai szónoklatban egyaránt csak a következetesen egy nyomon haladó fejtegetések s bizonyítások fonalán lehet elérni és nyújtani? Szívesen felajánlom a parit, akárkinek, akár magának a tisztelt szónoknak, hogy három óráig tartó szónoklatából, per excerpta, két beszédet készítek, mindeniket másfél-másfél óráig tartót, — egyet melyet a jobb oldal, másikat melyet a többség valamely tagja, s egyenként bizonyára

nagyobb hatással mindenesetre pedig határozottabb végeredményü benyomással fogna elmondhatni, mint ő mindkettőt, amalgamizálva elmondotta.

Tartózkodva nyúlok azon távolabbi következetlenség vádjához, melylyel Bartal György 61-diki beszédét olvashatnám csaknem pontról pontra fejére; ámbár ilyesmire ő maga adott 61-ben, a ház kitörő tapsai között példát, mikor, ha jól emlékszem, Rechberg gróf egy nyilatkozatát fordította a Rechberg gróf politikája ellen. De nem felejtettem el, mily „ünnepélyesen (saját szavait idézem) ellene mondott „ama tétel (az opportunitási) kiinduló pontjának: „mert a czélszerűség tekintete a közélet mezején szintoly kevésbé adhat csak tisztességes ürügyet is fejedelmi eskük által szentesített államtörvények megsemmisítésére, mint a privátéletben a magánosok közötti szerződések avagy az egyszerű becsületszónak megszegésére.“ S élnken emlékszem mily határozott meggyőződés hangján mondá hogy nemzetünk „nem rajongásból, nem politikai divateszmék utáni hajhászásból ragaszkodik az 1848-ban kivivott önálló és független magyar parlamentáris kormányhoz“; és hogy a nemzet „vagyona és vére fölötti kizárólagos rendelkezésben találja az országlás lényegét, és szilárdul el van tökévelve inkább a bizonytalan sors bármely eshetőségeinek kitenni saját jövőjét, hogysesem ősi alkotmányának ez életereit önmaga szülőgyilkos kezekkel kettévágja.“ Mondom, tartózkodva nyúltam e fegyverhez. Politikai pályán a következetlenség, fájdalom épen nem ritka dolog. Egyik parlamenttől a másikig sok, és tegyük hozzá, sok kitünő egyéniség szint változtatott már. Az ily sors fordulatokba bele

kell, ha sohajtva is, adnunk magunkat. Nagyobb liha, egy és ugyanazon beszédben a prisma minden szineit egymásután villogtatni a bámuló néző szemibe. A szónoklat célja hogy hasson, meggyőzőn. S az a szónak eltévesztette célját, elvesztette fáradságát, idejét, eljátszotta hatását, ki minden pillanatban ellenkező hatásokat idéz elő. Oly beszéd, mely erős meggyőződésektől áthatott hallgatóságnál folytonos visszatetszést szül, lehet jeles, nagyszerű s végre egy higgadtabb pillanatban az elfogulatlan vizsgálatra nézve meggyőző is. De oly beszéd, mely ugyanazon gyülekezetnek, ugyanazon órában most élénk helyesléssel majd szintoly élénk ellenmondásával találkozik mindegyre, minden lehet csak meggyőző igazi politikai beszéd nem. S ilyen volt Bartal beszéde. Vagy azt kell föltennünk hogy a képviselőház egy perczig sincs tisztában magával, vagy azt hogy a szónok vegyit „quadrata rotundis.“ Harmadik lehetőség itt nincs.

Egy másik szintoly súlyos hibája Bartal szónoklatának, mint politikai szónoklatnak, az volt, hogy semmi gyakorlati „ergo“-ja nem lett. Legnagyobb része annak a mit elmondott nem idején és helyén volt mondva. Nem tartozott a napi rendhez. Résztint nem egyáltalában a jelen felirathoz, mert a közös ügyek mijét és mikéntjét fejtegette tovább egy óránál. Résztint, ha a felirathoz is, de a részletes vitához. Ő elfogadta, azt mondá s szavára kell hinnünk, a feliratot, elvileg, a részletes vita alapjátül; nem is adott be ellenjavaslatot. Szükség volt-e hát az elvileg elfogadott dolgozat alapeszméi és elvei ellen három óra hosszant beszélni s végre azzal ülni le, mint egy második Luther Márton, „hogy nem te-

hetett másként.“ Dehogyan nem! sőt szónoki, politikusi, és állam-illetőleg kormányférfiú reputációja érdekében másként kellett volna tennie. Egy szónokról, a ki oly hosszasan s oly elme-fárasztólag veszi igénybe egy parlament figyelmét, a legkevesebb a mit követelhetünk hogy gyakorlati következtetéseket húzzon ki fejtegetéseiből s állítsa azokat — lefejtve rólok végre tarka hüvelyöket — keresetlen természetes tisztaságukban előnkbe. Ő ezt műlasztotta el. Hosszasan beszélt s mi sok egyéb közt mit beszédjében nem értettünk*) főleg azt nem értettük, hogy tulajdonkép miért beszélt. S oly szónoklat, mely ezt nem teszi világossá, csakugyan hiában való verdesése a levegőnek. Mert a mellett hogy mi jól tudjuk s érezzük hogy nem egy a parlamentnek felelős kormány közegével állunk szemben, ő is jó eleve kijelentette, hogy nyilatkozatai nem a kormány intencióit fogják fölleplezni akarni. Inkább gondolhatjuk hogy pártja nevében beszélt; bár azt egy szóval sem említette. De e pártnak megállapított programjának kell lenni; s e programra nem vetett épen semmi világot Bartal György beszéde. Fennmarad az egyéni nyilatkozat súlya. Bartal György egyéni nyilatkozatnak akarta vétetni beszé-

---

*) Későbbi jegyzet. Ő Felsége a császárné folyvást figyelmmel olvassa lapjainkat s az országgyűlési beszédeket. Ismeretes leereszkedő nyájasságával s igénytelenségével valami kellemest akart mondani, egyik udvari estélyen Bartalnak, s egyszersmind szerényen vallani hogy nyelvünk még nincs teljesen birtokában. „Olvastam az ön beszédét“ — mondá Ő Felsége, — „Áh, mosolygott a kis Bartal — mily rendkívüli kegy“ — „— de megvallom, nem igen értettem.“ Ez, mondhatnók, még épen nem bizonyossága hogy a Felséges asszony ne értené egészen jól a magyar nyelvet.

dét. De adott-e egyébre, mint a vita körén kívül eső közös ügyekre nézve, határozott nézeteket, követendő magatartás részleteit? Épen nem. S így „oleum et operam — e tekintetből is — perdidit.“

Hosszasabban múltam Bartal György szónoklatának bírálatánál. Pedig talán inkább egész szónoki egyéniségét kellett volna festenem. Azt is megkísértem egy pár ide vetett vonással.

Bartal kis ember, arányos természettel, mozdulataiban keresetlen csinnal, magosan hátravetett fejartással, csaknem a színészi tökélyig mozgékony arcizmokkal, kifejezésteljes tekintettel, bátor szemmel s szabályos vonásokkal. Hangja csengő, elég terjedelmes hanglétrát magába foglaló, s nagy modulációra teljesen hatalmában álló. Nyelve folyékony, gyors, de szabályzott: pergő ha akarja, nyomatékosan hangsúlyozott*) ha kell. Szóbősége, ha rögtönöz, nagy és gazdag; emlékező tehetsége, ha betanúlt beszédet kell felmondani, páratlan, csodás, természetfölötti.

Mennyi előny egy szónokban. S meg kell mondanunk, hogy Bartal e természeti talentomok egyikét sem heverteti; felhasználja mindet, s ha van benne hiba, az: hogy túlságosan használja föl. Alakja csinja, tartása büszkesége, feje emelkedettsége a dacz és gőg alakját ölti rá, mely nem csak az ostromot várja be bátran, sért is néha. Arcza bámulatos mozgékonytsága a megnyerő mosolytól az öntetsző hangtalan nevetésig, s ha szava ellenző zajt költött,

---

*) Ámbár rendszeren hibásan hangsúlyoz. A határozó raggal összekötött igében nem a ragra, hanem az ige első szótagára veti a hangsúlyt: megmondtam, megmondtam helyett; kivált a pathetikus helyeken.

a metsző vigyorgásig megy. Nyelve folyékonyágát s ritka szóbőségét arra használja fel hogy e véget nem érő és összevissza csavart periodusok egész özönét zúdítsa, gőzfürdőbéli alul- felül- oldalt- egyszerre rohanó zuhany módjára, szerencsétlen hallgatói nyakába, míg szemök-szájok tele van s szinte füldokolnak. De leginkább visszaél emlékező tehetőségével, melyet — mint túlmakacs lovag a tajtékzásig sarkantyuzott paripát — a lehetetlenig, a hajmeresztő bravourig zaklat. Hogy lehetne különben ily beszédet betűről betűre, commáról commára betanítani s úgy felmondani hogy egy és helyett se mondjon s-t, vétségből! Rám azt a hatást tette memoriája, mint ezelőtt harmincz esztendővel az a diák-pajtásom, ki talpa alá tette s egy szóhiba nélkül egy szuszra elmondotta a félévi studiumot!

Valóban, ennyi előnnyel igazi szónok lehetne az ember. De Bartal csak egy ritka beszélő, ki virtuózi-tásig vitte a beszédbeli készséget. Talán sok benne a tanulmány vagy routine s kevés a valódi elme; sok a tűz, végetlenül kevés az igazi sziv. S nagy elme s nagy sziv nélkül, a legnagyobb természeti előnyökkel sem lehet nagy szónok senki. És mi ennyi tűzzel alig egyeztethető, a közérzület nem csak heves, hanem néha cinikus megsértése, s az ezáltal fölzúditott vihar ellenében fagylaló megvetéssel nyilatkozó kicsinylés. Egy, a mi szivünket s annak legszentebb érzelmét mélyen sértette, élénk emlékemben maradt: alkotmányos életünk birtokát egy nyáréji álomban birt fellegvárnak nevezé, oly szentelen hidegséggel, mintha e nyáréji álom nyolczszáz év helyett csak egy pillanat mámorea lett volna, s mintha annak elvesztése után

csak ki kellene dörgölni szemünket s azt mondani: eh, álom volt! felejtjük el!

De talán Bartal mai beszéde is csak álom volt, egy rossz, egy nyomasztó álom; mely azonban a fölébredés után az ő keblét fogja legsúlyosabban nyomni. Az volt, álom volt, felejtjük el!

XXXV.

Február 16.

„Barátom, ha így folytatod, s minden szónokról egy félivet irsz, rőpiratod a fölirati vita végeig mázsás pingvinné nehézkesedik el.“ Így szólt hozzám barátom, kinek mutatványúl felolvasám tennapi jegyzeteimet.

„Ne félj! nyugtattam meg őt s vele az olvasót is, nem mindennap pap sajtja! nem mindig jó puska-végre oly nemes vad! Rövid leszek ezentúl!“ S kivált ma igazán rövid lehetek.

Mert mit mondjak sokat Madarászról? S miért mondjak sokat Eötvös-ről? A véletlen egymás mellé helyezte őket a beszélők sorában, pedig bizony isten nincs bennök egyéb érintkezési pont, mint hogy mind a kettőt Józsefnek keresztelték. De isten őrizzen hogy csak keressem is köztük az érintkezési pontokat.

A szélső bal vezérférfia, hozzá s álláspontjához mérve elég mérsékelt beszéddel nyitotta meg a részökről való csatározást. Tartózkodólag szólt a felirat neki nem tetsző részeiről, elfogadta a részletes

vita alapjául s megelégedett azzal hogy saját álláspontját konstatálja, mely szerint ő közös ügyeket nem ismer. Madarász egyébiránt nem rossz népszerű; otthon, megyéjében, rendszeren sikerülnek rögtönzött beszédei; van benne valami nyers erély, s minden szavából a meggyőződés látszik. Nem puffogató Besze, hanem egyszerűen csak egy keveset tanult, keveset gondolkozott falusi politikus, ki mindig a lehető legszűkebb látkör közepére áll s azt eléri és megmarkolja kezével. Ma azonban úgy látszik készült s ez ártott szónoklatának; elvesztette eredetiségét, hogy úgymondjam nyersségét, egyetlen valamire való tulajdonát s egy hadonászva előadott, nagy szavakkal keveset mondó csinált beszédé vált. Egy pár helyt mintha Bartal körmönfont s contort irányát akarta volna megkísérteni; de megjárta vele, nem birt annak volubilitásával s belezavarodott. Oly labirintból mint az, csak oly emlékezet Ariadne-fonalával lehet menekülni mint a Bartalé.

Eötvös ma ismét remekelt. Megint ő maga volt egészen. Igénytelen előadásával, mely helyen helyen csaknem a megakadással fenyeget, de azért soha sem akad meg, a majd könnyen odavetett, majd nehezen elővont részletek mozaik darabjaiból ismét azon beszédek egyikét rakta össze szemünk láttára, melyek örökre tartó becsök mellett a pillanati jó benyomás előnyével is birnak. Kedvencz tárgyát, a nagy-német kérdést ma pihenni hagyta, vagy csak alig érintette; de annál melegebben szólott a mi belső német kérdésünkről, a lajtán-túliak alkotmányos állapotairól. Beszéde ott szintoly jó hatást teend mind itt; s tetszeni fog nekik, hogy nekünk oly nagyon tet-

szett, hogy a rokonszenv mely irántok nyilatkozott nem egy szónoké volt, hanem az egész házá, kit azon egy felvillanyozott.

Eötvös régi hőse már az alkotmányos küzdelmeknek. Tévedt, maga is vallja, sokszor; de soha a meggyőződés áthatottsága és a sziv melege nélkül nem emelte föl szavát. A sziv, melyből a Búcsu kiforrott, a haza iránti szerelem mély elégiáját minden tétével zengette. A lélek, mely a Vár és Kunyhó bús történetének hangot adott, demokratikus irányát soha sem tagadta meg. Tévedései is, jelesen a nemzetiségi kérdésben, e nemes irány túlzásaiból erednek: nagyobb benne az ember mint a patrióta; szabadelvűbb mint politikus. Kik a Reichsrath eszméjének első kimondását reá viszik vissza s ebből intencióra vonnak balkövetkeztést, nem csak csalódnak, de nagy igazságtalanságot is követnek el. Ő csupa sziv, s ez hibája és erénye egyszermind. Egyszer futott; de csak mint a megsebzett őz, hogy a rengetegben vérezzék el s nem tudva hogy midőn sebeit nyalja fájdalmában, akaratlanúl is meggyógyítja azokat. Ma ismét nagy elégtételt adott azoknak kik benne nemcsak soha sem kételkedtek, de őt igaztalan megtámadások ellen mindig védelmezték. Mikor beszédét a felirat feltétlen elfogadásának egyszerű nyilatkozatával kezdette, önkénytelen tört ki a taps, s pedig csak keresetlenül mondta mit a nagy többség éreztet s a két szélső oldal megelőző csatározásaira mindenki úgy akart s tudott volna mondani.

Utána Zsedényi szólott. A posonyi konservatívok e merész csatárját mindenki ismeri. Ma azt hiszem nagyon blamirozta magát. Nem mintha sokkal jobban nem beszélt volna, mint a jelen ország-

gyűlés eddigi apró-puska-tüzei közt bármikor, de mert tovább ment, mint Bartal beszéde után ítélve kellett volna, maga a párt szempontjából is. Telivér 47-es konservatív volt, a 48-as köpenyeg egy-pár fityegő darabját aggatva föl-túl magára. A szakadozott dominó alól kilátszottak a valódi termet körrajzai. Ha az utána következő szónokok is oly messze maradnak mögötte, mint a megelőző — úgy furcsán fogja kivenni magát kása-kapitányi előremérészkedése. Különben neki a merészség mindig kiváló tulajdona volt. Akkor sem hagyta el, mikor követjelölti programjában a 48-diki elveket oly hátráztottan proklamálta. Egész alakja, szónoki jelleme — a merészség. Ő semmitől sem fél, az egytől talán: nehogy a többséghez tartozzék. Tetszik magának az ellenzésben; tetszik a paradoxonok felállításában, tetszik az azok által felköltött nemtetszés vihara közepetti gúnyoros nyugalomban. Talán senki sem veti meg annyira a közhangulatot s nem engedi magát oly kevésbé kihozatni általa sodrából. Tiszteletre méltó tulajdon abban ki nagy igazságokért küzd, hogy szikla legyen a töredékeny hullámok csapkodásai közt; de épen nem nagyszerű egy olyantól, ki kicsinyes sophismák apró kövecseit rakogatja a folyam elébe, melyeken az hömpölyögve s könnyedén veti át magát. Különben Zsedényi ügyes dialektikus s a feltaláló könnyűséget nem lehet megtagadni elméjétől. Csinos riposte volt a mit ma is Pataynak adott. Midőn Zsedényi mondá, hogy a 48-ki törvények tettelegesen visszaállítását a kormány lehetlennék állítja: „Próbálja meg!” vágott közbe Patay, a ház hangos nevetésétől s tapsaitól kísérve. Zsedényi megvárva míg a taps lecsillapúl,

sem attól sem a közbeszólástól legkisebbé is meg nem zavarva megbecsülhetlen kedélyes humorral felelé: „Hiszen megkinálta Patay tagtársunk a kormányt a múlt országgyűlésen is a próbával, de nem fogadta el.“ Persze hogy meg, csakhogy nem Patay tagtársunk hanem az egész országgyűlés s most is az kínálja meg ismét; úgy látszik sikertelenül.

Zsedényi után Ghyczy Kálmánt szólította a ház jegyzője s lőn nagy csend. Ghyczy magos, kissé hajlott alakja emelkedett föl. Halvány, szenttelen, egyébiránt megnyerő arcza, mint egy szelid sphinx áll előtted, melytől nem félsz ha rejtélyeit meg nem birnád is fejteni, de melytől ne várd hogy szive belsejét föltárja előtted. Ajkán, mely vastagabb mintsem finom metszetü lehessen, néha a gúny egy mosolya röppen el, szemeiből melyek rendesen bágyadt kifejezésűek, egy erős villám lövell ki olykor; de e mosolyban s e villámban nincs a mi melegítsen, nincs a mi gyújtson. Beszéde, hangja, előadása oly folyékony, tiszta, szabatos, mint senkié a házban; nem lapidár rövidség, de még kevésbé üres áradozás; a csöndesen hömpölygő folyam, mely nem vet nagy hullámokat, de mély mindenütt s egyforma erővel halad előre. A gyorsirók áldják, mert tolluk alá senki sem adja tökélyesebben elkészülve a beszédet, melyre pedig szó szerint soha sem készül el; de halk, egyszerű, hibátlan előadása, szabatos mondatai, magát soha sem ismétlő s fonalát egy perczre is el nem vesztő stylje semmi kívánni valót sem hagy fönn a hir e szárnyas kezű merkúrjainak.

Mai beszéde egyébiránt sokáig egyik fénypontja maradand a magyar parlamenti ékesen szólásnak, s a felirati vita előttünk álló részében aligha fogja,

Deákon kívül valaki elhomályosítani. Érvei ma kitűnően erősek, szólamai helyenként elragadók s dialektikája feltétlenül diadalmas volt. Egy pár deduciója a legszebbek közzé tartozott mit valaha halottunk. Legkivált, az melyben a ministeri kormányzat haladéktalan helyreállítását a tárgyalások további folyamára s kivánt sikerére nézve mellőzhetlennek bizonyította be. Távolról kezdte; de oly világossággal, hogy célja hová okoskodását irányozza, sőt annak egész menete, az első percekben már teljesen világos volt s a hallgató öntudatosan követhette bizonyítása fonalát és meglepetés nélkül gyönyörködve bámúlhatta annak mesteri keresztül vitelét. Ritka szónoki adomány, nem közönséges gondolatokat oly egyszerűvé tenni hogy mindenki azt mondja: hisz ez világos, tényéren fekvő, közönséges; többet ér mint az ellenkező: közhelyeket, felciczomázás által, ritkaság csalfa színében tüntetni föl. S Ghyczy ma e megbecsülhetlen tulajdonnal ígézett meg mindnyájunkat. S még egy mással. A legerősebb dolgokat oly szelid szinezettel, a keserűségnek oly minden érdessége nélkül adta elé, hogy az még a felirat gyöngéd hangja után is meglepett.

Beszédéből csak egy passust ohajtottam volna hogy kihagyjon. Ő ki a kormány irányában, háttározott föllépését is oly szenvedélytelen hangba tudá önteni s okoskodásai nemesen egyszerű folyamát sehol kitérésekkel meg nem szakította: a hirlapirodalom egy részét oly keserűséggel róttta meg, mintha az okozott volna legtöbb kárt a nemzetnek, műlasztásai —, vagy lenne talán legroszabb ellensége, bünei által. A napi sajtó egy részéről szólt, melyet szerinte némely pesti körök kizárólagosan vezéreltek;

s mely a jelenlegi kormány iránt fennhangon feltétlen bizalmat, ragaszkodást, hirdetett. Tudjuk, mely része a napi sajtónak, mely ez erős megrovásban részesült. S valyon érdemelte-e azt? Valyon nem az egész nemzet fordúlt-e előlegező bizalommal a kormány felé, csak hogy megkönnyitse annak a törvényes kiegyenlítés útját s hogy ismét ne a nemzetem múltjék, ha az nem létesül. S valyon, ha a kormány e bizalomnak nem fog megfelelni, ki lesz a hibás: a nemzet-e mely bizott, a napi sajtó azon része-e mely e bizalomnak kifejezést adott? S valyon e bizalommal kockáztattunk-e valamit? rosszabbá tettük-e helyzetünket? bizalmunk által engedjük-e magunkat jogfeladásra ragadtatni? mely esetekben az indokolatlan bizalom igen is bűn volna. De mind ez nem történt. A napi sajtó azon része, melyet Ghyczy érdeklött, egyéb bünt talán nem is tett, mint azt hogy a komáromi képviselőjelölt beszédében kifejtett nézeteket nem osztotta. De valyon nincs-e különbség azok s Ghyczy mai beszéde között is? Vagy ha az eltérést pontról pontra ki nem mutathatnók is, nem egészen más-e annak és ennek benyomása a hallgatóra?

De ne folytassuk tovább. Ama néhány szó, mit részünkről nem helyeselhattunk, a remek beszéd érdemét, bár nem emelte is, nem is csonkitotta. S a viharos tetszéshez, mely kísérte, mi is egész lelkese déssel hoztuk meg a magunk csekély contingensét.

Ghyczy után, látni való volt, alig lehet a háznak türelme vagy kedve valakit, kivált az ellenkező oldalról kihallgatni. Zaj kelt s hangosan követeltük a szavazást. A jegyző gróf Apponyi Györgyöt nevezte meg, mint kin a szólás sora van.

Nehéz dolog oly férfiúról mint Apponyi gróf, merő hozzávetéssel kicsinylő föltevést mondani. De inkább megtisztelni mint kicsinyleni vélem őt azzal, hogy beszéde holnapra halasztását annak tulajdonitom, mert a Ghyczy beszédének varázshatalma alatt mintegy elbűvölten álló ház előtt elég finom és eszélyes volt föl nem szólalni ugyanazon órában. Oly ember ki helyzetét felfogja s annak nehézségei előtt, még rendkívüli tehetségei erő-érzetében is túlbizakodás nélkül áll meg, megérdemli hogy helyeslő ítéletünket leplezetlenül kimondjuk reá.

A ház azonban nem akarta félbebeszakítani a tárgyalást, sőt Apponyi visszalépvén, — egy mesterfogással be is rekeszthetni vélte azt ma. A szónokok egyenként „elállottak.“ Köztök Lónyai, Várady, Som-sich; Keglevich Béla egy erős, de a jobb oldal magatartása ellenében teljesen indokolt vágással, mely metszett, épen igazságának éle által.

Babarczy következett — s ő nem állott el. Kétségkívül hogy Apponyinak megmentse a szót holnapra; mert valóban a mit mondott: semmi egyéb szolgálatot nem tett a jobb oldalnak. Beszéde kezdetén mindjárt felzúdult ellene a vihar, — midőn a tizenhét évi súlyos szenvedés emlékeit vonszolta ki a mély csontházból, melybe temetve voltak. Ó! Báró Babarczy! — De hagyjuk pihenni a setét múlt hulláit s ne kövessük Ivánka Imrét, ki szó nélkül nem hagyható az ildomtalan vonatkozásokat, melyekre pedig minden felszólalásnál jobb felelet volt a ház tompa zúgása . . . . .

Babarczy után Nyáry szólt röviden, metsző gúnynyal indokolva, hogy lemond a szóról. Mintha előre sejtettem volna, hogy Nyáry szónoki egyéni-

ségét nem lesz alkalmam eléggé ecsetelni a felirati vita alatt, hogy első silhouetteimben kivételesen bővebben szólottam róla. Akkori szavaimban volt tán egy kis gúny; de nem saját modorában festettem-e őt, mint a festészi iskolák tanítványai szokták a mestert, csupa kedveskedésből? Ő mindig oly fesztelen, pongyola, otthonias; s ha mindig hálókabátban jár, tehetünk-e róla, hogy hálókabátban a nagy ember sem látszik nagynak?

Azonban még egy áldozat kellett, mert a ház a vita folytatását sürgette s Apponyi grófnak holnapra még is csak fön kelle tartani a szó jogát. Szegény Hunfalvy Pál lett az újabb áldozat; a jobb oldal ez új adquisitíója ki annyit beszélt a kilencz és a három sybillinus könyvről, mig maga is egészen oda égett velök. Szegény tudós! nem neked való a politika! maradj te finn és csuvasz, cseremisiz és vogul tanulmányaid között; ne égesd meg te könyveidet, mert mi marad akkor neked?

De az idő már csakugyan eljárt. Az óra három negyed háromra. A türelmetlen ház, mely Hunfalvy beszéde első felébe hangosan zúgott, társalgott, békétlenkedett, lassanként csöndesül — mert oszlik s két harmada már odahagyta a tanácskozás termét. Apponyi grófot megmentette a két vitéz önáldozat. Az elnök feloszlatja az ülést s elnegyünk ebédelni, Ghyczy beszédének hatásával még lelkünkben, melyet onnan sem az új báró, sem a régi akademikus nem birt kitörülni.

XXXVI.

Február 17.

A gyűlés közepén kezdem. Mert bár egy pár jeles szónoklatot hallottunk ma, a nap eseménye mégis Deák közbeszólása a gyűlés folyamában. Deák, ez ülészakban eddigelé nem csak legtöbbet mondott hanem leggyakrabban is szólott. Az igazolási kérdésekből egészen kivonta magát, jelen sem volt egyszer is; azon kívül minden kis és nagy kérdést ő döntött el. Némelyek a „minima non curat praetor“-t akarták alkalmazni gyakori felszólalása ellenében. De nem gondolták meg, hogy az ő szava mindannyiszor jót tett vagy haszontalan szót kimélt meg. Hiába, ő minden dologban oly orákulumi bölcseséggel s tekintélylyel szól, hogy azontúl vagy az ellen minden feleslegessé válik. — Ma ismét szükség volt szólnia. A ház már a második szónoknál türelmetlenné lett s a szavazást sürgette. Ténnap már sokan álltak el a szótól. Előleges értekezleteinkben azt mondák főbb embereink: maga Deák kívánja hallgatásunkat. Hajlandóbb lennék föltenni hogy ők nem szóltak igazat, mint hogy Deák kívánjon ma mást mint tegnap. De jöhetett valami közbe ma, mi még tegnap nem volt. Pl. hogy a felség, ki tárgyalásainkat nagy figyelemmel kíséri nyilvánította volna, hogy ohajtja azok folytatását s ismerni akarja az embereket. „Ha önök, mondta volna, alkotmányos életet sürgetnek, tudnom kell nézeteiket, minden árnyalataiban s ismernem egyéniségeiket.“ Ez egy; azonkívül, mit Deák ki is mondott: „az elfojtott szó sokszor több keserűséget okoz, mint az őszintén kimondott szó.“ Elég, hogy Deák, a ház nagy helyeslése kö-

zött, kívánta a vita szabad folytatását s az folyt és folyt fog még néhány napig.

Az ülés első szónoka Lónyay Menyhért volt. A rideg számok embere, melyekkel 61-ben diadalmas csatát vívott az absolutizmus tizenkét évig követett financz-rendszere ellenében. Mi anyagi érdekeink egyik kiváló őrének tartjuk őt, ki sok tanulmányt fordított azokra. De valljuk meg, Lónyai egyszerűen az összeadás és sokszorozás embere, tiszta számitó ész, termékeny és eredeti gondolatok nélkül. A jó gazdasszony eszményképe: megtartani tudó a megszerzettet, nem oly képes szerezeni, új segélyforrások nyitásával. Szónoki tehetségét, hibáznám ha mai beszéde után itélném meg. Húsz esztendeje hallgatom őt, de soha sem hallottam ily bágyadtan, erő és hatás nélkül beszélni. Sőt nem csalódom, ha azt mondom hogy beszéde végén benne maradt s azt be sem fejezhette, csak ketté vágta. Azonban ő valódi szónok soha sem; rendesen jól beszél, de nem szónok. Valami betegség van előadásában, valami ekegésbekegés, a mi rossz hatást tesz a hallgatóra. Hangja sem olyan, hogy vele szónoki hatást lehetne előidézni. Néha polemizál, mint ma is próbálta Ghyczy ellen, de az legkevésbé sikerül neki; arra gyorsan szökellő ész s eleven kifejezés kellene, — a mi benne épen hiányzik. Inkább helyén van a bizottsági asztaloknál s a számoló tollal kezében, mint a szószék és a dialektika arénáján.

Szegény Faragó Ferenczről szóljak-e? Mi a buffetben hallgattuk s az egyenként megszökő boldog halandóktól értettük meg, hogy most az olasz politikát, most meg a cochinchinai kérdést fejtegeti; most Galicziáért akar egy passust betéetni a föliratba,

most a suezai átmetszetnek ígér nagy politikai jövőndőt. Csapongó léghajózási kísérletét, majd kedvező majd ellenkező szelek fújdogálták: a hallgatóság vidám nevetései s türelmetlen moraja.

Három szónok osztozott a mai nap oroszlány részén: Gróf Apponyi, Szentkirályi Mór és Som-sich Pál. E három név maga egy darab, — s bizonyára jó darab történet! S Páris legyen, a ki tudni fogja melyiknek nyújtsa, csak mint szónoknak, az elsőség arany almáját. Apponyi, e finom, de nem túlfinom, eszélyes diplomatikus, s a mellett erélyes és valódi szónok, ki soha nem engedi magát elragadtatni hogy igen sokat mondjon és soha nem retten vissza attól a mit kimondott, kit ha nem helyeslünk is, tisztelettel és gyönyörrel hallgatunk és örülünk nyugodt biztosságának még ha ellenünk hozza is fegyvereit; e ministeri férfiú, az angol lordok házá-nak nemes fajából, nem a mi viharos és türelmetlen hallgatóságunkhoz való, de azon is uralkodni képes; e telivér aristokrata, ez antipodese demokratikus eszméink s törekvéseinknek, de sokkal felvilágosultabb mintsem merev ellenzésben fitogatná mily távol áll tőlünk; modora és alakja keresetlen, vele született csinjával, arcza kitünő élével, kedélye hideg és mély nyugalmával, előadása folyékonyságával, nemes fenkölttségével, idegenszerű vagy nagyúrias hanglejtése mellett is törőlmetszett magyarságával melylyel sok alföldi táblabirót, sőt professionatus író-t is megszégyenithet; minden előnyeivel a személyiségnek, külső és belső jelességnek; nem nyereség a párt-nak melyhez tartozik mert az nem bírja követni s felhasználni rendkivüli erejét, egyszóval nem méltó reá, veszteség nekünk kik őt soha sem fogjuk egész lelkéből birhatni;

az országgyűlés megnyitása előtt miniszerelnök lehetett volna, — most, a kisebbség vezére, impossibilis.

Szentkirályi Mór, ez a mi nagy polemikusunk, kinek kezében a szónoklat leghatalmasabb fegyvere, a gúny, nem a szeges ostor melylyel vérig ver a nélkül hogy ölne, sem a zúzó pöröly melylyel öl a nélkül hogy vágna, hanem a borotva-élesre közsőrült pallos melylyel finomúl de halálosan sújt a nélkül hogy macerálná áldozatát; mi a legnagyobb elmék egyikét tiszteljük benne, kikkel csak pártunk s parlamentünk bir, s ma is kétséssé tette Ghyczynek az eddigi vitatkozások koszoruját; helyenként mély fejtegető volt mint amaz, gúnya metsző, mint azé nem; de egész beszéde, egyes remekül kivitt helyei daczára is töredékesebb, rhapsodistikusabb, mint Ghyczyé; az előleges revisio ellen czáfolhatlanúl szólt, a 48-diki törvények drága voltának előterjesztésében költői melegségig hevült, bevégzését érelyesen fordította Bartal zárszavai ellen — s csak a szónoklat egészi kerekdedsége hiányzott, hogy a diadal övé legyen Ghyczy fölött is.

Mit mondjak Somsichról? Minden íze szónok. A ház legegánsabb orátora; túl Apponyin is. A klasszikai tanúltság, mely annyiakat pedánszá tett, őt csak annál élvezhetőbbé tette; ő pezsgós pohárból itta Horác szeszét, Tacitus léljét. A római rostrum szónokát, ha csöndesen fejteget, ha lelkesedve lángol, ha feltarthatlan röpül, mindig csak így tudjuk képzelni magunknak. Ma nem mondott sokat; feleslegesnek tartá sokat mondani, de a mit mondott jól s szépen mondotta. Ha Ghyczy elleni, kevésbé sikerült oldalmozdulata elmarad: kis beszéde egy művészi remek, mely azért hogy csak aquarell nem ke-

vésbé tartozik chef-d'oeuvre-jei közé egy correggioi kéznek. Somsich alakja megnyerő, arczéle módnélkül finom, szája s orra szép és nemes metszetű, még csonka keze is, a mint vele szónoklata közben ágál, elveszti a csonkaság bájtalanságát. Finom termete s gondolkodó nagy kaponyája a gyöngédség és erő vegyületét fejezik ki. Hangja nem annyira érczes mint rokonszenves s beszédje, melyben az elragadó elemet csak ritkán és módjával használja, vonzó mindig. A türelmetlen, petulans, bosszankodó és bosszantó ház (magunk vagyunk), mely az „eláll-eláll“ kiáltást épen nem szokta cum grano salis használni, iránta feltünően gyöngéd volt; alig akarta engedni hogy elhallgasson, s hangosan követelte: beszéljen még tovább. Ez sem utolsó szónoki diadal.

De az istenek nem akarták hogy e három magvas és izes szónoklatot zavartalanul élvezhessük. Mely gyönyör volna tökéletes s mely fénynek ne volna meg árnyéka? A Szentkirályi és Somsich beszédei között ugyan kellemetlen disharmonia töltötte be. S a mi több, a rossz, mint rendesen, itt is párosával sőt most hármasával is jött.

Ragályi Ferdinand erélyes, érdes, de rövid szónoklatán s Vályi János betanulatlan s hallhatatlan (nem halhatatlan) makogásán átugrom. Széchenyi Béla beszél, a nagy gróf fia. Meggondolatlan nyilatkozatai erős visszatetszést szülnek; még erősebbet modora, mely a tapasztaltakat tanítani, a bölcseket leczkézni s a jog szent harcának nemes küzdőit gúnyolni akarja. Egy sohajjal, mely ősi nagyságon s letarolt reményeken mereng, vetünk fátyolt reá; de az ifjú grófnak sokat kell tennie, míg ezt a csor-

bát kiköszörüli, mit még olyantól sem könnyen fedelnénk, ki sokat tett már.

Böszörményi László szenvedélyes felszólását is jobb szeretttük volna ha máskor jó s nem ad alkalmat Somsichnak, hogy a 61-diki beszédét megelőzőtt kellemetlen benyomásra emlékezzék. Böszörményi túlhevés föllépését azonban, mint sok dolgot mi magában nem igazolható, igazolta a siker; mert Bartal kénytelen volt takarodót fúni s kijelenté hogy ő a forradalom emlékét „bepiszkolni“ nem akarta, sőt kegyelettel tiszteli az önvédelem e sajnos de szükséges harcát. Ez is valami.

Zichy Nándor gróf hatástalanul elhangzott beszédét csak azért registrálom a kellemetlen benyomások harmadikául, mert a jobb oldal ez újdön szónoka, köztudomás szerint csak kevéssel ez előtt a bal pártérdekeit mozdította elé, tollal, tettel; s azt ki imént még czimeitől, rangjától fosztatott meg szabadelvűsége miatt, nem esik jól ott látnunk.

Még Vay Béla báró tartja maiden-speechét, beszélve „nevelő anyáinkról“ a megyékről, s az elvetemült fiúhoz hasonlítván magunkat, ha megfeledekzenénk a tápláló emlékről. Akarjátok tudni mi a maiden-speech, mely a később nagy szónokká leendőket is többnyire lámpalázba ejti? Ez az; s nem a legroszabbak egyike. És igaztalanok volnánk ha élesebben bírálnók. Különben is késő az idő; éhesek vagyunk; fél háromra.

XXXVII.

Február 19.

Deák felhúzta a zsilip rekeszét s most szabadon ömlik az ár. Vegyest hoz, persze, kristálytisztá hullámot s iszappal kevert mosadékot. A mai ülésnek is megvoltak diadalmas viadorai s elhanyaglott áldozatai.

Áldozat! pardon, ez nem akart szójáték lenni. Pedig lehetett volna. A jobb oldal merészebb mint szerencsés gyalog-csatárja, gróf Keglevich István az áldozat szóról disserál. Olvasta-e Czuczor és Fogarassy Nagy Szótárját, nem tudom; de ugyancsak bele ment az etymológiába. De addig beszélt, a ház hangos nem tetszése s nevetés-moraja közt, azon fontos kérdéstről, „mit jelent e szó: áldozat“ — mi közben fölfedezte azon eddig ismeretlen történeti igazságot hogy az Arany Bulla ellentállási záradéka alig egy-pár évig volt érvényben (ily készültséggel jönnek némely született törvényhozók a választott törvényhozók testületébe!) — mig egy gyorstollu ismerősöm e kis epigrammot járatta kézről kézre s padról padra:

Áldozatokról szól; mi az áldozat? azt magyarázza.

Inkább hogy ki? Ne kérdd! áldozat önmaga lett.

Bosszankodásunkat az ügyetlen beszéd fölött szerencsére mindjárt elfelejtette a következő szónok — Tisza Kálmán. Oly jól esett ma e higgadt, majdnem rideg szónokot hallani, a mint gyöngé és ércztelen hangjával minden lelken uralkodott. Tisza Kálmán szónoklatában sokszor van valami, a mi elszorító hatást gyakorol keblünkre. Ő kevésbé me-

legszik és lelkestül, mint inkább elkeseredik; a szenvedély inkább fanyar erélyben mint hæv lángban szokott nyilatkozni nála. Ma azonban helyenként oly meleg és lelkesült volt, mint csak igen ritkán. Szive, mely rendesen a bezárult virág, kinyitotta kelyhét mint alkony felé. De a keserű csöppek ma is benne voltak, s talán inkább mint bármikor. Oly erős polemiát soha sem hallottunk tőle mint ma. Egyenként vette bonczkés alá a jobb oldal eddigi szónokainak nyilatkozatait, éles, beható elmével s parirozhatlan dialektikával „részekre osztotta őket“ (a szarvasi bölc, Simon István szavaival élve) „mint a francziák a levegőt.“ Valóban nem sok porczikájokat hagyta épen Bartalnak, Zsedényinek, Széchenyi Bélának s végre még a közvetlenül előtte szólott Keglevics Istvánt is, egy villám-gyorsan megkanyarított fleuret-vel keresztül szúrta. Tisza Kálmán szónoki tehetségének ez valódi köre; apróbb beszédeinek is, miket az igazolási vagy egyéb szólalkozások alkalmával tart: a polemia volt legerősebb oldala. Nem hiú feleselés az nála; csakhogy eszméit, elveit, a vitatkozási alakban tudja legszerencsésebben és legtöbb erővel kifejezni. Meglehet, hogy az, egész szellemi alkatában s tehetségei természetében gyökerizik. Nagy szónokok voltak, kik épen nem tudtak vitatkozni, csak saját eszméik menetét birták követni és soha sem birták át tenni magokat ellenfeleik érvei- és észjárásának idegen ösvényeire. Ilyen volt például az idősebb Pitt. S nagy szónokok voltak ismét, kik ellenkezőleg csak is a vitában jeleskedtek és még elméleteiket is polemia pánczélingébe öltöztették. Ez utóbbi nembe tartozik köztünk Szentkirályi és Tisza Kálmán s nem lehet tagadni hogy a

szónoklat e nemének is nem kevés előnye van. A jóbarátok legszivesebben hallgatják és az ellenségek legjobban félnek tőle. Azt hiszem Tisza Kálmán ma mindkettőt ritka teljes mértékben elérte. A ház többsége színtini nem akaró s egészen megérdemelt tapsokkal kísérte előadását s azok még szívélyesebben újultak meg, midőn Deák is fölkelte helyéből hogy a fiatal pályatárssal kezét szoritson, ki szerényen sietett elébe, hogy félúton találkozzanak. Képviselő házunk ilyenkor egészen patriarchalis, családias színezetet ölt; mindenki föláll, csoportozik, a párt tagjai s a barátok a szónok üdvözlésére sietnek, kézszorítások váltogatnak s nem egy gyöngébb szemben köny csillog.

!!!
...
Még tán zajosabban kitörő, pedig távolról se annyira megérdemelt tetszés kísérte a mai ülés egy másik fiatal szónokának Szász Károlynak beszédét. Célja, úgy látszik, egy erős és tüzes megtámadás volt Széchenyi Béla ellen; mert beszéde általános része, a feliratról rövid volt s bár irodalmi nyelv csinjával és szónoki lelkesüléssel, de nem sokat mondó; s azzal mindjárt átment a polemiára Széchenyi Béla ellen, ki tegnap előtt, többi közt azon szerencsétlen szót is találta elejteni, hogy szellemileg mennyire hátramaradtunk. Szász Károly az irodalom rövid apotheosisa után, az akademia-palotára s több ilyesekre emlékeztetett s midőn a fiatal grófnak apja emlékét tartotta ellenében, házat és karzatokat taps reszkettetett meg. Nézetünk szerint Szász Károly kitörése nem volt eléggé indokolva. S Sz. B. több feltalálással könnyen megfelelhett volna neki. Hisz az irodalom maga panaszkodik folyvást szellemi hátramaradtságunkról; maga a felirat is említi azt. Még kevésbé igazolható túlhevés modora, mely igen

nagy tűz volt ily kicsi szikra után, legkevésbé pedig: éles czélzása a gróf oroszlánvadászataira,*) külföldi útazásaira stb. — No, de ez is maiden-speech volt; kegyelem neki. A közönség riadó tetszéssel fogadta — a kritikának sem szabad túlszigorúnak lenni.

Tisza Kálmán és Szász Károly között Ürményi József beszélt. Soha sem rozszábbúl s hatástalanabbúl mint ma, soha nem annyi sophismával s oly képtelen ellenmondásokkal mint ma. Bizony bajos dolog mikor önmagában ellenmondó ügyet kell védelmezni. Azt mondá róla valaki: eltörte a jogfolytonosság elvének tíuhegyét. Meglehet; oly finomságokat nem bírok észrevenni gyarló szememmel; de nekem úgy tetszik, egész beszéde alatt hajszálakat hasogatott; pedig hasogatott hajszálból soha sem lesz hajó kötél mely roncsolt gályánkat révbe vonszolja. Egyébiránt e szónoklati modor épen illik Ürményi József egész személyiségéhez. E szikár, hajlott alak, mély redőktől barázdált fakó arcz, éles szúrós vonások, magos domboru homlok, — egy kitünő casuistát sejtetnek, ki a tizenhatodik században talán inquisitor vagy advocatus diaboli lett volna, ott az eretnekek itt a szentek ellen egyenlő szigorral prókátoroskodandó. Hogy élesen, de gonoszúl distingváló ész, azt neki meg kell adni; beszédeit rendesen igen nehéz s igen könnyü megczáfolni. Nehéz, mert oly kézzel meg nem fogható subtilis megkülönböztetéseken s elválasztásokon lovagol, hogy az ember azt sem tudja hol férjen hozzá ha tüzetesen akarja czáfolni; könnyü, mert csak a vak nem látja, mint

---

*) Ha ugyan ez nem csak költői kép volt, mely esetlegesen épen talált. —

bicczentenek okoskodásai. Ő érzi is ezt; szándékosan burkolja érveit föltevések ködébe s néha, mint ma is, maga is elég őszinte bevallani hogy egy kis casuisticával él. Rekedt érzetlen hangja szintoly kevéssé teszi kellemes szónokká, mint beszédeinek fífikus tartalma.

Ürményi különben sok oldalu ember. A gyalugyár és alagut részvényesei alapos bizonyítványokat adhatnának finansiéri működéséről; a nemzeti színház pedig műértelméről s tevékenységéről. Tavaly nagyon emlegették hogy a nemzeti múzeum igazgatójául fogna kineveztetni. A Pesti Hirnökön kívül az egész lapirodalom örömjongással fogadta e hirt. Azonban, közsajnálkozásra, nem valósult. Legközelebről a tiszaszabályozási munkálatok főfelügyelőjévé nevezte ki a kormány, még pedig nem csak elvileg, mint ő akarná a jogfolytonosságot, hanem kézzel foghatólag, néhány ezer forintos fizetéssel. Most már bátran mondhatja hogy a nagy Széchenyi István nyomdokaiba lépett. Azt hiszem méltán büszke is reá; s oly fontossággal és magos kicsinyléssel tekintget a buffet-ben, s szánólag mosolyog azokra kik az ő túlhegy tördeléseit meg nem látni elég vakand-szeműek. Részünkről sajnáljuk is, szégyelljük is hogy ezek közé tartozunk, — de nem tehetünk róla.

Pszt! Wlád Alajos beszél — s azt hallom, de nem birom elhinni, hogy nem Pap Zsigmond van közvetlenül után fölirva. Wlád nem absolutista, nem cenzuralista, nem dualista, — Wlád foederalista. Mennyire megörül Belcredi gróf, ha ezt meghallja. Wlád egyike a végetlenül kevés intelligens romáknak (saját vallomása!). Mennyire büszkék lesznek

román testvéreink e nyilatkozatra. Wlád azon még véghetlenebbül kevés intelligens emberek közé tartozik, kik a kibékülést minden áron akarják; de a rázúdult ellenzajtól megijedve, kijelenti hogy e szó minden áron, nem azt teszi hogy minden áron, jelesen nem az alkotmány árán, mert ő alkotmányos érzelmű ember. No azt látjuk. Például őszintén kijelenti, csupa alkotmányos érzelemből, hogy ő jónak látná, tisztelt ház, ha a restitutio kérésénél csak a megyékre szoritkoznánk. S még tovább menve, alkotmányos érzelme hevében, megdicséri a kormányt, hogy a provisorius hivatalnokok iránti atyai gondoskodásból, — mert mi lenne belőlök, szegényekből? — nem restituálta a megyéket. Wlád tetőtől talpig alkotmányos ember.

Dobrzánszky már nem annyira. Ő siet kijelenteni hogy a ministeri és egyéb felelőségeknek nem barátja. De hisz ezt tudtuk. Azt azonban nem tudtuk, hogy Dobrzánszky valóban jól beszél. Értelmes, eléggé magyaros s meglehetősen folyékony előadása van. A mit pedig beszél, mindig becsületére válhatik egy kisvárosi prókátornak, kinek ótestamentoma a korpus júris, új testamentoma a tripartitum s conciliumi végzései a Reichsgesetzblattok, a törvények közé számítva még az Országbirói értekezlet munkálatát is. De az már szivünkre hatott, mert nem a paragrafusokból volt idézve, hogy ő, ha felelős ministerium alatt minoritásban maradna, kézszebb volna Amerikába kibújdosni mint a majoritás zsarnokságát tünni. Azt már sajnálnók, de reméljük nem teszi meg, csak fenyeget vele.

Szegény Dettrich Zsigmond! Mit ér az embernek jól érezni, helyesen gondolkozni, okosan beszélni,

ha balsorsa a délutáni órákban vetette ki az ő szakmáját, egy türelmetlen házban. Még egy egy pillanatra képesek vagyunk felrázni a szűnyadozó figyelmet; egy egy helyeslő bólintást, tán még egy kis mosolyát a tetszésnek is kicsikarjuk tőle; de rögtön mindjárt elalszik ismét s a „Szavazzunk“ — és „Eláll“ gonosz manói tombolnak fölötte.

Még kegyetlenebbül kinozzák ez ingerkedő manók Kudlik Istvánt, ki negyvenöt ivnyi beszédét elkészítve nagy elszántsággal áll föl, miután a kéziratot előbb Kaucz Gyula tudós barátunk gondjaira bízta (ki éppen mögötte ül). Szerencse, hogy az egyetemi polgárok inkább járnak a kávéházakba mint az országgyűlésre, különben meglátnák: hogy sűg egy professor. De nincs sugó a ki Kudlikon segíthessen. Lám mily szépen esdekel, hogy csak hallgassák ki, nem lesz hosszú, bizony isten nem lesz; kész a negyven öt ivből huszonötöt elhagyni, csak húszat hallgassanak meg; sőt abból is elhagy tizet, csak tizet hallgassanak végig; vagy bár ötöt; csak aztán a hírlapok közöljék az egészet; hisz ő úgy is nem maga mulatságára, sem a tisztelt ház épületére (szép tőle hogy bevallja) hanem csak küldői előtt maga igazolására beszél; mily keservesen panaszolja hogy a nagy zajban már jóformán maga sem tudja mit beszél . . . . Mind hiába. Fáy Guszti folyvást kiáltja: Eláll, eláll . . . most kiáltja nyolczezerkétszáznegyvenhetedszer. A ház fel áll, a szónok elkeseredik, összecsapja irását s leül. És a „nemzetilét paradicsomkertje“ egy „illatos virággal“ ismét szegényebb!

Rettenetes zsarnokság ez az „Eláll“ és „Szavazzunk!“ türelmetlensége. Veszélyes fegyver is. Ma

többségben vagytok s nem akarjátok kihallgatni a ki mellett szeszélyetek nem ad be pártoló szót; holnap kisebbségben lehetek s a lynch-eljárás rögtön nyakatokra hurkolódik. Igaz, hogy a háznak joga van tetszést vagy nem tetszést nyilvánítani. De nincs-e joga az egyesnek: meghallgattatást követelni? S mindenek fölött nem kell-e a többségnek a kisebbség iránt, a hatalmas egésznek a gyöngye egyes iránt nemes lelkűnek és türelmesnek lenni? És végre egyezik-e a képviselő ház méltóságával, e néha csaknem a gyermeki pajzanságig menő öntetszelgés a minél zajosabb lehurrogatásban, a minél variáltabb „Eláll — eláll“ kiáltásokban?

Mocsáry Lajos azonban megmutatta, hogy a szellem uralkodik az elemeken. A mi Dettrich józan elméjének, a mi Kudlik esdeklő kéréseinek nem sikerült, sikerült, a Mocsáry szellemdús és eszmedús előadásának, — egy negyedórai csendet varázsolni elő. A már minden oldalról megvitatott tárgyban tudott még újat találni s az újat mindig meghallgatják az emberek. Mocsáry sokat olvasott, utazott, észlelt, gondolkodott. Nem urwüchsig geniális fő talán, de tanulmány és gond magos fokra emelte tehetségét. Előadása nemes, egyszerű; sem elragadó sem untató; van benne, mint alakjában is, valami merev, de az nem taszit vissza, inkább érdeket költ. Irodalmi műveit, röpiratait, mindenki ismeri. Behatóan foglalkozott a társadalmi s a nemzetiségi kérdéssel. Most a „kérdések kérdésével“ — a közös ügyekkel foglalkozik legújabb kis röpiratában, s a Reichsrath eszméjét nemzetiségünk megőrzése szempontjából támadja meg. Széles látkörű ember, s látkörét folyvást szélesíti, szintoly arányban, mint be-

széd- s írási előadása még folyvást emelkedőben van. Előtte szép jövő s tágas hatáskör áll, minden valószínűség szerint.

XXXVIII.

Február 20.

Egy ugrással ma két nagy lépést tettünk. Bevégeztük a felirati javaslat általános tárgyalását s jót haladtunk a részletes tárgyalásban is.

Az általános vita ez utolsó napjára még egy kitünő beszéd maradt fenn, a legkitünőbbek egyike: egy sorban a Ghyczy és Szentkirályi, Apponyi és Tisza, Somsich és Eötvösével.

Andrássy Gyula gróf, a ház alelnöke van első szónokul fölszólítva. Minden szem felé fordul. Szokottnál bágyadtabb, midőn fölemelkedik; tegnap beteg volt, de ma szólania kellett. E ruganyos alak, mely az olympi játékok arénáján díjakat nyert volna, a nyúgoti civilizáció jelen századában bizonyos sajtóságos laissez-aller-t öltött fel, mintha szándékosan hanyagolná el magát. Barna hajának tömött és buja őserdejével, melyhez hasonló fekete bajusz és szintoly tömött szakál társul, a kis halvány csaknem ivorszerű arcznak ében-keretet alkotni, vállban kissé hajlott természetével, gondatlanul mozgó karjaival, hanyag járásával, blazirtnak gondolnád. De apró szemeiből egy perczig sem szűnyadó lélek eleven szikrái sziporkáznak, homlokán a gondolat és lelkesedés Szent-Elma tüze ki-kigyul; s ha beszélni kezd: majd tanulmányainak mélyen járó, kincshordó

hajóit bocsátja el, majd kifogyhatlan elméssége vídáman sustorgó röppentyűit eregeti magosra. Ha komolyan értekeznek, s valamely nagy kérdést vesz beható elemzés alá, egyszerre nyújt széles látkörű áttekintéseket s ölel föl combinatióiba minden tényezőt, ritkábban mondva egészen új eszméket, mint újat azok összeállítása s a magos szempontu szétosztétekintések által; ha élcel, s néha egész angol nyerseséggel is, egyaránt bámulod találékonyosságát s előadása igénytelen természetességét, mintha bocsánatot kérne hogy megnevettetett, hiszen nem akarta ő bántani a kit martalékul adott a neveltségnek.

Andrássy Gyula, ha ír, a legelegánsabb, világosabb, behatóbb írók egyike; nyelvében több érély mint tömörség, irányában ugyanannyi fény mint tartalom van. Ha magány-körben beszél, hanyagúl vetve magát hátra egy támlányban, szájában égő szivarral, a kitünő szónok mindazon tulajdonai melyeket említék ragyognak benne. Hallgatni öröm és tanulság s még a ki ellen vitatkozik is, gyönyörrel szívja magába szavait. De csodálatos: mihelyt a parlamentben föláll, e magos írói és szónoki képesség elveszti jobb részét, fénye, zománcza oda. Csak a magv, a tartalom marad birtokában s az előterjesztés minden előnyei eltűnnek. Nehézkesen, olykor megakadva s magát ismételni vagy kijavítani kényszerülve, olykor fejtegetései előre meggondolt fonalából kiesve s annak legjavát egészen is elejtve, aztán mintha mindig első beszédét tartaná, biztonság nélkül s habozva, — ime, így szokott föllépni e kitünő tehetség a parlament nyilvános küzdterén. Ma betegsége s bágyadtsága is hozzájárult. És beszédét inkább olvasnunk kell, mint hallanunk tőle,

hogy annak jelességét méltányolni tudjuk. S még is annyi benne így is a jelesség, tartalma oly kitűnő, a tanulmányok melyeken nyugszik oly behatók, a látkör melyre szétekint oly széles, a nyelv melyen szól, olykori bizonytalankodása mellett is többnyire oly erélyes és festői, hogy az előadás említett hiányai daczára is élvezettel hallgatjuk s midőn végül maga fejezi ki sajnálatát hogy eszméit elég tisztán előterjeszteni nem tudta, szívesen és egész lelkünkben ellenmondunk neki.

Andrássy Gyula egyénisége azok közé tartozik, melyek tiszteletet, vonzalmat, irigységet s szeretetet egyszerre ébresztenek. A természettől legdúsabban adományozottak egyike. Tapasztalás, világot látás, olvasottság s tanulmányok gyarapíták a dús természeti adományokat. A szenvedés iskolája sem hiányzott nevelő eszközei közül.

Született elnök. Tapintatos a vezetésben, finomelméü a megkülönböztetésben s a kérdések hasogatózásában, gyöngéd a rendre-útasításban, erélyes ha kell. Mint csaknem gyermek, még a forradalom előtt elnökölt néhányszor (tán atyja helyetteseül?) egy-pár tiszaszabályozási gyűlésben; s elnöki rátermettsége már akkor kitűnt. Azt hiszem parlamenti üléseink sokkal méltóságosabbak, rendesebbek volnának, nem adnának annyi helyreigazításra és soha sem nevetségre alkalmatlan, ha jó de gyöngé öregünk helyett Andrássyra esett volna első választásunk. Nem kisebbitem Szentiványi érdemeit; egész élete a haza szolgálatában telt le s hűsége soha sem tagadta meg magát. De a sors épen e tehetséget tagadta meg tőle: az elnökét. Hányszor már, mikor neki kellett volna rendre útasítani, kezében a ház-

szabályokkal: útasított rendre ő, ugyanazokkal. Hányszor a kérdést helytelenül állította föl vagy hasogatta kétfelé; hányszor tévedt azok sorozatában; hányszor, világos szabályok ellenére is. Az enun-
ciáció nyelvtani s egyéb gyarlóságáról nem is szó-
lok. De egyről még kell szólanom: a zajról, mely
fejünkre nő, az „eláll-eláll“ kiáltásokról, melyek a ház
és többség hatalmi jogán sokkal túlmennek, melyek
a kisebbség s az egyes iránt tartozó kiméletet vég-
kép eltíprással fenyegetik már, — s melyeken, ha
a ház illemérzete nem segít, segíteni egyedül az el-
nök volna hivatva. Szólitaná föl csak erélyesen, a
csöndre, a vélemények kihallgatására a zajongó há-
zat; követelne csöndet; fenyegetne az ülés fel-
függasztásával; s teljesítené csak egyszer-kétszer e
fenyegetését: — Magyarország képvisellete nem en-
gedné megadni magán harmadszor is e szégyent.
„Én is a házi rendhez, vagy is inkább, — bocsás-
sanak meg — rendetlenséghez kívánok szólani“,
mondta egyszer Deák s — csönd lett. Pedig a ház-
ban az elnök csengettyűjének kellene a legnagyobb,
az ellenmondhatlan hatalomnak lenni.

A mai nap szónokai közül említést érdemel
még Kerkapolyi Károly. Előre kifejezett jó véle-
ményünket nagy részben igazolta. Ámbár meg kell
vallani, hogy túlságos szóbősége inkább tanári fej-
tegetésekre, mint parlamenti szónoklatra képesíti.
Jogi és történeti ismeretei terjedelmesek és alaposak,
de azok alkalmazásában s kifejezésében néha oly
elvonat és nehézkes modorral jár el, mely gyakorla-
tiasságuknak fölöttébb árt, fárasztván a hallgatót s
végkép is kifárasztván azt a ki gyöngébb eledelhez
szokott. Ha sikerülend leszálnia a professori tan-

székből s a parlamenti vitatkozás egyszerű talajára lépnie: több lesz hatása, a nélkül hogy belértékéből valamit föl kellene áldoznia.

Szerbjeink egyik jobbika, Milutinovich Svetozár is szólott ma. Eléggé birja a magyar nyelvet s bár testestől lelkestől szerb, nemzeti érzelmei egészen beférnek a magyar alkotmányosság keretébe. Beszédét sokszoros helyeslés szakította meg, s egyszerű férfias alakja, nyugodt, biztos előadása, alkotmányos érzülete az egy kissé idegen hangejtés öltönyében, igen jó hatást tettek a házban.

Szaplunczay József beszédében nincs más figyelemre méltó mint mély dörgedelmes hangja, melyet a tragikai múzsa fölkent papjai irigyelhetnének tőle. Néha haragosan zúdul, néha mély keservvel sir e hang; mint az orgona mély öble. Mi kár, hogy e szép természeti adományhoz, egy bár értelmes és tiszta fő s kebel, de semmi kitünőbb tehetség nem járult.

Patay Pista beszéde alatt jöttem rá, mit soha sem tudtam az előtt tökéletesen megfogni: mi tulajdonképen az a homéri kaczaj? Ő megtanította rá a ház legkomolyabb férfait is. Nem valamely elmés vagy élczes előadás által; hanem egész lénye, beszéde, modora primitiv naivságaival. Ő kettős minőségében szól: mint képviselő és mint volt honvéd. Ő pártolja a feliratot, de szeretné ha erősebb volna, hogy prűszköljön tőle a német. Ő tanult a bibliából is, meg is mondta hogy mit, de csak annyit vettünk ki belőle hogy bizony nem logikát. Sőt tanult diákul is, de a sponte viribus unitist sehogy se tudja elmondani s végre is nagy erőlködéssel elprűszszenti. S mindezt oly paradicsomi ártatlansá-

gával azon tiszteletre méltó meggyőződésnek, hogy a házban nála jobb és erősebb hazafi nincs, s oly recsegő-brekegő-krekegő hangon, melyhez csak a báró Miskéé kell, hogy a falak is megrepedjenek ne csak a fülhártyák, s oly pödrött bajuszszal, frizirozott szürke hajjal, nadrág elejébe dugott piros keszkenővel s oly zavarhatlan bonhomiával és emberevő hidegvérüséggel, a mi mind páratlan a maga nemében. Kár volna a magyar typus ezen válfajának is kipusztítani, e se látó se halló politikai nézetnek, e huszáros tempónak, e jó borizúi hangnak, — s azért kívánjuk, hogy Patay István bátyánkat az úr isten addig éltesse míg e hazának jobb hajnalát teljes fényében ragyogva meg nem látja! —

Jámbor Pál, Párisban tanult könnyedséggel szökdelt ágról ágra, hol előre hol vissza szaladva testileg is, s hol egy hol más eszmét vagy szónokot tárgyalva, czáfolva, egymás után. Beszédének azonban, mint maga kijelenté, csak néhány töredékét mondhatta el a vita ily késő stadiumában. Érdekes egyéniség, rokonszenves arcz, szép lélek, sok szív. Keresni látszik a sajátságost, a különczöt, az ellentétet. S ez többet árt mint használ irásainak is, beszédének is. Longfellownak egy verse van, melyben a művész hiába törve magát hogy a madonnát festeni bírja — s végre elnyomván az álom, magában megálmodja a keresett képet s fölédve holt szént ragad s egyszerre lefösti. „A mi legközelebb van, az legjobb“ — mondja a költő s igaza van. Nem a váratlanban, nem a messze-fekvőben, nem a természetlen mérvűben van a szép, a nagy, a költői. De ez észrevétel inkább illeti Hiadort mint Jámbor Pált s legkevésbé épen mai beszédét. Ámbár ma

használt költői képe a fehér árnyról, politikai beszédben üres, értelmetlen, s magában véve is épen a főnbbi hibáztatás alá esik, — oly kevéssé való, hogy igazán költői sem lehet.

Domahidy megbocsát ha nem szólok róla. Nem hallottam beszédéből egyebet, csakhogy az opportunitás vontesóvíü ütegeit bodzafa puskáknak nevezé, a miben kétségkívül nagy igaza volt. Közülünk legalább e híres üteg egy legényt sem vett le a lábáról.

A ház már igazán végkép ki volt fáradva. Még Fáy Guszti is elfáradt a sok eláll-eláll kiáltásban; s kénytelenek voltunk mindnyájan átvenni szerepét. Átvettük; s az egész ház szavazzunk-ra szavazott. Bezerédj László bölcs tanácsára (ki annyira szivére vett egy régibb megjegyzésemet hogy most igen ritkán szól, mit őszintén sajnálok) mindenki elállott szavától s Deákon volt az utolsó szó joga.

Ő ki mindig egyszerű, soha sem volt egyszerűbb mint ma. Nem bocsátkozott a jobb oldaliak czáfolásába, mert a miket a felirat ellen felhoztak, részint nem az általános vita, részint egyáltalában a felirat körébe sem tartoznak. De szükségesnek látta kettőt kijelenteni. S ez egyszerű kijelentések a legfontosabbak közé tartoznak, miket jelen országgyűlésünk s annak szelleme és törekvései megértésére mondani lehet. Egyik azon kijelentés, hogy a felirat nem párt-compromissum műve. Ezt azon gyakran hallott gyanusítás ellenébe kelle kimondani, hogy Deák eltért husvétii czikkétől, alkura lépett a baloldallal s kedvökért sokat bele tett a feliratba, mit különben kihagyott volna. Soha gyanusítás egy államférfiú politikai jelleme ellen tetszetősb színbe nem öltözött; de soha ily igénytelen egyszerűséggel

s még is döntő súlylyal vissza nem útasított. A másik mit Deák kijelenteni szükségesnek vélt: előre kimondja az ítéletet a kormányra, ha az feliratunkban a kiegyenlítés valóságos akadályát látná, s ki előre a választ ily felfogásra. Deák ez egy szóval kinyitott egy ajtót, melyen a kormánynak be kell jőnie, s bezárt egy ajtót melyen nekünk nem szabad ki menniünk. Nagy emberek kevés szóval egész történetet csinálnak.

Deák e kettős kijelentése után megkezdődött a felirati javaslat részletes tárgyalása. S a szélső balról jött módosítványok daczára a tizennégy első pont minden változtatás nélkül el volt fogadva. Úgy látszik a szélső bal, miután sikerült őket az általános tárgyalásnál mérsékletre birni, most akarja kiadni mérgét. Mint 61-ben, mikor az általános vita után csak csekély többséggel elfogadott feliratot a részletes tárgyalásnál egészen kivetkőztették magából, úgy hogy bizony saját szerzője sem ismert rá. Most azonban e törekvés, úgy látszik, egészen sikertelen marad. A balközép legjobb erői, Ghyezy, Tisza, Podmaniczky, Újfalussy küzdenek a szélső bal erőlködései ellen. S László Imre, Böszörményi László, Csanády Sándor, Madarász József módosítványai, illetőleg ellenvetései, egyenkint czáfoltatnak meg s vettetnek el. A ház roppant többsége ragaszkodik a felirathoz, úgy a mint van.

XXXIX.

Február 22.

Tegnap s ma a Bartal és Apponyi féle módosítvány volt a nap eseménye, a felirati javaslat 31. és 32. kikezdéseihez.

Tegyük föl hogy a ház e módosítványokat elfogadta volna: mi lett volna feliratunkból? egy államirat, mely teljesen egyöntetű egészéből kiszakít egy darabot s helyébe egy a többivel homlok egyenest ellenkező, más alapelvű, más politikájú, más hangu passust állít. Egy magával ellenkező, egy magából kirivó, egy következtelenségben excelláló mű, mely igen hasonlított volna e tekintetben a Bartal György beszédeihez, de semmi parlament jól meggondolt államirataihoz nem. És semmin sem csodálkozom inkább, mint hogy Apponyi gróf e módosítványt magáévá tehette. Külön felirati javaslatot adni be, ezt értem. De elfogadni Deák javaslatát egészében, s egyik főfontosságú részletet a többivel kiáltó ellenmondásba helyezni akarni: bossássanak meg, ezt nem értem.

Bartal György ugyanazon nézeteket ismétlé ma ismét, melyeket annyi bőbeszédűséggel fejtegetett vala minap. Beszéde nem volt ma épen oly körmönfont, annyi frázissal terhelt, Bartal ma ismét inkább önmaga volt mint a gondolatait elburkolni törekvő kormányhivatalnok; mind azáltal ma is eléggé fárasztó volt s eléggé bővelkedő ellenmondásokban. Világért sem akarnánk az általunk kiválóan tisztelt személyiséghez igen közel lépni — de úgy tetszik, mintha mostanában Bartal Györgyről is állana, hogy

„nem egy ember, hanem két ember“ — s mint az egyenlő erejű birkózókkal szokott történni hogy hol egyik hol másik kerül felyül — úgy benne is. Sajnos összeütközése a kötelességeknek! sajnos küzdelme a jó szándékoknak és jobb meggyőződéseknak!

Apponyin, ma mintha valami lehangoltság lett volna észrevehető. Mintha elhagyta volna rugékonysága, mely annyi — s sokkal nehezebb küzdelmek között sem hagyta volt el! Ma, ily fontos tárgyban kifejtendő hadműködésének egy gyöngébb tért választott, egy másod jelentőségű pontot a főerőddel szemben: a teljes restitutio kérdésében a 61-diki megyék zavargásainak érvével vélt küzdeni; s tán győzni is? alig hiszem hogy e remény csak egy pillanatig is táplálhatta volna. De oly embernek mint Apponyi György csak egy kis ellenmondás zaja kell, egy kis erősebb megtámadás, hogy rugalmát azonnal visszanyerje. Mi más ő ekkor, mint bajtársa Bartal! emez önbizottan vigyorg a nemtetszés ellen s hiuságát helyzi benne, Apponyi erélylyel de férfias nyugalommal útasítja vissza a megtámadást s állja meg positióját. Bartal kihívólag ajánl „indemnity-billt“ a háznak, hogy ítéljen felőle a mint akar; Apponyi, az élénk ellenmondás ellenében egyszerűen ismétli, hangsúlyozza, ha kell kimagyarázza tételeit. Bartal szüntelenül saját személyével bajlódik, magát törekszik igazolni, magát teszi a vita központjává, majd mint meggyőződése martyrját, majd mint elvbarátai vezéregyéniségét mutatva be; Apponyi, kétségtelenül sokkal nagyobb súlyu egyéniségét soha bele nem vegyíti a játékba, személyi kérdésekkel soha nem kaczerkodik.

A jobb oldal ez alkalommal felszólalt kisebb jelentőségű egyéniségeiről kevés mondani valóm van. B. Ambrózi Lajos csinosan mondá fel betanúlt beszédét; gr. Széchenyi Imre egy diplomata finomságával s hidegségével beszélt; báró Miske Imre élesen rikácsoló hangjával s még vékonyabb tartalmu beszédével semmi jó hatást nem tehetett. Részünkről egy pár, az általános vitából fennmaradt beszéd, az alkalomhoz idomítva lelt most kívánatos rést az elmondhatásra; Tóth Lőrinczé és Vadnay Lajosé, pártunk két jeles tagjáé, de kik — alig tudnék számot adni miért — nem igen tudják lebilincselni a ház figyelmét, mindig alapos, de többnyire kevéssé élénk s néha hosszadalmas előadásaiikkal. Pedig jó, folyékony és értelmes beszélő mindkettő s azon — ha nem is lángelmű de mindenesetre tanulságos szónokok közé tartozók, kik nem gyűjtanak ugyan hirtelen fényt, sötét vidékek rögtöni bevilágítására, de lassanként világot és pedig tiszta világot terjesztenek; Várady Gáboré, ki nagy, olykor túlságos szóbőségével s ritkán melegülő fagyos előadásával messze hátra marad saját érzelmei és lelkesültsége mögött; és végre Jókai Móré, kiről külön kell, habár röviden szólnom.

Valaki tréfásan azt jegyezte meg, könnyű Jókainak oly jól szónokolni, hiszen a felesége tanítja be neki. Nem tanítja, azt hiszem, de hogy feleségétől tanulja, abban lehet valami. Talán senki sincs a házban, a ki oly jól szónokolna mint Jókai, legkevésbé azok a pap-képviselők kik a predikálásban gyakorolják magokat és semmit sem értenek a politikai szónoklathoz; legfőlebb az egy Somsich állja ki Jókaival e tekintetben a versenyt. Hibátlan sza-

valásához, plastikus előadási tökélyéhez járul Jókainak komoly kedélyességében oly szeretetre méltó egyénisége. Kifejeztem már fölebb, hogy jobb szeretném Jókait állandóan a képzelet országában látni, e rideg s neki nem való politikai tarlókon bukdácsolás helyett; s ámbár ma számokra igyekezett fektetni szónoklata súlyát,*) megmaradok véleményem mellett. Nem tagadom azonban, hogy ő itt is kedves jelenség. Csakhogy a jónak ellensége a jobb. Szépen beszélt s akárki gyöngyörrel hallgathatta. De nem olvassuk-e még nagyobb gyöngyörrel?

Mai beszéde valóban fénypontjai közé tartozik az egész felirati vitának. S ha Deák beszéde nem következik reá, ő volna ma a nap hőse. A szép virágos és kalászos mező emlékét, hol csöndesen pihentünk az árnyban, szeretnők megőrizni. De a hatalmas ár, mint a hollandi sikokra rábocsátott tenger, mindent elsöpört elborított, s csak az az egy emlék maradt meg lelkünkben.

Valóban, Deák beszéde minden mást elfelejtett. Az általános vita jelesnél jelesb szónokaira nem emlékszünk többé. A részletes tárgyalás aprólékoságai eltűntek elménkből. Bartal és Apponyi, mérész s büszke oszlopok, talapzataikról le vannak

---

*) Számai kétségkívül igen nagy érdekek voltak s általok igen sok megczáfíthatlan igazság is volt kifejezve. De nem mindenben állják ki az elfogulatlan vizsgálatot, mert itt ott van egy kis fallacia bennök. Összehasonlította pl. a katonaság és a tisztek létszámát nemzetiség szerint; s kitűnt mily kevés aránylag a magyar tiszt. De miért? a szándékos mellőzés okán kívül azért is, mert a mivelt magyar fiúk nem lépnek katonai pályára s ha csak lehet távol tartják magokat még a lehetségtől is, hogy tisztökké neveztethessenek ki. — Miért? az ismét más kérdés, persze.

döntve s homlokuk a koszorúval, alapjuk a föl-
irással, a porba fordúlt. A győző átment s minden
elenyészett előtte.

Deák logikája, hazafiassága és szenvedélye tel-
jes erejében lépett ma föl. S beszéde a magyar
szónoklat nagy példányai közt fog maradni. Azon
beszédék közé tartozik, mikor a szónok egészen azo-
nosította magát tárgyával, mikor a megtámadás né-
zetei ellen, maga elleni megtámadásnak tetszik neki,
mert nem egyes, inkább vagy kevésbé összefüggő
nézetei, hanem egész meggyőződése, politikája, élet-
működése van megtámadva. Én vagy te védelmez-
zük a feliratot, mert egyezik meggyőződésünkkel,
Deák úgy védi azt mint kölykét az oroszlan s mint
életét a hős; azért nem hagy megtámadóin egy ép
izmot, míg teljessé nem lesz rajtok diadala, lehetlenné
egy újabb megtámadás, míg izzé-porrá törve nin-
csenek.

S valóban azzá lettek ma, Apponyi és Bartal.
Opportunitási politikájoknak, melyet ők oly eszé-
lyesnek véltek, tarthatlanságát mutatta ki Deák. A
magok választotta téren verte meg őket, midőn po-
litikájokat a legnagyobb mértékben eszélytelenek
bizonyította be. Egy fölhozott példája különösen
leverte Apponyit, ki hogy jobban hallhassa nagy
ellenfelét, kikelt szokott helyéből s a középre jövén
itt Somsich mellett telepedett le és könyökét térdére
támasztva, feszült figyelemmel hallgatott. Egyszer
Deák az úgy nevezett oportunitási számításokról
kezd beszélni s felhossa a 47—48-ki, az utolsó po-
soni országgyűlés vitáit az administratori rendszer
kérdésében, melyeket a párisi események egyszerre
ketté vágtak. A mint Deák az administratori

szót kimondotta, egyszerre, mintha sodrony lett volna mindenki fülén s mindnyáját egy pillanatban rántották volna meg: minden fej Apponyi felé fordult, ki égve, lesütött fejjel, némán ült a czentrumban. Mikor azt mondá Deák, hogy feliratunkban elmentünk már az engedékenység azon határvonaláig melyen túl a hazaárulás kezdődik, szava mint villám-csapás sújtott ellenfeleinkre, de ki tagadhatná hogy mint a villámcsapás tisztította is a légkört? Ha minap a jobbról jött gyanúsítás ellen kelle födőznie magát annak kijelentésével hogy nem csinált alkut elveiből, a bal megnyerése végett s nem ő közeledett hozzájuk, hanem amazok ő hozzá, — úgy ma egy ellenkező gyanúnak vagy félelemnek kelle szarvát törni: annak, hogy Deák és pártja nem fognak e feliratnál megállapodni hanem róla mint első lépcsőről lejjebb fognak még szállani.

Az egész ház lelkesedéssel fogadta e nyilatkozatot; csak azok hallgattak, kiket ez által oly erős váddal illetett. De valóban mit mondjunk? Végetlenig terjed-e a nézetek árnyalatainak s a véleménykülönbségnek jogosúltsága? Terjed-e annyira, hogy például egy törvényhozó testben a törvényhozási jog alapelveit büntetlenül meg lehessen támadni? Terjed-e annyira hogy egyszerűen megtagadtathassanak az alkotmány alapelvei, az opportunitás, a czél-szerűség ürügye alatt? Minden tudományban az elmélet, minden kérdésben a gyakorlat terén, vannak bizonyos elvek, melyek nem képezik vita tárgyait többé s melyeket a ki még is megtámad, legyen készen hogy kinevettetik ha bárgyu jóhiszemmel, s hogy erősen visszaveretik ha öntudatos kiszámítással intézte támadását. Itt ilyesmi történt s bármily erős

szavakat mondott is Deák, teljesen igazolva van: mert igazolnia kelle magát s pártját azon sértő föltevés ellen, hogy az alkotmány alapelvei ellen intézett megtámadást felelet nélkül hagyhatná, vagy épen: hogy valaha maga is azokhoz hajolhatna.

„Miképen szenvedték vereségöket a vitéz németek? — Felelet: Igen nehezen, a miért is a következő esztendőben ismét beütöttek az országba, de még keményebben megverettek.“ Egy kis iskolai magyar historia e kérdésére és feleletére emlékeztetett 30-as bizottsági barátom, kitől Apponyiék ottani vereségét hallottam volt s ki előtt azon hitemet nyilvánítám, hogy többé nem teszik ki magokat hasonlóknak. Kítették s most meghajolva emelik vállaikon a kemény vereség súlyát.

E vereség azonban nem csak személyeiké, melyekkel Deák inkább gyöngéden bánt, hanem a rendszeré mely mellett küzdenek s pártjoké. Az opportunitás embereinek egymás után következett nemzedékeit egyaránt pellengérré állította, s a jelenlegi opportunitás nézeteivel semmivel sem bánt kimélőbben mint az előbbiekkal. Lehetetlenné tette őket, a szó parlamenti értelmében. Az országgyűlés kezdetén egy Apponyi-Majláth ministerium lehetséges sőt igen jól fogadott lehetett volna. Deák mai beszéde után nem csak kisebbség, hanem egy megvert kisebbség emberei. Hogy Deák nem a ministeri tárcza után küzdő államférfiak közé tartozik mindenki tudja. Pártja főbbjei (bele értve Ghyeczyéket) sem óhajtják a tárczákat; ismeri mindenki az átmeneti helyzet azon nehézségeit, melyekről a feliratban is említés van, s szívesen engedi a kormányt a jelen helyzet embereinek. És jött volna egy Majláth

vagy Apponyi, mint felelős miniszerelnök a megnyiló országgyűlés elébe; tette volna a 48-diki törvényes biztosítékok visszaszerezhetését komoly törekvésévé; bizonyította volna be, hogy a magyar király oly sokkép megingatott tekintélyét s a magyar nemzet oly súlyos helyzetét ismét előbbi nagyságukra emelni oly szent igyekezete, melytől semmi vissza nem tántoritja; minden rétegeiben feldúlt állapotaink törvényes kerékvágásba vissza helyezése művében ne hagyott volna egy napot is az elszánt jóakarát tanúsága nélkül, egy napot is, hogy azon a cél felé ne közeledett volna: — s fogadom, a többség bizalmára, támogatására számíthatott volna, ha bár nem véték is, mint kell s mint rendszeren szokott, a parlament többségéből. De ma? Deák beszéde után, lehetlenné vált oly felelős kormány, mely e szétmorzsolts kisebbség soraiból vétessék. Mert mondjanak bármit, ők megmutatták: hogy saját helyzetükért, saját kormányrendszerük- s kormányállásukért küzdenek.

Ez magyarázza meg Deák oly nagy mint méltó fölindulását ellenök. Félév óta, mióta a kormányon vannak, folyvást úgy mutatják: mintha nemes önfeláldozással küzdenének hogy oda vihessék a dolgokat hol a fonalat Deák intéző kezeibe adhassák. Ime népszerűségük titka; ime a bizalom oka, melylyel őket Deák pártja, az egész ország, környezte. A felirati vita szellőztette az álarczot s a vonások melyek alóla kitűntek sokkal lohaszták az előzőkeny bizalmat. Feliratunk mikép leendő fogadtatása megteendő a többit.

A mai nap hozta meg az első fecskéket — Erdélyből: Károly-Fehérvár képviselőit, kiknek egyike,

Kemény Gábor a fiatal nemzedék egyik legkitünőbb kapacitása, alapos tanulmányairól ismeretes. Zajos éljenzéssel fogadtattak, mely nem épen csak nekik, hanem az egész erdélyi képviseletnek szólt; az első nyomatékos lépésnek Szent István koronájának integritása felé.

XL.

Február 24.

A felirati vita be van fejezve. A felirat egy két aprólékos módosítással elfogadtatott.

A részletes viták utolsó szakában egy aggasztó jelenség szült kedvetlen benyomást. A külön nemzetiségek némely képviselőinek erőszakos törekvése, a felirati vitába minden áron beoltani a nemzetiségi kérdést. Stratimirovich György volt az első, ki már 21-dikén, a Bartal-féle módosítvány előtt, indítványozott ide czélzó két módosítványt s mindeniket, alig hallható lassu hangon felolvasott*), terjedelmes beszéddel indokolta. Hasonlót tett Miletich, egy szerb nemzeti lap szerkesztője, egyébiránt jeles és tudós író. Hodossiu és Borlea oláhok, annyira mentek hogy az uniót, a 48-diki törvényeket érvényteleneknek nyilvánították, de annál érvényesebbeknek az

---

*) Szabály hogy a házban beszédet olvasni nem szabad. De törvény hogy más mint magyar nyelven nem lehet beszélni. Azoknak hát kik ez utóbbi feltételt irás nélkül teljesíteni nem képesek, inkább elnézzük, látatlanná teszszük, az előbbi szabály megsértését. Így tettünk Stratimirovichon kívül Miletichesl is. Első gondolatuk, hir szerint az volt hogy szerbül beszéljenek; de szerencsére ebből még jókor megjöttek.

1863-diki szebeni „Landtag“ végzéseit. Nem hagyattak czáfolat nélkül részünkről. Sőt a külön nemzetiségek részéről is kellőleg vissza utasított az egész manoeuvre, Manoilovics, Stefanidesz, Jendrassik, legkivált pedig a derék és igen jeles szónok Joannovich, jegyzőnk, által. Mint egy közeledő vihar előmoraja, hangzottak ama szavak, oly oldalról egyébiránt honnan készen lehetünk reá. S hiába ismételtetett mindenik egyes fölszólalásra, hogy a nemzetiségi kérdés külön, tüzetesen fog tárgyalatni, azért csak mindenik jött a maga szavazó cserepével.

Egy másik, ellenkező irányu, kised csatározás volt a szélső bal némely kisebb jelentőségű tagjainak, a 48—51. kikezdések ellen intézett, de elkésve benyújtott módosítványa. Szegények, a sors sem akará hogy a 48. és 49. ellen szólhassanak! —

De érdekesebb jelenet volt mindkettőnél, Bartalék vitéz visszavonulása. Bartal, annyiszor s oly pretensióval hánytorgatott politikai bátorsága daczára — visszavette módosítványát; azon ürügy alatt persze, hogy fölvilágosítást s megnyugtatót nyert Deáktól; de visszavette egy hosszú és a megérdemelt vádakra meg nem érdemelt vádakkal felelni törekvő beszéddel. Apponyi is vissza a maga pótlékát, egyszerűen s igénytelenül. Valóban, Bartal még eddig a hányszor felszólalt mindig vesztett; minden harczból egy fejjel kisebbben jó vissza; s mint a mesebeli vörös király alól, minden ételfogásnál egy párna kiugrik alóla.

Miután a felirat részletes tárgyalása tegnap bevégeződött, ma még annak utolsó fölolvása s jelen alakjában elfogadása következett. Nem tudom kit okoljak azon kis boszuságért, mely e közben a ház

legszélső balszögletét érte. Madarász szavazást követelt, miután ő s vele többen, módosítványaik elvettétvén, a felirást el nem fogadhatják. Az elnök figyelmeztette hogy szavazásnak nincs helye; de ők csak sürgették. A szavazás fölállással történvén, a roppant többség fölállt. Az elnök most ellenpróbát kért s erre csak heten álltak fel. Most már Kállay haragudott, az ellenpróbát demonstratióknak nevezvén, melyre nem volt szükség. Patay nem bánja, ő bátran kimondja hogy nem fogadja el a feliratot. S a nagy háboru, kis eredménnyel lecsillapúl.

Még a felirat átnyújtására sorshuzás útján választunk harminczhat tagot s azzal eloszlunk.

Hajónk ki van lökve a tengerre. Kedvező szelek, vegyétek szárnyatokra s vigyétek az erős révbe!

Ah! a horgony erős, az evező szilárd, a kormányos böles . . . s a mi hajónk még is aligha fog óhajtott révbe érni.

Ki tudja még is?

XLI.

Február 26.

A felső ház is mikorra mi, épen elkészült feliratával, s így a kettőt egyszerre lehet átnyújtani a felségnek.

Tartózkodom e felsőházi felirat birálatától. Csak azon megjegyzésre szoritkozom, hogy az lényegileg egyezvén a mienkkel, sőt nem levén egyéb mint Deák művének gyöngébb, halványabb árnyéka — önként kérdezzük: ezért volt-e szükség külön válni az alsó-háztól ez első, fontos lépésben?

De kétségtelen:

hogy a felső ház, midőn elhatározá a külön feliratot, s elhatározá azt akkor midőn Deák javaslatát már olvasták, azok kik a felső-ház többségét sugalmazhatják, vagy mást akart mondani feliratában, mint ime mondott, vagy legalább nyitva akará hagyni magának az útat hogy mást mondhasson mint az alsó-ház; kétségtelen továbbá:

hogy az alsó házi jobb oldal magatartása is, madártávlatból tekintve most, egy nagy görbedésű kanyarulatot mutat; Apponyi, ki nem beszél Ghyeczy után s más nap sokkal kevesebbet mond, mint Bartal és Zsedényi megelőző nyilatkozataik után ítélve, akkor mondott volna; Bartal, a ki keményebben anfhajroltatván mint előre gondolta, visszahúzza sértő szavait; a módosítványok, melyek nagy készüllettel beadatnak, nagy bátorsággal támogattatnak s nagy vereséggel visszahúzatnak; a párt állását kimutatandó névszerinti szavazás lehetlenné válása e visszahúzás által; mind egyes fordulatai e kanyarulatnak.

E kétségtelen két tényből közel áll a következtetés, hogy a kormány is, mely a nem parlamentalis kormányok szokása szerint láthatlan, de mely kétségkívül sugalmazza mind a felső-házi többséget mind az alsó-házi kisebbséget, hasonló kanyarulatot tenni kész.

Valóban feliratunk hódolatteljes hangja mellett is, követeléseai oly határozottak, hogy arra igen nehéz más, mint határozottan engedő, vagy mindent megtagadó választ adni. Lehet ugyan, hogy társas kormányunk kitalál egy harmadikat is; de az csak látszólag lesz közép út s valóban a tagadás leend.

Ezt azonban ma senki sem hiszi. Sőt már a minis-
teri névsorok kerengenek. Én — isten bocsássa
bűnömet! — nem hiszek azokban. Nem úgy ismerem az ó-konzervatív urakat, hogy első, bármily
határozott vereségre is feladják a csatát. Az egyik
névsor, egészen Apponyi-Majlát-Eszterházy ministe-
riumot nevez; Február 22-dike után, legalább ily
közvetlenül utána, ez lehetetlen. A másik alapján
ugyanaz, egykét névvel közölünk, mint Eötvös,
Lónyai. De lehet-e ezek közt most fusio? nem
csak új alakja-e ez ismét a régi gyanúsításnak, hogy
Eötvös és Lónyai szívvél Apponyiékhoz tartoznak?

Ismétlem, mesének tartom az egész ministeri
kombinációt. S még is úgy érzem, valaminek tör-
ténni kell. Deák messzebb ment, mint sem vagy
szükség nélkül, vagy siker hite nélkül ment volna.
A felség felirati vitánkat folytonos figyelemmel ki-
sérte, s tegnapelőtt még, az udvari estélyen, jól nyi-
latkozott annak folyamáról. A bécsi ministerek itt
vannak, dühösen konferenciáznak, leiratot készíte-
nek, s ministerválsági hireket desavouálnak.

Ma, a februári alkotmány évfordulóján iratott
alá, a két ház színe előtt, a két felirat. Holnap fo-
gadja el a felség küldöttségeinket.

XLII.

Február 28.

A felség által a feliratok átnyújtásánál adott
válaszok világosságot vetettek a helyzetre, melyet
az utóbbi napokban a gyanúsítások és futó hírek egész
szövedéke hálózott vala be.

A főrendeknek adott válasz kiemeli a felső ház „hagyományos hivatását“ mely „a bölcs mérséklet súlyának érvényesítése, a trón szándékainak sikeresítésére.“

A képviselőknek adott válasz „sajnosan emlékszik meg a viták folytán fölmerült azon aggodalmakról, melyek a kivitelnek, a trónbeszédben kijelölt módozataira vonatkoznak.“

Minden arra mutat, hogy a legfelsőbb válaszokban megígért leirat rövid időn kezeinkben lesz. S talán már készen is van.

Minden arra mutat, hogy e leirat egy közelítő lépést sem teend a trónbeszéd kimondott szavaitól felirataink követelése felé.

Minden arra mutat, hogy épen oly távol állunk a 48-diki törvények, a parlamenti kormány és törvényes megyék restitúciójától, mint feliratunk előtt állottunk.

De minden arra mutat: hogy határozott feliratunk daczára is, a kormány távol van attól, az értekezések fonalát elszakítani akarni, — sőt egész bonyodalmaink gordiusi csomójának: a közös ügyek kérdésének türelmes bontogatására útasítand.

Hogy ez a leiratban világosan ki lesz fejezve, azt mi hiszszük; de lehetnek a kik már tudják is. Ennek tulajdonitom Deák bizalmas értekezletét, melyet pártja számos tagjaival tartott s melyben szükségét fejté ki, a már régóta szándékolt közös ügyi bizottság haladéktalan megválasztásának.

Deák a szokottnál kedvetlenebb, komorabb volt. Hihetőleg tudja már a mit mi sejtünk. Az első csatát elvesztettük. De erkölcsi előnyünk melyet benne nyertünk, sok tényleges nyereménnyel fölé.

A kormány ismeri erőnket, összetartásunkat, s a szilárd ragaszkodást alkotmányunkhoz. A nemzet ismeri a feltételeket, melyek alatt a kiegyenlítés létesülhet.

S ezeknek világossá tételére nagy szükség volt. Fogalom-zavarok uralkodtak, terjesztettek talán szándékosan is, fenn és alant. A felséggel el akarták hitetni, hogy Magyarország minden áron kész békülni, mindent kész engedni, 48-diki törvényeit ellenmondás nélkül revisio alá veti, s talán még a ministerialis kormányzatot is kitörli belőlök. El akarták hitetni, hogy a felség személyes megjelenése s húzamosb múlatása a hódoló magyar nemzet körében bevégzendi a munkát, melyet ők, az octoberi és a mostani opportunitás emberei, magok politikájának diadalra juttatása czéljából, oly bölesen megkezdettek. — Túlfelől alant, a helyre nem állított megyékben, néhol fúsio, néhol egészen a régi, néhol egészen új tisztikar, alkotmányos Spiegelfechterei, s provisorius valóság, — táplálékul szolgált egy épen ellenkező oldalról szított fogalom-zavarnak. Az országban egy hang uralkodott: a kiegyenlítés szükséges voltának hangos elismerése. De az ezt ohajtó nemzet nagy tömegéből az ezredik sem tudta volna azt formulázni. Mikép, mily feltételek alatt legyen a kiegyenlítés? A nemzet nagy többsége szívesen és teljes bizalommal adta volna ezt, ha kell, egészen a Deák kezébe. De a mily természetes, hogy Deák ily felelőséget a nemzet képviselote nélkül magára nem vehetne, szintoly természetes vagy legalább megérthető, hogy bizonyos oldalról némi aggodalommal nézték Deák látszó közeledését azokhoz, kik a kiegyenlítés fonalát ma kezeikben tartják.

A bizalom melyet Deák pártja s közlönyei a kormány iránt, jóhiszemű előlegezésekép nyilvánítottak, azon hitet költé a baloldal némely tagjaiban hogy Deákek megadták magokat ezen embereknek; s ha nem is bizalmatlanságot Deák iránt, de némi félelmet költöttek sokakban, nem lesz-e az országgyűlés igen is kész engedő a kiegyezkedésben?

Ha egyebet nem, ennyit mindenesetre nyertünk, feliratunkkal:

Öszintén szóltunk a Felséghez s kimutattuk előtte azon szent köteleztetésünket mely minket törvényeink s alkotmányunk határi közt tartván, erkölcsileg lehetlenné teszi a kalmári lealkuvást azokból. Hivatkoztunk a király jogéretére, tanácsadói ellenében.

És feliratunk által szóltunk a nemzethez is, s biztosítottuk arról, hogy küldői nem fogják föladni nemzeti s alkotmányos létének életföltételeit.

Alea jacta est. A nemzet összes képviselote több joggal mondhatja mint Bartal, első beszédében: „Itt állok. Másképp nem tehetek. Isten engem úgy segítjen. Amen.“

XLIII.

Martius 2.

Nagy pártértekezletünk egyhanguan elfogadta Deák indítványát hogy a közös ügyekre nézve a bizottság rögtön megválasztassék.

Meg kell előznünk vele a leiratot, hogy készségünk a közös ügyek tárgyalására, s arra önszántunkból lépésünk, minden kétségen felül álljon.

S biztositanunk kell, a közös ügyek tárgyalása felé tett e tényleges lépéssel, önmagunkat az ellen, nehogy a leirat kedvezőtlen hatása egy hirtelen csoportosúlható elégtelen többséget oly lépésre találjon ragadni, mely aztán az országgyűlés részéről szakítaná el a fonalat s vágná útját a kiegyenlítésnek.

Valóban, oly leirat után minőt most már várhatunk, nem lehetetlen hogy erre is volna kedve sok embernek.

De mi azt hisszük: oly elevenen kell mindkét részről érezni a méltányos kiegyenlítés szükségét, hogy egyik fél sem szívesen veendi magára a felelőséget, annak teljes meghiusulásaért. Részemről kívánom, hogy e felelőség súlya ne minket terheljen. S ha, egy minden jogos követeléseinket megtagadó vagy elodázó leirat után ez alól isten és világ előtt föl lehetnénk is oldva, ne legyünk önnön lelkiismeretünk előtt mig mindent meg nem kíséreltünk az alkotmányunkkal összeférhető kiegyenlítés létesítésére.

De úgy beszélek, mintha a leirat már előttünk feküdnék. S pedig csak gyanítások és hírek vannak róla még. Mondják: Belcredi, a birodalom dualismusának törhetlen ellensége, utolsó erőfeszítésig küzdött a külön magyar ministerium ellen. Mondják hogy a magyar kormányférfiak közül leginkább Eszterházy Mór támogatta a lajtántúli államministert. Mondják hogy Majláth és Sennyey mellettünk küzdöttek volna. Sőt Bartal azt mondja, soha sem voltunk ily közel a magyar ministeriumhoz, mint most, mikor attól legtávolabb látszunk állani; azt mondja hogy Belcredi utolsó diadalát nyerte meg s elmondhatja Pyrrhussal, még egy ilyen győzelem — s

tönkre vagyok téve. Ezt mondja Bartal György, bizalmas körökben; de a kiknek mondja sem hiszik el neki.

Elég az hozzá: holnap aláíratik a leirat, s holnap megválasztjuk a közös ügyi bizottságot. Illetőleg annak ötvenkét tagját, mert tizenötöt hozzá majd az erdélyiekből fogunk adni mikor ők is teljes számmal itt lesznek.

Az ötvenkét, most választandó tag arányai fölött is megtörtént a megállapodás. Mindenek előtt beleteszszük a felirati bizottság 30 tagját, hol két jobb oldali, tizenkilencz jobb középi és kilencz bal-középi van. Ezekhez adunk 1-et (Zsedényit) a jobb oldalról, 12-öt a jobb középről és 6-ot a balról, bele számítva a szélső balt is, mely Sárközy Józseffel lesz képviselve; s végre két románt és egy szerbet.

A magunk részéről adandó tizenkét név megállapítása ismét a szokott módon történt. Előáll Gorové s felolvassa a tizenkét nevet, kiket, mint mondja, többek megállapodása folytán, a szavazók figyelmébe ajánl. S mint bizalmasan súgja: az öreg úr ezeket akarja. Boldog isten! mily dolgokra használják föl mindig a Deák nagy nevét! No, próbáljon már most valaki egy más névsort készíteni s azt az értekezlet figyelmébe ajánlani: kinevetik. Vagy próbáljon magának más szavazó ivet állítani össze s közölje egy két barátjával: hiában vagdalta a levegőt, kisebbségben marad. Vannak barátink kik mindig ezt teszik; hallgató ellenzékét képeznek a párt inertiajával. Mosolygunk rajtok; soha egy nevet sem fognak kiütni a megkészített névsorból.

Egy két mozgalmas, jó emberünk, hogy könnyítsen mindnyájunkon, elkészíti a névsort. Talán meg is mutatja Deáknak. Nincs kifogás ellene. S az értekezletben így adják közre a névsort: ezeket akarja Deák. Meglátjátok, hogy ugyan az a néhány név fog ezentúl is, minden bizottságban ismétlődni. Mi a következtetés belőle? — hogy az országgyűlésen van egy néhány ember a ki mindenre alkalmas; a többi pedig nem alkalmas épen semmire, legfőlebb arra a néhányra szavazni, változhatlan hűséggel. S pedig vannak e mindenre képes egyének közt bizony, kik alig képesek valamire: mint szövazati névsorokat készíteni, melyekből becses magukat soha ki nem felejtik; és viszont vannak ama semmire sem képesek közt, kik egyre másra mégis csak képeseknek találtatnának, ha valaki érdemesnek találná megpróbálni.

Nem beszél Cicero pro domo sua, ne féljete. Lesz alkalmam majd máskor birálat alá venni az 52-ös névsort. S neveket fogok kimutatni melyeket más megnevezendőkkel igen jól lehetett volna helyettesíteni.

XLIV.

Martius 3.

Reggel egyszerre hire terjedt, hogy a leirat ma nemcsak aláíraték, hanem le is küldetett, s a dél-előtti ülésben fel is fog olvastatni. Nagy sürrés, forrás volt s mindenki feszült kíváncsisággal várta a nagy fontosságú okmányt, melynek tartalma és szelleme iránt különben alig volt már valaki két-ségben.

Két indítvány nyújtaték be az ülés elején. Eötvösé, 30-ad magával, a házszabályok, kivált az igazolásra vonatkozók átvizsgálása iránt. És Perczel Istváné a közös ügyi bizottság tárgyalásainak nyilvánossága iránt.

Beadtuk szavazatainkat a közös ügyi bizottságra.

Az elnök jelenté hogy a leirat Ó felsége által szokott módon az ország primásának kézbesítettvén, ma fog hozzánk fölbontás végett át küldetni s elő-ször is az alsó-házban felolvastatni. S mig az meg-érkeznek az ülést felfüggeszti.

Délben megérkezett a felső ház egyik jegyzője Szlavy főispán, a lepecsételt leirattal, s azt a ház asztalára letette.

DE BALLAGI GÉZA.

*
*   *

Sehol a világon nem juthatna eszébe senkinek, ilyes jegyzetekért a kiadót tenni felelőssé, mint e lapok kiadójával történt. Sőt miután a szerző maga is minden személyes bántástól gondosan őrizkedik s csak is a nyilvános pálya emberét veszi bírálat alá, különös hogy épen azok, kik a szabad vélemény-nyilvánítás jogát magokra nézve lehangosabban követelik, legkevésbé tudnak türelmesek lenni mások hasonló joga iránt.

A szerző czélszerűnek látta névtelenül adni ki e füzeteket; s ettől, az országgyűlés tartama alatt nem is akar eltérni. Utóbb, lehet, megnevezendi magát. De független nyilatkozhatása könnyebbitése végett jobbnak s így a mű érdekében állónak véli addig a névtelenséget. Igyekezni fog azonban rajzaiban, melyek ha nem mellőzik is egészen a gúny fegyverét, de minden áron élczeskedni nem akarnak, — ezután is tisztelettel viseltetni a személyiség és a magánélet jogai s szentsége iránt; s ha ez ellen vétett, vagy véteni fogna, — az egészen akaratlanul esett vagy esnék.

De annyit kénytelen nyilvánítani, ismételni, hogy mind azért a mit mond, helyest vagy helytelent, tetszőt vagy nem tetszőt a felelőség egyedül csak őt illeti; senki mást; legkevésbé pedig a kiadót, ki e jegyzetekre, azok egész szellemére és egyes tételeire, épen semmi befolyást nem gyakorolt; sőt sok elfoglaltatása közepette azokat kéziratban el sem olvashatta, megbizván a szerzőben, hogy ha ítéleteiben tévedhet is, olyat semmi esetre nem irand, mi a közerkölcsiségnek árthatna, s minek közrebocsátásáért egyedül lehetne valamely kiadót felelőssé tenni.

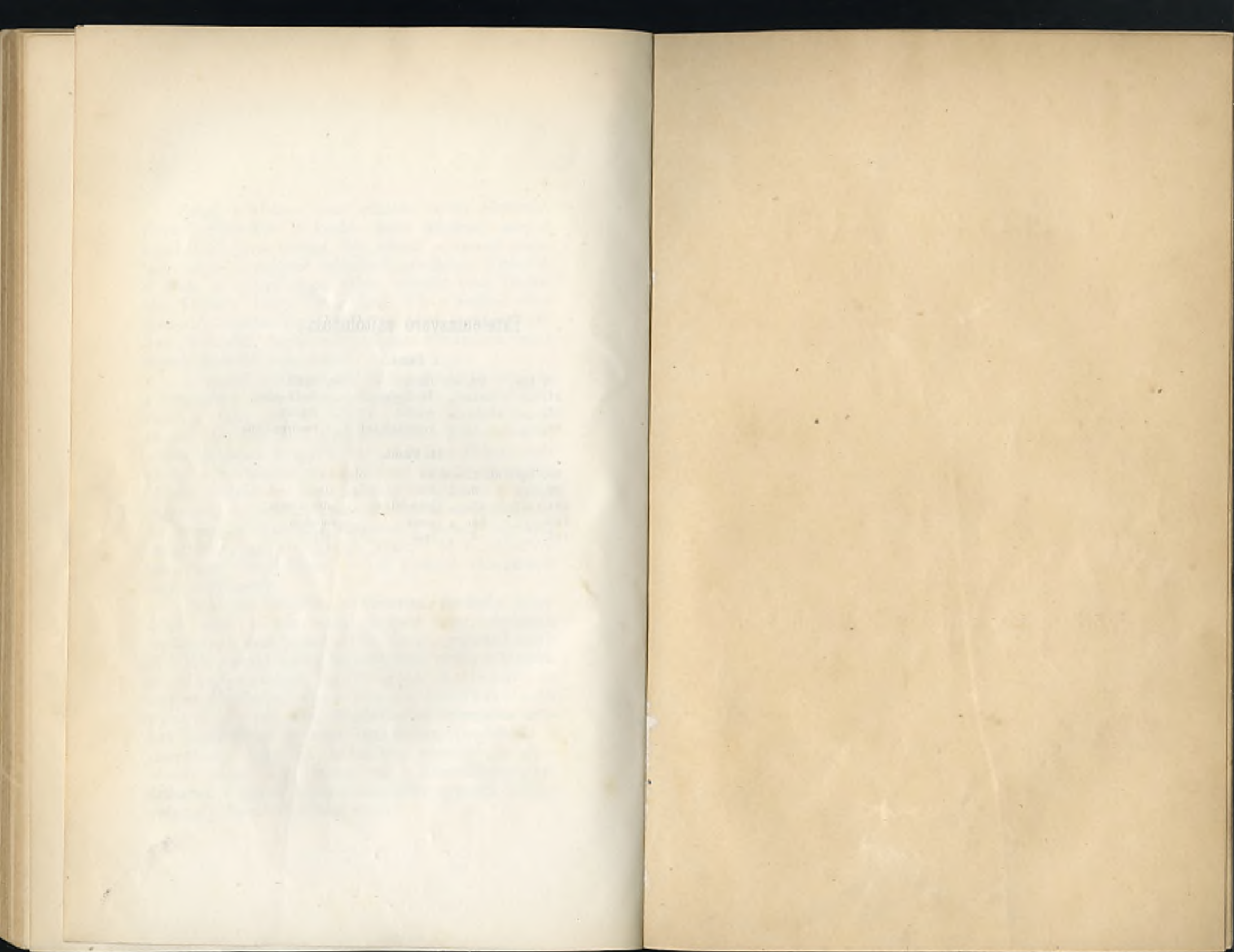
Értelemzavaró sajtóhibák.

I. Füzet.

13. lap	20. sor	rugik	olv. ugrik
21. "	17. "	Deákpárt;	" Deák-párti,
46. "	al. 3. "	érzékü	" értékü
49. "	5. "	vezércikkkel	" vezércikkek

II. Füzet.

98. lap	al. 2. sor	34	olv. 43
99. "	3. "	30	" 40
101. "	16. "	jobb oldal	" jobb közép.
140. "	15. "	azon	" azonban
146. "	4. "	-ról	" -tól

Ráth Mór kiadásában megjelent:

VÖRÖSMARTY MINDEN MUNKÁJ.

Rendezi és jegyzetekkel kíséri

GYULAY PÁL.

12: 8-adrétű diszesen kiállított kötet, 270 nyomtatott ív.
Vörösmarty aczélba metszett arczképével.

Ára füzve 14 frt. Csinosan kötve 20 frt.; Pompás diszkötésben 24 frt.

Tartalom: I. II. kötet: Életírás Gyulay Páltól. Lyrai költemények: köztük kiadatlanok. III. IV. kötet: Epikai költemények. V—IX. kötet: Drámai költemények; köztük Shakespeare: „Julius Caesar“ és „Lear király“ remekeinek fordításai. X. kötet: Beszélyek. XI. XII. kötet. Vegyes művek; nyelv, irodalom, dramaturgia: kiadatlanok, töredékek, levelek. Minden egyes kötet végén: jegyzetek és variánsok.

A nagy költő műveinek ezen első teljes kiadásából, mely ily terjedelemben és ily diszszel aligha fog valaha ismét nyomtatni, egyes kötetek külön nem árultatnak. Az összes 12 kötet ára 14 frtra igen jutányosan van szabva, mert 270 nyolczadrétű ívnek bolti ára szépirodalmi műveknél rendszeren 27 forint szokott lenni.

 Külön kiadásokban kaphatók:

Vörösmarty minden költeményei.

Diszkiadás 4 kötetben.

Ára füzve 5 frt. Szépen kötve 7 frt. 50 kr. Pompás diszkötésben 9 frt.

Ezen négy kötet tartalmazza a lyrai, vegyes, és epikai költeményeket, melyek még eddig külön soha sem voltak kaphatók; 5 forintért tehát most már mindenki megszerezheti Vörösmarty műveinek legjobb gyöngyeit: az összes költeményeket.

Vörösmarty életrajza.

Irta *Gyulai Pál.*

Ára: 1 frt. 60 kr.

Bátran állíthatjuk, hogy e nemben ily jeles mű még a magyar irodalomban nem jelent meg. Különösen figyelmeztetjük reá Vörösmarty régibb kiadásainak tulajdonosait.

1867

68
513

EGY KÉPVISELŐ
[Egy Kéz] *[Handwritten]*
NAPLÓ-JEGYZETEI

AZ 1865. DECZEMBER 10-KÉN MEGNYILT

ORSZÁGGYÜLÉS

ALATT.

III. 1866. MÁJ. 20 — DEC. 15.

1/10
3.+c.

PEST, 1867.

KIADJA RÁTH MÓR.

6.5720 769191

17

Ráth Mór kiadásában megjelent:

VÖRÖSMARTY MINDEN MUNKÁI.

Rendezői és jegyzetekkel kíséri

GYULAY PÁL.

12: 8-adrétű díszesen kiállított kötet, 270 nyomtatott ív.
Vörösmarty acélba metszett arcképével.

Ára füzve 14 frt. Csinosan kötve 20 frt.; Pompás diszkötésben 24 frt.

Tartalom: I. II. kötet: Életírás Gyulay Páltól Lyrai költemények: köztük kiadatlanok. III. IV. kötet: Epikai költemények. V—IX. kötet: Drámai költemények; köztük Shakespeare: „Julius Caesar“ és „Lear király“ remekeinek fordításai. X. kötet: Beszélyek. XI. XII. kötet. Vegyes művek: nyelv, irodalom, dramaturgia: kiadatlanok, töredékek, levelek Minden egyes kötet végén: jegyzetek és variánsok

A nagy költő műveinek ezen első teljes kiadásából, mely ily terjedelemben és ily díszszel aligha fog valaha ismét nyomtatni, egyes kötetek külön nem árultatnak. Az összes 12 kötet ára 14 frtra igen jutányosan van szabva, mert 270 nyolczadrétű ívnek bolti ára szépirodalmi műveknél rendszeren 27 forint szokott lenni.

➡ Külön kiadásokban kaphatók: ➡

Vörösmarty minden költeményei.

Diszkiadás 4 kötetben.

Ára füzve 5 frt. Szépen kötve 7 frt. 50 kr. Pompás diszkötésben 9 frt.

Ezen négy kötet tartalmazza a lyrai, vegyes, és epikai költeményeket, melyek még eddig külön soha sem voltak kaphatók; 5 forintért tehát most már mindenki megszerezheti Vörösmarty műveinek legszebb gyöngyeit: az összes költeményeket.

Vörösmarty életrajza.

Irta *Gyulai Pál.*

Ára: 1 frt. 60 kr.

Bátran állíthatjuk, hogy e nemben ily jeles mű még a magyar irodalomban nem jelent meg. Különösen figyelmeztetjük reá Vörösmarty régiebb kiadásainak tulajdonosait.

1867

68
513

EGY KÉPVISELŐ

[Egy Képviselő]

NAPLÓ-JEGYZETEI

AZ 1865. DECZEMBER 10-KÉN MEGNYILT

ORSZÁGGYÜLÉS

ALATT.

III. 1866. MÁJ. 20 — DEC. 15.

1/10
3. + c.

PEST, 1867.

KIADJA RÁTH MÓR.

615720 769191

N y o m d a - h i b á k .

---

233. lap	17. sor:	pártnál	helyett olv.	pontnál
237. "	5. "	indokolhatott	" "	indokoltatott
243. "	16. "	eszményekben	" "	eseményekben
253. "	7, 8. "	demokratia	" "	demokratái
268. "	1. "	magyar románok	" "	magyarománok
272. "	legalsó "	laissex	" "	laissez
276. "	31. "	előbbi	" "	utóbbi
279. "	4. "	talál	" "	találja

M á s o d i k ü l é s - s z a k .

22. lap	14. sor:	mosolyoktól	helyett olv.	mosolytól.
37. "	10. "	éretvén	" "	értetvén
63. "	23. "	sietek	" "	tietek

ADDENDUM

Item	Quantity	Value
...	...	...
...	...	...
...	...	...
...	...	...
...	...	...
...	...	...
...	...	...
...	...	...
...	...	...

REMARKS

...

DE BALLAGI GÉZA.

XLV.

Pest, május 20.

Soká haboztam: folytassam-e napló-jegyzeteim közrebocsátását?

Az utolsó lap, melylyel a második füzetet bezártam, a martius 3-diki jegyzet, azon időpont midőn az e napról kelt kegyelmes királyi leiratot a felsőház jegyzője az alsóház asztalára leteszi, több tekintetben alkalmasnak látszott közleményeim félbeszakítására.

Nem úgy végződnek-e ott kis művecském mint egy jó novella, a legérdekfeszítőbb pontnál, de melyről mindenki tudja mi következik utána — ? egy végrendelet felbontásával, mely a természetes örököszt kitagadja, vagy más ily meglepőséggel, mely azonban senki előtt sem váratlan. Mindig barátja voltam a műformák iránti tiszteletnek; s a félbeszakítás novellaisága megvallom nem a legutolsó érv volt, melylyel magamat rávenni igyekeztem, hogy jegyzeteimet örökre abba hagyjam.

Ámbár, az igazat megvallva, nem ez volt az egyetlen s nem is a legfőbb tekintet, mely azt tanácsolta. A martius 3-diki legmagasb leirat egyszerre más alakot adott országgyűlésünknek. Rendkívüli op-

timismus, majdnem mondhatnám, bárgyuan gyermek könnyenhipőség kellett volna hogy le ne tegyünk reményeinkről az országgyűlés eredményes volta iránt mindaddig, míg a jelen kormány áll az ügyek élén; arról pedig hogy kormányváltásra legkisebb kinézés sincs, épen e leirat kellett hogy minden ép-agyút meggyőzzön. A leirat felbontása perczétől kezdve az országgyűlés egy taposó-malom belsejéhez lett hasonló. S kinek volna kedve a taposó malom egyhangu üzeméről naplót vezetni?

Nem tagadom el, hogy egészen subjectiv okok is tanácsolták jegyzeteim kiadásának felfüggesztését. Nem mondhatnám hogy a két első füzet egészen hatástalan maradt volna; de hatása némely irányban oly nemű volt, mi egy kissé elvehette kedvemet a folytatástól. Névtelenségemet nem őrizhettem meg oly makacsul még legközelebbi barátim iránt is, hogy egy némely „érdekelt“ fél szintoly makacsul ne interpellálgasson úton-útfélen egy s más kimondott nézetemért, többnyire — természetesen — épen az őt illető személyes megjegyzésekért. Névtelenségem, megvallom, kezdetben arra volt irányozva, hogy az író személye titokban maradváu, annál fesztelenebbül nyilatkozhasnék, s e czél elérése végett szabadosnak véltem itt ott ártatlanúl félre is vezetni az olvasó figyelmét, értetik — csak is személyemre, soha sem nézeteim és politikai álláspontomra, annál kevésbé a tényekre nézve. De naplójegyzeteim első füzetének megjelenése után csakhamar meg kelle győződnöm, hogy törekvésem sikertelen maradt; az embereknek sokkal jobb orruk van e tekintetben, mintsem őket ily ártatlan fogásokkal meg lehetne csalni. Névtelenségem czélja ettől fogva csak az lehetett, hogy ha

kilétem mindenki előtt tudva volna is, alkalmatlan interpellatiók-, vagy szelidebb és mérgesebb megtámadásuktól legalább ment maradhassak. Az embereknek lehetne annyi fogalmuk az irodalmi illemről, hogy azt — ki magát megnevezni nem akarja, megnevezni nem illik s ki bármi okból névtelenül lép föl, nem azért teszi, hogy mindennap szemtől szembe kérjenek tőle oly dolgokat számon, miket nem vallott nyíltan magáéinak. Onként értetik, hogy névtelenül hazudnia, ferditnie, rágalmaznia nem szabad, hanem tartozik az irodalmi nyelv, hang, illem és szabadság korlátai közt maradnia.

Én tehát e második reményemben is megcsalódtam. S bár eddig megjelent közleményeim sokak helyeslő, sokak megrovó ítéletével (Lob und Tadel muss ja sein!) találkozásuk mellett is semmi nagyobb kellemetlenséget fejemre nem vontak, mégis, nem csoda ha a záporzó megszólításokat és interpellatiókat parirozni végre megúntam. S pedig, azon okoknak, melyekből ilyes röpiratoknál, mik a személyiségekkel gyakran, sőt szakadatlanul érintkeznek, a névtelenséget szükségesnek tartom, tarthatlanságáról még az eddigi tapasztalások sem győzhettek meg. Választanom kelle tehát: vagy letenni tollamat s félbeszakítani a nélkül hogy bezárnám e naplójegyzeteket; vagy folytatni őket az eddigi névtelenséggel, mely az ál-orrhoz hasonló, melynek viselőjét mindenki ismeri, de mely annak mégis jogot ad azt állitnia hogy — álczában jelent meg a maszk-bál sürgő vásárában.

Látod, szives olvasó, hogy hosszú habozás után végre is az utóbbi vagy-ra határoztam el magamat.

Csak hogy elhatározásom most már némi ne-

hézséggel jár. Előbbi jegyzeteim utolsója, azaz martius 3-dika után még csak kevés ideig, körülbelül a második felirat elfogadásáig folytattam közvetlen naplói feljegyzéseimet. Azóta, csaknem két hó leforgása alatt, egy két emlékeztető soron kívül semmi sem áll rendelkezésemre. Napló alakban pedig nem „napló-jegyzeteket“ adni nem akarok. Az általam kezdettől fogva használt formának megvannak előnyei és hátrányai. Hátránya, hogy mindig a nap benyomásait adván, magasabb nézpontra, egy lefolyásban levő ügy teljes áttekintésére alig emelkedhetik; előnye épen a napi benyomások közvetlensége, frissége, őszintesége. Ha később akarja magát naplóalakba önteni, elveszti előnyét s önként elfogadja hátrányait. Pedig hátránya anélkül is nem egyszer emelkedik túlnyomó érvényre előnyei fölött. Egy példa, magából művemből, eléggé megvilágosítja ezt. Országgyűlésünk kezdetén, tagadhatlanul, némi feszültség uralkodott a Deák-párt és Ghyczy—Tiszáék között, mely olykor-olykor éles szakadássá válni fenyegetőzött. E feszültséget naplóm, mint napló, csak nagyon is hiven és őszintén jelzette az első füzetben. De mire az első füzet megjelent, a békesség jóformán megvolt s az akkori hangulattól a napló meglehetősen elütött. Mit tehetett róla, hogy a két testvér-közép oly hamar megértette egymást; ő hű tükre volt a napnak, de egyik nap nem hasonlít a másikhoz. Hát még ha ma, május végén akarná a márcziusi és aprilisi dátumokat biggyeszteni homlokára? bizony, nem volna jó dolga.

Azon még meglevő néhány napi jegyzetet azért, melyek a felséges leíratot követett napok autentikus szülöttei, változatlanul adom; a későbbiekről pe-

dig szabadon választandó alakba füzendem jegyzeteimet, észrevételeimet; igyekezni fogok tárgylagosabb szempontokra is emelkedni; de igyekezni mindenek fölött, ha már a napló közvetlenségét elejtetem is, az emlékirat őszinteségétől és nyíltságától legkevesebbet sem tágitani.

XLVI.

Martius 4-dikén.

A ki az utóbbi héten, rendre rendre, napról napra el nem vesztette még reményeit a kedvező és gyors fordulat iránt, tegnap eléggé kiábrándúlhatott. Mint a gazda, ha nem veszi észre, hogy a tikkasztó forróság, mely fokozatosan fonnyasztja növényzetét, egyszersmind a jégverést készíti elő, mely aztán egyszerre tönkre teszi azt. Akkor összecsapja kezét s elámulva, némán, segélytelenül áll a csapással szemben.

Minket az utóbbi napok eléggé előkészítettek, bár nagyon hirtelen, a történendőkre. Deák február 22-diki beszéde után egyszersre erősen hittük a múlhatlanul bekövetkezendő fordulatot; s okunk volt hinni hogy az országgyűlés elosztatásának és a felelős kormány kineveztetésének alternatívái közül az első semmi esetre sem fog bekövetkezni. Reményeink úgy szólva egy éjszaka alatt, hirtelen keltek s indultak szárba. De ép oly hamar forrázódtak is le. Hallottuk hogy a felirat a legfelsőbb helyen nem tett kedvező hatást; s hogy a fejedelem magos bizalmát bíró nem felelős kormányférfiak, kik ellen tulajdonkép feliratunk éle fordult, a kedvezőtlen benyomást

legjobb tehetségök szerint igyekeztek élénkíteni: kit lepne meg? Nem most érezzük először hogy ők, — hinni akarjuk a legjobb meggyőződésből — saját ó-conservatív álláspontjaik mellett küzdenek, mi persze úgy hasonlít a személyes hivatali helyzetök melletti küzdéshez, mint egyik tojás a másikhoz. S hallottuk, hogy a felség tanácsában a tulsó elem, Belcredi gróf befolyása, még kevésbé hajlandó engedékenységet tanácsolni a magyar fölliratok irányában, mint ők (Majláthék) is. Jobb reményeink magos agiója, mint egy börzei szédelgés, alig tartotta magát egy-két huszonnégyszáz óráig. De első meggyőződésünkben, hogy az országgyűlés intractabilisnak nyilváníthatni s egyszerűen eloszlatatni, a 61-diki mód szerint nem fog, e fordulat sem ingatott meg.

S legutóbbi napló-jegyzeteim, ha majdnem lázas szaggatottsággal is, de egészen hiven tükrözték vissza a képviselők köreiben a közelebbi napok alatt lábra kapott nézeteket és hangulatot.

A tegnapi nap minden oldalra igazolta sejtelminket: sem miniszteriumot, sem eloszlató parancsot nem kaptunk. A fölliratunkra adott legkegyelmesebb leirat nem ad meg semmit, de bár sokat megtagad, nem mond utolsó szót semmire.

Azonban igen korán volna még e minden tekintetben nevezetes okmányt, bár egész tartozó tisztelettel, bonczolás alá venni. Ma elég a tegnapi nap híu képét vázolni, ellesni az első benyomásokat a két házban s házon kívül.

Ott hagytam el, gondolom elég drámailag, hogy a felső ház jegyzője a bepecsételt leiratot a képviselő-ház elnökének kezébe letette. „Ő felségének kegyelmes királyi leirata fog felolvastatni“ — mond az

elnök, oly komolyan mint a percz és tárgy követeli; de a mint a mi derék öregünk mély érzü hangjával a kisebb fontosságú dolgokat is jelzeni mindig szokta. Tóth Vilmos, a ház zavartalan mély csöndje közepette olvas.

Engedje meg a történet komor-redőjü múzsája, hogy egy pillanatot vessek e szeliden komoly arczra, a lángoló haj s szakál körítetté halvány-rózsás arczsinre, az értelmes magos homlokra, erélyesen hajtott sas orra, kissé nagy de nemesen metszett szájra. Jegyzőink legszorgalmasbika ez, Tóth Vilmos, ki minden ülésben helyén van, alig felváltva valakitől, majd jegyzőkönyvet vezet, majd a szólókat jegyzi, majd szavazatokat számít, mindig éber, mindig munkás. a nélkül hogy valaha hideg vagy gépies lenne; jegyző, a jegyzők szokott betegsége nélkül. Tolla szabatos, rövid, hajlékony. Néha, ritkán, szól is s ilyenkor azt hisszük: még jobban beszél mint ír. Különbén e jelességben jegyző-társai közül Csengery Imre még felülmúlja s Joannovich is osztozik vele. Valóban, a képviselő-ház büszke lehet jegyzőire.

Nem tudom hogy történt, a leirat fölolvása alatt, pedig egy szavát sem vesztettem el, gondoltam ezeket is; s olvasóm, ki úgy sem most akarja tőlem hallani a fontos okmány tartalmát, megbocsátja e kitérést. Vagy ha tetszik vegye olybá mint hogy mást beszél Bodóné . . .

A leirat felolvasása alatt oly csönd foglalta el a termet, hogy valóban a légydöngés is meghallatszott volna. A nemzet képviselőinek mély és ingathatlan tisztelete a nemzet fejedelme iránt nem engedhette volna meg hogy a feliratunkban fölterjesztett s általunk teljes mértékben jogosaknak tartott kívánalmaink

megtágadása vagy visszautasítása fölötti még oly nagy kedvetlenségnek is hangos és közvetlen kifejezést adjunk. Arra pedig, hogy örvendő lelkesedésben riadozzunk, bizony kevés okot szolgáltatott magyar kormányférfiaink fogalmazványa. A méltóságos felső tábla, melyet a higgadtság és mérséklet elemének szoktak rendesen tartani, ezúttal úgy látszik könnyebben hagyta magát lelkesülésre ragadtatni. A leirat elején mindjárt azon hely, mely „az érdek- és védelmi közösség eszméjét“ a főrendek külön föliratára hivatkozással s annak helyeslésével emeli ki, — valamint a leirat zárszavai is riadó tetszés-zajt idéztek elé.

Mi, mert vissza kell térnem az alsó-házi benyomásokhoz, a mily nagy csöndben hallgattuk végig a leirat fölolvadását, oly csöndben lépdeltünk le is a múzeum széles lépcsőzetén. Talán ha öt-hat nappal hamarabb s annál fogva egészen váratlanul sőt ellenkező reményeink virágában lep meg a leirat, hatása — a hirtelen kiábrándulás keservében — élénkebb, metszőbb leendett. Nem lett volna fájdalmasabb, mint így volt, leforrázott reményeink bús tarlója fölött merengtünkben. Klauzál egy keserűen tréfas szava tökéletesen illusztrálja a helyzetet s hangulatunkat. Képviselőtársaink egyike, pap egyszersmind, néhány napig otthon volt s épen az ülés kezdetére érkezett be. — „Te ugyan jókor jöttél vissza“ — mondá neki lejöttünkben valaki. „Tegnap akartam bejönni“, felelé az, „de prédikációs halottam volt s csak ma jöhöttem“. — Az öreg Klauzál, ki e rövid párbeszédet hallgatta, méla bús hangjával szólt közbe: „Itt is halottunk van, mondá, — de ebből nem lett prédikációs“.

XLVII.

Martius 6.

Vihar egy pohár vízben.

Irtam volt, hogy martius 1-i értekezletünkben (az Európában) a közös ügyi nagy bizottság számarányai és nevei fölött állapotdunk meg, s a jobb oldalról a 30-as bizottságban is benn volt Apponyi és Bartal mellé még egyet, Zsedényit, véltük fölveendőnek. Ezt, valami hirlapi tudósításból vagy tán csak mendemondából, a jobb oldal némely tagjai úgy értették, mintha Gorove, ki egy szűkebb tanácskozmány ama megállapodásait a teljes tanácskozmány elé terjesztette, úgy adta volna elé mintha Zsedényit maga a jobb oldal terjesztette volna elé mint saját jelöltjét; s a tegnapelőtti „Magyar világ“-ban élesen sőt bántólag támadják meg Gorovét, adja urát kitől vett a jobb oldal részéről ily megállapodásra nézve megbizást. A megtámadás oly hangu volt, mintha valóságos kihívás akarna lenni. S ismerve Gorove férfias és lovagias jellemét, de tudva más felől saját fülünk hallomásából hogy az ellene intézett megtámadás merő alaptalan félreértésből eredt, némi kíváncsisággal néztünk felelete elébe. A mai „Pesti Napló“ hozza azt; azaz tulajdonkép ő egyenes feleltre nem is méltatva az esetlen megtámadást, csak a lap által nyilvánittatja, hogy ő Zsedényit nem mint a jobb oldal saját, hanem mint a magunk pártjának a jobb részről jelöltjét terjesztette elé; a mi úgy is volt. Sajátságosabb Zsedényi fontoskodása e kis ügyben, ki azt egész politikai hitvallás tételére, politikai

múltjára s „megfutott pályájára“ hivatkozásra használja fel, úgy mutatva be magát nagy örömeink- és épületünkre, mint ki a helyhatóságok és a közös ügyek kérdésében s mellékesen tán másokban is, „alkalmasint inkább a jobb középpel mint a jobb oldallal fog szavazni“.

Sokkal fontosabb tárgy felett kelt az a másik kis vihar, mely a mai ülést egy pillanatra izgalomban tartotta, de tárgya fontosságához nem arányló csekély véget ért; majdnem azt mondhatnám, hogy szinte nevetségesen orra bukott.

Az eset ez. A közös ügyi nevezetes bizottság (illetőleg annak 52 magyarországi tagja) meg van választva. A szélső bal azonban hihetőleg attól tart, hogy ezek ötvenketten, vagy az erdélyiekkel majd hatvanheten, nagy titokban (!) oly valamit találnak főzni a mi elvesztené a hazát. Indítványozzák azért, Perczel István az indítvány benyújtója, hogy a közös ügyi bizottság ülései, a tárgy rendkívüli fontosságát tekintve, a képviselőkre nézve nyilvánosak legyenek. Az indítvány mellett ugyan nyomosabb érvet felhozni nem birnak, mint a mit a szélső bal egyik tagja felhoz, ki nem csak szükségesnek, de igazságosnak is tartja, hogy minden képviselő egyenes forrásból tudja meg azt, minek felelőssége őt is terheli. Mintha valamely bizottsági munkálat, mielőtt a ház által elfogadtatnék, felelősséggel terhelné a ház többi tagjait! — Azonban a „nyilvánosság“ azon szavak közé tartozik, melyek az alkotmányosság szótárában méltán foglalják el a legelső helyeket; mélyebben nem tekintve a dolgot, nem véve tekintetbe a bizottsági tárgyalás — és nyilvánosság csaknem összeférhetlen voltát, egyszerűen s in thesi egy nyilvánossági indit-

vány ellen szavazni sok ember erkölcsi bátorságát meghaladhatná. Ezúttal azonban hiába tartottunk volna ilyes bátortalanságtól. A szélső balt kivéve a ház minden árnyalataiból emelkedett szó a bizottság nyilvánossága ellen. A ház feszült vitorlákkal benne volt a vitatkozásban, mikor Nyáry, a házrendre hivatkozva egyszerre fordulatot adott a dolognak. Minden indítvány iránt a 35. §. szerint előbb el kell határozni, akarja-e azt a ház egyáltalában tárgyalni, vagy nem? Ő tehát indítványozza, tüzessék ki ez első kérdésül.

Bizony, e magában sikerült fogásra ezúttal nem volt szükség. Teljes igazsága volt Kállay Ödönnek, hogy e kérdés tényleg már eldöntetett, a ház javában benne levén már az érdemleges tárgyalásban; s még a mivel Deák mentette is Nyáry késő felszólalását, hogy t. i. ő mindjárt feliratta magát, de csak most került reá a sor, mások levén előtte fölírva, alig állhatná ki egészen a kritikát, mert hisz „a házrendre hivatkozónak mindig van joga szólni“, — mire maga Nyáry is hivatkozott az általa félbeszakítani szándékolt Zsedényi ellenében, de ezzel is elkésve, mert Zsedényi már megkezdte volt beszédét, s az is házszabály hogy „a szólót beszédében megszakítani nem szabad“. Végre is Nyáry indítványa, Deák s Tisza Kálmán által támogatva, elfogadtatott, a tárgyalni akarás iránti kérdés kitüzetett s a ház roppant többsége által ki lőn mondva hogy a „nyilvánossági indítványt tárgyalni nem akarjuk“.

Részemről Perczel indítványát határozottan elvetendőnek tartottam; s látni való volt hogy a ház nagy többsége azt elvetendette; de ohajtottam volna, hogy az ne így történjék. Mert mellőzve, hogy a

„nem akarjuk tárgyalni“ akkor mondatott ki, mikor már egy fél óra óta tényleg tárgyaltuk, mikor már maga Deák is érdemileg szólt volt az indítványhoz, — azt hiszem: a nem tárgyalásnak csak ott van helye, hol a tárgyalás maga eszélytelen volna, vagy valamely veszélylyel járna. Itt, ellenkezőleg, a nézetek tisztázását vonta maga után; s a nyilvánosság ürügye alá bújt viszketeg vagy gyanusítás földerítését eredményezvén, sokkal több hasznot mint kárt, nevezetesen az országgyűlés többségének a közvélemény előtti igazolását is eredményezte vala. Hiszem, hogy erre szükségünk nincs; de nem hiszem, hogy egy ilyen „tárgyalni sem akarom“-féle határozatot, mi az angol parlamentben mindennapi, de nálunk szokatlan, épen ily kérdésben, mint a mindenki előtt tetsző és fontos nyilvánossági kérdés, a roszakarat vagy túlzás hátrányunkra ki ne zsákmányolhatna. Nézetem szerint nem kellett volna a kérdés vitatásától egy órácskát sajnálni, a felhozott s még felhozható érveket egyenként meg kellett volna czáfolni s akkor a megvitatott indítványt elvetni. Oly helyzetben mint a mienk, meg nem szilárdult politikai viszonyok s ki nem fejlődött parlamenti élet közepette, nem kellene soha feledni hogy az ily eljárások veszélyes előzmények lehetnek, miket saját eljárásainkból egy más többség majd ellenünk is fog fordíthatni.

Denique Nyáry indítványa győzött s a nagyra duzzadni ígérkező vita, mint a hirtelen kiszúrt hólyag, egyszerre lelohadt.

Mig ezek benn folytak, az ülés kezdetén beadott szavazatainkat künn egy bizottság összeszámította, s meg lőn választva azon kilencz tag, kikre a leirat

előleges tárgyalása, illetőleg új fölrati javaslat készítése bizatik. Kilencz tag, azaz egy s még nyolcz.

XLVIII.

Martius 9.

Még a bécsi lapok, mit mondok, még a bécsi centralista lapok is elismerik, hogy a leirat meglehetősen éles ellentétben áll — a magyar országgyűlés fölrataival? nem, de a magyar kormánypárt országgyűlési magatartásával is, s meglehetősen desavouálja azon reményeket, melyekre épen ezen magatartás feljogosithatta az alsó-házi többséget. „Az utóbbi he-
„tekben nagyon sok történt, mondja egyik lap, a mi
„az alkudozások első phasisának egészen más
„kimenetelére hagyott következtetni. Ő
„felségének utóbbi Pestre útazása óta minden hir
„azon hitre jogosított, hogy a magyar országgyűlés
„ohajtásai a teljesedés küszöbén állanak. Hozzá já-
„rultak a jobb oldali szónokok nyilatkozatai, melye-
„ket némileg a kormány nézeteinek lehetett venni.
„Ki hitte volna hogy a válasz olyan lesz, minőt a
„leiratban olvasunk? Az expositio után egé-
„szen másnemü cselekvény következett,
„mint a minőt, abból itélve, vártak. Nem
„tudni, miből kelljen magyarázni ezen eredményt:
„valjon elejétől fogva ez volt-e a kormány nézete,
„vagy pedig abban rögtöni változás történt?“*)

Részemről az alsó-ház fölrati vitája alkalmával eléggé kifejeztem mit tartok a kormány-férfiak s kor-

---

*) Ostdeutsche Post, 1866. martius 6-kán.

mány-szónokok, főleg a magának Janusi arczával kétszeres fontosságot szerezni törekvő Bartal György politikai magatartása felől. De abban igazat kell adnom a kárörvendő Ostdeutsche Postnak, hogy ily expositio után más nemü cselekvényt lehetett várni! Mit mondok? a leirat nem csak azon hireken maradt alul miket a bécsi lap szerint a birodalmi fővárosban, s nálunk is szél-tiben árultak, — nem csak a Bartal s Apponyi és egyéb pártfeleik nyilatkozatai által felköltött legszerényebb várakozáson, — hanem valódi visszalépést képez magától az országgyűlést megnyitott legmagosabb trónbeszédtől is! Csak egymás mellé kell állítani a két okmányt, hogy ez első tekintetre kiűnjék. A trónbeszéd határozottan és egyenes nyíltsággal elveti a jogvesztés elméletét s alkotmányos uton kívánja olyas revisióját a 48-diki törvényeknek, mely azokat a birodalom közösségével s az uralkodó tekintélyével jobb összehangzásba hozza. A leirat tényleg ismét a jogvesztési elmélet terén áll, midőn egyes törvényeket nevez, melyek lehetetlenek, s melyekre ő felsége előre, revisio és alkotmányos megvitatás nélkül kimondja hogy azokba soha sem fogna megnyugodhatni. A trónbeszéd elismerte hogy a 48-diki törvények „alaki törvényessége kifogás alá nem eshetik“; a kegyelmes leirat pedig azon törvények alaki törvényességét a legerősebben vonja kétségbe, midőn ama sokszor emlegetett és sokszor megczáfolt vagy megerőtlenített érvet hozza föl ismét, hogy „azok világrendítő viszonyok nyomása alatt keletkeznén, a rögtönzés jellegét viselik magukon“.

Ha volt valaha jogosult várakozás: az volt, melyet a trónbeszéd ébresztett a szerencsés kiegyenlítés iránt. Mert ha úgy tekintettük a magos trónbeszédet

mint a fejedelem alkotmányos érzetének s elveinek kifejezését, abban elég olyat találhattunk mi a mindkét részről ohajtott kiegyenlítésnek alapul szolgálhasson. Ha mint pusztán kiindulási pontot a közöttünk meginduló transactionban, a dolog természete szerint azt kelle várunk, hogy az abban nyilatkozó engedékenység, jogos előterjesztéseink folytán még tovább menend, mig elérendi vagy legalább megközelítendi alapos kívánatainkat.

Valjon azon kormányférfiaknak, kik mind a trónbeszédet mind a martius 3-diki okmányt fogalmazták, az volt-e czéljuk az elsővel, hogy túlságos reményeket ébreszsenek, s a másodikkal, hogy azokat megliusítsák? Nem ismerték-e saját kifejezéseik horderejét — s megijedve az igen is jó hatástól, siettek öszsőbb vonni a vitorlákat? Megsokallva az ország által nekik nagylelkűen előlegezett csaknem feltétlen bizalmat s megvetve, elvszerüleg talán, a misera plebs rokonszenvét, igyekeztek egy tollvonással kevélyen visszautasítani a népszerűséget? Mind e kérdésekre semmi valószínűség nem hagy igennel felelni. A megoldás kulcsát más, sokkal közelebb fekvő helyen kell keresnünk.

A trónbeszéd a mily határozott volt a kiindulási pont megjelölésében, a mily nyílt őszinteséggel fejezte ki a fejedelem bizalmát és jóakarátát, ép oly ruganyos volt a revisióra vonatkozó kifejezésekben. Ruganyos kifejezések előnye: hogy az illető utógondolatokat rejthet bő redők alá, melyeket ha szükség elővon s azt mondhatja, ime innen húzom elő; de ruganyos kifejezések veszélye, hogy az optimismus és bizalom többet olvas ki belőlök mint sejtetni is szándék volt s így akaratlanul és ártatlanul is, in-

dokolatlan magyarázatok és remények ábrándjába esik, melyekből mikor kevesebbre ébred mint a megnyit jogosan is várhatott, a két fél szakadása sokkal élesebb mint egyikök is akarta volna. A trónbeszéd fogalmazói kétségkívül azt remélték hogy az országgyűlés könnyen bele megy a revisió kétes kimenetele munkájába, örülve hogy valamit nyerhet a semmiből, s valamit megmenthet a sokból; telivér negyvenhetes érzületek, magokból indulva ki, ezt a nemzet érzületének is vélte. Az alsó-ház hatalmas fölirata, sőt maga a felső-házé is meggyőzhetette hogy rosszul számítottak — s visszalépésök világos kifejezése a leirat lön. Kétségtelen hogy nemcsak a fejedelmet, ki őszintén ohajtotta a kiegyenlítést s kinek arra oly alapot jelöltek lehetők mely csakhamar lehetlennék bizonyult, — nem csak a nemzetet, mely bizalommal fordult feléjük hogy törvényeit visszaállítandják s Jósuói lesznek az ősi s megint új hazában, — hanem önmagukat is elámitották. A két első csak bűn, — de a harmadik oly politikai polczon már hiba!

Nem tudom gondolhatták-e a leiratot készítő kormányférfiak, hogy az kielégitse az országgyűlést? Föliratunk szabatos kijelentései s határozott hangja után ezt alig lehet hinni. Az alsó-házban magok a kormány szónokai is felelős miniszteriumot emlegettek; a felső-ház külön feliratával jóformán csak azt, bár kissé halványabban, mondta mint mi. Az egész országban az egy Pesti Hirnökön kívül egy szó sem emelkedik a negyvenhetes álláspontok mellett, az pedig ugyancsak szegény separatum votum . . . S ily egyhangúsága mellett az őszinte meggyőződésnek, ily bátortalan simulékonysága mellett az ellenkező, de nyiltan szólni nem merő vágyaknak a kormány ily

leirattal vélne megfelelni az ország kívánatainak? Képzeltetlen.

Mert ha az 1848. II. és III. törvénycikkek ellen, melyek elseje tulajdonkép egy esetre alkottatott, második pedig azon törvények gyöngyét s nemzetünk szemefényét képezi, fölhozott vagy inkább csak mellékesen érintett nehézségeket mellőzzük is; ha a nemzetőrségről szóló XXIV. t.-cikkért semmit sem aggódunk is; ha a megyékről s helyhatóságokról szóló törvénycikkek azonnali életbe léptetése ellen felhozott „lehetetlenségi“ érvet, Patay Istvánnal, egy egyszerű „próbálja meg!“ szóval teljesen megczáfoltónak mondjuk; — de azon egy sor, mely a IV. t. cz. azon határozmányára, mely szerint az országgyűlést a költségvetés megállapítása előtt feloszlatni nem lehet, egyenesen kimondja a „non possumus“t: ez egy sor elég meggyőzni mindenkit, hogy kanczelláriánkban vagy minden alkotmányos érzék hiányzik, — vagy nincs őszinte szándék a kiegyenlítésre.

Hisz, az érintett határozmány nélkül az alkotmány maga illusorius, biztosítéka nincs. Ha az országgyűlést, mielőtt a költségvetést megállapította s tehát az adót megszavazta volna, el lehet oszlatni, természetesen az állam pénz nélkül nem lehetvén, alkotmánytalan úton adót lehet kivetni, s ha netalán megtagadtatnék, katonával exequáltatni, — akkor köszönöm én ezt a derék alkotmányt. A nemzet minden, még legjogosabb kívánata ellen is kész az ultima ratio: az országgyűlés elosztatása; s ha ismét összehívják s újra nem enged, ismét elosztatása. Bismarck szomszéd így kormányoz már évek óta s a példa, úgy látszik, tetszetős. És az országgyűlések elosztatása, új választások megrendelése s eszközlése,

mennyi olyas kormány-actióval jár, mi a mesterséges többség-csinálás épen nem válogatós eszközeivel a nemzetet egyrészben insultálja, másrészben demoralisálja s ott a hol még az alkotmányos intézmények teljesen megállapodva, a közérzület egészen meghiggadva nincs, végre magának az alkotmányos érzetnek gyökerében aláásásával végződhetik.

Az alkotmánynak s annak hogy a nemzet jogos és kellőleg kifejezett kívánalmai érvényesüljenek, különböző biztosítékai lehetnek. Angliában a király egy törvényjavaslatot kétszer visszavethet, harmadszor a királyi megerősítés nem tagadható meg. A régi lengyel királyságban sokáig fenn volt a veto veszélyes joga. A magyar alkotmány, míg a parlamenti kormány eszméjét nem ismerte a világ, a koronázásban és az inaugurale diplomában kereste biztosítékát. Ez a biztosíték a fejedelem szentséges személyében s királyi jellemében gyökerezett. De azon dönthetlen elv, hogy a király nem kormányoz, hanem uralkodik, mi más szóval azt teszi hogy a felség nem, csak kormánya felelős, más nemü biztosítékot követel. S a parlamenti kormányzat ezt a mi IV. t. cikkünk ama határozványában nyújtja legegyszerűbben. A *nervus rerum gerendarum* nélkül kormányozni nem lehet; azt egyedül az országgyűlés szavazhatja meg alkotmányosan; s annak megszavazása előtt a netalán nem tetsző képviselőt haza küldeni nem lehet; — ez oly logikai sor, melyből egy tagot sem lehet kivenni, melyet megtámadni lehetetlen; s melyre mégis azt mondja a leirat: „ebbe soha meg nem nyugodhatnánk!“

A kegyelmes királyi leirat mindazáltal ily tagadólagos tartalma mellett is, semmit végkép meg nem

tagad; s midőn a jogfolytonosság értelmezését a jelen viszonyok közt oly szűkre szoritja, miszerint „annak gyakorlati alkalmazása csak abban lehetséges, hogy a törvények változtatása egyedül a törvényhozás jogosult tényezői közreműködése mellett eszközlendő országgyűlési megállapodások alapján történjék“ — ebben magában oly elvet ismer el, mely gyakorlati alkalmazásában épen ellenkezőre mehet ki mint a leiratban előrebocsátottak, mert hiszen feltehető, hogy a törvényhozás egyik tényezője valamely törvény változtatásába nem fogna beleegyezni, mikor az természetesen törvény marad s annál fogva foganatosítandó. S épen ez a leirat achill-sarka: e nagy horderejű alkotmányos elv kimondása, melyből az egész pánczélos vitézt ki lehet forgatni minden erejéből.

Gondolom, ebben nem is lesz hiány.

XLIX.

Martius 13.

A kilenczes bizottság készen van a felirati javaslattal s az pár nap alatt a képviselő-ház elébe fog terjesztetni. Tudni való hogy ez is Deák műve. Most is mint rendesen, csak Csengery segélyével élt annak elkészítésében. Érdekes tudni, mikép készülnek e remekművek, melyek egy agyból ugornak minerva-készen, teljes fegyverzettel elő, de melyekben egy egész ország nézetei, ohajtása, érzülete sőt sejtelmei vannak kifejezve. Deák keveset formuláz maga, kezében a tollal; karszékében ül, vagy jó megy szobájában, hol törvény-

könyvei stb. mindenfelé kinyitva állanak, ha valaminek — mit óriás emlékezőtehetségében megtalált, de nagyobb biztosság végett irva is szeret látni, — még egyszer után akar nézni; így mond tollba legtöbbet. Néha azonban, ritkábban, csak eszméit mondja el s azok fonalán siklik végig, és a formulázást Csengeryre bizza; mert, bár tollba néha másnak is mond, de formulázást az egy Csengeryn kívül nem tudom hogy bizna másra. Vele sokszor értekezik, eszmét cserél, vitatkozik, hány-vet, s megállapodván: Csengery épen úgy benne van eszméiben mint ő maga. S hogy a legkitünőbb formulázó azt mondani sem kell. A Szalay Pesti Hirlapja óta, melyet utóbb egészen ő vett át, ez országosan elismert dolog.

Igy készült a Lustkandl elleni értekezés legnagyobb részben. Csengery akkor mindennap Deáknál töltötte az estét s három-négy órát dolgoztak együtt a mondott módon. Így készült most a második fölirat is; s bár az elsónél alig egy negyedrésznivel mondják rövidebbnek, mégis elkészült jóformán két nap alatt. Úgy hallatszott elébb, hogy Deák nem is akarja maga írni, hanem csak némely nézeteit terjesztendi elé a kilenczes bizottságban s az egészet aztán arra, illetőleg annak előadójára Csengeryre fogja bizoni. De nem úgy történt. Deáknál ketten írták. S a mű dicsőségében (mert nem kételkedem hogy dicsőséges az) Csengery is osztozik a nagy mesterrel.

Az új államokmány tartalmáról ma ennyit tudok (de egészen biztos forrásból). A közösügyekre tüzetesen ki nem terjeszkedve csak annyit mond, hogy azokat már tárgyalás alá vettük. Az egyes törvények ellen fölhozott nehézségek közül tüzetesebben csak a

törvényhatóságok helyreállításának kérdését tárgyalja, a többieket röviden de diadalmasan czáfolja meg. A fölrirat fősúlya azonban a jogfolytonosság elméleti s gyakorlati magyarázatán fekszik, mely a leirat ide vonatkozó részét egészen megerőtleníti s a tényleges jogfolytonosságot igen is lehetőnek s mulhatlanul szükségesnek bizonyítja be.

Hogy a fölriratot a képviselő-ház egész terjedelmében elfogadja, az semmi kétséget sem szenved. De igen valószínű, hogy nem vita nélkül. A két szél erősen fegyverkezik ellene. Apponyiék nem akarnak feliratot, hanem egyszerűen azt, mit a parlamentek nyelvén indokolt napirendre térésnek neveznek. A napi-rend, természetesen, a közös ügyek: s ők azt akarják, fejezze ki a képviselő-ház határozatilag, hogy aggodalmai ugyan a kegyelmes leirat által eloszlatva nincsenek, de hiszi hogy a közös ügyek tárgyalása és azok érdemében fölterjesztendő javaslatai által neki sikerülend a felség aggodalmait eloszlatni; s azért haladéktalanul neki kezd a leiratban is sürgetett közösügyi tárgyalásoknak, melyre már meg is választotta bizottságát. — A szélső bal „kis de bátor had“-a pedig, hihetőleg azon föltevésből hogy Deák fölirata nem lesz elég „paprikás“ — maga készít föliratot, mely — mint rebesgetik — Kállay Ödön tollából kerül ki, s mely ha csakugyan világosságra jövend, hiszem hogy nem fog a derék magyar fűszer színe és szaga nélkül szűkölködni.

Nincs-e a sorsnak valami tréfás iróniája abban, hogy Apponyiék lettek a határozatisták s Kállay Ödönék, nem a többség által sodorva, hanem proprio motu magok fogalmazznak föliratot? Ugyancsak sarkon fordult Kakasvár, mint a népmesében, 61 óta!

Még kevésbé valószínű, hogy fölíratunkat a felső-ház is vita nélkül, sőt kétes, hogy egyáltalában is elfogadja. Beszéli pedig hogy a méltóságos főrendek röstellve az első feliratnál elkövetett eljárásukat, mely lényegileg mindenesetre fiascot csinált, most azzal akarják helyrehozni a hibát, hogy második feliratunkat egyhangulag s felkiáltással teszik magokévá. *Credat Judaeus Apella*. Azon magos testület, melyben a kormánypárt annyi eleme s az ó-conservatív politika, sőt ha kell (a hivatalnok-főispányokban) az absolutismus annyi támasza található, nem fog ily nagylelkű concessiót tenni. S ha enged, mindenesetre vontatva fog engedni hogy engedelkenységét annál becsesb színben tüntesse föl. A másik versiót, mely hallatszik, valószínűbbnek tartom. Ez abban áll, hogy a felső-ház némely tagjai, kik örökké szabadelvűség hírében állásuk daczára is minap a külön fölírat mellett küzdöttek, most a másik párt hű harcosaitól magok veendik át azt a zászlót, melyre a képviselő-ház fölíratának elfogadása van fölírva. Mondják, hogy Wenkheim Béla, a népszerű békési főispán, kinek minapi magatartásán mindenki fájdalomosan ütközött meg, bizalmas körben most a képviselő-házzal együtt tartás mellett nyilatkozott.

L.

Martius 14.

Igazán tartalmas ülés. Két nevezetes okmány terjesztetett a ház elé. A leíratra készült fölíratí javaslat; és a horvát tartománygyűlés átíratá, melyben

országgyűlésünket értesíti, hogy a horvát-magyar viszonyok rendezése végett kiküldendő regnicolaris választmányba részéről már megválasztotta a tizenkét tagot, kik, mihelyt tőlünk is hasonlóról értesülnek, azonnal meg fognak jelenni Pesten.

A fölrati javaslat tehát előttünk fekszik.

Mikor az első föliratról, s visszatekintőleg Deák egyéb államiratairól szoltam, azt hittem, újat és többet nem mondhatnék már. De Deák minden iratában ez a csodálatos, hogy mikor a megelőzőkben a tárgyat kimeríteni s a remekség netovábbját elérni látszott: minden utóbbiban még többet s még jobbat bir mondani, a kérdést valamely adott új oldalról ismét egészen újan deríti föl s előbbi culminatiópontját mindig meghaladja.

Im ennek bizonyosága az, mi a jelen fölirat fő-tárgyát képezi: a jogfolytonosság kimerítő magyarázata. A jogfolytonosság behatólag volt tárgyalva már az első föliratban; a leirat nem mellőzhette el, felelni az ott mondottakra, s midőn azt elvileg nem tagadhatja, oly értelmezést ad annak, mely egy nagy jogelvet mond ki, illetőleg ismer el, s mégis a jelen sajátságos körülmények között a gyakorlati alkalmazás lehetőségét kétségbe vonja. Deák nagy erővel s diadalmas következetességgel mutatja ki, hogy épen ez elismert elvből indulva ki, az ily megszorított értelmezés tarthatlan, sőt a gyakorlati alkalmazás megtagadásának nincs is tulajdonképi értelme. A leirat veszélyes petitio-principiit foglal tulajdonkép magában. Mert midőn elismeri hogy a törvényt csak a törvényhozás mind két tényezőjének szabályszerű közreműködésével lehet megváltoztatni, s így egyiknek bele nem egyezése lehetlenné tenné a változtatást,

előre már eltörlötteknek feltételezi az egyik félnek nem tetsző törvényeket és mintegy követeli hogy azok eltörlésébe a másik fél is beleegyezzék. S ha nem egyeznék, hol leszünk? a dolog természete szerint azt a törvényt végre is hatályba kellene tenni, vagy ott maradni a hol ma vagyunk — az alkotmányon kívül.

Mielőtt még a leiratnak a jogfolytonosságot illető, s általam is minap idézett szavai czáfolatára menne a felirati javaslat, az ellenében páratlan ügyességgel választja a legszerencsésebb álláspontot. Nem csak a kérdésbe vont 48-diki törvények vannak, úgymond, tényleg fölfüggesztve, hanem régibb, sem alakilag sem anyagilag kétségbe nem vont minden törvényeink s egész alkotmányunk; sőt fölfüggesztve a trónkövetkezés elmaradhatlan feltétele: a koronázási hitlevél gyakorlata is. Mily egyszerű, közelfekvő — s czáfolhatatlan érv. A Kolumbus tojása. S ezekkel a csodálatos tojásokkal a Deák zsebe mindig tele van. Ezekben áll az ő rendkívüli ereje.

A jogfolytonosság magyarázata is, a mily egyszerű s minden elméleti pöffeszkedés nélküli, ép oly ellenmondhatlanul meggyőző is; a történeti példák, melyekre a leirat akar hivatkozni, ép oly hatalmasan segítő viz a mi malmunkra.

De van különösen egy hely a fölirat e részében, mi még Deák államiratai közt is felül nem múlt magosságban áll, a felelet azon pontra hol a kegyelmes leirat az uralkodó személyes vallásos érzelmeire hivatkozik s azokban egyfelől érvet keres a felesleges eskü ellen (mit egy mindjárt megváltoztandó s általa úgy is meg nem tartható törvényre

tenne) másfelől biztosítékot kíván nyújtani az ország alkotmányos kormányoztatása iránt.

Soha kényesebb s egyúttal fontosabb tárgy több finomsággal s egyúttal erővel tárgyalva nem volt; soha gyöngédebb alakban azon erős és hajthatlan emberi igazság, mely a koronás főekkel szemben is követeli érvényét, kifejezve nem volt. E hely, Deák föliratainak eszmekoronájában kétségtelenül a legszébb gyémánt. Tolla itt majdnem egy költői kedély gyöngédségével van meglágyitva, a nélkül hogy ereje biztosságából legkevesebbet is vesztené. Mikor a felolvasás (melyet ezúttal is Csengery teljesített az értő ama virtuozitásával, kinek az előadott darab második sorban sajátjává vált) e ponthoz ért, csaknem elfojtott lélekzettel hallgattuk, alig hihetve hogy e pontot máskép mint vagy gyöngén vagy bántólag tárgyalni lehessen. S mikor végére ért, nem csoda hogy a ház kitörő lelkesedése tetőpontját érte el.

Sok embernek, még a házban s pártunkban is feltűnt, hogy midőn az első felirati vita alkalmával a kormánypárt némely szónokai s különösen Apponyi, a rögtöni restitúció ellen legerősebb érvel a 61-diki megyék abnormis helyzetét ragadva meg, abból általában a helyhatóságok alkotmányos visszaállítását a XVI. és XVII. törvényczikkek revisiója előtt lehetetlennek és eszélytelennek állította, ez első tekintetre némi erővel bírónak látszó érvet Deák csak mellékesen s úgyszólván tagadólag czáfolta meg, azt mondván hogy abból mert 61-ben, félig-meddig visszahelyezett megyékkel, s mellettök alkotmányellenes közegekkel, az eredmény kielégítő nem volt, épen nem következik hogy teljesen visszaállított alkotmányos kormányzattal is ugyanaz legyen az eredmény.

A kérdés tényleges oldala, hogy t. i. a 48-diki megye visszaállítható, s meg is fér az alkotmányos felelős kormányzattal, minek bebizonyítását Apponyiék követelték, de bebizonyítható voltát egyenesen tagadták is, minél fogva nyilván mondták hogy e pontban Deák által megezáfolva nincsenek, annál kevésbé meggyőzve, a kérdés ez oldala mondom, akkor — szándékosan-e vagy esetleg, — mellőzve maradt.

A leirat most fölvette a kormánypárt ez érvét s magokra az idézett törvényczikkekre hivatkozott, melyek önmagokat ideigleneseknek vallják s a megye-rendszer végleges szabályozását a legközelebbi törvényhozás egyik sürgető feladatául tüzték ki. A jelen föliratban Deák e pontra is tüzetesen, és bátran mondhatjuk, diadalmasan felel meg s ma már alig mondhatná Apponyi, hogy nem érzi magát meggyőzve. Vagy a 48-diki megyékre való történelmi hivatkozás sem győzhette meg az ellenkező nézetet, melyek a ministeri kormányzattal együtt, bár a legveszélyesebb s háborgosabb időben is, több hónapon át a legjobban megállottak —? oly kormány alatt természetesen, mely a nemzet bizodalmát teljes mértékben birta . . . .

Egy kis pont van még a fölirati javaslatban, mely a leggyöngédebb szivből ered s egyszerűségében testi és szellemi szervezetünk azon műszeréhez szól, hol a könnyek önkénytelenül képződnek. A politikai elitéltek s számüzöttekre vonatkozó pont ez. „Vegye, úgymond, Fölséged kegyelmesen tekintetbe, hogy a szenvedőnek minden órája kínos, s engedje reménylenünk, hogy a mit kérő szavunk Fölségedtől kieszközölni gyenge volt, azt saját atyai szivének sugallata mielőbb valósítani fogja“.

Oh, ha a diplomatiái iratok szívtől szívhez egyenesen szólhatnának, s nem kellene — mielőtt a fedelmek szívéhez jutnak — egy hideg kormány közegeén menniök át! . . . .

A fölirat befejezése határozott, egyszerű, de meleg és meghatott s megható hangon van írva. A felség személyéhez szól s tőle akar orvoslást várni. E hang, ez irány teszi Deák feliratait, s köztök e mostanit is, oly különbözőkké a közönséges államiratoktól. A komoly, erős, ostromolhatlan tartalom rendkívüli gyöngéd és szívszerű alakba van öntve. Soha nem nyújtottak hamisitlanabb bort szebb és önbecsübb pohárban.

A történet úgy akarta, hogy épen ma, midőn e dicső fölirati javaslat felolvastatott, nyilvánuljon Deák iránt a nemzeti bizalom, bár csak egy kis pontról, de az egész ország által osztva s visszhangozva. A nagykunsági Kis-Ujszállás csekély jelentőségű, de hazafias érzelmű polgári körének emlékiratát értem; mely épen tegnap érkezett átadás végett a ház elnökéhez s melyet az öreg úr szerencsésen megválasztott pillanatban épen akkor nyújtott át az ünnepeelt hazafinak, mikor az egész ház az imént fölolvastott felirat varázshatása alatt állott. Szerencsésen választott pillanat mondom, mert bár tiszteletünk és ragaszkodásunk Deák iránt nem keres napokat magának s nem változik a napokkal, máskor, a tárgyalások közönséges folyamában aligha helyén lett volna a megtisztelő emlék ily nyilvános átadása. Deák ismeretes igénytelenségével most is kifogást tett ellene, s miután maga is meglepetve a megtörténtet nem törtéنتté nem tehette, legalább annyit követelt, hogy az egész mintegy zárt ülésben történt-

nek tekintessék. De a ház Deákkal együtt az elnököt is éltette s ezzel helyeslését mondá ki nem épen szabályos, de azért rendén levő eljárására.

LI.

Martius 15.

Uram, ments meg ügyetlen barátaimtól, inkább hogynem mint leggonoszabb ellenségeimtől.

E régi mondást ugyan ismételheti szegény Siklós, kinek Besze János által megvizsgált választási ügye szintén a tegnapi ülésben került napi rendre.

Besze kiment, visszajött; azt mondja jött, látott és győzött. Hogy ne! bátorsága most is az a régi, melylyel egykor ama híres definitiót adta mely szerint az ágyu semmi egyéb mint egy nagy puska. Rendezői talentuma nem kisebb a hadvezérinél, melyről hajdan Schlick oly magos bizonyítványt adott volt ki egyik hadi bulletinjében, az általa visszanyomott magyar seregről szólóban, eképen: „General Böse, der den Rückzug deckte, oder wenigstens decken sollte“. — És Besze most sem hazudtolta meg régi jó hírét. Halljuk magát — hiszen ki adhatna illetékesebb tudósítást saját viselt dolgairól, mint ő maga? — s értsük meg belőle, mint dolgozott éjjel nappal; mint járt faluról falura; mint tartott dicsőbbnél dicsőbb speecheket a néphez; mint térdeltette az esküvőket s tartatta föl három újjokat s vezényelte hogy na most mindjárt megesketi s mikor látta hogy készek eskünni, mint engedte el nekik az esküt; s ezer meg ezer ily badarságot, a leg-

hősiesebb, fenyegetőbb és nagyszerűbb bramarbas pofával, az elmaradhatatlan stentor-hang jerikói trombitájának kíséretében.

Elejétől fogva sajátságos ügy volt ez a Siklós-syé! Mert valljuk meg, hogy még Beszénél is többet ártott neki másik barátja s főagense, Miksich. Ez a kapa-kasza kerülő fölvevett a Siklós melletti korteskedésre két ezer forintot; holott egy krajczárra sem lett volna szükség, Siklósynak óriási többsége lévén. Annál nagyobb szüksége volt azonban a pénzre — Miksichnek. Ő tehát a kétezer forint legnagyobb részét zsebre dugta, s hogy vele mégis beszámolhasson: maga ütötte a legnagyobb lármát, hogy ő így etet, úgy itat, úgy költ, úgy korteskedik; míg nem csak a mobácsi választó-kerület és Baranya vármegye, hanem ország-világ tele lett vele. Nem költött ő el kétszáz forintot sem, de azzal oly barnumi reklamot tudott csapni mint más ember tizezerrel sem. Mit bánta ő hogy a választók demoralizáltatnak, a választás viciáltatik, Siklós megsemmisítetik, — neki megmaradt másfél ezer forint tiszta profit.

Igy Siklós, méltó büntetésül hogy ügyét ily emberre bizta, s nevével ily játékot úzni engedett, de egyébiránt világos többsége daczára, áldozata lett a közönséges morál s politikai tiszta kéz követelményeinek. Megbélyegezte a főkortese; s a Gnadenstosst megadta neki a vizsgálója; két jó barátja ölte meg. Miksich korteskedéseieért el kellett rendelni a vizsgálatot. Besze ügyetlen védelme elkerülhetlenné tette a megsemmisítést.

Ez a képviselő-ház tárgyalásai közt a legnagyobb tragikomédia.

LII.

Martius 18.

A lapok, kivált a bécsiek, a fölrati javaslat bonczolgatásával vannak tele. Mindenik a maga módja szerint. Azok melyek a leirat által oly kellemesen voltak meglepve, némi fitymálással szólnak emerről, s előkeresik a 61-diki ismeretes szójarást, hogy az csak jogi és nem politikai mű, prokatori, nem államférfiui irat. Hagyján. Egynémelyik, s velök egyetértőleg a mi kedves Magyar Világunk is, nem lát újabb stadiumot országgyűlési tárgyalásainkra nézve e második föliratban. Hogy is? hisz ez most is csak az első fölirat alapján áll! nem mond semmi újat, legalább nem egyebet, mint az mondott, s mindenek fölött nem azt, mit a M. V. várna. Szerintök hát e fölirat egyszerű jogi óvástétel, mely meg nem akasztja a (főleg közösügyi) tárgyalásokat; sőt (szerintök) érdemleges feleletet sem ad a leirat, mert (mindig szerintök) az érdemleges felelet majd csak a közösügyi előterjesztmény lesz. Így szerintök tulajdonkép felesleges is e fölirat, jobb lett volna az óvást egyszerűen jegyzőkönyvbe tenni s tovább menni. — Tudjuk, értjük. — De bezzeg, ha országgyűlésünk felelet nélkül hagyná a leiratot, emez új stadiumot alkotna tárgyalásainkban, s mi az ilyen új stadiumot nem szeretjük, inkább megmaradunk, Bécs és Pest kormánylapjai engedelmével régi stadiumunkon.

A felirati javaslat tárgyalása egyébiránt holnapra van kitűzve. Országgyűlésünk addig kisebb-szerű, bár részben nagy horderejű dolgokkal foglal-

kozott. Ilyen a nemzetiségi kérdésre kiküldendő bizottság iránt benyújtott két rendbeli indítvány.

Az első fölrirat részletes tárgyalása alkalmával már aggasztólag kezdte a nemzetiségi kérdés föl-föl-ütögetni fejét — Stratimirovics, Hodosiu és Borlea képviselők mindent elkövettek, hogy e kisértő rémkérdést, — az ő agyukban kisért tudniillik — a felirati vitába mintegy becsempészszerk s így azt csak per tangensem kedvök szerint oldassák meg. Mi azonban teljességgel nem akart több rendbeli próbájukra is sikerülni.

A különböző nemzetiségű képviselők külön tömbekben folyvást konferenciáznak. S hogy azokban olykor-olykor mily eszmék merülhetnek föl s érlelődnek, elég világosan sejtetik egyes tagjaiknak részint szándékos, részint elejtett nyilatkozatai. Nem csak az egy politikai nemzetet tagadják a „nemzetiségek“ e nagy bajnokai, hanem szent István koronájának területi épsége s oszthatlansága sem oly szent előttök, mihez könnyedén s szívesen hozzá ne nyúlának.

Adjuk meg nekik, az oláhokat illeti első sorban e dicsőség. Természetes, van jó és rossz román szerintök. Gozsdu persze rossz román; mert tiszteli tán a magyar államot, nemzetet és törvényt. Remélem Popovics Zs. is az, legalább mint baloldali férfiúról azt hiszem áll a fölvilágosultság azon magoslatán hol az eszméket tisztázni képes lehet*). Babes, Hodosiu, Borlea, — óh, ezek a jó román eszményképének

---

*) Későbbi jegyzet. E remény a nemzetiségi kérdésre nézve aligha csalódáson nem alapul. Popovich is a nemzetiségek „túlkövetelő“ bajnokai közé látszik tartozni.

megtestesülései. Ha Axentie közöttük volna, vezérük is volna e vitéz férfiban. Sajnos, épen most jó a hír, hogy választása azért lett érvénytelen, mert tisztelt választói nem tudván kimondani jelöltjük nevét, 30—40 variatioju czifránál czifrább nevek alatt adták be szavazataikat s így a szavazatok tényleg sok felé oszolván szét, általános többség ki nem került. Kár, mert mily szép dolog lett volna Magyarország (és Erdély) képviselőinek egy széket ülni Axentie Szeveruval, az egykori tribunnal, kinek arca füsttől barna s keze vértől csepeg . . . . De térjünk vissza román képviselő-társainkra. Ők folyvást konferenciáznak s ezt jól teszik; eszméiknek sok tisztázásra van még szüksége. Vajha a jobb meggyőződések jutnának köztük érvényre. Van pedig, el kell ismerünk, erre is elég elem közöttük. Gozsdut már említettem. Faur, Maniu, Joannovics ismeretesek. A fiatal Mihályi Péter s a szelid kis Véghső Gellért is minden jóra hajlandó volna. Papp Zsiga és Wlád alkotmányosságáért ugyan nem sokat adnék, de talán ők sem oly dühös magyarfalók, mint a főlebb említett három. Csakhogy az emberek oly gyöngék, hogy a szájas és merész kisebbséget uralkodni s vezérekedni hagyják. A túlzó nézetek ragadják az erőtlenebbeket; s kivált a nemzetiségi igények, melyeknek háta mögött, állítólag, százezrek vagy épen milliók állanak, némileg feszélyezik a mérsékeltbb nézetűeket, hogy ama túlzó és valósulhatlan ábrándok ellen, a józan ész és politika fegyvereivel föllépni se merjenek, nehogy nemzetök hűtlen fiainak tartassanak. Sőt tudnánk nevezni, és pedig igen előkelő magyar képviselőt is, ki román választóinak ígéretet tett a nemzetiségeknek adandó engedmények

iránt s így magát e kérdésben némileg lekötötte nekik. Lehetetlen, hogy e kötelezés, magyar létére is ne nyugózza majdan. S mennyivel inkább ott, a kinek társai majd vádlólag, majd gúnyosan, majd gyanusítva, majd fenyegetőleg súgják vagy kiáltják fülébe: hiszen te román volnál — s mégis? . . . Et tu mi fili!

Külön csoportulatot alkotnak a szerbek. S úgy tetszik nekem, vagy szellemök jobb, alkotmányosabb, vagy vezetőik higgadtabbak s óvatosabbak, mint az oláhokéi. Stratimirovics, 48-adiki szereplésénél fogva, egyik legkiválóbb alak közöttök. Külsején alig látszik meg az egykori katona, vagy épen vezér. Tartása inkább hanyag, legalább legere, hangja alig érhetően halk, arcza hideg, a lelkesülés tüze lobogása nélkül. De kétszeri föllépése az első fölirati vita alkalmával, egy-egy alig észrevehető subtilis pártnál, megmutatta hogy a volt tábornok nem alszik s előőrseit jókor kiállította még hajnal előtt. Hogy követjelölti programja daczára, igényei túl fognak menni a kielégíthetőség határain, azt már sejteni lehet minapi beszédeiből. Mind azáltal szelidebb alakba öltözteti azokat mint román barátink. Mennyi hatása lesz fajrokonaira, még ezután fog elválni. Ugy látszik, Miletics, Milutinovics, Manojlovics egészen más emberek mintsem befolyása alá adnák magokat. Miletics, a szerkesztő és író, bozontos tatárfejével s tüzes, olykor indulatos előadásával, mit némileg annak tulajdonitok, mert nehezen birja magát megértetni, középúton jár s egész önállóan; tehetségeinél fogva leginkább van hivatva, hogy a szerb elem képviselői közt vezér szerepet játszó, de egyénisége aligha termett ily szerepre. Dimitrievics, a ház derék jegyzője,

s a legalkotmányosb érzelmü mindnyája közt, szelidebb egyéniség mintsem egy párt vagy töredék vezéri helyét foglalhatná el, kivált ha az merészebb úton akar járni.

Ruthén, ha jól tudom, három van közöttünk. Dobrzánszky, kire felesleges volna több szót vesztegetni; Markos végetlenül tüzes, csaknem szélső, baloldali, de egyébiránt sok kérdésben helyes nézetekkel s helyén álló erélyvel bíró, és Szilágyi István, szelid igénytelen ifju, ki úgy hiszem nem fog tulzó követelésekkel sem rosz vért sem meddő vitákat idézni elő.

E három nemzetiség az, melylyel, mint a mu-mussal szokták ijesztgetni a magyar politikát, ha az elég gyermekes volna megijedni a rémlátók sopánkodásaitól. Másik kathegoriába jönnek a tótok, németek s erdélyi szászok.

Ez utóbbiak képviselői még most adogatják be választási jegyzőkönyveiket. Az elsők, kik közülök megjelentek, a két brassói követ, a derék Bömches bácsi s a fiatal Trauschenfels, mindkettő őszinte unió barát, voltak. Schmidt Konrád, a comes ur ezúttal nem jó; a Rannicher-Zimmermann párt férfiai még nem érkeztek meg; hir szerint egyszerre akarnak mintegy tüntetéssel (14-en!) megjelenni a képviselőházban. Nem illenek, bár jól ismerjük eddigi politikai magatartásukat, addig szólani felőlök. A magyarországi németek a leghazafiasb szellemüek, idegen ajku honfitársaink között; ez már régóta ismeretes tény. Tóttjaink ellen sincs ezúttal semmi panaszunk. Ezúttal mondjuk, mert bizony ők nem egyszer s csak a közelmúltban is, sok tért engedtek magok közt a panszláv törekvéseknek és izgatásoknak. Például hoz-

hatjuk föl a Hurbán féle katonai és egyházi hadjáratokat. Most azonban közülök olyanok is, kik nem rég még telivér panszlávok voltak, úgy látszik meglehetősen kijózanodtak mámorukból s eszökre tértek. A felvidéki (tót) képviselők legnagyobb része, sőt tán kivétel nélkül, a legjobb szellemü. Kubicza áll élükön, ki megpróbált hazafias jellem. Stefanidesz most nagyon tüzes magyar, mondják nem volt mindig ilyen, de nem csalódom, hogy méltán bizhatunk benne. A derék Justh és Madoesányi régi, próbált vitézek, tűzben edzett aczél, valódi magyarok.

Körülbelül ezen elemekből állanak képviselő házukban a „külön nemzetiségek“. S most, midőn második fölratunkban ismételve ki vannak fejtve és néhány nap mulva a király elébe terjesztve, közjogi követelményeink, közeledik az idő, midőn az országgyűlés belkérdéseinkre fordítandja összes figyelmét, s egyidejűleg a „közös ügyi“ bizottsággal, szintén bizottságilag készítendi elő minden fontosabb belügyre nézve az anyagokat, nézeteket s majdan törvényjavaslatokat. E belkérdések közt, ez időszerint alig van fontosabb s egyszersmind kényesebb, mint a nemzetiségi. A kor uralkodó irányai közt egy sincs hatalmasabb mint a nemzetiségek válrokonsága által előidézett villanydelejes folyam. Száz esztendővel ezelőtt alig ismerték e hatalmas motorát a mai politikának és még lehető államalakulásnak; s meglehet száz év mulva szintugy nem fogják érteni a tüzet, sőt dühöt melylyel az itt-ott kezeltetett, mint mi nem értjük azon érzelmeket, melyek a keresztesháborúk árját szülik. De hogy most a nemzetiségi eszme végetlen horderejü Európában s hogy valóságos életkérdés Magyarországon, azt senki sem tagadhatja.

Országgyűlésünknek azért, mely — ha jó idő lesz reá — mindenféle zilált viszonyainkba rendet akar s van hivatva hozni, e fontos kérdésre mindjárt első sorban ki kell terjesztenie figyelmét. Az 1861-diki országgyűlés is mélyen érezte s elismerte már e szükségét s bizottságot nevezett volt ki, mely a főbb vonásokban az elvek megállapításaig, el is készült munkálatával. A bizottság kisebbsége a többség munkálata által ki nem elégitett idegen elemek részéről, Wlád Alajos és Popovich Zsigmond, mindketten most is képviselő-társaink, nyújtottak volt be külön véleményt. Az országgyűlés csakhamar bekövetkezett eloszlátása miatt azonban a beadott jelentések nem is tárgyalathattak s az ügy akkor függőben maradt.

Több ízben volt már szó köreinkben, s Deák által a január 22-diki nagy konferenciában formulázott is, melyek legyenek azon tárgyak, melyek előkészítésére külön bizottságok alakittassanak. A nemzetiség természetesen ezek közt nem utolsó helyet foglal el. S a martius 15-ki ülésben egyszerre két indítvány adatott be, a nemzetiségi bizottság kiküldése iránt. Egyiket, hosszabban indokolva Popovich-Desseanu János (nem Popovich Zsigmond, kit már több ízben említettem) nyújtja be. Ez, bár csak egy névvel aláírva, úgy látszik az oláh képviselők konferenciáiban készült s általok élesen fog támogattatni.

A másik indítványnak, melyet a felső megyékbeli tót vidékek összes képviselői, a magyarok is aláírtak, s melyet mindnyájok nevében Kubicza Pál szavalt, röviden ez a története. Az említett képviselők már e hó 8-dikán értekezletre jöttek össze Kubiczánál, ki közöttök ily indítvány benyújtását javaslatba tette. Többek részéről azonban azon ellenvetés

tétetvén, hogy a nemzetiségi kérdést, épen a magyar szellemü tótság részéről bolygatni nagyon helytelen volna; tegyék ezt azok, kik államjogi helyzetöken netalán változtatni akarnak. Mig másrésről épen a tótság jószellemüségével indokolhatott annak czélszerúsége, hogy az indítvány e részről történjék. A két ellenkező nézet ekkor nem jöhetett megállapodásra. A közelebbi napokban azonban több izben tartván értekezletet, végre az indítvány benyújtása iránt meggyeztek, s azt 15-én, a P.-Desseannéval egyszerre, be is nyujtották.

A ház azt, hogy a nemzetiség ügyében bizottság küldessék ki, természetesen elfogadta. De most még sem a bizottság tagjainak számát, sem a választás idejét meghatározni időszerűnek nem látta. A nemzetiségi kérdés, ha a legfőbbek egyike is, épen nem az egyedüli a haladékat nem szenvedő elintézendők közt. Egyéb belkérdéseink szintoly fontosak. S azért sokkal célszerűbb együttesen venni tekintetbe mind azon tárgyakat, melyekre bizottságok lesznek kinevezendők; s mivel e bizottságoknak a felölelendő munka-anyag tömérdekségéhez képest kétségkívül feles számu tagokkal is kellend birniok, sokkal czélszerűbb leend, mint Deák indítványára a ház el is fogadta, addig halasztani az ez iránti rendelkezést, mikor egyszerre a szükséges bizottságok mindenike iránt fognak határozhatni. Deák, a fölirati javaslat tárgyalása után öszzetes indítványt teend e különböző bizottságok iránt.

LIII.

Martius 20.

A német népmesék kedvencz figurája az a bítvös csizma, melylyel hét mértföldet lép a ki lábára húzhatta. Ilyen Siebenmeilenstiefel volt ma a mi lábunkon is; egy ülésben átmentünk a feliraton és pedig mind az általános (és pedig ugyancsak eseménydús), mind a részletes tárgyaláson. A ház, mintha talpa alatt égett volna a föld, sietett a végzésre; s szembetünő volt mily rosszul esik a többségnek, hogy egy — bár nem tekintélytelen, de ezúttal igazán csak kötelőzködő kisebbség miatt (s mily aránytalan kisebbség!) meghiusított azon szándéka, hogy a második föliratot egyhangu fölkiáltással fogadja el.

Merő kötelőzködésnek mondtam eljárásukat; kérelem vád, mert kizárja a valódi és erős — s azért tévedéseikben is tiszteletreméltó meggyőződéseket — s azért igazolnom szükség azt. Igazolja maga az esemény egyszerű előadása.

A fölirat felolvastatott s végén, mintegy varázslásra fölugrott az igen nagy többség; mit mondok? alig tizenöt-husz tag hijján az egész ház. Elfogadjuk, elfogadjuk — kiáltók mindnyájan. Az elfogadás már ekkor bevégzett ténynek lett volna tekinthető. De ha a szélső jobb azon néhány tagja, ki velünk föl nem állott, meggyőződése ellen valónak tartá a föliratot, akár elveire melyeket nem oszthat, akár általában fölirati alakjára melyet időszerűtlennek tart: — isten mentsen hogy vitatási jogukat tagadni vagy őket véleményök nyílt és szabad kimondásától el-

zárni akarnám. Lelkesült fölkiáltásaink még el sem hangzottak: — midőn az „ellenzék“ rettentetlen gladiátora a kis Bartal már fönállt és szót kérve, integetve, vigyorgott az elnök felé, ki épen enuncziálni akarta a roppant többség határozatát. Bartal hát szólt; a fölirat ellen szólt, mert Dimitrievics jegyző, kinél a fölirat elleni szónokok jegyeztették magokat (a fölirat mellettiek Tóth Vilmosnál), mint ilyet szólította őt szólásra s ő azt elfogadva, szólt. Tehát a fölirat ellen szólt. Ezt ugyan jó volt tudni; mert beszédében, az ő szokása szerint, ugyanannyi volt a leirat ellen is. Mivel több ízben nem csak maga, hanem elvbaráti s pártja nevében is szólott, — kik helyenként ugyan „helyes“-elték is beszédét — a beállt öt percznyi szünet alatt húszan a többségből névszerinti szavazást kívántak.

Figyelmet kérek, mert most tűnik ki, mi a szélső jobb meggyőződése — s mi kivált Bartalnak annyiszor hánytorgatott politikai nagy bátorsága — ?

A meggyőződés embere, ha kisebbségben van is, hiszi hogy igaza van, és nem röstell szemtől szembe állni a többség ellenébe. E tisztelt urak visszariadtak a nyilvános szavazástól. Hárman négyen is fölszóltak s bizonyitgatták hogy a szavazásra nincsen semmi szükség, mert hiszen ők nem a fölirat ellen beszélnek, csak a körüli nézeteiket mondják el a dolgok jelen stadiumán. Ők nem akarják gátolni a fölirat fölküldését (no azt bajos is volna!), nem is ellenzik az abban fejtegetett nézeteket; csak azon igénytelen véleményüket akarták kifejezni hogy a leiratra általában nem tartottak volna föliratot szükségesnek, csak a ház aggodalmainak jegyzőkönyvi kifejezését.

Ime, a meggyőződés! ime a politikai bátorság! A fölírat tárgyalásánál a mellett és ellen szólók számára két iv van kitéve; az ellen ivre Bartal és Zichy Nándor gróf fölíratják magokat. Bartal ellenbeszédében folyvást elvbarátira hivatkozik; elvbaráti folyvást tapsolnak neki; mikor az egész ház feláll, ők Apponyi gróftól Széchenyi Béla grófig ülve maradnak; s mikor mi névszerinti szavazást kívánunk — nem akarnak szavazni, szabadkozni, — Babarczy kesereg, Ürményi sofismákkal áll elé. Végre Deák megmagyarázza hogy igen is, van jog névszerinti szavazást követelni, — a névszerinti szavazás megtörténik s oh hallatlan, Bartal és elvbaráti — igen-nel szavaznak!

Itélje meg ez eljárást akárki s találjon benne egy csöpp férfiaságot s egy szikra következetességet!

Volt pedig düh, kapkodás a párt egynémely tüzesebb tagja részéről; szidták a szavazást kérőket stb. Én nem voltam, mondhatom, közöttük. De nem volt-e igazuk? s nem volt-e eljárásuk szükséges? mert mi volt egyéb mint ügyes parirozása a Bartal arra irányzott manőverének: hogy a fölírat elfogadásának dicsó egyhangúsága megzavartassék s így a fölírat maga veszítsen súlyából? A névszerinti szavazás követelése tulajdonkép azt czélozta egyenesen, hogy ugorják ki a bokorból — nem a nyúl, hanem az „elvbarátok“ tömbje; hadd lássa meg ország világ: kik és hányan vannak ők? — de ennél jobbat ért el, biztosította a fölíratnak az egyhangu elfogadást, nem levén senki ki nem-mel merjen szavazni! Persze ez eredmény nem a szavazást kérők érdeme, hanem a tisztelt elvbarátoké.

De vessünk egy futó pillantást a Bartal György

beszédére, mely sor szerint harmadik, és sok időre bizonyosan utolsó is. Mert ha a ház ma gyorsan haladt munkájában, bizony Bartal György is felkötötte a hét mértföld-lépő sarut, — hogy azzal nem csak a nagy távolságot, hanem magát is — lejárja.

Mondám már, hogy beszédében szintannyi vagy több volt a leirat ellen, mint a fölirat ellen. Azzal is kezdte, hogy ő a leiratot akarja taglalni. Már kérdem: ki készítette e kegyelmes leiratot? Nem azon kormány-e, melylyel hogy solidaritásban van, nemcsak mindnyájan tudjuk, de maga is, előbbi beszédeiben több ízben kimondotta; s kormányférfinak, kormánypart vezérszónokának illik-e, lehet-e kegyelmes leiratot, melyet ők készítettek s melyhez a fejedelem aláírását az ő tanácsaik nyerték meg, ily módon bírálni? Mi egyéb ez, mint *captatio benevolentiae* a többség irányában? mi egyéb, mint mesterkélt takargatása azon ellenkező érveknek, melyekkel mindjárt a föliratnak megy neki, a leirat után? Ha a többségnek egy kissé több belátása nem volna, mint hogy ily eljárást jóba vegyen!

No de ne legyünk türelmetlenek! Bartal elmondta a mit mondhatott, a leirat ellen; neki a leirat nem tetszik, őt az nem csak meg nem nyugtatta, de sőt némileg növelte az ő és elvbarátai aggályait! S most már következik a fölirat bírálata. Mily bíráló! Szeretném, miután a házban e beszédre semmi megjegyzés nem tétetett, itt mondani reá egy némit. De ki birna Bartal burkolt eszméinek magvához, elég szabatossággal, hogy ferdítés vádja ne érje, behatolni?

Első megtámadását a fölirat azon pontja ellen intézte, mely kimutatja hogy a jogfolytonosság elvi

elismerésével a nemzet meg nem elégedhetik. Czáfó-lata abból áll, hogy emlékeztet, mennyi idő, türelem, hősiesség kitarthatás és küzdelem kívántatott, míg ennyire mentünk, hogy a jogfolytonosság elvileg elismertesség. Szép indokolás, hogy tehát még annyit várjunk és tűrjünk, míg az üres szóból tett s az irott málasztból valóság lesz. Mert jőjön akárki és mutassa ki, hogy egy elvi elismerés, tetteleges fogadatosítás nélkül, mennyivel több a semminél? s mit tesz a „nyilt és tartaléktalan elismerés“ melynek igen is van tartaléka, mert valóban semmit, még a kétségbe nem vonhatót sem bocsátja ki markából egynémely aggályos vagy kétséges pontért!

Második ellenérve azon lovagol, hogy hiszen mi is csak „partialis restitutiót“ sürgetünk, s így csak egy hajszállal vagyunk jobbak nála és elvbarátinál. Honnan vette, hogy mi nem teljes visszahelyezést kívánunk: nem tudom; ha csak azon kifejezéséből válaszfőiratainknak, hogy „politikai lehetetlenséget nem kívánunk“ — mert ha van is köztünk egy kettő, ki egyéni véleményeként Csonka ministeriumot, vagy ez amaz közvetítő javaslatot emleget, főirataink azt hiszem elég határozottan szólnak. Lám, ki hitte volna! nem csak Madarásznak és Pataynak, — Bartalnak is igen kevés, a mit követelünk.

A forradalom s legyőzetése gyöngédtelen fölemlegetésétől Bartal jelen beszéde sem maradhatott ment. Most arra útalt, hogy ha mindjárt forradalom után annyit ajánlottak volna mint most: a nemzet valyon fogta volna-e annak elfogadását az előleges restitutiótól föltételezni? — Mit tett volna akkor a nemzet, nem tudom. Mindent vesztve, leveretése setét és kétségbe ejtő pillanataiban mikép fogadta volna a leg-

kisebb sugárt is mely eltemetett multja kriptájából csillant volna felé . . . ki mondhatná meg? De annyit tudok, hogy Bartal György az első, ki az elkényszeredett, kétségbeesett lépések netaláni elhamarkodásaiból az eszély és megfontolás logikáját akarná elvonni, és hogy egy önérzetére s jövője iránti törhetlen bizodalmára, oly óriási lesújtó csapások után ismét fölébredt nemzetet arra emlékeztetni, hogy csüggedt és erőhagyott helyzete is volt, semmivel sem gyöngédebb, mint a nyomorából ismét kivergődöttnek azt hányni szemére: bezzeg volt oly idő, mikor a száraz kenyérhéj is jól fogott volna! Hogy a visszaemlékezések e kikeresett gyöngédségeire (harmadszor bizonyítja!) közülünk csak azon Bartal György képes, ki maga is tevékeny szerepet játszott azon eszményekben, melyekkel most oly gúnyolódva játszadoz! — Dehogy gúnyolódva! hisz ugyan azon lélekzet alatt „a nemzeti szabadság nagy harcának“ nevezi a forradalmat! — A mese satyrja jutt eszembe. Ma is van a ki ugyanazon szájából egyszerre tud fújni hideget és meleget!

De elég! Bartal, a lépcső-fokokon ma ismét leebb szállott a közbecsülésben. Tehetségeit, szépen indult pályáját, országos nagy népszerűségét, magos jövőjét ki ne sajnálná! Ez alkotmányos küzdelemben, azt hiszem, senki sem vesztett annyit mint ő!

Ma a fölírat, a tegnapi jegyzőkönyvvel meghitelesített és végleg megállapítva, a méltóságos főrendeknek, egy Deák által fogalmazott végzéssel átküldetni határozottat. A végzésben ki van mondva, hogy a képviselő-ház örömmel venné, ha e fölíratot

a főrendekkel együtt terjeszthetné fel Ő Felségéhez. Meglátjuk, teljesül-e?

Ma adta be indítványát Deák egy tizenkét tagu bizottság választása iránt, mely tervet készítsen arról, hány, és minő bizottságok választassanak az országgyűlés előtt álló teendők tekintetéből.

Az országgyűlés ezzel úgy látszik tevékenységének egy új stadiumába lép. Mivel fölratunkra, akár hozzájárul a felső-ház akár nem, valószínűleg leirat következni nem fog, — a nyilvános tárgyalásokat egy időre a bizottsági munkálkodások váltandják föl. Első sorban minden esetre a közösügyi nagy bizottságé, de utána s mellette a többieké is . . . . .

LIV.

. . . . .
. . . . .

Eddig terjednek naplójegyzeteim.

Nem csoda, hogy mintegy magoktól abba maradtak, mint a homokba elvesző forrás szétszivárgó patakja. Országgyűlési életünk utolsó nevezetes mozanata a második fölrirat volt.

Egy darabig még annak utó-izével táplálkoztunk; aztán fölvitték, átadták, válasz nem következett reá, s az országgyűlés sokáig csaknem teljes tétlenségbe látszott merülve. Látszott mondom, mert a bizottsági munkálatok, következetes lassusággal ugyan, de csakugyan haladtak, s a sima fölszin alatt volt egy kis élet.

Most naplójegyzeteim Emlékirat - alak és módorban folytatására határozván el magamat, ott kell fölvennem emlékezéseim fonalát, a hol elejtettem volt; s mindenek előtt második föliratunkhoz kell visszatérnem. E kis czikket annak köztünk nyilatkozott utóhangjainak szentelem, a következőben pedig egy futó pillantást vetek föliratunknak felső-házi tárgyalására.

Mig a bécsi lapok, előbb mint a fölirati javaslat a ház asztalára került volna, igyekeztek annak tartalmát, legalább főbb pontjai vázlatában közölni, s mihelyt a javaslat kész volt, azonnal éles bírálat alá vették, addig a mi lapjaink, s nevezetesen az egyesült jobb- és bal-közép két közlönye, a „Pesti Napló“ és a „Hon“ annyira tartózkodók voltak, hogy mig az alsó-ház tárgyalását be nem fejezte, egyáltalában nem nyilatkoztak e fontos államiratról. Bár mily szép és dicsérendő tulajdonnak tartom a diskretiót, lapjaink e mély hallgatását még sem helyeselhetem. Szerkesztőik, mint képviselők, ama nagy párt tagjai s e minőségükben hihetőleg pártfegyelmi szempontból hallgattak. De a sajtó felül áll ily körülhatolt szempontokon; s a sajtó jogáról lemondani, a képviselői állás épen nem elég ok. A sajtónak feladata tisztázni az eszméket s irányozni a közvéleményt. Ez esetben égető szükség nem volt rá. A fölirati javaslat iránt tisztában volt a közvélemény. A bécsi lapokra legjobb felelet az leendett mit a képviselő-ház elfogadó végzése adandott. Mind igaz, — de az elvet nem helyeslem s tagadom hogy a sajtónak, ha hivatásának meg akar felelni, joga volna lemondani azon jogáról, hogy minden fölmerülő fontos mozzanatot irányadólag vitasson meg.

Azt hiszem így értette Böszörményi is, ama „bátor nyilatkozatát“, mely a Pesti Naplóban, két erős cikkben oly szigorún s annyi gúnynyal volt czáfolva. Részemről az alapeszmében igazat adok Böszörményinek; de sem ki nem fejtette, sem helyén nem alkalmazta, sem tényekkel nem igazolta rohamát. Az egész sajtóra s oly általánosságban mondott kárhóztató ítéletet, hogy az úgy nem csak nem áll, de nevetségessé is válik. De az igaz, hogy a sajtó, midőn a legfontosabb kérdésekben is hallgat, nem teljesíti kötelességét.

A fölirati vita végeztével s midőn a fölirat már el volt fogadva, nyilatkozott felőle két pártlapunk, érdemlegesen. A „Magyar Világ“ előbb már tárgyalta volt a feliratot s kimondá róla, saját pártszempontjából egészen indokolt nézetét, hogy az „új stadiumot nem jelöl az országgyűlési tárgyalásokban“; szerinte új stadium a leirat után már csak az lehetvén, midőn a közösügyi munkálatokat fölterjesztendjük.

A „Pesti Napló“-ban Andrássy Gyula és — o — (Szentkirályi Mór); a „Hon“-ban Tisza Kálmán és Jókai nyilatkoztak tüzetesen a második föliratról. Részint annak fontosságát és horderejét emelik ki, részint az ellenpártok megtámadásai ellenében igazolják országgyűlésünk ez újabb nyilatkozványát.

Andrássy Gyula és Tisza Kálmán cikkei, el nem mondott beszédek. Ők kétség kívül készen tartották magokat azon esetre is, ha a második fölirati javaslat fölött is olyas vita találna keletkezni, minőnek az elsőnél tanúi valánk. Ez eset azonban nem következett be; s beszédeiket most hirlapi cikk alakjában adják világ elé.

Andrássy különösen a leirat czáfolatával foglalkozik

s annak mind jogi mind czélszerűségi szempontból erős bírálatát adja; részletekre nem terjeszkedve, mint a fölírat maga, mely e tekintetben teljesen elégséges, hanem általános szempontokból. Bármennyire szeretjük Andrásst beszélni hallani, e magvas és szépen irt cikket olvasni még jobban szerettük. Tiszát ellenben inkább óhajtjuk a szószéken látni, mint az irodalom terén. Nem született írónak. Nincs sem verve-je, sem elegantiája; eszméi nehezen fűződnek sorba, kifejezései nem szerencsések, egész irálya nehézkés is, közönséges is. Hogy szónoknak sokkal kedvesebb, annak okát részint alakja és hangja elégiai hatásában, részint abban találjuk, hogy inkább tűzbe jó beszéd közben mint a tollal kezében s szelleme rendes ridegsége inkább megolvad a szó elevenisége, mint a csöndes eszmélkedés által.

Szentkirályi T á j é k o z á s a, két terjedelmes cikk vagy inkább összeállított töredékek, melyek többnyire szintén a leírat bírálatával foglalkoznak. Ez elme sajátságos voltáról tesznek újabb bizonyosságot. Mintha csak beszélni hallanók. Látszólag külön álló, s egymás mellé csak lazán sorozott töredékek, de melyek jobban megnézve valódi egészeket alkotnak. A mozaik egyes színes kövekből áll, de szoros összeverődése egy sima talajjá s egybeillő összerakása bámulatos műtárggyá teszi. Szentkirályi logikája nem a hosszú és fokozatos deductiókban tündöklök, hanem a hasonlóknak és ellentéteseknek csodálatos összeállításában, melyből végre ki nem mondva is kikerekedik a mit be akar bizonyítani. — Jókai is töredékesen adja eszméit gyakran; s azok is színesek, meglepők gyakran, de nem a mozaik tömörségével, hanem a kaleidoskop phantastikus szeszélyes-

ségével fűzi őket össze. Nem a logika erős oldala, hanem a képzelődés.

A Magyar Világ zokon vette, hogy a képviselőház legelőkelőbb tagjai a kegyelmes leirat és a fölrirati javaslat feletti vitát a házban elutasították s a napi sajtóban vették föl. A Pesti Napló azonban oly élesen jelölte ki ez eljárás okait, hogy a M. V.-nak és pártjának elment a kedve minden további kérdészködéstől. Azért kerülték, úgymond, a discussiót a házban, mert a leirat felelős kormányt kilátásba nem helyezvén, nem akarták a jelen kormány helyzetét még nehezíteni vagy épen tarthatlanná tenni, az ott kétségkívül napfényre jövendett igen kemény nyilatkozatok által; kerülték továbbá, mert feleslegesnek tarták oly töredékkal szemben a nagyobb vitát, melynek sem a nemzetben sem a kormányban valami nyomatékos támasza nincs s egyiket sem látszik képviselni tulajdonkép; s még feleslegesebbnek oly párttal szemben mely megtámadja a feliratot s egyszersmind elfogadja.

Valóban, alig lehet valami szegényebbet és precariusabbat képzelni, mint a jobb oldal egyrészének s organumainak állását a fölrirati rövid tárgyalás után, melyet ők idéztek elé s nem tudni miért, mi célból és kinézéssel, de annál kézzel foghatóbb hogy — minő eredménnyel.

LV.

Az alsó-ház második válasz-főlirata a felső-házban ápril 16-kán került tárgyalás alá; s három napi erős vita után, 18-kán csak négy szavazat többségével lőn elfogadva.

Minket e csaknem körömszakadtig vitt küzdelem s e csekély többség a 61-ki első főlirat alsó-házi vitájára emlékeztet. Így küzdött akkor is a határozati párt a főlirat ellen, majdnem az utolsó emberig s helyen-helyen elkeseredett csatát; és mikor szavazásra került a dolog, mindenki tudja hogy a határozati párt ha nem is nagy de határozott többségben volt, de önként átengedte, három szavazat parányi többségével a győzelmet a felirati pártnak. Célja volt lefolytatni a harczt ország-világ előtt, megmutatni erejét, mely a főliratiakkal (számban legalább) nagyon is mérkőzhetett — de nem vállalni el a döntvény felelőségét, s az úgy is csaknem bizonyos bukás vádját.

Ki hiszi el, hogy a főrendeknél a négy szavazat valódi többséget képvisel s a dolog nem csak így volt kicsinálva? A mily nagy tüzzel és erélylyel küzdött a kormány-párt, az első támadó: Czirákyval s az utolsó bekoronázó: Sennyei tárnokmesterrel élén, ha szándéka: elvettetni az alsó-házi főliratot, csakugyan egészen komoly lett volna, — mi könnyebb mint a huszonkilencz előjegyzett szónokkal (kik harmadnap elállottak) még három napig húzni a vitát s azalatt öt vagy tíz szolgálatra kész mágnást behivatni a vidékről? Ha szándékuk komoly, kétségkívül

nem engedik a szavazást a vita harmadik napján, még ha a tovább nyújtással bizonytalan is a siker, mert hogy most a bukás bizonyos volt, ha megszámlálták a fejeket, — azt pedig ily fontos kérdésben bizonyosan nem mulasztották el, — jól tudhatták.

A hosszú és erős vita tehát némileg Spiegelfechterei volt; mi egyébiránt épen nem akar vád lenni magában, mert a politika megengedi, sokszor követeli az ily politikai tüntetéseket. A 61-diki példát helyeselnünk kell, s a 66-diki is igazolható ugyanazon alapon. Osztjuk-e a kiindulási pontokat: más kérdés; nem osztjuk ott sem, itt még kevésbé; de a taktika helyes és sikerült.

A felső-házi kormány-párt célja volt megmutatni, hogy bár az alsó-házban csak kevés szó emelkedett a kormány védelmére az eljárását kárhuzató fölirat ellen, s bár az a kevés szó is torokon rekedt a szavazáskor, a kormány késedelmes politikája azért nem szűkölködik minden támogatás nélkül; biztató jelenséget mutatni föl a kormánynak s törekvéseinek; és bírálat alá venni a 48-diki törvények elveit, kivált a felelős és parlamenti kormány intézményét, melyet az alsó-házban még a kormány emberei sem mertek elvileg s egyenesen megtámadni, de a törvényhozás e másik tényezője a mostani kollegiális kormány szempontjaiból szeret fölfogni; kiáltani, szemben a 48-diki elvekhez szilárdul ragaszkodó nagy nemzeti többséggel, hogy a nemzet úgynevezett „színe-java“ (aristokratia = a legjobbak uralma), nagy részben legalább, ma is ellenzi azokat, mint ellenezte nagy tevékenységgel 48 előtt, s hallgatva 48-ban is. Ez volt a felső-házi vita célja; s a kormánynak kétségkívül nem kis előny, ily erős

gyámolitással dicsekedhetnie, a született törvényhozók soraiból. De végig vinni a játékot, elejteni valósággal a fölriratot — erre nem volt elég politikai bátorság.

Mert mi történt volna akkor? Az alsó-ház kétségkívül ragaszkodik fölriratához az utolsó betűig. De miután ez már nem a trónbeszédre adott amaz első válasz-fölrirat, melyet mindkét ház külön-külön is adhat, hanem — abnormis helyzetünkben — egy neme már a dietalis tractatusnak, melyet a két ház közös egyetértésével terjeszthetni föl csak: — a képviselőház kétségkívül minden további felelés nélkül egy határozattal letette volna a fölriratot; a felelőséget a nemzet ki nem elégített jogos kívánataiért azokra háritván, kik a nemzet képvisellete és a fejedelem közé ékelték magokat s meggátolták hogy amaz ehhez szólhasson. Ily felelőséget a nemzet kiáltó közvéleménye ellenében elvállalni, — nem jól mondtuk hogy a bátorság hiányzott, mert ez nem bátorság, ez vakmerőség lett volna, ehhez junkeri elbizakodottság kívántatott volna, s felsőházunknak dicséretére szolgál, — mit meg kell adnunk, ha politikai nézeteit nem osztjuk is, — hogy többsége sokkal józanabb, helyzetét a nemzet nagy összességével szemben sokkal jobban fölfogja, mintsem ily junkeri vakmerőségre vetemedhetnék.

Tagadhatatlan, hogy a felső-házi háromnapi vita több tekintetben érdekes volt. E magos tanácskozó testület, mely jellem, képzettség, politikai múlt és meggyőződések tekintetében talán még nagyobb változatosságot s különbözőbb fokozatokat bir fölmutatni mint maga az oly tarka képviselő-ház, már ezért is végtelenül érdekes látmányt nyújt. A szó etymo-

logiai értelmében is valódi aristocrata után tán egy üres fejű s még üresebb keblü felfuvalkodott dandy, egy szabadelvű demokrata mágnás után egy csökönyös maradár, — vagy akár marodeur, egy nemes törekvésű s ezerszeri csalódása után is nemes hevét el nem vesztett régi bajnok után egy lófuttatási vagy csolnakegyleti babérjaival vagy éppen legázolási bravourjaival „fenn-levő“ junker következik szólni; egyik szónok gondolkodása s tanulmányai, külföldi és itthoni szemlélődése és tapasztalásai eredményeit tárja elénk, fenkölt eszméket fenkölt alakban; a másik sem gondolkozni, sem beszélni, még anyanyelvét sem tudja, s szerencse ha annyi esze volt hogy ezt belátva — legalább titkára által készíttette szónoklatát s nem saját idétlenségeit tálalja előnkbe; ez valódi államférfiúi szempontokat keres s talál, az alantabb niveaun áll a kávéházi politikusoknál s csak szókat pattogtat; ez mindent elkövet hogy saját multja következetlenségeit igazolja s vagy a nemes önfeláldozás trágikai palástjába, vagy — ki hinné? — egy harlequin tarka ruhájába búvik s még a csörgő sipkától sem riad vissza! — A főpapság egy külön kathegoriát képez a tarkaságban. Az ige magas sáfárai közt a mai felső-házban alig van egykettő a ki csak meglehetősen is tudna beszélni. Oly szónokok, mint Lonovics és Haynald, mit mondok, olyanok alig vannak, kik méltók volnának e kettőnek sólyáját megoldani. Forgács, czimz. püspök a legjobb szónok közöttök. S ő is mennyivel hátrább áll nem csak Haynaldnál tűzben, lélekben, ihletben és finomságban, hanem Lonovicsnál is classicitásban. Különböben inkább ezzel mint a volt erdélyi püspökkel lehet összehasonlítani. Vannak aztán a püspöki

karban (természetesen csak a felső-házi szónoki szereplésre vonatkozólag szólhatunk) oly semmit mondó laposságok mint Simor püspöké s oly özönviz előtti bornirtságok mint Papp-Szilágyié!!

A felső-házi viták érdekessége azonban nem csupán e tarkaságban áll. Valódi belértékkal is bír az nem kis mértékben. Részünkről, minden demokratia hajlamaink mellett is, önkénytelen tisztelettel viseltetünk a mult jog-czime iránt; e nemét a tiszteletnek nevezzük kegyeletnek. A magyar nemzet multjában a legszebb lapok azok, melyekre a magyar aristokratia sajátkezüleg jegyezte föl hallhatatlan érdemeit, olykor áldozatait. Az ősök lége vesz körül a felső-házban; s ha e lég kriptai fuvallatot csap is arcunkra néha, nagy és szent emlékek fuvalma is jó vele. És ha a mai felső-ház nem mindenben, s különösen az áldozatkészségben, az önfeledésben nem méltó is egészen őseihez: ki volna oly igaztalan, hogy ezt egészen nekik rója föl bűnül? nem a kor, nem az előre ment s készségöket már kimerített áldozatok, nem elvesztett befolyásuk sajnálata hozza-e azt magával? Legyünk igazságosak.

És végre van e körben elég, a mi maga-magában is tiszteletet gerjeszt. Egynehány alak, a kire nem lehet nagy elismerés nélkül tekinteni, egynehány, a kik az ellenkező érzületet is, egy vagy más szempontból, csaknem hódolatra kényszerítik.

Az első napi vitából b. Wenkheim és gr. Cziráky, a két indítvány-tevő, és gr. Nádasdy Lipót s gr. Széchen Antal emelkedett ki, felül a közönséges színvonalon.

Wenkheimon, hogy az első fölirati vitánál a külön fölirat mellett harczolt, mindenki méltán csodál-

kozott. E lovagias főúr szabadelvü multjával följogosított az ellenkező várákosásra. S annál sujtóbb volt a közvélemény ítélete váratlan — a mellett indokolatlan magatartásáért. Érezte-e a sujtó ítéletet s idején megfordult? vagy jobb meggyőződése belső ösztönből tette? elég hogy hibáját, — s kinek nincsenek politikai hibái! — fényesen helyre hozta most. Ki nem ismeri a népszerű békési főispánt: a magyar sport, a barátság és lovagiasság, a köz- és magányélet hőstét s kedvenczét? Öszülő hajjal is szép s megragadó jelenség, edzett aczélos alak, valódi férfi s valódi gavallér, mint mindig. Élénken emlékezünk az első toasztra a kaszinó Széchenyi billikomából, mely az általa fölhevített nagy és komoly némaságon át az egész országra kihangzott. Talán a minapi benyomás kellemetlensége zavarólag hat vissza mostani beszédére; de a nemzetnek tudni kell méltányosnak lenni s egy hű fiának egyszeri tévedését csak is tévedésnek véve, nem szabad hűtlenségnek magyaráznia.

Az ellen-indítványt, a fölirat félretételére, Cziráky gróf tette. Fehérmegye 61-diki főispánja, ki akkor megyéjében csaknem politikai túlzásai által lett oly népszerű s a felső-házban a határozati párt által eredeti szerkezetéből kivetkőztetett felirat elfogadására tette volt az indítványt: — ma egy telivér 47-es, egy miniszterium és parlamentarismus-ellenes beszéddel lep meg! Senki sem tagadja Czirák y gróf fényes tehetségeit. Hisz a legellenkezőbb irányok szolgálatában tudta azokat hasznosítani s kitüntetni. E görbült derék, mintha csak az udvarias hajlongásban görbült volna meg, e mindig mosolygva föl-felé tekintő arc, mintha csak a hatalom polczán ülöknek kedveskednék, s ez érvekből és bizonyíté-

kokból ki nem fogyó szó-készség, mintha mindenre tudna igazolást találni, — egy igazi diplomata képét tárják előnkbe.

A ki Nádasdy Lipótot, Komárommegye örökös főispánját s gazdagabb főuraink egyikét, nagy egyszerűségében, csaknem szigorú arcvonásaival s igénytelen modorával először látja, alig hinné hogy nem egyszerű demokrata áll előtte. Beszéde is olyan mint maga: egyszerű, határozott, külsőleg csaknem rideg, de benn eszmék s érzelmek kincseit rejtő. A nagy úr feszességéből ép oly kevés van egész lényén, mint a bőség vagy pazarság kéjenczének sybaritai vonásaiból. Beszéde mindazáltal felemelő, sőt elragadó hatással van hallgatóira. Nem csak mert a meggyőződés ereje szól belőle, hanem ama rejtett tűz csap ki néha-néha szavaiból, mely az elnyomott nagy érzések sajátja, melyek minél jogosultabbak, annál türelmesebbek, de önkénytelenül annál lángolóbbak is.

Egészen ellentéte Széchen Antal gróf, az egykori miniszter, a februári pátens aláírója. Diplomata minden ízében. Az emberek különféle minőségeiket a szerint szokták classifikálni, mihez a mint nagyobb hivatást vagy kedvet éreznek. Előbb születtem, szokás mondani, embernek mint ez vagy ama felekezet, vallás, nemzet stb. tagjának. Ha Széchen gróftól megkérdenők, ő nem mondhatna mást mint hogy mindenek előtt — diplomatának született; előbb mint magyarnak vagy katolikusnak, előbb mint embernek. Akaratlanul legalább maga is e következtetésre vitt azon nyilatkozatai által, melyekkel igazolni törekedett, miért írta alá a februári pátens, mely ellenkezett meggyőződésével, politikai multjával, hazája törvényeivel s javával, sőt tulajdonkép uralko-

dója legbensőbb óhajtásaival is. Mert a diplomacia akkor mind ezen szent tekintetek mellőzését követelte; s gróf Széchenben mind e sokszoros jogczimiek együtt véve sem birtak annyi súlylyal, hogy az ellenkezőt tudták volna tanácsolni. — Ez egy vonás elég az ember jellemzésére. Ismételjük, gróf Széchen diplomata minden izében. S nem kell-e lenni ily embereknek is?

A második nap szónokai közül mindenek előtt Szögyényit emeljük ki. E nap hőse, ellenvéleménye daczára is, kétségkívül ő volt. Nem a minden belső szózat ellenére is engedelmes diplomata szolgálat-készége, annál kevésbé egy az embert lenéző s csak az urat tisztelő és önmagát bálványozó porosz junker szenvedhetlensége, nem, e bántó elemekből Szögyényi alakján, egyéniségén, szónoklatán még egy vonás sincs. E kis tömör alak, e komolyan nyájas arcz, e mindig pörge kis bajusz, erős s még is szelid vonások, e finom modor s eszmedús beszéd, minden a magos miveltségű urat és férfiut mutatja benne. Ő szolgált, de nem mint hivatalnok; engedelmeskedett, de nem mint szolgál; s tudott ellenmondani is, de nem mint makacs ellenszegülő. E nemes royalistát, kinek royalismusa specificice magyar-törvényszerű, nem tudnók nem becsülni. Beszédében, érveket az alsó-ház fölirata s magatartása ellen, nem álokoskodásokban, még kevésbé a történelem elferdítésében, hanem saját meggyőződésében keres. S a meggyőződés, ha magát érvényesíteni akarja és tudja, még tévedéseiben is tiszteletre méltó. Ő egyébiránt, leszámítva a beszéd beindulásának vontatott s nehézkes voltát. jeles majdnem ragyogó szónok. Egyike a felső-ház igen kevés jó-beszélőinek. Mert jegyezzük meg melleleg,

hogy boldog a ki e három nap alatt tartott beszédekert lapokból olvasta el, nyugodtan, jól konstruálva, nyelv és kiejtési hibák, előadási akadozások s esetlenségek nélkül, és nem közvetlenül kapkodta le a méltóságos és nagyméltóságú urak ajkairól. Szögyéni, ismétlem, a kevés kivételek egyike.

Báró Vay Miklós változatos életének legutóbbi jelenete, maga is egy tarka, változatos látvány-kép. Közrendű házaknál szokásban volt régen, husz-huszonöt féle minden színű ruha darabjaiból, koczakánként, igen csinos paplant, vagy ágytakarót állítani össze. Nem csak hogy semmibe sem került, hanem igen kedves és drága emléket is idézett vissza. Itt a menyasszony ruha egy rózsaszín darabja mosolygott, egy téli kelme setéztöld koczakája mellett; ott az első bál mousseline-emléke lebbent meg, a korán eltemetett kis gyermek kedves piros szoknyájának egy darabkája mellett; itt fekete gyász-szövetet vettek zöld, kék vagy lilaszín, tarka virágos vagy egyezintű világos kelmék körül. Az egész egy szeszélyesen berendezett kis virágkerthez hasonló, melyben apró táblák tarkállnak, különböző színű virág-csoportozatokkal. Szeszélyes, de érdekes. Szegény anyám nagyon szerette az ily takarókat. Kár, hogy ő excellentiája, az egykori szabadelvű aztán konservatív felsőházi tag, az egykori korona-őr s forradalmi kormánybiztos, az egykori államfogoly s udvari kancellár, az egykori alsó-házi képviselő s kálvinista főgondnok . . . stb. stb. . . mostani felső-házi beszédét nem hallhatta szegény jó anyám: tarka koczakás paplanainak, e mesterműveknek, melyekről híres volt, egyik legsikerültebbike terült volna el előtte. E majd enyelgő hang a legkomolyabb sőt legszomorúbb emlékek ár-

nyában, majd az önvád metsző gúnyja az önigazolás mohó kapkodásával keverve, majd elemző fejtegetések, sarcastikus, néha csaknem pórias pattogások kíséretében, mind ehez a viselt nagyméltóságok emléke, a most is daliás egykor gyönyörű alak bája... oly csodálatos vegyület, mely fájdalmasan kaczagtat meg s mosolyogva nyomaszt. Brutust látjuk-e, ki elcseréli arcát hogy egy nagy boszú s egy nagy terv rejtőzzenek bárgyúsága alatt? vagy épen Triboulet-t, ki bohóc is tud lenni vérző szívvvel s élcel sötét, vigasztalan embergyűlöletből? vagy csak egy könnyelmű histriót kinél semmi sem komoly s minden saját nagy multságára és mások mulattatására van számítva? ki tudná! — Nagy igazságok rejlenek-e e politikai tréfák alatt, vagy megfordítva a komoly dolgok vannak-e oda vonva a politikai szenvtelenség elpalástolására? . . . . nem tudom, részemről, eldönteni.

Nem csalódom, hogy idősb Kákay Aranyos (persze hogy idősb mint 61-ben volt, de fájdalom nem tehetségben és elme-erőben, hanem csak politikai jellem (?) tekintetében fejlettebb) e beszédet persifflálta „Ujabb fény és árnyképei“ felső-házi részének utolsó cikkelyében, Márki Kákay czime alatt. Szomorú látmány a politikai czynismus azon neme, mely önmagát állítja teljes meztelenségében pellengérré; de ha Kákaynak magának nincs kifogása ellene, nekünk annál kevesebb, s ezt leszámítva, szatírája csakugyan sikerült. Mindenesetre legjobb része könyvének; mint egy gyűjtő focusa annak, mert minden elméssége — mely a vastag könyvben igen is széteszlik, — ebbe van összpontosítva s egyszersmind nem csak a kigúnyolt Nm. szónoknak legmaróbb caricaturája, ha-

nem — önmagának is legtalálóbbr foto-(és auto-) grafája.

Lám, báró Splényi Henrik, s még inkább gróf Haller Sándor, sem riadnak vissza a kissé drastikusabb modortól, melylyel részben komoly, részben humoros beszédeiket átszövik. Azt hiszem, a humor sem a törvényhozó sem általában a szónok méltóságával nem ellenkezik. Sőt a gúny s maga a persifflage, szabados és erős fegyverek a vitatkozó kezében. Az említett két felső-házi szónok ezt diadalmasan bizonyította. De azt is hiszem, hogy nem csak a törvényhozónak, hanem általában az embernek méltóságával is ellenkezik a gúnyt önmaga ellen, és pedig nem játszilag, hanem veséig metszőleg fordítani, mint bizonyos értelemben b. Vay Miklós is, sokkal inkább azonban Kákay A. tette. De ez utóbbi most csak annyiban tartozik rám, mint a Nm. felső-házi szónok sarkában levő mefistói árny.

A felső-házi vita harmadik napján, a méltóságos főrendek egész alsó-házi türelmetlenséggel követelték a vita berekesztését s a szavazást. Mert hiába van az embernek hét, kilencz vagy épen tizenegy gombú koronája, s hiába emelkedett oly magosra a pöbelből, hogy még gyűlései hirdetését sem szenvedni az utczasarkokra mindenféle komédia czédula (s alsó-házi ülés-hirdetés) közé ragasztatni, — denique még is csak húsból s csontból van, s ereiben vér foly, ha bár egy árnyalattal kékebb is mint a másoké. A zaj nagy volt s csak a „fidonc!” — kényes istensége őrzötte, hogy a mi canaille-szerű „Eláll!”-unk nem hangzott. 29 szónok volt még fölírva. Hanem azok csakugyan elállottak. A ház elnöke, a Tárnokmester kért szót.

Báró Sennyei a legsajátosabb alakok egyike; senki se mehetne el mellette, hogy vissza ne forduljon utána; s a ki egyszer látta el nem feledi többé. Magos, szikár alak, sovány, szintelen, szikár arcz; görbe, csaknem behajló orr; rövidlátó, összeszorított szemek, melyek egyikéről soha sem esik le az oda-szorított csiptető-üveg; egy szőke és aristocraticus Pálffy Albert; ez azon férfiú külseje, ki jelenleg Magyarország beligazgatásának élén áll, s leszámítva, hogy helyzete törvény- és alkotmány ellenes, magos polczára mind magos tehetségei, mind nemes jelleme által teljesen méltó. Politikai pályája nem sok megítélési pontot nyújt a nyilvánosságnak, de megrovásra sem ad alkalmat. Negyvennyolczban egyszer szólott, még fiatalon, de már higgadtan azonban szabad és törvényes szellemben. Az absolutismus és centralisatio súlyos évei után, az alkotmány felé visszatérés első stadiumai őt a törvényes kiegyenlítés meleg óhajtói s közvetítői között találták; és pedig elvtársai között ő volt az, ki Deák és pártja nézeteihez mindig legközelebb állt. Midőn Majláthtal együtt a kormányra lépett, úgy tekintettük őt, mint törekvéseink egyik legfőbb gyámolítóját a király tanácsában. Mindig hittük, hogy bár az átmeneti korszakban alkotmány-ellenes helyzetet vállalt, őszinte barátja a parlamenti kormányzatnak; s mig Majláth nyakig begombolt egyéniség, ki nyájasabb modora mellett is, senkit szívébe pillantani nem enged, meg voltunk győződve, hogy a komor sőt rideg külsőjü Sennyei, melegebb barátja ügyünknek s valódibb részvétellel kíséri alkotmányos küzdelmeinket . . . . . Hónapok teltek el azóta, s várakozásainkat semmi, egy lépés, egy tény sem igazolta. Alkotmányunk

igéret-földéhez messzebb vagyunk ma, mint Deczemberben, messzebb mint Septemberben. Ki az oka? Mi voltunk türelmetlenek, túlzók, követelők, mohók, mint 61-ben? tettünk meggondolatlan lépéseket? zavarogtunk, hetvenkedtünk, ellenszegültünk? Ily vádakat a legkajánabb rossz akarat sem foghatna a 65—66-diki Magyarországra. Vagy igazságtalan, jogtalan, politikailag lehetetlen dolgokat követelt az országgyűlés? e vádat, mely a kormány-részéről emeltek igen is, csak magok fölrataink czáfolhatják meg. Vagy végre, kormányunknak nem akarátán múlt, hogy még eddig mit sem tett alkotmányunk visszaállítására? De hisz ez a legnagyobb tehetetlenségi bizonyítvány, s oly emberek kik a felség bizalmával bírnak, kiknek kezében a hatalom van, ilyesmit be nem vallhatnak.

Sennyei beszéde a felső-ház april 18-diki ülésében, nem csak a felső-házi ülés-szaknak volt hasonlíthatlanul legjelesebb nyilatkozata, hanem Deák fölratain s azokra vonatkozó beszédein kívül, tagadhatlanul legfontosabb mozzanata eddigelő az egész országgyűlésnek. Szónoki emelkedettségben, az eszmék s kifejezések választékosságában, az okoskodás és gondolatmenet egyöntetiségében s az előadás nemes finomságában, a felső-házban senki, az alsó-házban is csak igen kevés szónok versenyezhet vele. Nyilatkozatának, e személyes tulajdonokon kívül, elfoglalt állása kölcsönzött különös fontosságot. Rendkívül sokat tett a helyzet megvilágítására. Megnyugtatólag szólt saját- s a kormány czélzatairól és érzületéről. De minél inkább akarunk feltétlen hitelt adni e megnyugtatósnak, annál inkább bele-esünk a másik, szintoly keserves dilemmába. Tehát e jóakaratu, alkot-

mányos érzelmű kormány, az általa fölismert s oly mélyen érzett nehézségekkel szemben, három-negyed év alatt semmit, épen semmit nem tehetett! Az országgyűlés összehivatott, — nyilatkozásra tér adatott, nyilatkozott — és meg nem hallgattatott! Valyon mi tanácsokat adhatott a kormány a fejedelemnek? meghallgattattak-e tanácsai? vagy nem s mégis helyén van? melyiket akarja hogy inkább higyjük felőle? — A tárnok-mester, maga s a kormány nevében teljes komolysággal nyilvánítja, hogy távolról sem gondolnak egy collegiális kormányzat s dikasteriumok ismét megörökítésére; s három negyed év alatt még egy árva „Csonka ministeriumot“ — mit mondok, még csak felelő államtitkárokat sem birtak kieszközölni; még mindig csak Bartallal vagyunk, ki majd a kormány-, majd maga nevében szól a képviselőházban, de ki ott tulajdonkép csak pinczehelyi választói-, s nem a kormány küldötte. — Vagy ha ministerium nem lehet, nem lehetnének-e a kormánynak kezdeményezései a közösügyekben s másokban, hogy tanúi legyenek komoly és tevékeny törekvésének a kiegyenlítés felé? . . . De semmi, semmi.

Ily tények ellenében oly kitünő államférfi legkomolyabb nyilatkozatai s oly remek beszéd, mint Sennyeié is elvesztik minden, de minden erejüket.

LVI.

Az országgyűlés második föliratára nem jött válasz. A felség, midőn azt a két ház elnökeitől átvette, kegyelmesen ígérte hogy figyelembe veendi, de

egyszersmind elvárja, hogy az országgyűlés megnyugtató választ a legfelsőbb aggodalmakra — a fenforgó vitás kérdésekbeni munkálataiban adjon. Utalt tehát, első rendben, a közös ügyek kérdésében munkálkodó választmány előterjesztéseire, s általában mind azon tárgyakra, melyek — mint pl. a nemzetiségi, megyei stb. kérdések, — a 48-diki törvények revisióját vagy az újonan megszilárdítandó állapotokat érintik. E naptól fogva tehát országgyűlésünk némely kisebb érdekű igazolási s egyéb tárgyakon kívül, nem tett egyebet mint megválasztá s útba indítá különféle bizottságait, melyek közül a közös ügyi és a horvát-ügyi, mint legsürgetőbbek s gyakorlatilag fontosabbak, már-már elkészülnek munkálataikkal, míg a többiek inkább csak szervezkedtek, sorrendet s egyéb előmunkálatokat készítettek, anyagot gyűjtöttek stb. A bizottsági dolgokról külön fejezetben akarván szólni, az országgyűlés két havi (ápril és májusi) életéből meg akarom érinteni azt az egy-két érdekesebb ülést, melynek tárgyait egészen mellőzendőnek s a köz-érdekeletlenség álló-tavába mindenestől beajtendőnek még sem tartom.

A mint az erdélyiek napról napra érkeztek, a múzeumi szűk teremben nem fértünk már. Elkészült nagy későre az országház s végre átmehettünk és megtarthattuk benne első ülésünket. E nap a véletlen (mert senki által nem keresett) találkozásu omenek napja volt. Ápril 14-dike vala, s szombat nap, mert a kalendarium épen 17 év mulva ismétli a hét napjait a hó ugyanazon napjain. A háznak a jelen ülés-szakban XLIX-dik ülése vala. És mondja valaki, hogy nincsenek klasszikai hajlamaink! a régi népek a nagy- vagy gyász- emlékü napokat áldozatokkal

ünnepelték meg. Báró Babarczy és báró Baldácsi voltak e nap áldozatai. A ház mindkettő választási ügyében vizsgálatot rendelt volt; s ügyöknek e nap kelle eldöntetniök.

Baldácsié vesztegetési eset volt, a legnagyobb mérvű s egész czynismussal üzött. Ehez járult a legbotránnyosabb körülmény, mi valaha képviselői tesztületet felboszantott — a kiküldött vizsgáló megvesztegetésének ügyetlen kísérlete. A megsemmisítés vita nélkül, egyhanguan történt.

Annál nagyobb volt a vita Babarczy ügyében. A szélső jobb nagy erőfeszítéssel küzdött mellette. Sőt egy-pár olyan is, ki köztünk ül, részt vett a védő harcban. Pedig az ügy igazán olyan volt, hogy csak a legnagyobb pártszellemtől vezérelve lehetett oltalmazni. De erre most már nem térek vissza, csak egy komikus intermezzót említek föl. Keglevics István gróf, a szélső jobb egyik fiatal csatárja, ez ülésben ragyogó bizonyosságát adta parlamentári modorának. A napló bizonyítja, hogy ez ügyben, kisebb nagyobb beszédet épen tizet tartott; e közül hármat már a végzés kimondása után; hiába kiabált a ház, hiába utasította rendre az elnök, hiába húzták ülésébe vissza saját szomszédai; ő csak nem engedte elhallgattatni magát, hanem egyre beszélt, mint a kis Benoiton Fánfán, mikor a lóversenyről oly eleven kedélyben jó haza. Némelyek már kiáltották, hogy ki kell vezetni, de az elnök szelidsége mégis megőrizte a házat e kellemetlenségtől.

April 16-kán az erdélyiek számára föntartott második alelnöki s hatodik jegyzői helyek töltettek be. Zeyk Károly, a csaknem egyértelműleg megválasztott

alelnök, Erdély kitünő politikai kapacitásainak egyik legkitünőbbike. Kora ifjuságától kezdve a szabadelvű alkotmányos párt hive, ki az elvhúséget alapos tanulmányokkal, s a kitartó erélyt szelid érzülettel párosítja. Szikár magos termete, csontos, szellemdús arca, mélyen fekvő szelid tűzü szemei, s mindenek fölött szívhez szóló édes csengésű hangja, végetlenül rokonszenvenné teszi föllépését. Azon ritka emberek közé tartozik, kik a bővebb ismeretség által folyvást nyernek. Politikai műveltség és higgadság tekintetében csak kevés van a házban hozzá hasonló. — Ocsvay Ferencz, kolozsvári jogtanár s az utóbbi kolozsvári országgyűlés föliratának jótollu szerkesztője, derék és velős, alapos tudományu ember. Mint jegyző világos, de végetlenül hosszadalmas; csaknem naplót csinál a jegyzőkönyvből s a mit két sorban el lehetett volna intézni, negyvenre szélesíti ki; példa reá a Vörösmarty-szobor ügyében föltett jegyzőkönyve.

Az igazolási kérdések közül említést érdemel még Décsey Lászlóé, mely a szélső (s részben a közép) bal minden erőlködése daczára csakugyan megsemmisített; s daczára még azon valóban példátlan anomaliának, hogy még az igazoló bizottság előadója is, a maga által előadott bizottsági vélemény ellen beszélt.

Nagy vitát költött s soká igen kétes kimenetelűnek látszott a gr. Czebrián-féle választás. A vizsgálatból, szerintem, kiviláglott a legnagyobb mérvű hivatalnoki pressio, a minek csak a ház ez ülészak alatt tanuja volt. Tények egész csoportja bizonyította a megye-kormányzat rendszeres befolyását e választásra. Mindazáltal a bizottság igazolást véleményezett. A házban ez ügy élénk mozgást idézett elő.

Kivétel nélkül minden lutheránus ellene szavazott (s szólottak is többen) az ellenjelölt Kubinyi F. miatt. A baloldal hasonlóan, részint Kubinyiért, részint a szerintök jobb-oldali érzelmű Czebrían iránti ellen-szenvből. Kétségkívül e forrásból eredhetett a Ráday L. gróf igazolhatlan s valóban bántó kitérője is, midőn kétszer, mert az elnöki rendreutasítás után is ismételve, s egész elkeseredéssel mondá, hogy ha Cz. igazoltatik, nincs egyéb hátra, mint Babarczyt diadalmennettel hozni vissza a házba. — Pedig mind erre nem volt szükség. Czebrían választását teljes objectivitással meg lehetett volna semmisíteni; s ha a ház minden oldalról azzal jár el, hihetőleg meg is semmisítettetett volna. De a ballal szemben a jobb, s a lutheránusokkal szemben a más felekezetűek, s a Kubinyi-barátok ellen a vele nem rokonszenvezők szintén követték a jó példát, s Czebrían, golyózás útján, 126 szóval 121 ellen, és így csak öt szótöbbséggel igazoltatott.

Az új országház tereme maga is adott elég bajt. A terem rossz akustikája, túlságos tágassága, a székek helytelen elrendezése (s csodálhatnók-e ha még tizenynyi hibája volna, hiszen Ürményi volt az építető bizottmány vezértagja s Ybl tervébe és minden rendezésbe ő mártotta bele szerencsétlen újját!) — mindez azon kellemes eredményre juttatott hogy a házban — semmit sem lehetett hallani. Próbáltuk, zártüléseztünk, mentünk ide, mentünk oda, — hiába: csak a legtökélyesebb csendben (azt pedig 450 magyartól kivánni sem lehet!) s akkor is csak részletesen lehet a beszélők legnagyobb részét megérteni. Visszamentünk üléseinkkel ismét a múzeumba; a terem háttérében levő fülkét, mely a hangot elnyelte

s hol az elnöki és jegyzői emelvény van, befalazták. De még ez igen keveset segített a bajon. Szó volt a terem padlatának néhány lábnnyival fölebb emeléséről, miáltal az ür eszeveszett magossága kevesbednék; szó a székek félkörbe elhelyezéséről, a terem hosszúsági oldalának közepére helyezendő elnöki szék iránt. De mindez sok időt s költséget venne igénybe s még sem segítene a bajon gyökeresen. A főhiba, mely miatt e terem jó hangzásu nem lehet, a tömör hangot elnyelő mély karzatokban van. S míg vagy ezek elfalazva és a terembe berúgó karzatokkal helyettesítve nem lesznek, vagy a tisztelt ház egér-csöndben (mäuschenstill) hallgatni nem tud: addig e terem nem lesz egyéb mint egy újabb költséges emléke a szakértetlen pénzvesztegetésnek.

LVII.

A második fölirat elfogadtatván, a képviselőház a bizottságok megalakítására tért át, hogy azok kezébe tegye le további munkálkodása egyes ágait.

Martius 22-kén adattak be a szavazatok a horvátügyi országos bizottságba részünkről választható nyolc tagra; valamint a Deák által indítványozott bizottságszervezési bizottság tizenkét tagjára. A szavazatok összeszámitatván, eredményök a martius 24-ki ülésben lön kijelentve.

A horvátügy, az ország kisebb közös ügye, tárgyalásaink egyik fontosabbika. Tudva van hogy a horvát országgyűlés, melyből a tulajdonképi unio-

párt, az ott úgy nevezett magyar románok visszavonultak, tizenkét tagot küldött ki kebeléből, kik egy-két közvetítő hajlamu tagon kívül (köztök Dr. Suhaj) mind az elkülönző párt képviselői. Magyarország az ezekhez adandó ugyanoly számú tagokat, a régi szokásos arányban, és pedig négyet a felső-, nyolczat az alsó-házból ad. A felső-ház megválasztotta már tagjait. A mieink, a tárgy fontosságához képest a ház legkitünőbb tagjaiból: Deák, b. Eötvös, Somsich, gr. Mikó, Ghiczy, gr. Andrássy, Csengery, Siskovich. (Ez utóbbi, valamint a főrendiek közül Jankovich L. somogyi főispán, beszéli a horvát nyelvet). Az így minden részről megalakult huszonnégy tagu bizottság april 21-kén tartá első formális ülését, melyben gróf Majláth Antal közakarattal elnöknek, előadóknak pedig magyar részről Csengery Antal, horvát részről Perkovác János lőnek megválasztva. Ma, midőn ezeket írom, (junius 19-kén) ez országos küldöttség bevégezte már működését. A horvátok haza mentek hogy a végleges megállapodásra nem jutott pontokról, s majd mind ilyen, országgyűlésőknek jelentést tegyenek. A miénknek hihetőleg e napokban fog szintén jelentés tétetni. De jó forrásból vagyunk értesülve, hogy az eredmény épen nem mondható kielégítőnek. Horvátország autonomiája iránt, saját belügyeiben, a megegyezés bizonyosnak mondható. De a területi kérdésben, mely czim alatt ők Fiume s a Muraköz Horvátországhoz csatoltatását követelik, lehetetlen lesz engedniünk. Szintoly kevéssé remélhető az egyetértés az anya- és leány-országot közösen érdeklő törvényhozási ügyek miképeni elintézésére nézve, mikre a horvátok szintén teljesíthetlen követelésekkel állottak elő. S mindezt be-

koronázza még az, hogy a közös budgetből aránytalan részben kívánnák országos költségeiket fedeztetni: akarván önállóságot s tőlünk várván annak költségei fedezését.

A tizenkettes bizottság, melyben Deák mellett a balközépről Tiszát, Nyáryt, Bónist, a jobb középről néhány kitünőséget s egy pár középszerűséget találunk, april 12-kén adta be jelentését, mely szerint mindenek előtt három bizottság volna megválasztandó: u. m. a házszabályok átvizsgálására, (illetőleg újonnan dolgozására) 35 tag; a nemzetiségi ügyre 40 tag; és az erdélyi unió kérdés részleteinek kidolgozására szintén 40 tag. E három bizottságnak a ház által szabadon s minden előleges ohajtási nyilatkozatok nélkül történendő megválasztása után szólítsa föl a ház minden tagját, nyilatkozzék, a még hátralevő öt nagy bizottság közül, a tárgy iránti érdeklődése vagy speciális tanulmányainál fogva melyikbe vagy melyekbe ohajtana bevásztatni? E később megalakítandó bizottságok: 1. a törvényhatósági s községi szervezetet; 2. a codificatiot; 3. a közigazgatási és anyagi érdekeket; 4. a vallás és közoktatás ügyét; 5. az országos közintézeteket illetnék. Ohajtandó, hogy a ház minden tagja, a bizottságok egyikében vagy másikában, a ki akar többekben is, benn legyen; s természetes hogy ez iránt mindenkinek ohajtása, nyilatkozata szerint, lehetőleg tekintetbe vételessék.

A bizottság e javaslata az april 21-diki ülésben került tárgyalás alá. Az egész munkálat ellenmondás nélkül fogadtatott volna el, csupán a nemzetiségi bizottságra nézve adtak be a románok tizennégyen, köztük Faur, Maniu, Mihályi is, de Gozdsu és Joan-

novich nem, egy pótjavaslatot, mely szerint e bizottságba a különböző nemzetiségek számarányához képest választassanak a tagok. Valjon az országban vagy a házban levő számarányhoz képest, nem volt megmondva, de értetik hogy az első. S valjon a pl. tisztán oláh terület magyar ajku képviselője, minő sok van, elfogadtatnék-e a nemzetiségi urak által oláhnak, szintén nem volt megmondva, de értetik hogy nem. E valóban erőszakos indítvány, mely némelyek foga fehérét nagyon is kimutatta, hosszas és némely indítványozók részéről nagyon is ingerült vitát idézett elő. Hodosiu, Babes, Borlea kemény rohamokat intéznek a ház ellen, mely a nemzetiségeket mellőzi, s választásaiban egy-két orosz-románal ki-kiszúrja szemöket; Medán plane Schmerling mellett tör láncsát a magyar képviselő-ház közepette (!) De Gozdsu, Dimitrievich, Kubicza, különböző nemzetiségek részéről erélyesen tiltakoznak az eljárás ellen. Az utóbbi kivált a szeg fejére tapintott, midőn nyilván megmondá, hogy ez uraknak a nemzetiségi kérdés a létra, melyen emelkedni akarnak. A javaslat aláírói közül némely szelidebbek, mint Maniu, mentegetik annak célzatát s szellemét. Végre a ház, két óra hosszant tartott erős vita után a pótindítványt elveté.

De csakhamar alkalma volt megmutatni méltányosságát, midőn — a nemzetiség nehéz kérdésének valódi szabadelvü és megnyugtató megoldását czélolván, — e bizottságot úgy választá meg hogy abban mindenik nemzetiség kellőleg képviselve legyen. A bizottság tizenkilencz magyar és huszonegy különböző nemzetiségü s ajku tagot számlál; és még a magyar tagokban is tekintet volt olyakra, kik más

ajku vidékeket képviselnek, pl. hogy mást ne említsünk: gróf Kún Gotthárd, gróf Bethlen Sándor oláh választó kerületek képviselői.

E szavazás eredménye, a házszabályi és erdélyi uniói bizottságokéval együtt, az ápril 28-diki ülésben lőn bejelentve.

A többi öt bizottságra a jelentkezési ivek kitétvén, miután tetszése szerint azokra magát mindenki bejegyezte, egy megállható combinatio összeállítása végett a tizenkettesnek kiadtván, annak munkálata alapján, illetőleg annak névről névre elfogadásával, május 12-kén a legtöbbnyire nyomtatott szavazatívek beadattak, s az öt népes bizottság is ezzel meg lőn választva.

Mielőtt mind e bizottságok eddigi munkálkodására (mely a legtöbbeknél még csak a kezdet kezdetén van) egy futó pillantást vetnék; egy előleges megjegyzést kell a választások módjára nézve tennem, a mivel különben is adós vagyok némileg, ha jól emlékszem, mart. 2-dikai naplójegyzetemből.

Midőn a Deák-párt külön a balközéptől szervezkedett, egy névsor lőn bemutatva, ha jól emlékezem 18—20 névvel, azokat tartalmazó, kik a párt elismert vezérével folytonos közvetlen érintkezésben legyenek s a kisebb klubbok és a vezér közt közvetítőkül szolgáljanak. Az intézkedés magában véve jó. De hogy még e tizennyolcz tagot sem választhatta maga a párt, hanem a névsor készen adatott elébe, az nem jó. A párt zöme ez első elvétett (vagy nagyon is szándékos) lépéssel, minden befolyásból ki lőn zárva; mert ezentúl ezen 18 ember az egyes klubbokban mindent mint kész megállapodást úgy adott elé. Hogy Deák körül azok legyenek, kiket ő

különben is személyes baráti s legközelebbi környezete közé számít, az természetes; s a párt minden tagja sokkal jobban tiszteli s szereti Deákot, mintsem kész ne lett volna bárkit, kit ő kijelöl, a 18-ba, e generalstab-ba beválasztani. Akkor lett volna értelme annak, minek így nincs, hogy egyének, kikben a pártnak semmi bizodalma, kiket a párt többsége alig ismer, ott figurálnak. Exempla sunt odiosa.

A klubbok megalakultak. Vitattatott-e meg benők csak egy kérdés? történt-e csak egy névsor megállapítására előleges értekezés vagy épen szavazás? sőt közöltetett-e a párt teendője vagy követendő magatartása más mint *ordre-du-jour* alakjában? — Soká épen nem. Mikor aztán a békétlenség mind hangosb kezde lenni, a képviselő naplójegyzetei szót is adtak annak, mikor kisebb nagyobb körökben már csaknem desorganisatiói törekvések mutatkoztak, mikor az eleinte népes clubbok mind látogatlanabbá váltak s végre 40—50-ből alig 5—6 tag ment feléjük is: kezdték észrevenni az illető urak hogy „valami rothadt van Dániában“ — s egy-két árva névsort, pro forma, a clubbok elébe terjesztettek. De ez is abban maradt. Ennyi *concessio* kevésnek látszott.

A névsor-készítés egész dühvé vált. Annyira ment, hogy még a megválasztott népes bizottságokba is, ha alválasztmány kellett, kész névsorok hozattak fel. Öt-hat, néha két-három tag, kit erre senki sem bizott meg, összeült, megcsinálta a kis névsort, felhozta s meglett. 30—40—60 emberről sem tették fel, hogy maga kebeléből, maga eszén, 5—6—15 tagot ki tudjon választani egyenes és szabad szavazással. Egy tevékeny és bátor kisebbség mindig uralkodik a többség inertiján vagy *laissez-aller*-ján s azért az

ily fogások mindig, de mindig sikerültek. E sorok írója önmagát gúnyoló szégyennel vallja be, soha egy szavazatán se törte a fejét, szavazott mint a többi. A ki nála gyermetegebb volt önállósága jó hiszemében, szavazott másképp s maga maradt szavazatával. Sokan soha sem szavaztak; némelyek fehér papirokat löktek be.

Természetes hogy ily módon készült szavazatoknál némely nevek minduntalan ismétlődnek. S az ország azt kérdi: hogy van ez? Azt nem fogja kérdeni persze, miért van Deák minden főbb bizottságban; ő a lelke mindennek, neki ott kell lenni, neki egy szava, érvben s hatásban, több a többiekénél együtt. Azt is természetesnek fogja találni, hogy Deák mellett mindig ott találja Tiszát, Ghiczyt vagy Nyáryt, vagy mindhármat, tehetségeik s pártárnyalati viszonyuk ezt igazolja. Hogy oly kitűnő tehetségek, mint Andrássy, Eötvös, Szentkirályi, vagy Somsich és Apponyi, a két utóbbi némileg árnyalatot is képezve, gyakran előforduljanak szintén természetes. Azt is tudja mindenki, miért van Csen-gery mindig Deák oldalán: mert jobb keze, mert eszméinek leghivebb kifejezője s mert Cs. sehol sincs ok nélkül, egymaga annyit dolgozik mint Deákon kívül az egész országgyűlés; bámulatos a mennyit ez az ember ért, a mennyit bir s a mennyit tesz; a hazának munkásabb fia s a háznak munkásabb tagja nincs nála; hitelintézet, akadémia, gazdasági egyesület, irodalom, országgyűlés mind sokat köszönnek neki, egyenként is alig valakinek többet, összesen senkinek; megannyi tere s megannyi emléke fáradhatlan munkálkodásának.

Igen, e néhány emberről mindenki tudja, miért

ismétlődik neve annyi bizottsági névsorban. De vannak emberek, derék emberek kétségkívül, kik ily sokoldalúságra s ennyi kitüntetésre még sem tarthatnak számot. Exempla sunt odiosa, ismét mondhatom, de adós vagyok csak egy pár példával. Így például — de mégis! Engedje el az olvasó a neveket. Inkább fusson végig szemeivel maga a bizottsági lajstromokon; s a leggyakrabban előforduló nevek közül könnyen találand nyolczat-tíz, kikről nem fogja érteni: miért vannak ott s itt s mindenütt. Ismétlem, derék emberek; egy vagy más dologhoz értenek is kétségkívül. De tán magok sem arrogálják hogy mindenhez egyaránt értenek; hogy mélyen és alaposan tanulmányozták birodalmi s közjogi kérdéseinket szintűgy, mint a horvát-, mint az erdélyi kérdést, mint a közoktatás ügyet, mint a vasutak és a múzeumok ügyét! Minden tisztelettel viseltetünk ezen igen derék urak iránt; de valjon egyik vagy másik, — pl. csak a közösiügyi bizottságban is, nem lehetett volna-e egyik vagy másikat pl. Kerkapolyi Károlylyal, Mocsáry Lajossal, Csengery Imrével, Fülep Lipóttal, Horváth Lajossal, Sulyok Mórral, Vadnay Lajossal . . . . s még egynehány mással kiket megnevezhetnénk, helyettesíteni? Nincs-e közöttük olyan, kit benne találunk a felirati bizottságban, a kérvényiben, a közösiügyiiben a tizenkettesben, a vallásügyiiben, az erdélyi unió-ügyiben, a közgazdaságiban . . . . . igen is, ugyanazon egy egyént ezek mindenikében, s még azonkívül a legtöbbnek albizottságaiban is, hova igazán csak a speciális szakférfiakat kell vala beválasztani. Két föltétel közül egyik áll: ezen úr vagy universális ember s feje legalább is konversa-

tions-lexicon, miről azonban senki sem tud; vagy — vagy — igen jó szavazati lajstrom készítő.

De ne immoráljunk tovább ez izetlen tárgyon. Csak még két tényt jegyezzünk föl. Egyik, hogy a Deák-párt kebeléből egy „Függetlenek Clubbja“ kezd kiválni, mely a napokban már alakulás küszöbén állt, s b. Vay Lajosnál szervezkedett, és egyedül ez okból, mert szavazó gépekké válni sérti jobb érzelmét. Másik hogy a június 14-kén tartott nagy Deák-párti értekezleten is emelkedett a párt zömének e képtelen mellőzése miatt egy erélyes hang, mely kétségkívül csak azért hallgattatott agyon, mivel akkor más égetőbb tárgy volt szőnyegen; de mely — ha még élünk — legközelebről bizonyosan érvényesítendi magát. Annyi már is hallatszik, hogy a nagyon is indokolt köz-panasz következtében s nagyobb szakadás megelőzése végett — gyakrabban fognak teljes értekezletek tartatni, hol az emberek legalább kibeszélhetik magokat.

Egyébiránt, rájövünk végre, ott volt elhibázva a dolog, mikor Deák-köri helyiségünket, az úgy is csak fictiosus egyesülés kedvéért megosztottuk . . .

A bizottságok legnagyobb részének munkálkodása eddigelé csak annyira terjed, hogy kebelökből alválasztmányt küldtek ki, mely az egész munkálkodás sorrendjét, mint egy előleges átnézetét elkészítette, legfőlebb az eként szükséges albizottságok, az egyes főtárgyak szerint megalakultak. Így oszlott pl. a közgazdasági s anyagi érdeki bizottság négy albizottságra: a mező-gazdaságira, ipar- és kereskedésre,

a pénz-, bank- és hitelintézetire, végre a közlekedés-ügyire. Így a közintézetek bizottsága szintén négyre, melyek egyenként a m. tud. akademiát, a ludoviceumot, a nemzeti és erdélyi múzeumot, végre a pesti és kolozsvári nemzeti színházakat illetőleg készítnek munkálatokat. Az erdélyi uniói-bizottság tizenöt tagot küldött ki maga kebeléből az egész munkálat tervezése- s elkészítésére. Úgy a megye- s hatósági huszonkilencz tagot. A codificatiói bizottság, az eredeti tervben is megjelölt külön ágak szerint szintén számos albizottságokra oszlott fel. Látni való hogy itt nem csak munkaerő van, de oly helyes munkafelosztás is, melylyel nagy eredményeket lehetend fölmutatni, csak jó idő legyen reá! Mert dolgozni azon reményben, hogy munkánknak eredménye leend, mi dicső, mi kedvköltő! De dolgozni sikertelenül, dolgozni a por és moly számára: kinek volna kedve!

Két bizottságról mondhatom már (a horvátügyin kívül melyről főnebb már szólottam), hogy abban legalább elvi megállapodások történtek, melyekről röviden szólanom kell. A közösügyi nagy bizottság és az mely a házszabályok átdolgozására küldetett ki.

A közösügyi nagy bizottság mindenekelőtt öt tagot küldött ki kebeléből a tárgyalási sorrend kidolgozására. Ez első kérdésül azt tűzte ki valjon egyszerre részletes törvényjavaslat készítettessék-e vagy csak az általános elvek állapittassanak meg, csak ha ezek a korona és országgyűlés által elfogadtattak, következze a részletes kidolgozás. E kérdés, természetesen az előbbi értelemben döntetett el, nehogy már az elveken fennakadás törtévé, merőben haszontalan munkát tegyenek.

A sorrend többi pontjai ezek voltak:

2. és 3. A közös ügyek általános és egyenkénti részletes meghatározása. 4. A megelőző kölcsönös megegyezésre szükséges előleges lépések. 5. A közös ügyek tárgyalási módja s a kölcsönös érintkezés (delegatiók). 6. A főbbiek eldöntése után szükségessé válандó törvény-módosítások kérdése. 7. Az oktoberi dipl. és febr. pápens el nem fogadhatásának okai. E két utóbbi pont csak a többiek tárgyalásának bevégezte és országgyűlési elfogadása utánra tüzetett ki.

A 2. és 3. pontra nézve 15-ös albizottság küldetett ki. Később, midőn a plenumban jelentést tettek arról, hogy a 3. pont tárgyalása mind untalan szükségessé teszi az 5. pontnak is a tanácskozás körébe vonását, fölhatalmaztattak hogy együttesen mind három pontot tárgyalják.

Látni való hogy e három ponton dől el, s e tizenöt férfin kezébe lőn tulajdonkép letéve Magyarország életkérdéseinek legfontosabbika; az, melyben egy elvétett tollvonás, talán Magyarország függetlenségét törülheti el. De ott van Deák, ott vannak mellette az alkotmányosság legkitünőbb hősei, Andrassy, Ghiczzy, Tisza, Nyáry, Csengery, Kemény, Mikó.

A bizottság tárgyalásai a tagok discretiójára vannak bízva, s így ha azt a keveset mit felőle tudunk jó forrásból meritjük is, a teljes felelősséget már csak töredékessége miatt is bajos érte vállalni.

A 2. és 3. pont fölött, bár sok vitatkozással, meglett a közmegállapodás. Hogy Tiszáék kevesebb közöset akartak ismerni és szűkebb határok közé szorítani, mint Deák, mondani sem kell. Oppositíójok természete hozza magával. A körvonalozás végre,

a kölcsönös capacitatiók után a nélkül történhetett meg, hogy valamely kérdést szavazásra kellett volna bocsátani és így mindenik fél megnyugvásával. Az 5. pont fölötti vita azonban még be sincs fejezve; de már hallatszik, hogy e részben a 15-ös kebelében is egyeztethetlen divergentiák vannak, melyek egyesítése alig remélhető. Deák egészen külön két ministeriumot akar, Lajtán innen és Lajtán túl, a közös ügyekre nézve pedig közös ministeriumot és országgyűlési delegatiókat, egyenlő számban mindkét részről, melyek előbb külön tanácskozzanak, azután csupán szavazni összejőjjenek s minden kérdésben egyéni szavazat többségével határozzanak. Felelősek legyenek országgyűléseiknek, talán évenkénti újra választás által. Látni való, hogy ez egészen alkotmányos eljárás. A balközép férfiai azonban irtóznak a delegatióktól. Azt mondják, nem akarunk évenként rendszeresen hazaárulókat csinálni; és pedig két értelemben, vagy valódiakat, mert vesztegetésnek s mindennemű alkotmányellenes befolyásoknak és kisértéseknek volnának végetlenül kitéve, csak hogy a tulsó oldal néhány szavazat-többségre vergődhessék; vagy, ha valóban nem volnának is azok, mindig gyanusítottatnának a rettenetes névvel. Nekik hát a delegatiók alkotmányos formája helyett jobban tetszik egy sokkal absolutistikusabb szagu, de melyben szerintök több a garancia: legyen a közös ügyek élén két magyar s két német minister a császár-király oldala mellett s ennek elnöklete alatt tanácskozzanak. Arról, miben megállapodnak, a két magyar a magyar országgyűlésnek felelős. A miben a két fél megállapodni nem tud: azt döntse el a király szava, s az általa el nem fogadott nézet ajánlói

csak óvást jelenthessenek be, a mivel magukat országgyűlésük előtt igazolhassák. — Nem kezeskedem, hogy e nézetet jól fogtam föl; de ha jól: az csupán a király személyében talál garantiáját; ez pedig — absolutizmus. Im, ide vezetik a legszabadelvűbb embereket a tagadólagos rögeszmék! Delegatio nem kell; de másképp megoldani a dolgot nem lehet; legyen hát így!

Még april végén terjedt volt hite, hogy a kormány a közös ügyek bizottságába felelő, nem felelős államtitkárokat küldend, kik aztán az országgyűlés előtt is a kormány hivatalos képviselői legyenek. Ez ugyan kevés lett volna; kevesebb a Zichy Antal csonka ministeriumánál is. De azért ez sem lett meg!! . . . .

A házszabályok átdolgozására kiküldött bizottság főfigyelmét igen helyesen és természetesen az igazolás módjára s menetére terjesztette ki. Jelen országgyűlésünk bőven megmutatta hogy a teljes ház biráskodása az igazolásokban gyakorlatiatlan, igazságtalan, következetlenségekre vezető, pártszellemet tápláló stb. stb. Elfogadtatott azért az angol parlamenti igazolás-mód elve, a választott bíróság általi. Az eljárás főbb pontjai is megállapítván, a junius 15-kén tartott ülésben a részletes kidolgozás albizottságra hagyatott. Azonkívül javaslatok tétettek a tanácskozási rendre stb.

LVIII.

A bölcs de kérlelhetlen gondviselés úgy akarta hogy jelen országgyűlésünk politikai életének egyik legfőbb, mondhatni döntő mozzanatához a kezdő szá-

lakat egy zártülésben s a közgazdaság és anyagi érdekek bizottságának üléseiben kell keresnünk. A bölcs de kérlelhetlen gondviselés, mely hazánkat az előre ment inséges esztendőök után most egy mindeniknél inségesebbel sújtolni látta jónak.

A májusi késő fagyok s arra következett aszály hamar felköltötte a képviselő-ház figyelmét s a nép inségének lehető enyhítésére fordította azt. Junius 2-kán zárt tanácskozmány kéretett. Azért zárt, mert előre lehetett tartani, a mi fájdalom be is következett, hogy bizonyos oldalról a nép insége a politikai kérdésekkel fog kapcsolatba hozatni s az isten csapása mint egy politikai tőke fog kizsákmányoltatni. Több rendbeli indítványok tétettek: bizottság kiküldése iránt, mely jelentést tegyen a kár mérvei és terjedelméről s a segítség módjairól. Deák, bölcs előrelátással már ekkor figyelmeztetett, hogy csak oly módokról van szó, melyek a jelen helyzetben levő országgyűlés hatáskörét túl nem haladják. Azonban föláll Tisza, s oly keserűséggel és szenvedélylyel, minőt a jelen országgyűlésen tán egyszer sem mutatott, vádolja a kormányt, kiterjeszkedik a küszöbön álló háborura s a magyar ifjak idegen csatátérre elhurczoltatására, nyomatékozza, hogy az inség alkalmából alkotmányunk visszaállítását követelőleg kell sürgetnünk, különben az inséges népen nem segíhetvén. Utána ugyanazt, csakhogy sokkal rosabbúl, ismétli Madarász. A baloldal két árnyalatának vezetői ismét egy kalap alatt. Deák összevonta nagy szemöldeit s homlokán egy sötét vihar gyülekezett, melynek első villámai apró tüzes szemeiből mindjárt kilövellettek. „Ha valaki, úgymond, ezeket hallaná s mitsem tudna országgyűlésünk eddigi folyamáról,

azt hinné hogy fél év óta összedugott kezekkel ülünk itt és elvett alkotmányunk visszaállítását nem követeltük, nem sürgettük. Azok miket imént hallottam, e vádat, e gyanusítást foglalják magokban. De én visszautasítom azt. Azt hiszem, az országgyűlés megtette kötelességét s két fölirata erélyesebben és nyomatékosabban követelte vissza az alkotmányt, mint azok az újabb frázisok miket hallottunk“. Tisza és Madarász hallgattak. Ghyeczy sem kelt védelmökre. Csak Keglevich Béla igyekezte szavaikat, szerényen, jobbra magyarázni. — A vihar magva el volt vetve.

A ház az anyagi érdekek és közgazdaság bizottságának adta ki az ügyet, mely kebeléből albizottságot nevezett ki. Ez, a kellő adatok összegyűjtése végett, a kormány közgei mellőzésével, az országos és vidéki gazdasági egyletekhez fordult. A közben pedig fölirást indítványozott Ö felségéhez, s annak szövegét a teljes bizottság elébe terjesztette. A bizottság üléseiben ez éles vitát idézett elé.

A szövegben ez volt az eszmemenet: „Ha alkotmányunk helyre volna állítva, ha felelős minisztériumunk s meggyéink volnának, tudnánk intézkedni magunk. Ezek nem levén még helyreállítva, nem marad fön egyéb mint felségedet kérni hogy királyi hatalmával intézkedjék; kijelentvén hogy, ha a rendkívüli vész rendkívüli eszközöket igényelne, azokhoz országgyűlésünk, törvény és alkotmány határai közt, s a felség egyenes felszólítására, kész segédkezeket nyújtani“.

A bal férfait e következtetés nem elégítette ki. Szerintök az adott előzményből nem az következik, hogy ő felsége kir. hatalmával tegyen, hanem az, hogy állítsa vissza alkotmányunkat, hogy mi tehes-

sünk. Különösen megütközés köve volt a „királyi hatalmával“ kifejezés. Mert, ha ez alatt a koronázott magyar király alkotmányos hatalmát értjük, ilyen most nem levén, nem mond semmit; ha absolut hatalmat, akkor nem nyughatnak belé. — A positió melyet elfoglaltak, látszólag nagyon erős. Pedig van neki egy gyöngé, több mint gyöngé oldala. Az inségen való segitést feltételhez köti: alkotmányunk helyreállításához; s ha az, két föliratunk sürgetéseire vissza nem állitva, ez incidensből sem állittatnék vissza (a mi pedig bizonyos) — akkor nem kellene a segély? Egy függő politikai kérdésért, mely előbb utóbb meg fog és pedig jól fog megoldatni, egy kétségbe nem vonható elvért, százezreket inségben hagynánk?

A vita azonban oly erős és szenvedélyes volt, hogy a kölcsönös kapacitáció nem használnván: a kérdés szavazással döntetett el. A többség a javaslat szövegét elfogadta. Az eddig egyesült Deák-Ghiczy párt szakadása indikálva volt. A jobb- és bal-közép eredeti természetes állását látszott ismét elfoglalni, amaz a valódi közepet, ez a baloldalt. A szélső bal hét férfia újjongott örömeben: az egész Tisza-Ghiczy-párt átment hozzájuk.

Szerencsére, a fejedelem, hirül vevén a fenyegető inséget, királyi hatalmával azonnal megkezdte az intézkedést s az iránt az ismeretes kéziratot intézte Majláth főkancellárhoz.

Deák, a bekövetkező szakadást látva s azt még most is elhárítani akarva, azon egyszerü de nagy horderéjü közvetitések egyikét gondolta ki, melyek csak az ő agyában teremnek; a Kolumbus tojások egyikét ismét. Miután, ugymond, azt mit föliratunk-

ban kérni akartunk, ő felsége proprio motu már megtette, tegyük le az egész föliratot s hozzunk csak végzést, mely ugyanazokat, miket a fölirati szöveg, foglalja magában. Az eszme tetszett a bal férfainak is; hogy föl ne írjunk, megnyugtató látszott szívöket, mely a fölirással nem tudta megegyeztetni jogi követeléseink elhallgatását, de a határozati alak által semmit sem vélt veszélyeztetni. Deák megkészítette indítványa szövegét, mely a javasolt fölirástól leginkább csak alakjában különbözött, közölte Ghiczyvel és Nyáryval, kik azt el is fogadták.

Az ügy június 11-kén jött a ház elébe. Felolvastván az anyagi érd. bizottságának jelentése s fölirási javaslata, Deák benyújtá s fölolvasta indítványát, a hozandó végzés iránt. A fölirathoz pedig Halász Bódi egy kisebb fontosságú és ügyetlenül szerkesztett módosítványán kívül, Kállay Ödön, a szélső bal egyik „hét magyar“-ja adott be módosítványt, mely jó formán azokat foglalta magában miket a balközép férfiai a bizottságban fejtegettek volt. A balközép szószólója tehát — Kállay Ödön lön.

Az indítvány s módosítványok kinyomatván, 13-dikán kezdődött meg az általános vita, melynek e kérdés körül kelle forognia: fölirat intéztessék-e az inségügyben a felséghez, vagy csak határozat hozassék. Kállay Ödön már módosítványa benyújtásakor kijelentette, hogy az ügy épen nem olyan, melyet bárminemü speculatióra lehetne s szabadna fölhasználni. Én istenem, mi volt az egész tárgyalás, a bal mindkét részén egyéb, mint a legkockázatosabb politikai speculatió! Ha valaki a házba lép s egy óráig hallgatja a vitát, azt hiszi itt csak közjogi

kérdések és politikai elméletek tárgyalatnak, világért sem az inségiügy . . . . De tartsuk vissza még egy kissé saját nézetünk nyilvánítását.

A szélső bal, összes hadseregét, hét vagy kilencz fejt, kiállította Deák végzési indítványa s a bizottság fölirati javaslata ellen. Beszédeik szólnak magokért s az ország ismeri már azokat. A politikai éretlenség kiáltó bizonyítványai; nevetséges erőlködések, leplezett és leplezetlen gyanusítások, a hazafiság monopolizálása s roszul fedezett rohamok Deák politikája és személye ellen; azután halga elméletek a moratoriumról, az adóelengedésről, a dohánymonopol rögtöni megszüntetéséről, az öngyilkossági esetekről s isten tudná még mi mindenről nem! Nem lehet csodálni, hogy a ház annyira elveszté türelmét e szélmalom harcok közepette, hogy egy izben a házszabályokra utalni akaró Kállayt ki sem akarta hallgatni s csak Deák higgadtsága és nemeslelküisége menté meg a házat egy szabálytalan lépéstől.

A balközép kitünőségeiből első nap csak Nyáry szólott; minden föntartás nélkül Deák mellett. Másodnap, a vita legutolsó stadiumában szólt Tisza, s elfogadván elvileg a határozati indítványt, a részletes tárgyalásra némi módosítványokat jelentett be, letevén azokat egyszersmind a ház asztalára. Utána Bónizs, Ivánka, Ghiczzy, kik eddig halogatták a szót, mindnyájan Tisza föntartásaival fogadták el a határozatot.

Átsiklok a részleteken. Csak emlitem Deák remek beszédét az első nap, mely után a vitát be lehetett s be kellett volna rekeszteni, mert több mondani való nem maradt fön és többet mondani eszélytelenség s politikai bűn volt; Andrássy Gyula remek

czáfoló beszédét Madarász erőtlenségei s értetlenségei ellen, Apponyi opportunus de épen nem alkotmányellenes nyilatkozatát s reá Ghiczynek némileg igaztalan, mindenesetre helyén kívüli de oly remek előadással tartott válaszát, mely az egész ülészak legkitünőbb beszédei közé tartozik, s nagy kiszámítással, csaknem színészi hatásvadászattal, rendkívüli szónoki erővel oda volt irányozva, hogy a balközepet Tisza álláspontja körül csoportosítva, a jobb közép oszladozó soraiból is recrutákat nyerjen a nagyon népszerű és tetszetős felfogásnak.

Allapodjunk meg egy pillanatra. Ghiczy és Nyáry nem adhattak be módosítványt perfidia nélkül, mert ők előre elfogadták Deák indítványát midőn azt velök bizalmasan közlé. Tisza e körülmény által nem volt kötve. Ő hát benyújtja és ezek hozzájárulnak. Mit ítéljük ez eljárás őszinteségéről, férfiaságáról, politikai becsületességéről? Az egész átalános vita alatt Deák mellett szónokolnak; s a végén kipattan a Tisza-féle módosítvány Deák ellen. S mi e módosítvány? lényegileg ugyanaz mit Tisza a zárt ülésben felhozott volt, de Deák kemény felszólalására elhallgatott vele; ugyanaz melyet pártfelei, Ghiczy, Nyáry, Ivánka Imre a bizottságban vitattak; ugyanaz végre a mi Kállay Odön módosítványa. Mit mondok; hisz Tisza úgynevezett módosítványa tulajdonkép nem is módosítvány, hanem ellenindítvány; mert módosítvány minden nyelvtani és politikai szótár szerint annyit tesz: elfogadni a szöveget egészében, lényegében, s egyes — inkább vagy kevésbé fontos részletekre nézve tenni, változtatásokat, melyek az egész szerkezettel megférnek. Tisza elfogadja Deák szerkezetéből a bevezetést, semmi többet, a helyzet

constatirozását; a hozandó végzést magát egészen elveti s helyette ellenkezőt javall. Illik-e ily eljárás politikai férfiuhoz? illik-e Deák soi-disant pártfeléhez, hisz ők mondják magokat a valódi Deák-pártnak, mi szerintök Apponyisták vagyunk . . . . Illik-e ez azon Tiszához, kit Deák ez országgyűlés alatt annyira kedvelt, megkülönböztetett, úgyszólván fiának fogadott . . . ? — But Brutus is an honorable man.

Tisza tehát az asztalra tette módosítványát. Oda lökte az Éris almáját az eddig egyesült nagy párt két része közé. Mi láttuk, vagy legalább látni véljük az elrejtett célzatot. Az következő volt: egy mellékes és pedig igen plausibilis kérdésnél megosztatni a szoros Deák-pártot s annak szabadelvűbb elemeit magukhoz vonni; a különben is rosszul fegyelmezett, rosszul szervezett s elégtelen pártban ily szakadás előidézése nem látszott lehetetlennek. Lehetett távolabbi cél is. Forszirozni a kormányt. Mire? az alkotmány helyreállítására? Oh nem; azt fölteszem rólok hogy ezt magok sem hitték; mondták is hogy nem hiszik. Hanem forszirozni az országgyűlés elosztatására, mely, ha sikerül nekik többséget csinálni, mulhatlanul s rögtön bekövetkezett volna. Némely baloldaliaknak pedig, bizonyos eshetőségek bekövetkezésére, mindenesetre ohajthatóbb, hogy a nemzet törvényhozása ne üljön együtt . . . . .

A veszély tehát pártunkra, sőt az egész országgyűlésre nézve fenyegető volt. Ezt átlátta, ezt érezte egyszerre mindenki. A szélső bal újjongva üdvözölte új hiveit, vezéreit. Részünkről, kitünőbb vezértagjaink egyike, ülés után mindjárt barátságosan felszólította Tiszát, módosítványa visszavételére; elébe adván

Deák bizonyos s méltó neheztelését; (Deák nem volt jelen s tán még nem is tudta mi történt) a bekövetkezendő szakadást, s a még nagyobb veszélyű következményeket. Tisza hajthatlan volt, becsületügynek nevezte módosítványát s kimondá hogy azt semmi esetre sem vonandja vissza. Semmi esetre?....

Gyorsan kellett cselekedni. Délután 6 órára nagy értekezletre hivatott az egész Deák-párt az Európába. Mintegy 160-an jelentünk meg. Számbavettük magunkat. Körülbelül 20 egyénre még a távollevők közül is bizton számíthattunk. Sőt számíthattunk e kérdésben Apponyiékra is, s ez ismét mintegy 30 szavazat. Így bizonyos többségünk volt. Határozottan és egyértelműleg kimondatott, hogy fölfogjuk a kérdés egész jelentőségét, annak távolabbi czélzatait s horderejét, nyíltan pártkérdést csinálunk belőle s Deák szerkezetéből nem engedünk törülni egy betűt sem. A lelkesedés és elhatározottság nagy volt. A párt e reá irányzott csapás előtt ismét teljes mértékben összeszedte magát. Elfeledte benső sérelmeit s mint egy férfit állott imádott vezére mellett. Fölmerült kisebb módosítványok önként visszavonattak. — Elhatározottat egyszersmind, hogy a vitát nem keresendjük s ha a bal nem provokál reá, egyszerűen szavazni vagyunk készek, ha igen: nem térrünk ki előle. Elhatározottat végre, hogy névszerinti szavazást követelendünk. Az országgyűlésnek, a választókerületeknek, az országnak — ismerni kell embereit. Tudni kell végre, kik erőszakolnak ily, tisztán emberiségi kérdésben is, politikai speculatióból, lehetetlenítő akadályokat ügyünk fejlődése s megoldása elébe; tudni kell végre, kik azok a képviselő-házban, kik az egész nemzet bevallott böles

vezérét igazán követik; kik nem csak nevezik magokat Deák pártjának, hanem a valódi Deák-pártot alkotják.

Ugyanakkor a balközép is tartott értekezletet a Tigrisben. Megállapodásukat homály fedi; csak annyit tudunk felőle, hogy a párt egy része nagy szorongásba esett a Deáktóli nyilvános szakadás miatt. Még akkor csak sejtették, hogy mi névszerinti szavazást követelendünk. Reggel, ülés előtt, ez már bizonyos és köztudomású volt. Tíz óra közeledett. Tiszáék egy melléktérembe vonultak s kérték az elnököt várjon egy kissé az ülés megnyitásával. Nagy volt a megdöbbenés közöttök. Állítólag többen nyilvánították: hogy a névszerinti szavazásnál kénytelenek volnának Deákkal szavazni, mert választásukkor erre kötelezték magokat s úgyszólván ily feltétellel választattak meg. (Fölállással szavazásnál csak elcsúszott volna az a kis szószegés . . . . . nemde?)

Az ülés végre, háromnegyed tizenegyre megnyílt. Deák indítványa felolvastatott. Az elnök megnyitotta a részletes tárgyalást. Tisza Kálmán emelkedett föl. Halványabb, kedvetlenebb és epéesebb kinézésű volt a szokottnál. „Legszorosabb értelemben vett elvbarátai“ kívánatára, úgymond, a jó békekesség okáért vissza veszi indítványát. Egy gyöngé és kétes éljen jutalmazá csak e nagy önfeláldozást. Pártfeleinek nem tetszett a visszavonulás szégyene; mi nem bántuk volna már a harczot, mely végre tisztázza helyzetünket, s kimutassa nagy többségünket, mely ez országgyűlésre, minden eshetőségek közt biztosítva van.

Igy lett semmivé e nagy horderőre számított,

de kicsinyesen meghiusult módosítvány. A két napi vita azonban nem veszély nélkül vonult el az országgyűlés fölött. Mert kimutatta mennyi még nálunk a politikai éretlenség, mely a helyzettel nem tud számot vetni s az önzés, mely előtt nem az a fő, hogy a cél el legyen érve, hanem hogy az ő módja szerint legyen az, akár elérve, akár, — mit bánja ő! — veszélyeztetve.

S ha holnap az országgyűlést eloszlatják; ha az országot, a bekövetkezendő válságokra egyetlen törvényes testülete nélkül hagyják, — ki lesz az oka?

De nagy kárt okoztunk specificice az inségügynek is. A kormány célja volt, okulva a 63-ki tapasztalatokon, az inségügyet kivenni a hivatalnoki kezelés és elkezelés alól s kerületenként és megyénként, független, népszerű férfiakra bizni azt. Főleg most már, a képviselő-házban mondottak után, valaki vállalkozni erre? Kinek lesz kedve bele nyúlni a tálba, melybe beleköptek? — Az ily munka áldozattal jár, sok bajjal, fáradsággal, felelőséggel, gyanúsítással . . . talán inkább biztatni kellett volna reá az embereket, mint elriasztani tőle!

LIX.

Junius 20.

Bezárom itt Naplójegyzeteim első, de tán nem utolsó kötetét. Nem irok hozzá utóíratot, bár gyöngeségeit menteni s érettök bocsánatot kérni nem volna felesleges. Jó szándékom, őszinteségem, s hi-

báimnak önkéntes elismerése: . . . . ezek legyenek
mentségeim.

Az utolsó napok története a Deák-pártnak is
nagy tanuságot szolgáltat, ha ugyan erre még lesz
szükség.

A pártot szervezni kell; és jól szervezni. Oli-
garchiai szervezetét el kell ejteni s valódi democra-
tiai alapra fektetni. Fölhasználni minden erőt s kellő
megvitatással erősíteni a megállapodásokat. Mig a
mostani állapotban lesziünk — egy őrzetlen pillanat
határoz a pártnak, azzal együtt az országgyűlésnek
— s eshetőleg az országnak sorsa fölött.

Caveant consules . . . . .

EGY KÉPVISELŐ
[Szász Károly]
NAPLÓ-JEGYZETEI

AZ 1865. DECEMBER 10-KÉN

MEGNYILT

ORSZÁGGYÜLÉS

ALATT.

MÁSODIK ÜLÉS-SZAK.

PEST, 1867.

KIADJA RÁTH MÓR.

b; 6787002803 99

Magyar Kereskedelmi és Ipari Bank
EGY KÉPVISELŐ
NAPLO-JEGYZETEI
1887. DECEMBER 10-KA
MAGYAR KÉPVISELŐ

DR. BALLAGI GÉZA.

MÁSODIK ÜTÉS-SZÁK.

PEST, 1887.

KIADTA RATH MÓR.

I.

K . . . . . November 10.

A június 24-kén (a custozzai győzelem napján) kelt királyi leirattal az országgyűlés elnapoltatott. Az elnapolás nyilván kimondott s valóban is létező egyetlen oka a háboru volt. Csak hogy a közt a mint kimondatott s a mint létezett mégis volt valami különbség. A leirat csak annyit mondott, hogy a fegyverek csörgése közben, törvényhozói működést folytatni nem lehet. A fejedelem egész gondját a hadsereg s a csatatérek veszik igénybe. A háboruval s annak forgandó esélyeivel szükségkép együtt járó izgatottság, remény, félelem, feszültség a nemzetet is jobban elfoglalja, mintsem képviselői higgadtan tanácskozhassanak a belszervezet kérdései fölött s dolgozhassanak a béke művén. S ebben, el kell ismerni, mind sok igazság is fekszik.

De valamit nem mondott meg a leirat.

Ausztria, bár két ellenségtől vette föl a keztyűt, bizonyos volt győzelméről. Arról, hogy az olasz kérdés vég megoldásához közelg s az nem lehet más mint Velenceze átadása, alig lehetett ugyan kételkedni; de a francia császártól tetteleg (mint 1859-ben) nem segített, — s köztudomásilag épen nem jó katona olasz ellenében, ha a döntő győzelem nem is, de a

katonai becsület megtartása bizonyos volt. Legfőlebb arra lehetett számítani, hogy az olaszok a tengeren fognak előnyöket vívni ki szárazai veszteségeikért, s ha általában véve hátrányban lesznek, Napoleon mérlegbe vetendi érték befolyását, később — ha épen szükség — Brennus-kardját is. Sokkal bizonyosabbnak látszott a győzelem a poroszokon. Ha Benedek dicsekedéseit, ki egyszerre, egy früstökre felfalni ígérkezett a poroszokat, nem épen hittük is, a végeredményben senki sem kétkedett. Katonai kapacitások (akár mint szépítik utólagosan) bebizonyították, számokkal, stratégiával, és minden lehető esélyek számbavételével, hogy a poroszok veresége bizonyos. Poroszország felosztásáról eredeti elemeire, teljes visszaszorításáról minden németországi befolyástól, s vég-megaláztatásáról mint kétséget sem szenvedő bizonyos dolgokról beszéltek.

S ha Velenczét, mely évek óta nyitig már Ausztriának, mitől becsülettel megszabadulni megfizetetlen szerenese volna, elveszítjük is, mondá magának a kormány, befolyásunk Németországra oly döntő, oly nagymérvű kárpótlás lesz, mely a birodalom jövőjét egyszerre és örökre biztosítja, Ausztriának oly kitartó szívóssággal üzött német politikáját igazolja s fényes sikerrel koronázza meg, s a széthuzó nemzeti érdekek és követeléseket (első rendben a magyarokéit) a nagy német-ausztriai fölény által háttérbe szorítja, elhallgattatja.

Magyarországot különösen balsejtelmek szorongathatták im e kinézésekkel szemben. Az alkotmányviszály tulajdonkép egy lépéssel sem jutott megoldásához közelebb 1861 óta. Ha a hangban, melyek felülről szólnak van is változás, a lényegben

nincs semmi. A márczius 3-diki leirat ha nem tagad is épen annyit, mint a 61-diki leiratok, de nem ad meg többet egy hajszállal sem. Majlátltal úgy nem lehetett megalkunni mint Forgácsal; Belcredivel mint Schmerlinggel. Nincs tehát komoly szándék Magyarország törvényes kielégítésére. S ime kiüt a háboru, mely Ausztriát nagy győzelmekkel s végeredményül: hagyományos német politikája megerősödésével biztatja. Jó alkalom elnapolni a külön jogait követelő országgyűlést, s ez — az első győzelem napján meg is történik. Ha minden nem csal s a háboru csakugyan nagy szerencsével fejeztetik be, — mi természetesebb: mint hogy a diadalmas hadvezérek adják meg a politika irányát? S azt mondják ő Felsőgének: „minek volna, kielégíteni a népeket; vagy épen a táblabíró és prókátor politikusokat? Egy jó hadsereg minden bajon segít! S itt vagyunk mi“ — És mi természetesebb, mint hogy az ilyes, tényekre hivatkozó okoskodás kedvet találjon . . . ?

Valóban, legelőrelátóbb politikusaink is ily balsejtelmeket tápláltak midőn eloszlánk. Egyik azt mondá: értünkre nem lesz több országgyűlés. Másik egy katonai kormányzat, vagy legalább egy Schmerlingi provizorium komor kinézéseivel készítgeté magát. Jót, hazánkra nézve, senki sem várt — s a háboru sikere esetében alig is várhatott. Mily borzasztóan anomál helyzet: fiaink küzdenek a harc téreken, ezerek véreznek a birodalom földe s határáért — és lehető győzelmeiket úgy kell tekintenünk, mint a melyek ismét egy tizeddel vagy többel is visszavetik hazánk jogos igényeinek kielégítését. De azt, a mi pedig oly természetes, egy belsejében zilált és

ki nem elégitett birodalom vereségét a harcmezőn, senki sem merete remélni.

Igy oszlottunk szét.

A harczy események tudva vannak mindenki előtt s nem is tartoznak napló-jegyzeteink keretébe. Bekövetkeztek az északi harcztér borzasztó vereségei, melyeket a custozzai és lissai győzelmek nem birtak egyensúlyozni. Velence s a tartomány átadása; s a kiszorittatás a német szövetségből. Az olasz kérdés megoldatott, a győztes Ausztria hátrányára s a megvert Ausztria kilépni kényszerült a német Bundból, melyben vezérszerepre vágyott vala. A hadsereg elvesztette a dicsőség nimbuszát s a félelmesség kétes becsü tekintélyét.

Magyarország kibékítésének szüksége érezhetőbb lett mint valaha — s végre fenn is beismertetett. Augustusban a magyar ministerium kinevezése, az ország követelményeinek megadása, az országgyűlési többség (a Deákpárt) álláspontjának alapul vételével, oly valószínűnek látszott, hogy már csak napok kérdése volt. Deák Bécsbe hivatott. Felelete, melyet azon kérdésre adott, mit kelljen tenni, egyszerűségében s egyenességében mindent kimerített. Az ország szólt, ismételve szólt, fölirataiban; többet most sem kíván, kevesebbel most sem elégedhetik meg. Ez volt egész válasza. S midőn kérdék: ki volna azon egyéniség, kivel a kormány-alakítás iránt tárgyalásokba kellene bocsátkozni? — Andrássy Gyulára útalt. Azzal vasútra ült s visszatért szentlászlói magányába.

Hetekig folytak az alkudozások Andrássy Gyulával, az országgyűlési többség kijelölt minister-elnökével, a mennyiben alkudozásoknak lehet nevezni az oly tárgyalásokat, melyekben az egyik fél nem

alkuszik, hanem kimondott követeléseihez változatlanul ragaszkodva, csak azok elfogadása esetében nyilatkozik késznek az egyességre. A kérdések, melyek körül e hosszú, de eredményre nem vezetett tárgyalások forogtak, két neműek: a dolog és személyek, vagy inkább pártárvialatok kérdései.

A dologra nézve, miután úgy Deák, mint Andrassy, a teljes restitutiót követelő föliratok alapján állottak, gyakorlatilag tulajdonkép a közösügyi kérdésen fordult meg a dolog. A közösügyi nagy (67-es) bizottság tizenötös alválasztmánya, épen az országgyűlés utolsó napjaiban készült el munkálatával; Deák műve az, támogatva még tiz tag által, — melylyel szemben, a négy baloldali tag (Ghyczy, Tisza, Nyáry, Ivánka) kisebbségi külön véleményt adtak. Mind két dolgozat kinyomatván közönség elébe került. Tudni való, hogy az alválasztmány munkálata a nagy bizottságban s az után a házban is többséget nyer vala, ha az elnapolás az egész procedurát félbe nem szakítja. Deák munkálata azért, bár még hivatalosan nem tárgyalatott, ugy vala tekinthető mint az országgyűlési többség programja e főfontosságú ügyben. Andrassy azért, az említett tárgyalásokban egészen e munkálat alapjára állott, s az általa alakítandó ministerium programmjául fogadván el azt, annak keresztülvitelét tüzte ki ministeriuma föladataul, mely — ha a parlamentben megnyeri a többséget — a birodalom belkérdéseit ez alapon fogja megoldani. Ő tehát csak ezen föltétel alatt nyilatkozott késznek ministerium alkotására, ha kormánya teljesen ezt vehetendi programmúl, ha ez a birodalmi kormány által is tartalék nélkül elfogadtatik, s a közösügyek rendezésére, Lajtán innen és Lajtán túl, egyaránt kor-

mányi programmúl álland. Sok ide és oda beszélés, futkosás, tervezés és egyezkedés után — az eredmény csak az lett, hogy gr. Andrássy ajánlatai s föltételei nem fogadtattak el.

De bármily nehezen hajlanék is a Lajtán túli kormány a had- és pénzügy kérdéseinek olyas megoldására, minő a Deák-féle munkálatban körvonalozva van, az eredménytelenségnek nem ez volt egyetlen s talán nem is legközelebb fekvő oka. A miniszterium megalkotásának személyi- vagy jobban mondva pártárnyalati kérdései szintoly nehézségeket gördítettek a megegyezés elébe. A jelenlegi magyar kormányférfiak fuziót kívántak a miniszterium személyeinek megválogatásában és pedig a legfontosabb helyeket: a király személye melletti miniszterséget Majláthnak, a belügyet Sennyeynek akarták. Gr. Andrássy egyáltalában nem akart a fuzióra ráállani. Jól tudta, hogy ha valaha, most kell oly miniszterium, melyet egy lélek, egy meggyőződés kössön össze. Annyira bonyolúlt kérdéseinkben, oly zilált viszonyainkban, nem csak a működés teljes összhangzata — hanem az ország bizalma általi támogatás szempontjából is erre van szükség. Azon férfiak, kikhez kormányra léptökkor oly roppant bizalommal fordult a nemzet, s kik e bizalmat a Nibelung-kincshez hasonlónak vélve, melyből akármennyit lehet költeni soha sincs hija, azt azzal fizették meg, hogy egy év alatt semmit sem tettek s a nemzetet orránál fogva hurczolták; azon férfiak, kik a trónbeszéd után az országgyűlés válaszfölratára egy márczius 3-diki leiratot birtak kieszközölni, — most képesek volnának népszerűtlenné tenni bármely parlamenti kormányt, mely őket kebelébe fölvenné. Aztán, ha

elfogadnák is, (kedves szójárásuk szerint: elvileg) kiindulási pontúl a tizenötös alválasztmány közös ügyi munkálatát: annak sine qua non-ját, a valódi parlamentáris felelős kormányzatot soha teljes őszinteséggel magokévé nem tennék s így már a törvényhozási alkalmazásban, azután a gyakorlati életbeli kivitelben ezer árnyalatban fognának eltérni a kormány többi részétől s ezzel a meghasonlás magvát már kezdettől fogva bevinnék a kabinetbe. Ily veszélynek magát az annyi nehézség közt alakuló ministeriumot önként kitenni, Andrassy Gyula nem akarta, nem akarhatta.

Hajlandóbb lett volna a balközép vezértagjaival alkotni coalitionális ministeriumot, s pl. Ghiczzy, Tisza, Nyáry közül egyet vagy kettőt fölvenni kormányába. E férfiakkal az országgyűlés egész első ülészaka alatt együtt működött a Deák-párt. Elválás csak a közös ügyi tárgyalásoknál kezdett mutatkozni; de ok volt hinni, hogy velök az eltérési pontokra nézve nem lesz lehetetlen compromissumra lépni. Mondják, hogy e coalitiói eszme első felemlítésekor maga ő Felsége sem mutatkozott idegennek annak elfogadásától, mert az által a kabinetben hozandó megállapodásoknak teljes biztossággal lehetett volna a képviselő-ház roppant többségét ígérni. Csakhamar azonban e remény hiunak vagy legalább bizonytalannak mutatkozott. A hirlapi czikkek, melyeket Ghiczzy és Tisza a közösügyi többségi s kisebbségi dolgozatok fölött (melyekre mindjárt visszatérek) közzétettek, meggyőztek mindenkit, miszerint az országgyűlési nagy középpárt két árnyalatát nem csak súlyos véleménykülönbségek, hanem némi személyes bizalmatlanság is választja el egymástól. Az első ma-

gyar felelős ministerium heterogén elemeinek emléke, mint egy siralmas Banquo-árny lépett közbe.

A hetekig folytatott tanácskozmányok végre sem vezettek sikerre. Majláthék nem csak az egész tért nem voltak hajlandók átadni, sőt a legfontosabb helyeket akarták megtartani, személyeiknek s politikájoknak. Andrassy csak tisztán Deák-párti kabinettel nyilatkozott késznek: felelőséget vállalni a sikerért, nevezetesen az első lépésért, a tizenötös többségi munkálat keresztül vitelért az országgyűlésen. A két egyezkedő felet végetlen köz választá el most is; s a Königgrätz által meghazudtolt politika férfiai épen úgy ragaszkodtak ahhoz most is, mint magokéhoz azok, kiknek az események váratlan fordulata igazat adott vala.

Ez alatt az országgyűlés egybehívását, a ministeriumi hirekkel párhuzamosan, folyvást emlegették: majd augusztus végére, majd september közepére, majd más — mindig tovább tolt — határidőre ígérték azt. Az egybehívás mulhatlannak, s hogy az rövid időn meglesz: valószínűnek látszott. Tudni való volt hogy az országgyűlés első s legfontosabb teendője lesz: bevégezni a megkezdett munkát s megállapodásokra jutni a közös ügyi kérdésben. A két munkálat azóta bejárta az országot; mindenütt gondolkodás, töprengés, vitatkozás tárgya volt. Az eszmék, bár lassanként s nehézkesen, fejlődtek, a vélemények tömbeződtek, mikből végre a közvéleménynek kell kikristályosúlnia. Azért csak természetesnek s helyesnek találhatjuk, hogy az országgyűlés valószínű közeledésével a roppant fontosságú tárgy a napi sajtó útján szóba hozatott s terjedelmes és behatoló fejtegetések tárgyává lett. A Deák-párt s köz-

lönye a „Pesti Napló“, mely a tizenötös alválasztmányi többség munkálatát ismerte magáénak, tiszteletreméltó tapintatossággal a másik félre bizta a vita megkezdését. A többség munkálata mellett állván, tizenegy szavazattal négy ellen, s a siker hasonló arányainak reményével továbbra is, nem tartotta szükségesnek vagy lovagiasnak támadólag lépni föl a kisebbségi munkálat ellen. Természetes volt, hogy a kisebbség férfiai kezdjék meg a vitát, igazolni a közvélemény előtt azon kényszerűséget, hogy „separatum votumot“ adjanak be; kifejtteni eltérő meggyőződéseik okait; s föltüntetni saját tervezetök előnyeit a többségé fölött. Párt-közlönyük a „Hon“, egymásután adta a balközép két vezérférfiának, Tisza Kálmánnak és Ghiczzy Kálmánnak terjedelmes czikk sorozatait.

A Deák-párt még hallgatott. Bizonyosan nem azért, mintha e két, különben igen kitünő férfiú fejtegetéseire nem birt volna felelni.

Nem sokára azonban, magában a párt közlönyében, a párt két vezére csodálatos módon túlszárnyaltatott. Kúnágotai (álnév, mely a „Pesti Hirnök“-ben a megye-rendszer mellett erősen kardoskodó cikksorozatok alatt is több ízben megjelent) s utána mások, kisebb vagy nagyobb tekintélyek és nevezetességek, végre maga a szerkesztőség (sőt maga a szerkesztő, Jókai) nagy szaporasággal s erélylyel küldözték szét a világba egymásután egész seregét azon czikkeknél, melyek a jogfeladás és jogpazarlás súlyos vádjával nem épen csak a Deák-féle munkálatot illetik, hanem sokrészben a négy tag által aláírt, s azok kettőjétől a „Hon“-ban is erélyesen védelmezett elaboratumot is, némileg ugyanazon ana-

thema alá vetik. Tiszának és Ghiczynek saját pártközlönyüktől, egy ideig legalább, csaknem oly erős ostrom-tüzet kellett kiállaniok, mint Deáknak s párt-hiveinek.

Részemről e különös tüneményen csak is pártfegyelmi szempontból csodálkozom. Ha Deák munkálata sok elme előtt nem látszott s látszik még ma is kielégítőnek, (mert oly roppant fontosságu s szövevényes, még soha nem rendezett viszonyoknak első teljes és nagymérvü rendezése még a legnagyobb államböles agyából sem ugorhatik egyszerre oly Minerva-készen elő, hogy pajzsával minden támadást felfoghasson s láncsájával visszaverhessen, mert ily viszonyokat véglegesen csak az élet és gyakorlat rendezend s sok kételyre csak a tapasztalás adhat, kísérletek után, mindenkire nézve kielégítő megoldást) — ha, mondom, Deák munkálata nem elégtett ki mindenkit teljesen, kétségtelen: hogy Ghiczy-éké még kevésbé dicsekhetik azzal. És épen a szabadelvü eszmék és alkotmányos formák szigorú barátainál legkevésbé találhatott tetszésre oly javaslat, mely utolsó instantiájában mindig az absolutistikus megoldás (vagy inkább ketté vágás) Nagysándori kardjával fenyeget. Különös tévedése a jeles és belátó elméknek (mert ki tagadná meg e tulajdonokat Ghiczy és Tisza Kálmántól?) hogy midőn Deák javaslata által hazánk önállóságát veszélyeztetve lenni vélik, az ellen oly óvszerhez folyamodnak, mely magát az alkotmányosságot ezerszer inkább veszélyezteti; s midőn az, mit Deák javall, nem nyújt nekik elég alkotmányos biztosítékot, egy absolutistikus megoldáshoz menekülnek. Nem csodálom azért, hogy gondolkodó, sőt csak ösztönszerű tapintattal bíró em-

bert is, tartozzék bármelyik párthoz, Ghiczyék javaslata még kevésbé nyugtat meg, mint Deáké. S ismétlem, csak pártfegyelmi szempontból tartom különösnek, de egyszersmind nagyon komikusnak is, hogy maga a „Hon“, s a balközépi párt, közösügyi nagy hadjáratában, egyenlő mértékkel mér mind a két javaslatnak.

Kossúth mondta volt híres „Feleletében“, hogy könyv (A kelet népe) ellen szintén könyvvel kell felelnie. Én sem akarnék hirlapi cikkek ellen könyvvel, vagy bár csak ily igénytelen röpirattal is hadjáratot indítani. Nem is a vitatás célja e lapoknak; csak a tények és a benyomások konstatálása. S annyi igaz, hogy az ország közvéleménye, ha Ghiczyék munkálatában valami alkotmányosabbat, függetlenebbet vagy szabadelvűebbet keresett Deákénál, nagyon csalódott. S szintoly nagyon ők, ha kisebbségben maradván a pártok arányait képviselő bizottságban, munkálatukkal a nemzet közvéleményére vélték apellálhatni. Állásuk e tekintetben sajátságosan prekárius. Fenn nem fogadhatják el javaslatukat, a körvonalozás miatt; a képviselő-házban nem, kivihetlenségeért; s a nemzet közvéleménye elveti azt a megoldás abszolút formáiért. Sem ég, sem föld nem veheti be. A szélső jobb nem transigál velük; a szélső bal előtt ők is oly (majd azt irám: hazaárulók, de félek, még más szájában is, e rettenetes és igaztalan kifejezéstől) csak oly jog-pazarlók mint Deák. Ennek pártja megmarad saját álláspontján; s most saját pártjok megtagadja vagy elhagyja s túlszárnyalja őket. Ki ne akarna e helyzettől, ha becsülettel teheti, menekülni?

Körülbelül így álltak a nézetek s a közvélemény lassu és még habozó alakulása, midőn végre az or-

szággyűlés, főlzabadulván a háboru, habozás és kholera, hármás kontumáczíája alól, november 19-kére, négy és fél hónapi szünetelés után, ismét összehivatott.

II.

Pest, november 17.

A kik tudják mily nemesen s mily tökéletes korrektséggel folytatta Andrássy a bécsi egyezkedéseket, ha ehez még a bécsi (s a mostani magyar) kormányt ismerik, nem fognak csodálkozni hogy amaz egyezkedések sikertelenek maradtak. Andrássy nem alkudozott s azzal a neki sajátosan kiváló gentlemanike, soha egy perczig is magát el nem feledő, higgadtságából ki nem lépő, de határozott s nemes modorával, mely mindig nyiltan kimondja legutolsó gondolatát is (ellenkezőleg az európai diplomatia hagyományos szokásaival) de nyiltságával soha sem sért s soha sem ingerel, és ama testestől lelkestől magyar, alkotmányos és hajthatlan szellemmel, mely a Deák-párt e második szemefényét oly jól jellemzi, — e modorral, e jellemmel, mondom, nem is alkudhatott. Úgy jött ki a vitából, a mint bele ment; tisztán, határozottan s elhiven.

De épen azért, mert az egyezkedések ily emberrel sem vezettek sikerre, senki sem hihette, hogy az országgyűlési tárgyalások hosszu és tekervényes lombikján több tiszta szesz szűrődhessék le számunkra. Hogy a kormánynak, hogy azon magyar férfiaknak, kik jelenleg a hatalom birtokában vannak

s a fejedelem tanácsában ülnek és tán személyes bizalmát élvezik, nem czéljok a magyar országgyűlés jogos kívánatait teljesíteni, arról Andrássy közbenjárásának sikertelensége meggyőzött mindenkit. S hogy az országgyűlés július 5-ke után hajlandóbb legyen engedni abból, mit azelőtt jogosan vélt követelni — s követelt mindig, az erős absolut hatalommal szemben is, a siker reménye nélkül is, csak hazafiui kötelességből, — ezt ki tarthatta valószínűnek?

Az országgyűlésnek a kholera ürügyén való halogatásán mindenki mosolygott; végre bekövetkezett összehívásán mindenki sohajtott. Nem hiszem hogy lett volna sok ember a hazában, ki az ily előzmények után összehívott országgyűlési új ülés-szakhoz sok eredmény reményét kötötte volna. A kormány mozdulatlansága vagy habozása még a háboru s békekötés után is, mindenkire a konok elszánás hatását tette, mintha mondanák: nem engedünk most sem, s ha Ausztriának meg kellene is semmisülnie, — akkor sem.

Mily hangulatot költhetett e merev ellenállás az országban, könnyű volna elgondolni, ha tanúi nem lettünk volna is. A tizenötös bizottság munkálata kimondotta az utolsó szót, melynél tovább, multtal és jövővel lelkiismeretes számot vetve, egy lépéssel sem mehet. S ha a kormány erre sem hajlandó, ha még egy Königrätzet vár, hogy e türelmes, ez engedékeny, e mindig méltányos nemzetnek jogos kívánatait, melyek csak önálló létele mozdithatlan határaig terjednek, megadja: akkor világos, hogy a nemzetnek sem marad hátra egyéb, mint beburkolni magát ismét a hallgatás és passivitas palástjába. Úgy látszott, a Deák-pártnak s általában a mérsékelt de sza-

badelvü s csupán törvényes iránynak a legközelebbi jövőben nincs többé szerepe. Ily kormánynyal szemben az országgyűlés alig tehet mást mint megállani azon ponton, melyre eljutott.

A Deák-párt jól érezte ezt. S egyszerre a „Pesti Napló”, az országgyűlés egybehívásának pillanataiban, a párt visszalépését kezdette pengetni. A párt és organuma egy perczig sem tétovázott a közösügyi javaslat támogatása iránti elhatározásában, ha arra nézve a kivihetőségnek csak némi reménye mutatkozik; de kitenni magát a szabadelvü testvér-párt ostromának, nem egy kivihető javaslatért, hanem azon kormányért, mely tőle sokkal távolabb áll mint eme testvér-párt, arra ugyan nem volt semmi kedve. Mikor konstituálni kell: akkor oly párt mint Deáké helyén van; s a törvényalkotás munkájában részt venni, ha kisebbség volna, sem vonakodnék soha; de két merev tagadás között a sikertelen közvetítés áldatlan szerepét játszani és pedig azon fél érdekében, mely azt tagadja mi pártunknak is a legszentebb — ezt tenni nem fogja soha. Nem akarja hogy új variánsokat szolgáltatson a régi meséhez: a majom számára égő parázsból gesztenyéket kapargató macskáról. Tudta jól, hogy a közösügyi javaslatok részleteinél, többé kevésbé lényeges különbségek vannak közte és a balközép közt; és azok harcát, ha kell s ideje van, végig vivni épen nem vonakodnék. De szemben egy semmit tenni nem akaró kormánynyal, nem maradt más választása, mint a merev tagadás terére lépni vagy visszavonulni az actiótól. A helyzet hasonlitni látszott a 61-dikihez; a processusnak is annak kelle lenni. Akkor is, az első föliratban, a Deák-párt őrizkedett még a fonal elszakításá-

tól; a másodikban arra kényszerült már maga is. Most sem akará hogy ez legyen első lépése, — azért nem mondá közlönyében, hogy a balközéppel egyesül; megelégedett azzal, hogy eláll az actiótól. A többit a jövőnek — s annak hagyta fel, milyenek lesznek a kormány első lépései s nyilatkozatai; lesz-e a megnyitáskor általában leirat s milyen lesz?

Körülbelől csak ennyi volt értelme a „Pesti Napló“ nyilatkozatainak, melyeket, országgyűlés nem lévén, a párt vezetőinek egyedül lehető nyilatkozatai gyanánt kelle vennünk. Nézetünk szerint azonban e nyilatkozatok balramagyaráztattak (mikre egyébiránt egy-két elejtett szó adhatott is némi okot) midőn úgy lőnek értelmezve, mintha a Deák-pártnak kisebbségben maradáستól kellene félni azon esetre is, ha a közösügyi javaslatok (az alválasztmányi többségé és kisebbségé) annak rendi szerint fognának tárgyalatni az országgyűlésen. Világért sem! A Deák-párt csak akkor maradhatott volna kisebbségben, ha egyezkedéseiben tovább ment volna mint a hazafisággal megegyeztethető, ha a kormány merev tagadása irányában ő mégis előzékeny s hajlékony akart volna lenni, ha közösügyi javaslatát nem felelős kormány mellett is forszirozni akarta volna, — egy szóval: ha megszűnt volna alkotmányos, szabad-elvű, a jog terén álló, röviden — ha megszűnt volna Deák-párt lenni. Minderről azonban szó sem volt, szó sem lehetett. Csak arról: a Deák-párt, mely az országgyűlés első szakában vezette (mint többség) az országgyűlést az actio terén, e tért nem tarthatja meg tovább a kormány mozdulatlansága miatt, s azért első lesz mely visszalép az actiótól. Ez a kis csalódás, vagy félreértés volt a dologban. De ez nem

maradt egészen következmények nélkül; az országban sokhelyt azt hitték s a baloldal azt hitte, hogy mert a Deák-párt saját többsége iránt desperál, övék a többség a Deák-párttal szemben. Lehet hogy Lajtán túl s nevezetesen Bécsben is ugyanezt hitték; s akkor a többségben maradó baloldal számára bizonyosan kész lesz egy az országgyűlést eloszlató re-scriptum.

Szóval fenn és alant a közösügyi Deák-féle javaslat kisebbségben maradását kezdték valószínűnek tartani — holott a Deák-párt nem javaslatát féltette, s legkevésbé a négy aláíróétól, hanem kétségbeesett átalában az iránt hogy az országgyűlés eredményre vezessen, vagy bár tárgyalásokba is bocsátkozhassék. Deák maga, midőn négy vagy öt nappal ezelőtt Pestre érkezett, testileg is ugyan szenvedő, de kedélyében is egészen levert volt. Osztotta hiveinek aggodalmait.

Holnapután ez aggályok megerősítést, vagy czófolatot nyernek. De e perczen még csak annyit tudunk hogy leirat lesz, s hogy az már meg is van állapítva és valószínűleg ma nyeri meg a legfelsőbb helybenhagyást és aláírást. Tartalmáról nem tudunk semmit, alig sejtünk valamit. A kormánykörök ezúttal jól megőrizték a titkot. Legalább az ellenkező versiók, melyek a dologról hirként kerengnek, azt mutatják. A bécsi lapok egyfelől azt írják: hogy had- és pénzügy birodalmi egysége s az államadóságok megoszthatlansága most is egész merevséggel van követelve; míg másfelől Sennyei bizalmasan úgy nyilatkozott (állítólag) hogy a leirat annyi közeledést foglal magában a magyar országgyűlés fölirataiban kifejtett álláspontokhoz, hogy ő részéről majdnem fél

ily nagy engedékenység felelőségének súlyától. Mi azonban nem félünk, hogy ő excellentiáik, míg a korona tanácsában ülnek, oly valamit tegyenek vagy javasoljanak a mi „igen sok“ volna.

III.

November 19.

Tegnap az elnök tudósítotték, hogy ma 12 órára hirdessen gyűlést, mivel a képviselő-ház ülését a méltóságos főrendekének kell egy félórával megelőznie — mert a kegyelmes királyi leirat a főrendi tábla elnökének kezében van.

Tizenkét óra előtt kevéssel a képviselő-ház minden csarnoka s tereme zajgott az újonnan érkezők s egymást üdvözlők zajától. Az elnök tegnap még attól félt, hogy határozat-képes számmal sem lesznek a képviselők. Legtöbben csak tegnap érkeztek. De ma már a legtávolabb lakókon (pl. az erdélyieken) kívül igen kevesen hiányzanak. A találkozás perczeiben megszűnt minden emlékezés a véleménykülönbségekre, melyek utóbbi elválásunkkor s azóta a hírlapi viták terén meglehetősen éles ellentétbe kezdtek már állítani s a képviselő-ház egy órára legalább ismét visszanyerte azon patriarchális arczkifejezést, mely azt egy nagy családnak, vagy legalább jó barátok gyülekezetének tünteti fel. Különösen a két közép férfiai, mielőtt tán a következő órában útaik elválnának egymástól, szívélyesen szoritottak kezét egymással.

Végre Deák megjelent s átmenve a sorokon

osztatlan és riadó éljenekkel üdvözöltetett. Ő most is a nemzet gondviselés-adta embere s kik a közös-ügyek kérdésében szemben állanak vele, azok is, tán egy-két kivétellel, önkénytelenül is meghajolnak személyiségének óriási fölénye előtt s nem tagadják meg tőle a tisztelet és szeretet adóját.

Az elnök elfoglalta helyét s csöngetyűje helyeinkre intett. Lelkes kis beszéddel nyitotta meg az új ülés-szakot, s beszéde a szó teljes értelmében osztatlan helyesléssel fogadtatott. Az országgyűlés meg nem változott feladatát mondá ki: mely nem egyéb mint törvényeink s alkotmányunk tettleges helyreállítását eszközölni. Azoknak, kik a Deák-pártot újabb időben azzal szeretik gyanusítani, hogy czélja s iránya a kiegyenlítés à tout prix, a felelet itt van, ha nem az elnök nyilatkozatában, ki párthoz nem tartozhatik (bár tudva van, hogy ha nem az elnöki székben, Deák mellett ülne) de mindenesetre a helyeslésben, melylyel e nyilatkozatot a Deák-párt is fogadta. Igen, mi — mint a nemzet nagy többsége, — ohajtjuk a kiegyenlítést, mert hisszük hogy az nem csak a birodalomra nézve életszükség, hanem hazánkra nézve is fölötte kívánatos; de mint a nemzet, csak oly kiegyenlítést akarunk s fogadunk el, melynek hazánk alkotmánya s függetlensége nem alárendelve, hanem épen elérendő czélul elébe tűzve van.

Azután a háznak az elnapolás ideje alatt szenvedett veszteségeiről, halottairól emlékezett meg s köztök Klauzál sirjára egy egyszerü de szintoly szép koszorút tűzött.

Az új ülés-szak meg volt nyitva.

Most a felső-ház egyik jegyzője jelent meg a ház asztala előtt s bemutatá és átnyújtá ő felségé-

nek november 17-kén kelt kegyelmes királyi leiratát, melyet Tóth Vilmos olvasott fel a ház ünnepélyes csöndje közepette, melyet csak perczenként szakított meg egy halk moraj, mint távoli vizesés zúgása.

Korán volna még, s igazságtalan is lehetne, egy hallás után itélni meg a legújabb leiratot. De hogy az általában rossz hatást idézett elő a házban, tagadhatatlan. Az előzmények után igen jót alig várhatunk, sőt talán ennél rosszabbra is készen kelle tartani magunkat; mégis olyan az emberi természet, hogy gondolatai s reményeiben a jobbnak is helyet ad, talán indokolatlanul is; és a rossz bekövetkezése perczében annyit legalább hajlandó mondani: ezt még sem vártam volna, — ha várni elég oka volt is. Részemről e helyzetben vagyok e pillanatban. De némelyek mondják, hogy a leirat rejtett kincseket is tartalmaz. Szívesen felfüggesztem véleményem kimondását felőle, míg figyelmesebben olvashatom át. Lesz elég alkalom részletes ítéletet ejteni róla, a házban bekövetkezendő tárgyalása alkalmával is.

Tegnap voltam Deáknál. Én igen kevésé szeretek visszaélni szíves látásával, s nem tartozom azok közé, kik ez egyszerű, fénytelen hatalmasság udvarát képezik. De az érkező képviselők legnagyobb része, s a Deák-párt tagjai mind kötelességöknek ismerik bemutatni magokat nála, s mint az egykori újoncz, legalább annyit mondani, kapitány uram, jelentem alássan — berukkoltam.

Derültebbnek találtam mint a minő Pestre érkeztek (hallom) volt; egészsége jobb s vele kedélye nyájassága is visszatért. Az öreg úr arca és

kedve barometer nekünk, reményeink s kinézéseink iránt. Emlékszem mily komor, csaknem mogorva volt az inségügyi vita alkalmával s közvetlenül az elnapolás előtt. Mily kevés volt reménye, mily setétek voltak kinézései s mint fájt nagy szíve, a meg nem hallgatott hazáért!

Tények, fájdalom, most sem indokolják derültebb kedvét. De a nagy szellemek előérzete miért ne vonhata borús napokban is mosolyt arcaikra, mielőtt valaki még láthatná a hajnal derültének egy sugarát is, másutt — mint homlokukra vetődve, a még sötét láthatár alól. Nekem oly jól esett e becsületes, nemes, bizalom és tiszteletgerjesztő arcot, szelid mosolyoktól szegve látni ismét — s azon meggyőződéssel jöttem el tőle: hogy mig Deák él s bölcsesége virraszt és egyenessége vezérel, nincs végkép elveszve minden.

IV.

November 25.

Ideje már a jelen ülés-szak életkérdéséről, a pártalakulásokról szólanom. Életkérdésnek mondom, mert hihetőleg ezen ülés-szak alatt fognak tárgyalatni azon kérdések, melyek az eddig együtt tartó két nagy szabadelvű pártot megosztatják s melyeknek mikénti megoldása épen a két párt megalakulásától s azon arányoktól függ, melyekben egymáshoz állani fognak.

Sokan, mint már említők, valószínűnek tartották, hogy a szoros értelemben vett Deák-párt ezúttal kisebbségben fog lenni a Ghiczy-Tisza-párttal szemben. E vé-

leményt támogatni lehetett az országszerte határozottan rosszabbra fordult hangulattal, mit az költött föl s táplált, hogy e kormány, még a szenvedett iszonyu vereségek után sem akarja hallani a tizenkettedik óra ütését „s nem akarja“ az evangeliom szerint „eszébe venni azokat, melyek békességére valók volnának“. S lehetett támogatni azzal, hogy a felső körökben, mint az Andrássyékkel oly hosszan és sikeresen folytatott értekezések eléggé bebizonyították, a tizenötös alválasztmány terve sem tartatik kielégítőnek vagy elfogadhatónak, sőt az — amaz értekezések félbeszakításával immár határozottan visszavetettnek látszik, holott a nemzet érzi, tudja, vallja, hogy az már a legszélső határ, melyen túl egy lépéssel sem mehet. Ha tehát a kormányt s a nemzetnek mérsékelt-szabadelvü nagy részét is áthidalhatlan köz választja el egymástól, — akkor az mit tavaly az egész nemzet óhajtott is, remélt is, t. i. a becsületes kiegyenlítés lehetetlenné vált; s a Deák-pártnak, mely ez irányban vezette vala az actiót, le kell mondanania arról, hogy azt ezúttal is elérhesse. A kormány, melynek becsületes törekvéseit a kiegyenlítés nehéz munkájában, szívesen támogatta volna türelmével, elnézésével, — nem támogatta semmivel, egy közeledő lépéssel sem a párt becsületes törekvését; s ha ez mégis megmarad az előbb elfoglalt téren, féltő: hogy a sisyphusi kő görgetésébe belefáradt nemzet fog elfordulni tőle.

S mivel a „Pesti Napló“ ismeretes nyilatkozatai daczára, melyeket fenn ijesztésnek, a baloldalon a bizonyos kisebbségben maradás tisztességes takarodójának hittek, holott nem voltak egyebek mint őszinte kijelentései a visszalépés készségének az actio teré-

ről, ha a kormány tovább is csökönősséggel lehetetleníti a kiegyenlítést, — mivel, mondom, e nyilatkozatok őszintesége sem fenn sem alatt teljes hitelre (épen váratlanságuknál fogva) nem talált, mindenki hajlandó volt hinni a Deák-párt kisebbségét. Hajlandó mondom, mert Lajtán túli barátink épen oly kevésbé ohajtották a Magyarországot kielégítő becsületes kiegyenlítést, mint itt benn, a baloldalnak legalább egy nevezetes része nem akart (a változott körülmények közt s a szenvedett nagy vereségek után) általában semmi kiegyenlítést; és így a kettő közt középen álló tömör Deák-párt egyiknek úgy mint a másiknak útjában állott volna.

Senki sem tudhatta a mult ülés-szak alatti pártok egyesei mely nézet-árnyalatokhoz fognak csatlakozni. Kivált az akkori jobb- és bal-közép embereiről nem. Mert a szélső jobb alig létezhetett tovább mint párt a nemzet nagy közvéleményével szemben, s vagy magát egészen semlegesen viselni vagy Deákhoz csatlakozni kényszerült; míg a szélső bal az események által vérszemre kapva, jobban tömörülhetett erős kis dandárrá s magát képezhette a balközép vérmesebbjeiből hozzájuk csatlakozandóknak. De a mult ülés-szak alatt egész az inségügyi vitáig egyesülve volt nagy közép-párt elválasztó vonalai annyira egybe folytak, hogy ha most színt kell vallani: senki sem tudhatta a két árnyalat összefolyó határvonalai hol fognak elválni, s legalább ötven-hatvan ember volt, kikről előre nem lehetett megmondani, a kettő közt lebegtökből mely irányba fognak esni. Sok, a ki még a multkor nem bírta volna elhatározni magát, most elhatározhatta. Az inségügyi vitában az utolsó perczen, a szavazás előtt visszavont indit-

vány függőben hagyta e kétes személyi kérdéseket; akkor kétségkívül azért, mert megoldásuk a bal hátrányára üthetett volna ki; de szintoly valószínűnek látszott, hogy Königgrätz után e megoldás annak előnyére fogna kiütni. S minél inkább hajlanék a szélsőségek felé a balközép nagy tömbje, annál valószínűbb volt, hogy a szélső bal erősbült dandárja, bizonyos pontokban, egyesülni fogna azzal, kivált ha sikerülne azon akadályt, melyet közējök a tizenötös bizottság kisebbségi munkálata gördített, elhárítani; mert tudva van, hogy a Kállay-Madarász-Böszörményi töredék ezt épen úgy abhorrescálja, mint a többségi tervezetet, de tudva az is, hogy a négy aláíró maga is, ha becsülettel teheti, szívesen recedál juniusi dolgozatától novemberben.

Igy álltak a constellatiók, midőn az országgyűlés megnyitása előtt pár nappal a már gyülekezni kezdő képviselők között a társalgó-kör fölújításának szüksége szóba jött.

Mikép alakult volt a múlt évben az előbb tervezett Deák-kör helyett Tiszáék kívánatára az általános s minden pártárnyalatot magában foglaló képviselői kör, tudva van. A háznagy, kinek az ily dolgok félhivatalosan teendői közé tartoznak, meg akarta indítani vagy már meg is indította az aláírási ívet a hasonló kör alakítására. De alig volt néhány aláírója még a Deák-pártból, midőn azt a Tisza-Ghiczy-párt embereivel is közölve, ezek által figyelmeztetve lőn, hogy ne siessen még a dologgal, a képviselők nagy része még nem érkezett meg, s ők (a balközép) magokra nézve talán máskép fognak intézkedni. Az iv félretétetett s maga Deák azt mondta, várjunk hát vele.

Nem szükség titkolni, mi is éreztük azt, hogy

a pártok határozottabb alakulásának s élesebb elválásának ideje közeleg; de mert élénk emlékiünkben van, mily rosznéven vették ők tavál pártalakulásunk kezdeményeit, akartuk hogy most ne mi adjunk erre okot s ne mi tegyük az első lépést. Deák finom tapintata megérezte hogy várunk kell vele.

19-kén, hétfőn, megnyittatott az országgyűlés ez új szaka. 20-kán, kedden, a Tigrisben értekezletre gyűltek össze a tigrisiek. E külön értekezletek a mult ülés-szakban az egyesülés ideje alatt is napirenden voltak, mert bár közös társalgó-körben egyesülve, pártfegyelmi s csoportozati tekintetben akkor is külön voltunk, s nevezetesen a szavazási kérdéseket mindig előbb külön döntöttük el s úgy hoztuk megegyezés útján összhangzásba. Ez tehát még magában nem volt sem elválási tény, sem egyáltalában új mozzanat. A tigrisi értekezletben mintegy 80—90 tag jelent meg, de még sok képviselő nem érkezett Pestre, sok az első lépésekről még nem volt értesülve, sok még tán nem határozhatta el magát — s így e szám véglegesnek alig volt tekinthető. Az áll, hogy ez első összejövetelen az előbbi Deák-pártból csak egy vagy talán kettő jelent meg. Mindazáltal több jelentkező reményében, vagy általában a szakadás szükségének érzetében már ekkor határozottan kimondatott, hogy a párt a tavalyi közös képviselői kör helyett külön baloldali kört alakítand társalgási helyül; s a helyiségről és egyéb szükségesekről intézkedés küldöttségre bízott.

A végzés 21-dikén reggel a „Hon“-ban, mely ettől fogva a párt értekezleteinek hivatalos közlönye s mint ilyen valódi történeti forrásúl szolgál, közöltetett is. S ezzel konstatálva van, hogy a két párt

közötti szakadásra az első döntő lépést épen azok tették, kik most egy éve oly igen aprehendáltak, nem azt hogy mi hasonlót akartunk tenni, hanem azt, hogy kaszinónkat azon Deák-ról akartuk nevezni, ki nek akkor magok is hiveinek vallották magokat, sőt nem egyszer mondák ellenünkben, vagy legalább egy részünk ellenében, hogy „ők a valódi Deák-párt“.

A Deák-párt értekezlete épen 21-kére volt kitűzve s helyisége a hagyományos Európa. Mintegy 160-an jöttünk össze. S mivel reánk nézve is állott az, hogy sok képviselő még nem érkezett Pestre, sok még nem lehetett értesítve vagy nem határozhatta el magát szint vallani, e számmal egyszerre el volt döntve a többség kérdése. A Deák-párt ismét határozott többségben lesz a Ghiczy-Tisza-párt, sőt az egész baloldal ellenében.

Deák maga is jelen volt. Tegnap még nem volt szándéka eljöni. Távol akarta tartani magát a pártalakulási mozdulatoktól. Ő tudta hogy nevünk Deák-párt és Deák-kör lesz, amaz a parlamentben, emez a társas-életben, s nem akart még annyira szerénytelen lenni is, hogy e nevek fölvetésénél, melyeket meg nem gátolhatott, jelen legyen. De előtte való estve többen azon elhatározásban állapodtak meg, hogy mihelyt a párt megalakul s magát megkereszteli, első dolga legyen Deákot küldöttségileg híni meg kebelébe. S az öreg úr az ily tüntetést még kevésbé szenvedhetvén, jobbnak látta egyszerüen megjelenni körünkben.

Az elnöki szék üresen állott. Azelőtt Klauzál szokta volt azt elfoglalni, de az ő mély, édes csengésű hangjának méla estharangja nem kondul meg többé földi fülek hallatára. A hang, mely majd negyven

éven át hiven jelenté a haza örömét, bűját, törekvéseit s küzdelmeit, s csak a forradalom viharos süvöltésében némult vala el, hogy a 61-ben újra kezdődő alkotmányos élet szürkületén újra fölzendüljön magánya bokrából, most örökre elhallgatott. A hollóból hattyúvá fehérült alak örökre elröpült.

Helyét közfelkiáltásra Szentkirályi foglalta el, ki még néhány meleg szót szentelve előde emlékezetének, megnyitotta a Deák-párt tanácskozmányát.

A pártszervezkedés módja s a párt-kör megalakítása volt a tárgy.

Az elsőre nézve csak egy vélemény uralkodott a pártban. A mult ülés-szaki szervezet, mely osztályonkénti — nem tanácskozáson hanem mot d'ordre átvételén alapult, senkit sem elégitett ki, legfőlebb azon néhány embert, ki akkor mindent tett, de kik magok is átlátták, hogy ez többé úgy nem maradhat, a párt erős közérzületével szemben. Osztályonkénti összejövetelek helyett az egész párt gyakoribb értekezlete, valódi értekezlete minden fölmerülendő kérdés esetében, vitatásai s a vezérére mindenesetre hallgató többség eldöntései, a szavazások közakarattal s mindenki befolyásával leendő megállapítása, szóval az eddigi aristokratikus szervezet helyett merőben demokratikus, — ez közóhajtás, sőt előre elismert döntvény volt már.

A külön társalgó kör, clubb vagy kaszinó ellen csak egy szó emelkedett. Dettrich Zsigmondé, ki mindig szeret szólani s mindig szeret közvetítéseket keresni; ki eleget akarna tenni mindenkinek, s fejér is fekete is szeretne lenni egyszerre, ki a templomra úgy szeretné (az egykori lutheránus úr szerint) föltenni a keresztet, hogy „catholici videant et calvinistae ne animadvertent“ — ki

tavaly Deák-párti létére elébb a „Magyar Világ“-ban azután a „Hon“-ban czikkezett a különböző pártáryalatok egyesülése mellett. Most is a barátság érdekében szólalt föl s hogy a házban jogosult pártkülönbségeket ne vigyük át a magány-életbe (nem is!) és társadalmilag maradjunk együtt. Ha a baloldal elhatározta is már hogy tőlünk külön vál s maga alkot clubbot, miről azonban ő mitsem tud (talán nem olvasta az azon reggeli „Hon“-t?) mi kísérsük meg az együtt-maradást; kérjük meg őket küldöttségileg, méltóztassanak velünk maradni s jőjenek ismét (kétségkivül nem Deák-körbe, mert kedvőkért e nekik nem tetsző nevezetről megint le kellene mondanunk) hanem egy péle-mèle „képviselői kaszinóba“.

Ellenében többen, s kivált Eötvös szépen fejtegette a szorosabb párt-alakulás szükségét s azt, hogy a mint tavaly voltunk, közös clubbunk jó társalgási kör volt, de politikai jelentőséggel teljességgel nem birhatott, már pedig a mint az elválasztó pontokhoz közeledünk, mindinkább ilyenre van szükségünk.

Maga Deák is szükségesnek látta ezt hangsúlyozni. Sőt tovább ment; s épen a magánéleti barátság és jó viszonyok fentarthatása egyedüli módjának mondotta azt, hogy politikai érintkezésünket ellenvéleményü barátinkkal csak a nyilvános küzdterre szorítsuk, s a magán-életben és társalgásban egészen közönyös tért keressünk, mely a politikai discussiókat teljesen kizárja. Példái, melyekre hivatkozott, igen érdekesek. Testvérét, Antalt hozta föl, ki bár a haladás embere, de sok tekintetben a régibb kor gyermeke is volt és sokallta vagy korainak tartotta, 1830 táján, midőn az alkotmányos küzdelmek meg-

indultak, azon eszméket és azon lépéseket, melyeket ő, Ferencz, szükségesnek s elutasíthatlanoknak vélt. Mindkettő a meggyőződés embere volt. Kezdetben mindjárt soká és tüzetesen megvitatták magok között a fenforgó kérdések mindenikét egyenként s összesen. És mihelyt meggyőződtek hogy mindkettő egyaránt erősen áll saját álláspontján, többé a kérdést soha sem fessegették s tovább is azon jó és példás testvérek maradtak, kiket a testvéri szeretet és egyetértés példányaiul ismert s emlegetett a világ. Minden dolguk közös és osztatlan volt; politikájok különböző. Mig e példát meghatottan hallgattuk, a másikat mit felhozott, általános derültséget idézett elő. A jelenlevő Zsedényire hivatkozott, kivel 47 előtt, a pozsonyi országgyűléseken évekig szemben állt s az alkotmányos küzdelem ama nagy harczeit vivta. A magán-életben mindig jó barátok voltak, mert köztük a politika hallgatólagos közmegegyezéssel „ne nyúlj hozzám“ vala, s törhetlen szabályul ismerék a fölött nem csak nem vitatkozni, de azt soha sem is említeni. Tanuságos észrevétel attól, kinek életeleme a közügy volt s a nemzet legfőbb érdekeinek küzdelme. S valjon lehetne-e, mondá Deák, e szabályt, mely a társadalmi jó viszonynak sine qua non-ja, megtartani egy közös klubban, melyről a politikai színezetet egészen letörülni lehetetlen volna, határozott politikai színezetet adni neki még sem szabadna, mihelyt az a képviselők közös klubja akarna lenni?

A vita el volt döntve, a nélkül hogy a kényesebb érvekre sort keríteni szükség is legyen. Mert nem lehetett volna-e mondani, hogy miután a baloldal már határozott a különválásra nézve, megkérdezésünk nélkül, sajátságos megalázkodás volna a

többségtől, őket egyesülésre kérni föl, s kockáztatni a visszautasítást.

Egy közös országgyűlési kaszinó eszméje azonban, mely a főrendeket is magában foglalná és semmi pártszínezettel nem bírna, szintén fölhozatván, nem ejtetett el. Fog-e azonban létesülni, más kérdés. Azt hiszem Dettrich nem lesz az elsők között az evégre nyitott aláírási iven.

Ez a két párt megalakulásának rövid története. Egy szót még elnevezésökről. Az egyik magát baloldalnak nevezi s magába foglalja a volt balközépet és a szélső balt; bizonyos tekintetben a balközép olvadt bele a szélső balba, látszik magáévá tenni ennek politikáját (mi később fog tán jobban kitünni); elnevezése mindenesetre jó, mert vezérei legalább is hárman lévén, Gliczy, Tisza és Kállay, természetes, hogy egyszerűen a szokott parlamentáris kifejezéshez tartja magát. A másik ezt nem teheti, nem nevezheti magát a szokott értelemben jobboldalnak. Nem kormánypárt; a kormánynyal épen úgy ellenzékben van mint amaz. Helyzetünk oly abnormis, hogy egyszerre két ellenzéki pártunk van, a mi rendes alkotmányos viszonyok között hallatlan volna, nálunk azonban természetes. A volt jobb oldal sem olvadt bele a jobb középhe. Apponyi, Bartal, Zichy Jenő, Széchenyi Béla, Hedry stb. nincsenek köztünk. A jobb közép most is csak jobb közép*). Mivel azonban jobb

---

*) Tisza Kálmánnak. Te, tisztelt barátom, a „Hon“-ban azt állítod, hogy e jegyzetek a Doák-pártot jobb oldalnak nevezik. E sorok írója e tekintetben oly kényes volt, hogy midőn egyszer tollhibából megtörtént (a 101. lap 16. sorában) azt a sajtó hibák közt gondosan még azon (II.) füzetben kijavította s

oldal, Apponyiék teljes megsemmisülésével nincs is, középnek magát sehogy sem nevezheti. Szerencsére nekünk csak egy vezérünk van, s a tulsó oldal embarras-de-richeesse-e minket nem nyügöz. Azért nevezziük magunkat egyszerűen Deák-pártnak s oly nevünk van, mely egész határozott program: a törvény és alkotmány, a szabadelvűség és mérsékelttség a *pragmatica sanctio* és 1848 programja.

V.

November 28.

A Deák-kör új helyiségében, az Európában, igen jól találjuk magunkat. Tavaly csak egy nagy, setét, nyomott gőzkörű termünk volt; most 6—7 szoba, melyek ketteje valóságos terem, áll rendelkezésünkre. Ablakaink a Dunára néznek, s egész helyiségünk nagy kényelemmel, majdnem fényesen van berendezve. Az sem látszik meg, mintha, csak pártunkra szoritkozván, megfogytunk volna. Mindig több ember van együtt, mint a mig mindnyájan egy helyre jártunk. Fesztelenebbül, szabadabban érezzük magunkat, s a politikai társalgás is fesztelenebbül, szabadabban foly. Egy politikáju emberek vannak együtt, kik tartalék nélkül fejtegethetik egymás közt nézeteiket, a nélkül, hogy sértékenységtől kellene tartaniok. A ki elvonulva akar egy vagy más barátjával

---

alig hiszi hogy más helyen megtörténhetett volna. Így e vád kissé könnyelműen van ellenébe vetve. Mert a sajtó-hibák jegyzéke is a könyvhöz tartozik!

beszélgetni, akárhány kényelmes és otthonos szögletet talál, hová kíváncsiság vagy épen gyanakodás nem kíséri. Rendesen nagyobb tömbök verődnek össze egy-egy szófa vagy karszék-csoportozatban, s a politika vagy napi kérdések és események hangosan tárgyaltatnak.

Deák rendesen minden este köztünk van, s vagy egész kör gyül körülötte, melyet majd kellemes adomáival s mindig sikerült élceivel mulattat, miket a pillanat alkalmából merit, vagy egy-két barátjával halkabban beszélget a helyzetről, bécsi hírek s fordulatokról, a magosabb politikai kombinációkról, vagy a wisth és piquet asztalaihoz ül s maga soha nem játszva, éles szemmel kíséri vagy igazgatja olykor a játékot, vagy a zongora körül ülő csoporthoz csatlakozik s egyik vagy másik játékát, vagy Tóth Vilmos szépen csengő énekét (mert műélv nélkül sem szűkölködünk) hallgatja a többivel.

Deák arca a legigazabban mutató barometrum. Ha sűrű szemöldét összevonja s éles, átható tekintetéből villámok lövellnek, tudjuk, hogy nem kedve szerint ment valami. Ha nyájas ajkán pajkos mosoly dévajkodik s szép szemében derü mosolyog, ha homlokán elsimulnak a redők s egyenlően szivja, nem rágesálva szivarát, mindnyájunk arca fölvidul, nem csak mert őt vidáman látni jól esik szivünknek, hanem mert tudjuk hogy mindez jó jele az időnek. Sokszor mondták politikai ellenfeleink, hogy mi rabszolgái vagyunk Deák szemeinek, hogy gondolkozni sem tudunk vagy nem merünk ellene, hogy ő köztünk a szemhunyorító Zeüsz, cuncta supercilio movens. Nem védelmezem magamat vagy pártunkat e kicsinylő vád ellen. Tudom én jól mi az önálló-

ság, mi a vélemény-szabadság; de azt is tudom mi egy nagy egyéniség befolyása környezetére. Tudom mi az a csodálatos varázs, melyet egy nagy elme az elmékre, egy magos szív a szivekre, egy hasonlíthatlan kedély a kedélyekre gyakorol. Természetes, hogy e befolyást jogosultnak csak azok ismerik el, kik amaz elmét saját elméjük főirányában vezéröknek fogadták, s kik szívök és kedélyökben megtalálják azon húrokat, melyek az övéinek felelnek. Mondták azt is, hogy Deák nem türi az ellemondást. Csodálom, honnan vehették ezt éppen azok, kik legjobban tudják, mennyiszor engedett nekik is, jó szívéből vagy a jó békesség okáért. Néha, ama kedvetlen perczekben, élesebben utasít vissza, vagy egy szóval vág ketté egy s más ellennyilatkozatot, minek a ki mondta sem akar nagy fontosságot tulajdonítani. De soha, még csak a leghalkabb erkölcsi nyomással sem kényszerített senkit hogy mellette maradjon, s egyes elvkérdésben vagy egész politika választásában mindig főnhagyta mindenkinek az egyéni elhatározás teljes szabadságát. Nem mondta-e ki csak a minap is pártalakító értekezletünkben, még talán tulságos szabadelvűséggel, e teljes szabadság elvét? nem oldotta-e föl mindenkire nézve, kire az nyugtózó volna, a pártfegyelem minden visszaható köteleztetését?

Miért hát mégis e vád ellene, e kicsinylés hivei iránt? — Megmondjam? A kisebb szellemek versenyezni akarása s versenyezni nem bírása vele. A soha senkire rá nem tolt tekintély elleni föltámadás azoktól, kik e nekik is önkénytelenül parancsoló tekintélyt csak azért sem akarják elismerni, mert Shakespeare Cicerója szerint „semmi jónak nem barát-

jai, mi mástól származott“. Hogy ők Ghiczytól vagy Tiszától nem függenek úgy mint mi Deáktól, azt megengedem. De oka nem az ő nagyobb függetlenségükben van, hanem mert vezérek egyike sem Deák. Minden összehasonlítás nélkül legyen mondva, valjon pl. Kossútnak nem lennének-e jobban rabszolgái, mint valaha valaki Deáknak? Nem eskünnének-e a mester szavára inkább, nem félnének-e egy lábtoppánásától vagy egy szemöldök-rándításától inkább? — Ismétlem, minden összehasonlítás nélkül mondom a vezéreket illetőleg, csak „lelkiismereti kérdésül“ ez önállósági vitézek számára.

Igen, mi, miután Deák politikáját nagy vonásaiban s egészében magunkénak vallottuk, miután őt vezérünknek minden habozás nélkül elismertük, tudni akarjuk minden egyes, részletes kérdésben az ő véleményét, mielőtt magunkét végleg megállapítanók. Mert negyvenéves politikai pályája, melyen egy visszalépés, egy letérés sincs, mint annyiakén kik most túlmennek rajta, elég okot ad nekünk: bizni bölcsességében s hazafiságában. S mind addig, míg ő eddigi útján halad, — s kinek van joga gyanusítani hogy ahoz hűtelen lesz? — vele menendünk. Ő is ember, igaz; ő is csalódhatik, ő is elgyöngülhet, ő is megeshetik. Ha ez lesz, s az emberek akkor is nevére fognak eskünni: szóljatok. De míg ő hű és nagy, ha mi addig hivek vagyunk hozzá, ne bántsatok.

VI.

A már megalakult Deák-párt első értekezlete a leirattal szemben követendő eljárást illette.

A leirat, mondám, első benyomásakor, igen rossz hatást gyakorolt. Célját, úgy látszik, eltévesztette. Első hallásra senki sem fedezi föl benne azon közeledést, mely pedig benne van. Nem szelid és nyájas hangot keresünk mi benne, hisz e nélkül sem a trónbeszéd, sőt a márczius harmadiki leirat sem szűkülődött. Egyik sem mennydörgött, egyik sem tagadott (az utóbbi néhány pontjait kivéve) az előbbi merevséggel; de egyik sem tett, a *pragmatica sanctio* elvi elismerésén kívül, valódi közeledő lépést a föliratainkban kifejtett álláspontokhoz. A 48-diki törvényeket mindenik több kevesebb *courtoisie*-val lehetetlennek mondta s előleges *revisió*jukat sürgette a *restitutio* előtt. A ministeri felelőség elvét egyik mint a másik elvetette. S utolsó bilanxa mindkettőnek az volt: ti mindent — én semmit.

A november 17-ki leiratról nem lehet ugyanezt mondani. Ha egy igen is békülékeny barátomnak, ki mindjárt a leirat felolvasásakor azt mondotta: „soha még az austriai kormány ennyi *concessió*t Magyarországnak nem tett“ — azt feleltem is hirtelen: „én mindebben semmi *concessió*t nem látok s nekem *concessió*k nem is kellenek“ — de annyit mindjárt átláttam, hogy a baloldal egyik legkitünőbb tagjának azon ellenvetése, hogy „abban, ha a fejedelem fentartja magának hogy a 48-diki törvények elleni aggodalmait majdan ministeriuma által előter-

jeszsze, minden fön van tartva“ — nem áll, mert hiszen épen mi kívántuk, mi sürgettük ezt, hogy lehető aggodalmait majd a restitutio után, törvényes felelős kormánya által maga módján előterjesztheti.

S itt van épen az óriási különbség a jelen leirat és az előbbi között. Itt a revisio a restitutio után van sorozva; s ki tagadná hogy bármely restituált törvényt mindig lehet, bár melyik félnek, az iniciativa kétségtelen jogán revideálni, illetőleg revideáltatni, önként érzetvén, hogy a másik fél beleegyezése is megkívántatik reá, hogy régi törvény helyett új, fenálló helyett felállítandó tétessék. Sőt ki tagadná, nem elismerte-e maga törvényhozásunk több izben, hogy a 48-diki törvények nem egy pontjának revideáltatni, módosíttatni s kiegészíttetni szükség? —

A leirat ama pontjában nyilván el van ismerve a felelős kormányzat elve, mi a trónbeszédben még igen aggodalmasnak volt feltüntetve, a márcziusi leiratban pedig még jobban körülnyirbálva. Sőt a mit mi, mint ohajtást és kívánalmat előbb föliratainkban, mint minden rendezkedés mulhatlan alapját utóbb a tizenötös bizottság munkálatában kifejeztünk: a lajtántúli országok felelős kormányzata is, ki van már mondva e leiratban, miről azelőtt szó sem volt.

Im, ennyivel jobb a jelen leirat az eddigi diplomáknál, manifestumoknál és leiratoknál. De nagyító üveggel kell keresni, mig benne az ember ezeket megtalálja. Ha valódi diplomata, okiratot szerkeszt, melyben jó és rossz dolgokat akar elmondani, úgy csinálja azt, hogy a jó mindjárt szembeszökjék, a rossz pedig elburkolva, czukorba bekandlirozva, s mint egy kibuvó ajtó háttérbe állítva legyen. Itt

megfordítva történt. Ezt a jót alig találja meg az ember a leiratban. Mintha a fogalmazó félt volna hogy a méltóságos főrendek (vagy tán önmaga) gyöngéd érzelmeit meg találja sérteni, úgy elrejtette, úgy el-tushirozta mind ezt. Annál jobban előtérbe állította azt a mi ennyi megbocsáthatlan engedékenység fölött megvigasztallhatja szivét, a mi ismét helyreállítja a jó és rossz azon egyensúlyát, mely egy leiratban elengedhetlen. No hiszen kirivólag s első pillanatra ugyan szembeötlőleg van odaállítva minden mi még most is jogaink tagadását vagy legalább megszorítását czélozza. Az már pontokra van szedve, hogy újjainkra számlálhassuk s nehogy valamikép elfeledhessük. Példátlan formahibával egy még nem diplomatikus okmánynak egy nem csak föl nem terjesztett, de még a ház elébe sem adott, de még a ház teljes bizottságában sem tárgyalt munkálatnak, a tizenötös alválasztmány többségi munkálatának birálatába bocsátkozik. Csak az hiányzik hogy nem tárgyalja egyúttal a kisebbségi tervezetet is, vagy egyik s másik hírlapi cikket, pl. a Kunágotaiét*).

Konferenciánk tehát összejött hogy a leirattal szemben követendő magatartása s eljárása iránt a pártnak értekezzék. Az elnök megnyitotta a tanácskozmányt, megnevezte a tárgyat s felhívta nyilatkozásra a jelenlevőket. — „Halljuk Deákat!“ hangzék minden oldalról. S az öreg ur a terem háttéréből, hol néhány barátjával ülni szokott, előlépett, egy-

---

*) Egyébiránt jól látjuk benne a (nem sikerült) fogást: becsempészni a közösgyi munkálatot már jelen stadiumán a tárgyalásba; s észrevétlenül és öntudatlanul behúzni az országgyűlést a tulajdonképi dietalis tractatusok teljes folyamába — a restitutio előtt!

szerü köpenyegébe burkolva s szemeivel és tiltó kézmozdulatával kérve a jelenlevőket hagyjanak föl a kiléptére fölharsogott éljenzéssel. És szólt. Fiat lux et lux facta est. A leiratnak, úgymond, két részét különböztetni meg; azt mely második föliratunkra válaszol s jogfolytonossági követeléseinket tárgyalja; és azt, mely a 15-ös alválasztmány munkálatáról szól. Az elsőt illetőleg, a jelen leirat sokkal jobb a márcziusnál. Sok elvet elismer, mit az még tagadott. De azért épenséggel nem kielégítő. Mi nem elvi elismerést, mi tetteges helyreállítását kívántuk teljes alkotmányunknak s e kívánattól ma sem lépünk vissza. Szükséges tehát, hogy e tekintetben követelményeinket újra föliratilag terjeszszük Ő felsége elébe, röviden, hivatkozással az előbbi föliratainkban bőven kifejtettekre és indokoltakra. Mi a leirat másik részét illeti, az egy oly munkálatról szól, mely a ház elébe sincsen terjesztve, melyről azt sem tudjuk jelen alakjában fog-e a ház asztalára kerülni, vagy talán a 67-es teljes bizottság által módosítva. Erre nézve tehát föliratunkban csak annyit mondhatunk, hogy a ház a leirat ide vonatkozó pontjainak érdemleges tárgyalásába csak akkor bocsátkozik, ha a 67-es bizottság, melyet márczius elsején küldött ki, bevégzendette föladatát s a ház elébe terjesztendette a közös ügyi munkálatot; mikor is azzal együtt, a leirat ide tartozó pontjai is kellő figyelembe fognak vétetni.

A helyeslés zajának lecsillapultával Dettrich (toujours Dettrich) szólt saját aggodalmairól. Ohajtotta volna az alkotmány helyreállítása előtt a 67-es bizottság működését is fölfüggeszteni, mert a további munkálkodás sikamlós térre vezethet s jogföladás színetét viselheti, ha nem épen az is.

Deák, a némelyek szerint ellenmondást nem tűrő Deák, szeliden s meggyőzőleg felelt. Igyekszem, úgymond, megnyugtanni a tisztelt társ fölmerült aggodalmát. Indítványom szerint a ház, midőn a 67-es bizottság további munkálkodását nem függeszti föl, nem tesz egyebet, mint fentartja előbbi határozatát, melyet a márcziusi leirat után is fentartott. S valamint a bizottsági munkálkodás akkor nem volt jöfőladás, úgy nem az most is. Nincs semmi ok miért a ház eddig fenállt végzésén módosítani kellene; helyzetünk a koronával szemben nem fordult rosszabbra, sem kétségbeejtőbbé nem vált.

Még gróf Teleki Domokos beszélt státusférfiúi szempontokból az osztrák és német politika irányairól; eszesen, de kevésbé a fenforgó tárgyhoz tartozólag. Szavai elhangzottak. A kérdést Deák egy beszéde nem csak eldöntötte súlyával, hanem egészen megvilágította s meggyőzött mindenkit, hogy azt máskép eldönteni nem is lehetne. Két pont közt csak egy egyenes vonal van; s ha a geometra azt kijegyezte, a világ minden geometrája sem bir másikat húzni helyette.

Ugyane napokban tartotta a baloldal is tanácskozmányait a leirat fölött. Ők is feliratot akarnak, mely követelje és sürgesse alkotmányunk haladéktalan teljes visszaállítását. De ők Dettrich politikáját követik (vagy ez az övéket) s a 67-es bizottság munkálkodását fölfüggesztetni kívánják a restitutióig. Van okuk reá. A szélső bal tagjai soha sem akarták e bizottságot; nem is szavaztak megalakításakor; ők következetesen nem ismernek közös ügyet; és „non entia non habent praedicata“. A közép bal azonban elismerte a közös ügyeket; mert az hogy

Ghiczy e veszedelmes szót „közös ügy“ soha sem bocsátja ki a száján, hanem „közösen érdeklő viszonyokat“ mond helyette, zúg-prókátori sophistikának jó lehet, de oly eminenter logikus főhez mint Ghiczy nem méltó szórszálhasogatás, mert a ki a kettő között lényeges fogalmi — annál inkább gyakorlati különbséget tudna fölfedezni, annak csakugyan jobb föloldó üveggel kellene birnia mint Herschellé, mely a ködfoltokat egyes csillagaikra szedi szét. Közös ügyek vagy közösen érdeklő viszonyok, — ők azok létezését elismerték s a megoldásra meg is tették kísérletöket az ismeretes kisebbségi munkálatban. Épen ez az ő bajuk. Dolgozatukat megkészítették, aláírták, ki van nyomatva. A közvélemény azon része, mely Deákkal tart, s ez a legnagyobb, elveti a négyes dolgozatot s azon munkák közé sorozza, melyek akkor születnek, mikor valaki jobbat, erősebbet, szabad-elvűbbet akar csinálni mint más, csak azért is, — s rosszabbat, gyöngébbet és kevésbé szabadelvűt csinál, mert ha a kiindulási pontokat elismerte, nem is csinálhat mást. A közvélemény azon része pedig, mely igazán nem akar közös ügyet ismerni, legalább is oly rossznak tartja munkájokat mint a Deákét. Semmi részen sem arattak vele dicsőséget, még egy kis helybenhagyást sem. Aztán ezt ők a háboru előtt csinálták. Most a háboru után vagyunk, mely szerintök megváltoztatta a helyzetet. Akkori munkálatukat ma már magok sem helyeslik. De a nyilvánosságnak átadott nyilatkozattól nyilván visszalépni még sem oly könnyű és dicséletes dolog a politikusnak. Igaz, hogy minden embernek kötelessége ha hibázott (s ki ne hibázhatnék?) és azt beismeri, nyíltan elismerni: hibáztam. Emberben ez erény sőt kötelesség;

de a politikai vezér azt kockáztatja vele, hogy azt mondják neki: „te igen derék ember vagy, nemeslelkű és önmegtagadó vagy, de a politikában nem mehetünk utánad, mert nem elég meggondolással vezettél s néhány hét múlva magadnak kelle bevallanod, hogy nem jó úton vezettél; azért isten veled“. E helyzetben legesélyesebb: visszalépni a kezdeménytől becsülettel, de nem ismerni el hogy visszaléptünk; nem menni tovább a hibás uton, mert ez lelkiismeretlen dolog volna, hanem lehetlenné tenni annak folytatását; elvonni a substratumot a tárgyalás alól.

Alig csalódom midőn azt mondom, hogy a kisebbségi munkálat készítői s aláíróiban sokkal több hazafiság és sokkal több nemes becsvágy van, mintsem az abban jelölt úton tovább mehetnének s azt pontról pontra vitatni akarnák, mit abból azóta magok is tarthatlannak láttak be; de nem volt elég erkölcsi és politikai bátorságuk keresztül húzni egy tollvonással, mit néhány hó előtt más körülmények közt készítettek. És ezért szívesen csatlakoztak azokhoz, kik ma több erélylyel készek ismételni, mit akkor inkább csak hallgatólag nyilvánítottak: nincs közös ügy, nem kell közösügyi bizottság. Mert hogy itt nem a szélső bal csatlakozott a közép-balhoz, hanem ez anahoz, bizonyítani sem kell.

Tanácskozmányaikról érdemlegesen alig tudhatok valamit. A „Hon“, hivatalos közlönyük, csak annyit mond: folytatott az eszmecsere a leirat fölött. Egy két szó, vagy jelenet mindössze mi kiszivárgott. Arról sem állhatok jót, s azért bocsánat, ha valótlan irok. Jót csak arról állok, hogy magam nem komponáltam.

Mondják, hogy a mintegy 90—100 tagból álló

értekezletekben két megkülönböztethető vélemény-arányalat mutatkozik. A 20—25-nyi volt szélső bal 45—50-re szaporodott. A kik a balközép eddigi magatartása felé hajolnak, ma már az egész pártnak csak hasonfelét alkotják. Ezek a fonal megszakítására még nem egészen készek s ezt tán ki is fogják fejezni a nyilvános vita alkalmával. Így hát az ország (illetőleg a képviselők) pártszínezet változása nem — mint előre gondolták sokan — a jobb és balközép, hanem a bal és szélső bal arányainak változásában történt csak.

Mondják, hogy Ghiczy egyik nyilatkozatában tagadta volna a közös ügyek lételét; mi ellen azonban Bónis, mondják, határozottan felszóllalt. „A közös ügyeket a 48-diki törvények, 61-diki és 65-diki föliratok elismerték; mi is mind ezekhez csatlakoztunk; azokat tagadnunk nem lehet“. Sőt egyik versio szerint még többet is mondott.

A balközép és a Deák-párt összesen mintegy 3—4 tagot cserélt ki minden részről. Tőlünk tudtomra Beliczai, Thury Gergely és Makrai mentek át. A két utóbbi erdélyi; s ha valakin csodálkozni lehet, hogy a szakítás vagy koczkáztatás politikájához csatlakozik és nem látja hova vezethet az, bizonyára az erdélyi emberen lehet, ki tán egy kártyán mindent elveszithet. Sapiienti sat. Rebesgették hogy Stefanidesz is átment volna, s nem is csodálnám, ha tekintem a házban miképp viseli magát a mi és a bal szónokainak beszédei alatt; azonban még sem valósult; érzelmei úgy látszik oda vonják, valami mégis itt tartja. Tőlök ellenben hozzánk gr. Ráday Gedeon, Madocsányi Pál, Ónossy Mátyás és a két Bánó jött át. Mindenesetre többet nyertünk mint veszítettünk.

VII.

Deczember 1.

A leirat nyilvános tárgyalására a tegnapelőtti nap tüzetett ki. S két indítvány adaték be: Tisza Kálmáné és Deák Ferenczé. Mi a kettő között a különbség, az előbbi cikkben már bőven volt érintve.

Ez alkalommal egyik sem támogatta beszéddel indítványát. Mindkettő csak egyszerűen tette le azt a ház asztalára s tárgyalásuk megkezdésére deczember 1-seje tüzetett ki.

A nyilvános tárgyalást ma meg is kezdette a ház. Tiz szónok beszélt. De nekem nem czélom ezúttal minden szónokot még egyszer egész hosszaságában az olvasó elé vezetni. Beszédeiket olvasta a napi lapokból, melyekkel füzetkém gyorsaságban nem versenyezhet; magokat ismeri. Csak futó észrevételeket teszek inkább s az egy vagy más tekintetből feltünőbb jelenségeket vagy egy s más fontos, érdekes vagy mulatságos mozzanatot érintek.

Az első szó az első indítvány benyújtóját, Tisza Kálmánt illette. Azt hiszem soha sem beszélt oly gyöngén s oly hatástalanul mint ma. Rideg szónoki egyénisége, mely polemiái közben rendesen föl szokott melegülni, ma ridegebb volt a szokottnál. Mintha fázott volna s sem tárgyában, sem szívében nem talált egy kis szikrát, mely magát fölhevítse, hallgatóit gyújtsa. Első szónok levén nem czáfolhatott senkit, ő pedig abban legerősebb, abban egyedül erős. Fejtegetni kevésbé képes, mert sem nagy eszméi sem magos áttekintései nincsenek, az ékesen szólás roha-

mos vehementiája is hiányzik benne, mely ellenállhatlanul ragadjon magával; modora szakadozott, logikája a részletek kivételében, de nem az összefüzésben remekel s szenvedélyét, mely hamu alatt szomorkodó zsarátnak, föl kell kavarni valakinek, hogy szikráit, nagy ritkán villámait szórja. Mindez ma hiányzott neki. S mintha a meggyőződés ellenállhatlan ereje is hiányzott volna; nem abban mi politikájának nagy vonásait s egész hátterét alkotja, mert Tisza Kálmán az erős meggyőzések embere, — hanem abban a mi a mai kérdést s az abban Deákétől eltérő út helyességét az egészszel összekapcsolja. Mintha bonczoló agyában azt kérdezte volna önmagától: jól van-e így? nem ámitom-e magamat? helyes-e, czélszerű-e, következetes-e a mit teszek? Kétségkívül igenlő feleletet kapott magától e kérdésekre; de az igen hátterében ott maradtak a kételyek s nem engedték lelkét eltelni, szivét földagadni a meggyőződés ama teljességétől, mely kisebb tehetséget is képes szónokká tenni s melynek hiánya ma Tiszának nem csak hallgatóit, hanem önmagát is hidegen hagyta.

Deák nem kelt föl indítványa mellett. Joga volna kétszer szólni, egyszer előre, másodszor az utolsó szót. Ezúttal megelégedett ez utóbbival s csak Eötvöst bocsátotta előre, a tárgyalásnak résziünkről való megkezdésére. Hogy Eötvös tele van eszmékkal, kombinációkkal (melyek nem mindig gyakorlatiak) hogy érzés, kedély, költőiség gazdag forrása a mit ír, a mit beszél mindig: ezt tudja mindenki. Hogy a német politika kedvencz tárgya neki, az sem titok az olvasó előtt. De az sem, hogy a mily szép, sőt megragadó (ha egyes germanismusoknak a nyelve-

zetben megbocsátunk) olvasni őt, sokszor oly fájdalmas hallgatni. Ezzel, sőt azok menetével és összefüggésével is egészen tisztában van, de nehezen találja a szót, a kifejezést, fel-felakad a szófűzésben s mondatszerkesztésben, ismétli a mit elkezdett s még ki nem kerekített, néha csaknem nyögve szüli meg gondolatai méhéből a beszédet. A hallgatót mind ez fárasztja, az ember sajnálja, egész részvétellel szánja a szónokot, kinek oly nehezebb esik gondolatai kifejezése. De végre is a hallgató, ki már gyakran hallotta őt, megszokja s nem sajnálja és nem félti többé. Attól kezdve aztán másképp tűnik föl előtte a beszélő Eötvös. Ugy tetszik mintha koponyája fedelét s szive borítékát levéve látná; s látná az agyban a gondolat kerekeit, melyek kissé csikorogva, zörögve, de nagy erővel, nagy igyekezettel és nagy sikerrel működnek, forognak, zakatolnak, a mint nagy, néha aránytalanul is nagy súlyokat csigáznak, csavarnak, de végre is sikerül nekik; s látná a szivben azt a forrongó, zubogó kis üstöt, mely a felső gépezetet a kellő hőmérséklettel s erővel látja el, mely alól a tűz egy percre sem alszik ki. Nézzétek e kis embert, a mint a középben áll, kezével, fejével, nyelvvel, egész testével egyszerre mozog, mint az óralapon egyszerre mozog az óra-, perc- és másodperc mutató — míg benn az óramű rejtekben dolgozik az óránál, de szemmel láthatólag Eötvösnél. Ma mind ez — az előadás kínos nehézsége s a gépezet munkájának szemmel láthatósága még fokozottabb mértékben tűnt föl mint rendesen. A tömeg azt mondja: Eötvös soha sem beszélt nehezkesebben mint ma; én azt mondom: a szellemi gépezet ritkán dolgozott jobban mint ma.

Utóbb mondá, hogy e napokban hosszasan beszélt e tárgyról Tisza Kálmánnal. S e beszélgetés után elképzelte magában, miket fog mondani Tisza; és azok ellen készítette érveit. Tisza azonban más dolgokat beszélt, s a készletet félre kelle tenni és a gépezetnek meg kelle parancsolni hogy újat készítsen, a mire már csak mindnyájunk szeme láttára volt idő.

Horváth Boldizsár a mult ülés-szakban egyszer sem beszélt, ha csak valamely igazolási vagy egyéb kis fontosságú ügyben közbe nem szólott, mire nem emlékszünk. E kitünő jogtudóst és kitünő szónokot sajnosan nélkülöztük a két első fölirati vitában. Ma ő is megszólalt és pedig második helyen a mieink közül. A mai nap szónoki orozslánrésze kétségkívül az övé. Beszéde előre készítettnek látszott s ez volt egyetlen hibája. Olvasni így szeretjük e szabatos, hibátlan stylt, e teljesen kivitt képek-, hasonlatok- és okoskodásokat; de a szónokban jobb szeretnénk némi pongyolaságot vagy inkább könnyedséget. A csupa rögtönzés ritkán sikerülhet; de a szavakig terjedő előkészülés bizonyos-feszt ad legtöbb esetben a szónoklatnak. Ezt leszámítva Horváth Boldizsár mai szónoklata a legszebbek és leghatályosabbak egyike volt mit ez évben hallottunk. Kezdetből végig eszmedús és nagy szónoki erővel tartva, mely egy perczig sem lankadott. Egy pár fordulat megdöbbenítő s megrázó hatása. A szakítási politikának mind rugóiról, mind következményeiről lerántotta a leplet s nagy és jogosult emphasisal dobta szembe a kérdést: quid tunc? Egy tekintetben mondhatnók: sokra ment. A baloldal szónokai sem e vitában sem a mult ülés-szakiakban, sem a beadott Tisza-féle indit-

ványban, nem adtak egyenes okot reá hogy szakítási politikával vádoltathassanak. Igaz. De valjon midőn egy politikát a maga egészében bírálunk, csak a kimondott vagy megtett lépéseket szabad-e bírálunk, vagy a következéseket is, melyekre vezet? Azt nem szabad mondani: ti szakítani akartok, mert ez a szándék gyanúsítása volna; de azt szabad: politikátok szakításra vezet, ha akaratlanul is, következményeiben. Én nem örültem, hogy Horváth ezt kimondta, de tagadom hogy azt kimondani joga ne lett volna. A baloldal felzúdulásából azonban látom, hogy szavai a szándékok gyanúsítására magyaráztattak s erős visszautasításokat fognak magok után vonni. Bónis mondá többi közt Deáknak: ezt vissza fogom utasítani; de nem fogok ugyanazon hibába esni, melyet Horváthban megrovok; ha ő minket, politikánkért, szakadási *) törekvéssel vádol, én nem foglak titeket azzal vádolni hogy a Reichsráthba akartok bemenni“. — De ítéljen akárki s akár mint Horváth beszédéről, mennyiben illik az a baloldalra s mennyiben intéztetett az ellen, — egyet nem fog tagadni: hogy magos politikai szempontokra emelkedett, nagy erővel és bátorsággal tárgyalta Ausztria jövőjének s bekövetkező felbomlásának és az esetben reánk váró sorsnak kérdéseit, mindenek fölött pedig magvas és hatalmas szónoklatot adott, minővel gazdáink nem mindennap vendégelnek meg. Hangja kissé rekedt vagy orrhang, de az előadás hevében előre nem is sejtett erőre emelkedik; s az ellenmondáskor szilárd és csaknem

*) Szakítás (t. i. a fonalé) nem szakadás (t. i. Ausztriától).

kihívó daczot képes kifejezni. A „Pesti Napló“ rózsá-ja illatát, színét, — s töviseit egyaránt éreztette.

Részüinkről még Szentkirályi beszélt kitiünő logikával, éles és mardosó élczczel s egy párszor valóban a juvenáli szatira erős invectiváival. Ismeritek őt, ma is az volt, mint rendesen.

Keglevich Béla gróf túlpongyola s kevésbé összefüggő mondatait, Tisza László nagyon is érzékeny, s egy fellengző táblabiró toasztjaira emlékeztető speechét mellőzhetem. Simonyi Lajos báró nemes, higgadt, gentlemanlike szónok, kiben az erély sem hiányzik. Ónossy Mátyás helyes beszéde elveszett a baloldal zajában, honnan beszélt, mert egykori elvbaráti azzal demonstráltak ellene hogy folyvást csoportosan tolútlak kifelé. Ghyczy Ignácz röviden, Vadnay Lajos elég hosszan nyilatkozott, mindkettő értelmesen, de nagyobb hatás nélkül.

Tíz szónok végzette dolgát. Fel van még írva a két részről legalább hatvan!

VIII.

Deczember 5.

Vasárnap esett közbe. Legalább harmincz ember beszédet irt. Magam is firkáltam valamit. S ma is bánom, hogy elállottam — és bennem maradtak hatalmas és senki által el nem mondott érveim. Csupa boszankodásból e jegyzetek olvasóit is megfosztom azok hallásának gyönyörétől. Igényelhet-e többet az olvasó, mint a tisztelt ház? S ha a ház a legnagyobb áldozatot igényelte: hogy elálljak, az olvasó ne elégednék-e meg ugyanazzal?

A másodnapi tárgyalás (Decz. 3-kán) igen szintelenül kezdődött. Podmaniczky Frigyes báró erőteljes hangon s szónoki modorban elmondott beszédében az általok követett politika mellett nem hozhatott fel egyéb érvet mint hogy „ő, részéről, csak oly kiegyenlítésben nyugszik meg, mely Magyarország jövőjét minden tekintetben biztosítja“ (mintha mi könnyebben kielégíthetők volnánk e tekintetben!) Osengery Imre eszmedús, de kissé táblabirói beszédét, csaknem kálvinista predikáció lejtésű modorsága tette unalmassá, mit csak német vers-szavalása frissített föl kissé; mind két indítványtól eltérő véleményét pedig nem igyekezett külön módosítvány beadásával érvényesíteni (talán a felirati szöveg részletes tárgyalásakor teendi); Tisza Lajos azt mondja, hogy szemüveggel sem képes a leiratban közeledést fedezni föl (próbálja meg szabad szemmel!); Szász Károly csengő beszéde csak azzal válik ki a többi közül, hogy szorosán a tárgyról beszél; Tóth Lőrinczé pedig azzal, hogy beszél, de rebus omnibus et quibusdam aliis; Ráday László gróf egy sikerült élczes hasonlattal (a kath. requiemről) s néhány patogó frázissal bonifikálja hallgatóit obligát baloldali beszéde unalmaiért; míg végre a lankadó figyelmet Ghyczy Kálmán és Somsich Pál beszédeik, s a kettőt egymástól elválasztó zajos intermezzo rázza föl bólingatásaiból.

Pedig ama két kitünő elme egyike sem ragyogott legteljesebb fényében. Egyes sikertült momentumaik voltak, tökélyes egészlet egyik sem adott. Ghyczy is hidegebb volt a szokottnál. Elemzése a so-phistikába vágta. Érveket nem mondott. Meggyőzni épen nem tudott. Szenvtelen, nyugodt alakja, mint

egy sphinx állt előttünk, melytől hiába kérjük a megoldó igét. Szónoki hangja, mely pl. az inség-ügyben az elégia lágyságáig rezgett, Apponyi ellen pedig a vád erélyével zúgott vala, ma egy magát minden áron védni kénytelen alpörös plaidoyer-jét hangoztatta. Ez erős logikus érezte, hogy a logika által ellenmondhatlanul meg van verve, de mintsem kegyelemre megadja magát, oly érvet keresett, mely tulajdonkép soha sem lehet érv, mert a kedély dolga. az elfáradt, elcsüggedt remény s megcsalt várakozás érvét, mely míg subjectiv igazolását objectiv érvényre nem emeli annak bebizonyításával: hogy minden lehető segélyeszközt kimerített már s nem marad fön egyéb az egy halálnál, szóval míg catói tett nem pecsétli meg, érvül nem szolgálhat. Beszédét pártfelei olykor tapsokkal kísérek, de a valódi lelkesülés azon melege nélkül, melyet a mult ülésszakban nehányszor felköltött vala.

Somsich sem volt ma oly elegans, mint szokott lenni. Pongyolán kezdte, azon oda nem tartozó s épen nem rhetori kijelentéssel, hogy beszédének fele készült, fele rögtönzött lesz. Az első rész kerek volt magában, a második helyenként erős polemiai éllel és sikerült vágásokkal birt; de az egész összesen, bár az e napi beszédek közt kétségkívül legjobb, még sem tartozott a kifogástalan beszédek közé. Ghyczynek egy-pár sophismáját letörte, de magának sem volt oly hegye mint méltán várhattuk.

Mondtam, hogy a két beszéd közé egy lármás intermezzo ékelte be magát. Horváth Boldizsár kért szót személyes megtámadás miatt. A baloldal riadva kiáltá: nincs személyes megtámadás, s nem akarta kihallgatni. Megpróbálta majorizálni a majoritást.

Hisz ez mindig sikerülhet; száz ember, sőt hús ember, ha akar oly lármát csaphat, hogy senki sem beszélhet. Méltányos-e ez? más kérdés. S végre is, Tisza és Keglevich B. minden tiltakozása daczára áll az, hogy valakinek csak el kell döntenie: mi a személyes kérdés, mi nem? és e valaki, akármit mondjunk, sem lehet más mint végre is a többség. A többség egyébiránt mindig türelmesb s méltányosabb szokott lenni, legalább nálunk, mint a kisebbség; teheti is, ereje érzetében; de a kisebbségnek sem kellene kihívni a többség oroszlánkörmeit. S valyon volt-e oka Horváthnak szót kérni? Személye, persze, nem támadtatott meg; de szavai félreagyaráztattak vagy félreértettek, s gyanúsítási szándékkal vádoltatott. Ezt a személyes sértés tág értelmezése alá be szoktuk foglalni. Emlékezzék a baloldal, mikor a múlt ülészakban Ghyezy, sokkal kevésbé személyes kérdésben, hosszasan ripostirozott Somsichnak. Hosszasabban mint most Horváth, ki ellen azt az elméletet is föltaálták: hogy a megtámadottnak joga csak addig terjed míg kimondja; hibáztam, vagy félreértettem, — de hogy ez utóbbit beszédéből okadatolja: arra már nem.

S legszebb a dologban az, hogy másnap a Hon, a legártatlanabb arczczal panaszkodott: mily türelmetlen a többség. Így írják a historiát minálunk!

A vita harmadik napja (deczember 4.) lankadtabb volt. Mindkét részről egykét argumentum szerepel; mindig ugyanazok. Egyik felől a remények csüggedtek, a türelem fonala szakadoz, a jogfolytonosság elve sikamlós térre rándul; másik felől a kö-

vetkezethesség a ház előbbi határozatának fentartását követeli, a bizottsági tárgyalás nem törvényhozás, de annál hasznosabb előmunkálat. A mi a vita szélesen és magosan duzzadó árján ezeken kívül fölmerül, legyen szép vagy unalmas, alapos vagy légbeépített, nem tartozik a dologhoz.

Azért ma ismét kilencz ember beszél, mert az utolsó baloldali szónok Madarász úgy kihuzza, hogy a megfelelő cserepárra nem kerül sor. Ezuttal, ha nem is az érvek, de a szónoklat diadalma a baloldalé. Köztiünk Zsarnay Imre bizonyítja gyakorlatilag, hogy tous les genres sont bons, hors l'ennuyeux; kezdvén a historiát I. Ferdinándon és ministerein, s mutatva, hogy lehet a tisztes magistra vitaet kiállhatatlanul unalmas personává tenni, unalmasabbá bármely vén gouvernante-nál; Joannovich szépen és jól beszél, de nem mond ujat; Hollán Ernő zajban mondja el csöndre s figyelemre érdemes beszédét; csak Tóth Vilmos édesen csengő hangja, megnyerő modora, elegans előadása s preciz rövidsége nyeri meg a házat a mindenki előtt kedves egyéniségnek, ki ujjá tudja tenni a más alakban már hallottakat is, s lelkesen és meggyőződéstelen nyilatkozik mestere mellett.

Túl felől Bobory esetlen dühöngései (melyek kívülről hallgatva a folyósóról, épen úgy veszik ki magokat mintha odabenn valami rabot vallatnának, ki egy-egy darabig fogai közt mormog, s közbe-közbe nagyokat rikolt) — és Nikolics gyorsan lepergetett hatástalan beszéde után a baloldal három jó szónoka következik. Kállay Ödön, ki erélyesen, himezetlenül s férfiasan mondja el véleményét, melyet teljességgel nem osztunk, de meggyőződése őszinte-

ségét s átgondoltságát látva, szivesen tisztelünk. Kemény dolgokat beszél, de nem badarságokat mint előtte s utána Bobory, Csiky, Csanády, Szilády, és nem sért oly vakmerően mint ezek némelyike. Várady Gábor, Jókain kívül legrokonszenvesebb alakja s legkedvesebb szónoka a baloldalnak. Elégiai hangja s alakja mindenkit megragad. Beszéde simán és következetesen szokott folyni; ma azonban, szokása ellenére, egy pár vastag hibát követett el! Egyik szavával azt mondja: a képviselők nem csinálják a közvéleményt, hanem kifejezik azt; s másik szavában azzal fenyeget „lehet hogy itt e házban tiétek a többség — de ott kiűnn, az országban — longus post me ordo est idem petentium“, — ott a többség miénk.

Mily következetlenség, mily ellenmondás e két szava közt, egy lélekzet vétel alatt! főleg pedig mily veszedelmes tan az utóbbi! Hogyan? a jelen képviselő ház tehát nem képviseli a nemzetet? s padairól az utcára, sorai ellen a népre kell hivatkozni? Ezt még akkor sem merte tán a „törpének“ nevezett minoritás mondani, mikor 48-ban a magyar katonaság német lábontartásáról volt szó. Ezt most sem mondja Kállay sem; s miután Török János évek óta mondja, most ugyanezt a szelid és meggondoló, a szabadelvű és alkotmányos érzelmű Váradynak kell kimondani!! két fajta ember hivatkozhatik a törvényhozó test ellen így a népre: a kisebbségben maradt minister, ki új választásokat akar elrendelni, és a forradalmat akaró demagóg. Tudom én, hogy ily hivatkozás a francia kamarában is történt, X. Károly, sőt Lajos Filep alatt is; de különböztessünk: az a választási törvények ellen volt intézve, melyek a

valódi választó-képesek kilencz tizedét kizárták a választási jogból, s a képviselő testület, a 40 millió francia helyett, egy pár tiz ezer embernek volt képviselője. Várady Gábor nem választási törvényeink ellen intézte rohamát, azok ellen a jelen pillanatban azt hiszem semmi kifogása: ő a többségnek, összesen s egyenkint vetette szemére, hogy nem jól képviseli választói közvéleményét. Méltó lett volna, hogy rendre utasíttassék.

Még nagyobb dolgokat mondott s ezuttal valóban nagy hatást is tett Madarász József. Ellenei és baráti egyaránt meg voltak lepve szónoklatának erejétől, mert soha őt még halandó ember így beszélni nem hallotta. Benső összefüggést, magosb eszmemenetet vagy emelkedett áttekintést e beszédében is hiába keresnénk; s azért olvasva nem is tesz oly nagy hatást. De ő nem is parlamenti hanem nép-szónok, par excellence, s mint ilyen végetlen magasságban áll Berzenczey László vagy Besze János fölött. Nyelve könnyű, erőltetés nélküli; durván festett de hatályos virágokkal mint a szinfal-festvény; erélyes, fordulatokban gazdag. Izlése nem kényes, de egészséges. Érti mindennek fölött azt a mesterséget: perczig sem hagyni, hogy hallgatói figyelme lankadjon; mihelyt ahhoz közeledik, azonnal felfrissíti egy tüzes diatribebel, egy durva élczczel, egy neveltető adomával. Mesterileg adta mostani beszédében is a kő alá szorult kigyó meséjét; ámbár aligha volt czélzata a róka-kanczellárnak osztani benne a legszebb szerepet, mikor az egész beszéd épen a kormány jelenlegi férfiai — s első sorban a kanczellár ellen volt intézve; és aztán annyiban sem találó a mese, mert ama bizonyos kő alá, a kigyóval együtt fájdalom mi is

oda vagyunk, fél lábunkkal legalább szorulva s nem oly könnyen állhatnánk csak úgy fütyörészve odább, mint a mese becsületes embere. Még különösebb, a mint Madarász a kormányt a Deák párttal összezavarja, vagy azonosítja, amannak bűneiért ezt teszi felelőssé, s vádló kérdéseit majd egyikhez, majd másikhoz intézi. Csak így megmagyarázható azon mulatságos *qui pro quo*, hogy midőn nagy stentorral kérdi a kormányférfiaktól: ismerik-e hazánk sarkalatos törvényeit? s felvilágosították-e azokról a fejedelmet? — egy Deákpárti képviselő, ki éppen nem érzi hivatásának a kormány helyett felelni, jó lélekkel közbe szólott: igen is, ismerjük; igen is fölvilágosítottuk, feliratainkban: — mert azt hitte, a szónok még most is a Deák pártot faggatja.

(Töredék egy el nem mondott beszédből, vagy el nem mondott töredék egy beszédből.) A baloldal nagy ostentatióval kérdi, majd hivatalos közlönyében majd szónoklataiban: mivel indokolhatja a ház, hogy a 67-es bizottság működését nem függeszti fel? — Engem az indokolás, megvallom, legkevésbé sem aggaszt. Azt tartom, azt soha sem kell tovább indokolni, ha a ház megmarad előbbi határozata mellett, mert mikor a határozatot hozta, kétségkívül indokolva volt az; de bezzeg indokolni kellene, ha a ház valamely határozatát megváltoztatni akarná. *Actori incumbit proba*. S nem mi, hanem a tisztelt baloldal tartozik az indokolással, melylyel, eddig legalább, még adós maradt.

A vita negyedik napján (deczember 5.) az érvekből egészen kimerült tanácskozás s a ház figyelme egyaránt, folyvást lankadóban van. Még Beszének sikerül Várady említett ellenmondását fényesen leleplezni s megczáfolni, és Bobory tartalmatlan megkülönböztetését az ügy és érdek között, nem szavakkal és érvekkel — hanem komikus tagjáratással, a ház homéri kaczaja közepette, kivetni a nyeregéből, melyben különben is gyöngén ült. Szaploneczay dörgő siralma, Perczel Béla csinos és szelid beszéde, Dett-rich hányódásai a két ellenkező part (és párt) között, Csiky Sándor pandur-hadnagyi expectoratiói — elvesznek, elhangzanak az általános zajban. Halász Boldizsár azonban általános megindulást költ magvaságáról ismeretes szónoklata által. Mert a mint nevét kiáltja a jegyző s ő bölcs homlokával és össze szorított ajkaival föláll, föláll vele az egész ház is, és tömegesen tódul — a buffet-be, hol igen jó sonka van, szulczczal, és kitünő sherry; Halász Boldizsár pedig, kétségkívül azon való méltó haragjában, hogy valaki őt Horváth Boldizsárral konfundálta, könyörtelenül és drákói szigorral elmond minden törvényt, mely valaha, valamely tárgyban hozatott, egyet sem hagyva ki az egész Corpus Jurisból (föltesszük, mert nem hallottuk).

Vége ismét egy szónok, ki a tárgyhoz szól; mindenki méltó bámulata kíséri, mint valami rococot, mert nálunk mindenről szokás beszélni, csak a tárgyról nem. Bonis Samu, a 48 előtti korszak egyik tiszteletre méltó alakja, egyik leglogikusabb s legvilágosabb fő a baloldalon; nyers kissé, de nem bántó. Ő mondott legtöbbet Tisza indítványa mellett, valamennyie között.

Németh Károly volt az első, ki a ház kifogyott türelmének engedve — elállt. Köszönet neki a jó példa-adásért, bár szívesen elengedtiünk volna helyette mindkét részről öt-hat szónokot inkább. Világos fő s okos beszédet vártunk tőle. Fájdalom, hogy példája nem talál általános követésre. Gál János még nem teheti, hogy a status adósságokat, különböző czimeik szerint, krajczárokig el ne számolja s fejben össze ne adja és ki ne vonja. Ragályi Ferdinánd sem akar megkimélni tigris-szive s oroslány-feje erélyes megmegrázásától. Hosszu hosszan felgyenesedik s azt mondja: tisztelt ház, rövid leszek; be is váltja szavát s helyesen is beszél. Perczel István és Gajzágó Salamon a két oldalról gyors és tüzes rohamokat intéznek az ellenséges sánczokra, be is vesznek egyet kettőt s diadallal visszavonulnak; Szilády Áron bibliai hermeneütikával mulattatja a házat s kimondja, mint örök igazságot ama fontos politikai axiomát: kása nem étel; (még szerencse, hogy a paralell-passust elhallgatta, mert Tóth Kálmán, Tóth Vilmos, s egyéb tótok kétség kívül személyes megjegyzésre kértek volna szót és legalább tizennyolcz czáfolatot kellett volna végig hallgatnunk); végre bezárja a sort Ách Károly, a nemzetiségek igen tárgyszerű czirógatásával — azzal kapja minden ember a kalapját s siet a jól kiérdemelt ebédhez.

IX.

Deczember 7.

Az ötnapos vita be van fejezve.

Az ötödik nap (deczember 6.) reggelén a türelem utolsó forrásai is ki vannak merülve. Azonban e napnak volt fentartva még Patay István komikus nyilatkozata, hogy ha eddig föl nem lett volna írva, most föliratná magát; Bernáth Zsigmond sajtáságos elmélete a morál és politika összeférhetlenségéről, mely szerint tehát pl. a ház, mely esztendő óta politikát úz nyilvános immoralitás bűnében lélegzik; Bethlen Gábor gróf új theoriája, melylyel Gál Jánosnak *) megtiltja, hogy Erdély érdekeiről beszéljen, miután nem Erdélynek, hanem csak Udvarhelyszék egyik választó kerületének küldötte, s így ad analogiam, Deák Ferencznek sem lehetne egész Magyarország érdekéken és nevében szót emelni s feliratokat készíteni; Bánó Miklós czifra szóhalmazai; Bartal György közcsodálkozást gerjesztő — mert csak három perczig tartó — beszéde; Tóth Kálmán rövid, lelkes s a Bolond Miska és a költő iránti tiszteletből a kimerült háztól is teljes figyelemmel végig hallgatott dictionja stb. stb. — mindenek fölött pedig Csanády Sándor határozott kijelentése, hogy a 15-ös alválasztmány többsége s in specie Deák Ferencz feladta Magyarország törvényes jogait s alkotmányát.

---

*) Kinek tulajdonkép köszönheti, az ellene beadott petitio daczára igazoltatását. De ez nem tartozik ide, csak jellemző vonás.

Mind ez az utolsó napnak volt fentartva. S mikor már torkig voltunk: jelentették a folyosón és a büffet-ben, hogy a vita be van végezve — s a sor a két indítványozón van. Mindenki elfoglalta helyét.

Tisza Kálmán semmi újabb érveléssel nem támogatta indítványát. Polemizált némely állítások ellen. Ha jól emlékszem: Horváth Boldizsárt, Somsich Pált és Szász Károlyt tisztelte meg a részletesebb czáfolattal és saját felei közül Madarászt tartotta szükségesnek desavouálni. Mindenesetre jobban beszélt mint először. A polemia az ő eleme s fölmegült kissé, mint a fejtegetésben nem. Szép és igaz volt azonban beszédében az, mit kimondani a köznapi felfogással szemben nemes, erkölcsi bátorság is, hogy a politikai következetesség nem mindig ugyanazon lépések ismételtségében, hanem ugyan azon végezőlnek minden körülmények között kitartó és egyenes követésében áll. Valami nagy hatást azonban most sem csinált s általános viszhangot csak azon ohajtása tett, melylyel beszédét bezárta: „vajha ő csalódjék inkább, mint a ház többsége“ — mit mi is, vele együtt, szívünkben kívánunk.

Deák, ki indítványa támogatására az első szóról lemondott, az utolsót fentartotta magának. Nem czáfolta azonban egyenként az ellenfél szónokait, inkább collectiv vette bonczolás alá érveiket. Mind azáltal Ghyczy ellen volt kiválólag intézve beszédének azon része, mely a remény és türelem kifáradása s az utolsó csüggedés ellen szólott s mely a szívből és ésből egyaránt meritett szónoklatok legmagosabb magoslatán áll; s Várady ellen (több baloldali szónokkal együtt) a közvélemény alakulásának s vezetésének remek kifejtése. De tetőpontra hágott beszé-

dének hatása, midőn Csanády Sándor vakmerő vadját utasította vissza. Megható és megrázó volt egyszeresmind. A ház nagy többsége, sokan a baloldalról is, fölemelkedtek, taps és óljen harsogott s kitörő lelkesedés tíze közben a meghatottság kitörő könnyei folytak. A magyar képviselő-ház, egyszer és másszor lélekemelő jeleneteknek volt tanuja; azok közé tartozott ez is.

A Deákpárt, a balközép, a szélső bal, maga részéről mindenik, 20 tag aláírásával indítványt adott be a névszerinti szavazás végett. Egyik, vétségből, mindkét indítványra kérte a névszerinti szavazást; de aláírói attól, a Tiszáéra megtörténvén már, szívesen elállottak.

Az eredmény tudva van.

Tisza indítványára 107 szavazat esett. Ellene 226.

Deák indítványa felállással, több mint két-harmadnyi többséggel lőn elfogadva.

Ma a fölirati 15-ös bizottságraadtuk be szavazatainkat. Igen természetesen, a baloldalról is, a kik szavaztak, csak az elfogadott indítvány pártolóraadták szavazataikat.

A bizottmány Deákból s még 14 pártjabeli tagból áll.

X.

Tant de bruit pour une omelette.

Vígjáték versekben és prózában, dialogokban és dialogok nélkül.

1.

Szélső balekek kara.

Első félkar.

Hiába biztunk!
Nincsen többségünk!
A Deák-párt kétszer
Feltülmúl. Végünk!
Azt mondtuk otthon
Többségünk lesz meg,
Agyon-szavazzuk
Deák Ferenczet!

Jaj mit tegyünk?
Hová legyünk?

Második félkar.

Hogy nincs többségünk
Ezer szerencse!
Mert megijednénk
Mint hatvanegybe!
Moroghatunk így
Szabadon, mérgesen,
Nem nyom felelőség
Egy latnyi terhe sem.

Ez jó nekünk!
Ez jó nekünk!

Együtt.

Győzni ha már úgy sem lehet,
Nemesen megbukni szép,
Nem kell önnön győzedelmünk
Árnyékától futni szét!
Mi vagyunk a hős vitézek;
Büszke, tömör seregünk.
Le a hazaárulókkal!
Tisztelet — tisztelet — tisztelet nekünk!

Solo-hang (fagót).

Fáklyás-zenét adatok,
Hiszitek?
— Milyet még nem láttatok —,
Gicinek;
Tiszának, meg magamnak,
Nektek is,
Magyaroknak németverő
Nagy istene, most segits!

Mind.

Éljen! Éljünk!

2.

Fillinger-kávéház. Diákok, ifjak; kellerek, mar-
kőrök. Nagy zaj és füst. Sürgés forgás.

1. ifju. Csapj föl.

2. ifju. Az apám deák-párti, nem merek.

1. ifju. Eb apád. Ne gondoldj vele. Most van
egyszer alkalmad borsot törni az orra alá. Függet-
lenség jelszavam. Ó Deák, te diák! Itt az aláírási iv.

2. ifju (fejét vakarja). Egy garasom sincs.

1. ifju. Nem is kell. A költségek fedezve van-
nak már!

2. ifju. Pajtás! sietek vagyok! (aláír).

Dal.

Mérgelődik a professor,
Kis Kautz!
Fáklyavivők, csak azért is,
Queraus!

Mit nekünk pap, rector, dékán!
A hal éljen, ugy-e hékám?

3.

Egyetemi folyosó. Egy csoport ifju összedugja a fejét. Más két ifju ehnegy mellettök.

Egyik. Kerüld őket mint a bélpoklost! Deák-pártiak!

Másik. Hah! (elmennek).

4.

Monológ. Két hete dolgozunk, s még sem tudunk semmit létrehozni. A fáklyák meg vannak véve — s nincs a ki vigye. Nagy az ellenzék. Mit tegyünk? — A Vidacs gyárához kell folyamodnunk erősítő csapatokért. Hah! fiatalság! nem szégyenlitek ezt, ti, hazám reményei?

5.

Kritikus (magában). Mindent értek; csak egyet nem: hogy lehet fiatal embereknek oly rideg beszédekre lelkesülni, mint Ghyczyé vagy Tiszáé? A fiatalságnak sokat lehet bocsátni: de ezt nem!

6.

Solo-hang (fagót).

Fiuk! Ismeritek jelszavamat:

„hunczfut a n—“. Ez elég! Itt a perc.

Ne féljete. Fáklya van quantum satis. Legyen a ki tartsa. Emlékezzetek jelszavamra.

Mind. Éljen!

7.

Falragasz a Fillingerben. (Történeti okmány, hiteles másolatban).

„Tisztelt ifjuság! Az országgyűlési baloldal *véleménye ünnepélyes igazolására* rendezendő fáklyás-menet a mai napon, esteli 7 órakor indul meg. Mi azon kéréssel tétetik közzé, hogy Buda-Pest ifjusága e célból minél nagyobb számmal legyen szíves a Sebestyén-téri Fillinger kávéházban megjelenni, mint hol *fáklyák kiosztandók* s a menet megindulandó léssen.

Pesten, 1866. decz. 6.

A választmány“.

8.

Fáklyás-menet. Vezeti két baloldali képviselő; egy televér- és egy fertály-mágnás. Kiáltások: „Éljen Ghiczy! Éljen Patay! Éljen Tisza! Éljen Vidacs! Éljen a bal-asztal! Éljen Kossuth! Éljen Madarász!

A hatvani utca egyik kétemeletes házában a második emeleten számüzetésből nem rég hazatért család. Hat esztendős kis lány kéri, emeljék fel az ablakhoz, hadd lásson ő is valamit. Fölemelik. Ni-ni — látott ő ilyet Olaszországban; esteli temetést, fáklya-menettel. Ezt ott úgy hívják: misericordia.

Kis lány. Papám, ugy-é ez a misericordia?
A p a. Az ám, kis leánykám.

9.

Egy jogász (nevét, várakozása ellenére, hatodnapra elfeledte a história). Tisztelt Baloldal! Nagy

férfiak! A házban megbuktatok! De tietek a közvélemény! Ezt mi mondjuk, kik bár most kezdjük még tanulni a jogot (nagy részt a Fillingerben) és minorennisek levén még választók sem vagyunk, de mint született politikusok, hivatva érezzük magunkat az országgyűlés döntvényeit superarbitrirozni. „Longus post me ordo est idem petentium“ — mondá egy nagy szónokotok. Mi megértők hivatkozását — s itt vagyunk, igazságot szolgáltatni nektek az utcán!

1. vezér-szónok. A magyar ember született politikus; úgy van. S azért büszkének érzem magamat önök hódolatát elfogadhatni, habár csecsemők volnának is. Maradjanak meg tovább is ez úton! Köszönöm, társaim nevében is, lelkes nyilatkozataikat. Éljen a haza!

2. vezér-szónok. Csatlakozom az előttem szóló minden szavához. Éljen a haza!

(Egy bécsi lap azt mondja: Ghiczy beszédében nem az érdekes, a mit mondott, hanem a mit nem mondott. Valjon mit érthet alatta? Talán hogy azt kell vala mondania: „Barátim, nem értenek önök ehez; menjenek haza, tanuljanak, úgy még valaha használhatnak a hazának!“ —

Teleki József 48-ban, mikor ablakánál az országgyűlés egybehívását sürgettük, kinyitotta ablakát s ily speechet tartott: „Az országgyűlés egybehívása iránt már megtettem a kötelességem-parancsolta lépéseket. Takarodjanak haza“. Három napig, igaz, népszerűtlen volt. Egyéb baj nem érte).

10.

Nagy fölindulás a városon. Fáklyás-zenét Deáknak! Az Európának! Tizezer fáklyát! Teljes kivilágítást! Óriási nappali menetet 100 ezer emberrel!

Óreg úr (neszét veszi a készülődéseknek). Ugyan ne tulajdonítsatok apróságoknak oly nagy fontosságot. Ne vigyétek utczára a politikát. Jobb ha a pénz valami jótékony célra adják.

(Egyszerre vége van mindennek.)

XI.

Deczember 10.

Hirek Bécsből. Jók és roszak. Úgy látszik a legfelsőbb körökben maig sincs megállapodás. A minden és a semmi két véglete közt fluctuálnak. Egyik versio a franczia-osztrák szövetség létesülését a magyarok jogos kívánatainak teljes megadásával hozza összeköttetésbe; másik, ama szövetséget oly feltételekhez kapcsolja, melyek még a magyar korona integritását is megsértik, Erdélynek a Dunafejedelemségekhez csatolásával. Egy versio szerint ismét Albrecht főherczeg befolyása került felül — s az Rainer főherczeg és Schmerling centralisatióját vonná maga után.

Egyik hir szerint az országgyűlési viták s a Deák-párt szilárd magatartása fenn a legjobb benyomást tette; e párt kezébe teljes bizalommal le lehet tenni a kiegyenlítés ügyét. Másik szerint ellenkezőleg a Deák-párt nyilatkozatai ép oly visszatetszést

szültek mint a baloldaléi, sőt az egész párt-szakadás csak kicsinált komédia, kiosztott szerep, s Deák és Tisza ha szembenéznek, elnevetik magokat mint a római augurok. (Meg kell adni, hogy csalódásig jól adták szerepeiket; s a ki nincs oly jól értesítve mint a bécsi Presse, megeskünnék hogy komolyan beszélnek!)

Kíváncsi volnál tudni szives olvasóm, kerengnek-e már ministeri listák a Deák-körben. Sajnálom hogy kíváncsiságotat ki nem elégíthetem; nem valamely szabad-közművesi borzalmas titoktartási eskü miatt, hanem mert — még nincs ilyes névsor. Nem is beszél azon eshetőségről senki.

Hazudok mégis. Egy pontról beszéltek. Mondták, hogy a király oldala melletti ministertől Majláth volna legfelsőbb helyen kiszemelve. De azt is mondhatom, hogy egy Deák-párti ministerium s annak lehető elnöke Andrássy Gyula, egyáltalában sem hajlandó semmi fusióra, legkevésbé pedig arra, hogy épen ama legfontosabb helyet engedje át az ó-conservatív urak egyikének, ki ott mindazt mi Pesten történik, ellensúlyozhatná. Arra a helyre igaz, oly ember kell, kit születés, felső körökben forgottság, nyelv- és diplomatai ismeret, s kedves és bevehető alakban megjelenő határozottság jellemezzék; de egyszersmind olyan, ki testestől lelkestől magyar, alkotmányos érzelmű és Deák-párti. Hol vesszük ez embert, ha nem Andrássy Gyula maga lesz, kiben mind e tulajdonok együtt vannak, kit az Úr Isten maga is oda teremtett. De ki lesz akkor a premier? Deák teljességgel nem akar lenni. Egy év alatt megölne a hivatal, mondja mindig. Aztán ő bizonyos tekintetben felül is van már azon, mondjuk mi. S mégis

úgy kell lenni. Nem lehet máskép, neki meg kell tenni azt az áldozatot, — nem, hogy egy év alatt meghaljon, isten mentsen! hanem azt, mi jól megnezve nem is áldozat. Mert ha ő miniszterelnök, tárcza nélkül, ez azt teszi: mindennap három vagy négy órát veletek szivarozom s beszélgetek; irányzom s vezetem a ministerium összes politikáját. — Ha pedig nem miniszter-elnök, akkor nyakán ül egész nap minden miniszter, tanácsot kér tőle, faggatja s terheli. Míg ő az országgyűlésben ül s ha fejét egyszer megrázza, minden ministerium lehull — addig nem lehet más ministerium mint az, melyet ő vezet közvetlenül.

Lám, kedves olvasó, mégis egy kis ministeri kombináció kerekedett ki. De légy meggyőződve, hogy ezentúl nincs is semmi. S talán ebből sincs semmi — mert hiszen még azt sem tudjuk lesz-e ministerium egyáltalában, s ha lesz: Majláth-Sennyeyi vagy Deák-Andrássy ministerium lesz-e?

XII.

Deczember 12.

A tizenötös bizottság, azaz Deák s Csengery két nap elkészítette a fölratot. Harmadnap megállapított s tegnap már a ház elébe terjesztett.

Mit mondjak Deák tollának ez újabb remekművéről?

Ötödször ismételni ugyanazon tárgyat, ugyanazon fölrati alakban, s mégis valamely új oldalról mutatni fel, majdnem lehetetlennek látszik. De oly

elme és oly lélek előtt mint Deáké, ez sem volt lehetetlen. Ő ugyanazon tárgyra mindannyiszor reá nyomta a helyzet és saját akkori lelkiállapota kettős bélyegét. Objectivitása ép oly nagy fölírataiban, mint subjectivitása. S e subjectivitás is objectivvá válik az által, mert az egész nemzet collectív egyéniségének teljes s mindent magába foglaló kinyomata.

A jelen fölíratban is megvan az új vonás, mi, ily mértékben legalább még egyikben sem volt meg s mit a jelen helyzet tesz szükségessé. E vonást én a kérés azon rábeszélő erejében látom, mely e fölíratnak ellenmondhatlan, ellenállhatlan erőt kölcsönöz. Mint Jákob, mikor az istennel küzdött, kifáradva ezt mondá: „nem bocsátlak el addig, míg meg nem áldasz“ — úgy Deák, az öt év óta tartó birkózás ez utolsó órájában.

Olvassátok e fölíratot — s tegyétek magatokat annak helyébe kihez intézve van; és mondjátok meg, ha eddig haboztatok volna, ha eddig birodalmatok s annak többi részei, — és Magyarország között érdekkülönbséget láttatok volna, mely nem engedett ez utóbbira hallgatnotok: nem győzne-e meg e fölírat? tudnátok-e ellenállani sürgetéseinek, kérő, rábeszélő, intő szavainak?

Egyet mindenesetre teljesen világosságra hozott a fölírat: hogy a Magyarországgal való kibékülésnek tovább már nem halasztható sine qua non-ja alkotmányunk tényleges helyreállítása; s a kormánynak választani kell e kettő között: vagy megadni követeléseinket, vagy abban hagyni a kiegyenlítés kísérleteit. Ott fenn két dolgot mindig összetévesztenek: az alkotmány helyreállítását, mely nem alku-nem dietális tractatusok tárgya, hanem szabatos jog,

illetőleg kötelesség; és a további teendőket a netalán szükséges törvénymódosítások vagy új törvények hozása iránt, melyek ismét csak akkor lehetők, ha az elsőnek már elég van téve. Erre pedig itt van már az utolsó óra.

Az utolsó óra!

S ha a válasz most is türes kézzel jó vissza — akkor én is azt mondom: haza mehetünk.

XIII.

Deczember 15.

A fölírat tárgyalását, a szabályszerű három nap lelkiismeretes megtartásával mára tűzte ki a ház. Mindkét oldal tanácskozmányt tartott követendő magatartása iránt. A mienk természetesen nem lehetett más, mint elfogadni azt en-blocque; mindazáltal tért kelle nyitni a nyilatkozásra ha valakinek akár lényegi, akár stylaris kifogása vagy aggodalma volna. Nem volt senkinek s annálfogva értekezletünk csak öt perczig tartott. A baloldal azt végezte: nyilvánítják hogy a fölíratnak a jogfolytonosságra vonatkozó részét teljesen magokévá teszik; de mivel a további (bizottsági) működésre vonatkozó részt magokévá nem tehetik, ezzel szemben helyzetöket igen röviden constatálni fogják; az egyszer eldöntött kérdést azonban új vita tárgyává tenni nem akarják (nem is lehetne!) s azért sem ellenjavaslatot sem módosítványokat beadni nem fognak.

Mind ez ma így is történt. Tisza röviden és szárazon elmondta a mit kellett; s azzal a részletes

tárgyalás megkezdődött. Ezen is, egy szó vita nélkül keresztül eshattünk volna, ha nem volna már nálunk elmaradhatlan szükség: a nemzeti kérdést minden alkalommal, akár van helyén s napi renden, akár nincs, fölboltygatni s fenekestől fölkaivarni.

Először Miletics tartott hosszú beszédet, melyben új federált államot kíván az ezeréves magyar ország helyére. Őt szétmorzsolta Deák. Csodálja, hogy éppen azon képviselő, ki mindenek előtt az alkotmány tényleges helyreállítását követeli s addig még bizott-ságilag sem akar működni, most mindenekelőtt oly nemzetiségi politikát követel, mely a magyar alkotmány helyére egészen más alkotmányt, szent István birodalma helyére egy új állam-szövetséget akarna tenni.

Került a sor Stratimirovichra, kinek beszédéből ugyan halandó ember egy hangot sem értett, de módosítványa az lett volna, hogy „magyar nemzet“ helyett „az országban élő nemzetek“ lennének teendőök. Ismerjük e dolgot az előbbi fölirati vitákból. Gozsdu később akarta módosítani e módosítványt, hogy a „magyar nemzet“ helyett „hazánk“ tétessék; s ezt, ha eredetileg így lett volna fogalmazva, aggodalom nélkül alá is irtuk volna; de most már módosítani csak tendentiose lehetne, kivált miután (mint Szentkirályi szépen kifejezé) e módosítvány háta mögött állanak azon indokolások, melyek Hodosiu, Mocsonyi, Borlea, Milutinovich, Popovich-Desseanu, Dobrzánszky és Vlád barátink által hogy mikép hoztattak fel, elég neveiket említenem. Megfelelt nekik túl-hevesen s némi ostentatiójával magyar érzelmének Stefanidesz, de annál alaposabban Kerkápolyi és Markos. A módosítvány roppant többséggel elvettetett.

Egy körülményt nem hagyhatok érintetlenül e három óra hosszant tartott vitában: a baloldal hallgatását. Kötelességük lett volna legalább egyik fejük (Ghiczy, Tisza, Nyáry) által nekik is nyilatkozni. Ők közelebbről nagyon szeretik legyezgetni a nemzetiségeket; azért-e hogy szabadelvűbbnek láttassanak a Deák-pártnál, vagy azért mert e szivben schmerlingiánus elemek jobb hely hiányában a baloldalon foglalnak helyet — nem tudom. Tisza minapi indítványa s az azt támogató beszédek nagy része a nemzetiségek kielégítését jónak látta hangsúlyozni. Most világossá kellett volna legalább egy nyilatkozat által tenniök, hogy igen is akarják kielégíteni s megnyugtatni a nemzetiségeket, de nem ily tuzó és állam-ellenes követelődzéseiket. Ők azonban hallgattak: közülök az egy Markos szolt, ő sem mint baloldali, hanem mint nemzetiség s igen helyesen, okosan, szépen.

XIV.

Isten veled, kedves olvasóm. Nem akartam a szerencsétlen 13-as számnál állni meg, midőn tőled (s e téren tán örökre!) búcsút veszek.

Igen, tán örökre.

Mert ha föliratunknak most sem lesz sikere: országgyűlésünk igen rövid ideig fog tartani, s te meg fogod bocsátani nekem, ha egy év előtti nagy reményeink teljes kiábrándulásának szomorú katartrófját nem írom meg!

DE BALLACI GERA

